

صلی اللہ
علیہ وسلم

النَّبِيُّ الْكَرِيمُ

میاں ظفر مقبول

مولانا شاہ ویلفیئر سوسائٹی

کڑیاں کلاں (گوجرانوالہ)

AnNabi - UL - KARIM(Title)

MIAN ZAFAR MAQBOOL(Author.)

Sain Maula Shah

Welfare Society (Publisher)

ابن نبی اکرم ﷺ
صلی اللہ علیہ وسلم

میاں ظفر مقبول

سائیں مولا شاہ و پروفیسر سوسائٹی

کڑیاں کلاں، گوجرانوالہ

حق ساجھے مانجھے

۲۹۷۶۹۹۲۱

مس ۲۸ 'الف

جیہڑا مرضی چھاپ کے ورتاوے ۵۴۳۵۹

چھین ورہا _____ فروری 1999ء

چھاپہ خانہ _____ ندیم یونس پرنٹرز، لاہور

گنتری _____ اک ہزار

ہدیہ _____ اک سو پچھتر روپے

ISBN 969-8082-15-8

لابریری کال نمبر

پن

الف-س

م ظ الف

رسول اللہ ﷺ کے نانا پتراں

حضرت قاسمؓ
 حضرت ابراہیمؓ
 حضرت عبداللہؓ

ہو رانا کے
 نانا

12-04-01

Chopin

12/04/01

3

ویروا

۶۲	❖ رضاعی بہن بھرا	۱۳	❖ مڈھلی گل --- پروفیسر عبدالجبار شاکر
۶۲	❖ آمنہؓ دی وفات		
۶۵	❖ پرورش	۱۷	❖ پنجابی سیرتی کم تے اک جھات
۶۵	❖ حضرت ابو طالب	۲۵	❖ عرب اسلام توں پہلاں
۶۶	❖ شام دا پہلا سفر	۳۴	❖ نسلی پکھوں عرباں دیاں قسماں
۶۷	❖ شرم تے حیا	۳۷	❖ اسلام توں پہلاں عرباں دی
۶۷	❖ جوانی دا عالم		سیاسی تے معاشرتی حالت
۶۸	❖ حرب فجار وچ سیر	۴۱	❖ عرباں دیاں خوبیاں
۶۹	❖ حلف الفضول	۴۳	❖ حضور توں پہلاں مذہباں دا ویروا
۷۰	❖ شام دا دو جا سفر	۴۶	❖ عرب دی تاریخ تے عرب
۷۱	❖ حضرت خدیجہ الکبریٰؓ		دیاں حکومتاں
	تال نکاح		❖ آپ دی ولادت توں پہلے
۷۳	❖ کعبہ دی اساری		دے حالات
۷۶	❖ حجر اسود	۶۱	❖ نور محمدی ﷺ دیاں برکتاں
۷۶	❖ سامان تعمیر	۶۲	❖ نور دا ظہور
۷۸	❖ مقام ابراہیم		❖ حضرت عبدالمطلب
۷۸	❖ اچھیاں عادتاں	۶۳	❖ ابوسفیان
۷۹	❖ بتاں دا چڑھاوا	۶۳	❖ حلیمہ سعدیہؓ
۷۹	❖ خاص لوک	۶۴	❖ حارث

۹۶	❖ نبوی عام الحزن	۸۱	❖ نبوت
۹۷	❖ معراج دا واقعہ	۸۲	❖ غار حرا
۹۸	❖ نبوی طائف دا سفر	۸۳	❖ وحی
۹۹	❖ مطعم بن عدی	۸۳	❖ پہلی وحی
۹۹	❖ چن دادو کھن ہونا	۸۴	❖ فتوۃ الوحی
۹۹	❖ یثرب وچ نور اسلام دیاں کزناں	۸۴	❖ دو وحی وحی دا نزول
۱۰۰	❖ مدینے وچ اسلام دی اشاعت	۸۵	❖ اسلام دی خفیہ دعوت
۱۰۱	❖ اسلام دا مبلغ مدینے وچ	۸۶	❖ پہلے مسلمان
۱۰۱	❖ عقبہ وچ دو وحی بیعت	۸۷	❖ عبادت دا طریقہ
۱۰۲	❖ مکی حیاتی دی اہمیت	۸۸	❖ دار ارقم وچ نماز
	❖ مدینے دی ہجرت تے اسلام دا	۸۹	❖ اسلام دی عام دعوت
	عروج	۸۹	❖ رشتے داراں نوں تبلیغ
۱۰۸	❖ حضرت خدیجہ ؓ تے ابوطالب	۹۰	❖ مخالفت
	دی وفات	۹۱	❖ اسلام دی راہ وچ پہلی شہادت
۱۰۸	❖ حبشہ دی ہجرت	۹۱	❖ قریشی وفد دا طالب کول جانا
۱۰۹	❖ اسلامی نظام دی منگ	۹۱	❖ ولید بن مغیرہ
۱۰۹	❖ یثرب والیاں دی ریبگھ	۹۲	❖ نبوی
۱۰۹	❖ یثرب دی دفاعی مضبوطی	۹۲	❖ اعلانیہ نماز
۱۰۹	❖ کافراں دی ناپاک سازش	۹۳	❖ نبوی حبشہ دی پہلی ہجرت
۱۱۰	❖ ہجرت دا حکم خداوندی	۹۴	❖ نبوی حبشہ دی دو وحی ہجرت
	❖ واقعات	۹۵	❖ آزمائش دا دور
۱۱۰	❖ غار ثور	۹۵	❖ نبوی شعب ابی طالب
۱۱۱	❖ مدینہ وچ آمد	۹۶	❖ معاشرے دا قطع تعلق

۱۲۸	❖ بھائی چارہ تے محبت	۱۱۱	❖ ہجرت دی اہمیت تے اوہدا اثر
۱۲۹	❖ بے حیائی توں پاک معاشرہ	۱۱۲	❖ مسجد نبوی دی اساری
۱۲۹	❖ دلاں دی اصلاح	۱۱۳	❖ مدینے دا معاہدہ
۱۳۰	❖ اللہ دے رسول ﷺ	۱۱۵	❖ مدینے دا بھائی چارہ
۱۳۰	❖ زندگی دا مقصد	۱۱۶	❖ قبلے دی بدلی
۱۳۱	❖ دین دی تبلیغ کرن والا	۱۱۶	❖ ہجرت دے پھل
۱۳۱	❖ استقامت	۱۱۸	❖ نبی ﷺ دی حیاتی دے خاص
۱۳۲	❖ حکمت تے تبلیغ		پکھ (کامل انسان، شخصیت، حلیہ
۱۳۲	❖ انسانیت دا معلم		مبارک، فقر تے غنا، صداقت تے
۱۳۴	❖ غزوے تے مہماں (سریے)		امانت، میانہ روی، صبر تے حلم،
۱۳۵	❖ سیف البحر دی مہم		عفو و رحم، شفقت تے حسن
۱۳۵	❖ رابغہ دی مہم		سلوک، سخاوت، شجاعت، ذہانت،
۱۳۵	❖ خزار دی مہم		خوش مزاجی)
۱۳۵	❖ ابوادی مہم	۱۲۵	❖ معاشرے دی اصلاح
۱۳۶	❖ غزوہ بواط	۱۲۵	❖ بت پرستی دا خاتمہ
۱۳۶	❖ غزوہ ذوالعشیرہ	۱۲۶	❖ توہم پرستی توں چھٹکارا
۱۳۷	❖ عبداللہ بن محسن الاسدی دی مہم	۱۲۶	❖ غلاماں نال سلوک
۱۳۷	❖ واقعہ سحی دی مہم	۱۲۷	❖ عورت دی مظلومیت دا خاتمہ
۱۳۹	❖ ذفران دی مہم	۱۲۷	❖ مساوات دا تصور تے آزادی
۱۳۹	❖ غزوہ بدر	۱۳۸	❖ جان، مال، عزت تے آبرو دی حفاظت
۱۵۲	❖ سرکوبی سلیم دی مہم	۱۲۸	❖ رنگ، نسل تے زبان دے ود
۱۵۳	❖ قینقاع دی مہم		کریاں دا مکنا

۱۸۳	❖ سلمه بن اکوع دی مهم	۱۵۲	❖ غزوه سویق
۱۸۴	❖ جموم دی مهم	۱۵۲	❖ غزوه انمار / غزوه غطفان
۱۸۴	❖ عیص دی مهم	۱۵۲	❖ کعب بن اشرف دی مهم
۱۸۴	❖ تغلبه دی مهم	۱۵۶	❖ بحران دی مهم
۱۸۴	❖ وادی القریٰ دی مهم	۱۵۶	❖ زید بن حارثہ دی مهم
۱۸۵	❖ رحمن بن عوف دی مهم	۱۵۶	❖ غزوه احد
۱۸۵	❖ بنو سعد دی مهم	۱۶۷	❖ حمراء الاسد دی مهم
۱۸۵	❖ بنو فزارہ دی مهم	۱۶۸	❖ اسد بن خزیمہ دی مهم
۱۸۵	❖ عکلتے عربینہ دی مهم	۱۶۸	❖ خالد بن سفیان دی مهم
۱۸۵	❖ عمرو بن امیہ ضمیری دی مهم	۱۶۸	❖ رجیع دا واقعہ
۱۸۶	❖ ابو رافع دی مهم	۱۶۸	❖ معونہ دا قصہ
۱۸۶	❖ بشیر بن سفیان دی مهم	۲۶۸	❖ غزوه بنی نظیر
۱۸۷	❖ غزوه خیبر	۱۶۹	❖ غزوه ذات الرقاع
۱۸۷	❖ القریٰ دی مهم	۱۷۰	❖ حضرت عبداللہ بن رواحہ دی مهم
۱۸۷	❖ حسمی دی مهم		
۱۸۸	❖ ہوازن دی مهم	۱۷۰	❖ دو متہ الجندل دی مهم
۱۸۸	❖ مرہ دی سرکوبی دی مهم	۱۷۰	❖ مرسیع دے چشمے دی مهم
۱۸۹	❖ جہنیہ دی مهم	۱۷۲	❖ غزوه احزاب (خندق)
۱۸۹	❖ نہیکس دی مهم	۱۸۲	❖ موت دی مهم
۱۸۹	❖ غطفان دی مهم	۱۸۲	❖ قرطادی مهم
۱۸۹	❖ بشیر بن سعد دی مهم	۱۸۳	❖ بنو لحيان دی مهم
۱۹۰	❖ حدیبیہ دی صلح	۱۸۳	❖ عمر دی مهم
۲۰۰	❖ فدک دی مهم	۱۸۳	❖ ذوالقصہ دی مهم

۲۲۰	❖ عروہ بن مسعود دی مہم	۲۰۰	❖ ذات الطلح دی مہم
۲۲۰	❖ ثقیف دی مہم	۲۰۰	❖ ذات عرق دی مہم
۲۲۰	❖ عامر داؤند	۲۰۰	❖ شہر جیل دی مہم
۲۲۰	❖ فزارہ داؤند	۲۰۲	❖ ذات السلال دی مہم
۲۲۱	❖ عبد القیس داؤند	۲۰۲	❖ ابو قتادہ دی مہم
۲۲۱	❖ بنی مروہ داؤند	۲۰۲	❖ خبط مہر / سیف الجردی مہم
۲۲۱	❖ بنی حنیفہ داؤند	۲۰۳	❖ حاطب دی مہم
۲۲۱	❖ طے داؤند	۲۰۵	❖ مکہ دی فتح
۲۲۲	❖ ہمدان داؤند	۲۱۲	❖ سواع دے بت خانہ دی مہم
۲۲۲	❖ بنی اسد داؤند	۲۱۲	❖ بنی خزیمہ دی مہم
۲۲۲	❖ بنی عبس داؤند	۲۱۲	❖ غزوہ حنین
۲۲۲	❖ المستنق تے ازددے وفود	۲۱۳	❖ طائف دی مہم
۲۲۲	❖ نجران داؤند	۲۱۵	❖ بنو تمیم دی مہم
۲۲۲	❖ بنو سعد داؤند	۲۱۶	❖ تبالہ دی مہم
۲۲۳	❖ بنی حارث دی مہم	۲۱۶	❖ عزرہ دی مہم
۲۲۳	❖ خوالان داؤند	۲۱۶	❖ بلی داؤند
۲۲۳	❖ سلیمان داؤند	۲۱۶	❖ اصید دی مہم
۲۲۴	❖ نجیب داؤند	۲۱۶	❖ علقمہ مدحی دی مہم
۲۲۵	❖ حجتہ الوداع	۲۱۸	❖ قلس دی مہم
۲۲۶	❖ خطبہ حجتہ الوداع	۲۱۸	❖ بلقادی مہم
۲۲۰	❖ آنحضرت ﷺ داوصال	۲۱۸	❖ عزوہ ثبوک
۲۲۱	❖ وفات	۲۱۹	❖ اکیدر دی مہم
۲۲۲	❖ حواشی	۲۲۰	❖ مسجد ضرار دی مہم

۴۴

مڈھلی گل

سیرت پاک سدا بہار موضوع اے علوم اسلامیہ وچ ایس نوں اک اچاتے سچا مقام حاصل اے انسانی تاریخ وچ حضور نبی کریم ﷺ دی شخصیت اک اچپاتے بھر وال مقام رکھدی اے دنیا وچ کسے شخصیت نوں پنج ست سوانح نگاروی میسر آجان تے اوھدی وڈیائی دی دلیل اے پر ایہہ عظمت تے وڈیائی صرف حضور سرور کائنات حضرت محمد ﷺ دی شخصیت نال وابستہ اے کہ اوھناں دے سپر نگاراں دی تعداد ڈاکٹر اشپرنگر دے بقول پنج لکھ توں ودھ اے حقی گل ایہہ وے کہ حضور سرور کائنات حضرت محمد ﷺ واسب توں وڈاتے پہلا سیرت نگار خود خالق کائنات اے۔

قرآن مجید الحمد توں والناس تک اوس کملی والی ذات دیاں تعریفاں تے توصیفاں نال بھریا ہوا اے ایس توں اڈ پہلے زمانیاں دے صحائف وچ وی آپ دی آمد تے شخصیت دے تذکرے موجود نیں۔ دنیا وچ کسے شخصیت تے اینیاں کتاباں تے اپنے لفظاں وچ کسے شخصیت نوں خراج پیش نہیں کیتا گیا جہڑا خراج ﷺ دی شخصیت حاصل کر رہی اے۔

سیرت دی ونڈ تے مڈھ غزوات توں شروع ہو یاتے مغازی دے سرنا نویں بیٹھ سیرت دیاں کتاباں لکھیاں گئیاں ایس توں مگروں سیرت دا ایہہ پاک تے پوتر موضوع دلائل 'شامل' مدارج' معارج' سیرت تے ہور کئی نانواں نال لکھیا گیا اے۔

عروہ بن زبیر 'ابن ہشام' ابن اسحاق 'ابن سعد' ترمذی بلاذری تے واقدی داناں مڈھلے سیرت نگاراں وچ لکھیا جاندا اے عربی زبان وچ سیرت دیاں ہزاراں کتاباں لکھیاں گیاں نیں اینہاں لئی نثری ادب دے سارے اسلوب استعمال کیتے گئے نیں۔ ایس توں اڈ سیرت نوں منظوم شکل وچ وی لکھیا گیا اے۔

دنیا دی کوئی زبان اجیہی نہیں جہدے وچ ایہہ سیرت دا مضمون نظم یا نثر وچ نہ لکھیا گیا ہوئے۔ ایہہ عجیب ونڈ اے کہ عرب حجاز نالوں جنم دے علاقیاں وچ سیرت دیاں کتاباں دی تعداد زیادہ اے عربی تے فارسی دونواں زباناں دے برابر کلی اردو زبان وچ کتاباں لکھیاں گئیاں نیں۔

سوانح تے سیرت فنی لحاظ نال اکو چیز ہون دے باوجود دو مختلف مضمون نہیں۔
 سوانح وچ آپ دی پاک تے پوتر حیاتی دیان تفصیلاں نہیں تے سیرت وچ آپ دے
 پیغام تے اسوہ حسنہ دی تفصیلاں پیش کیتیاں کتیاں نہیں۔ کتاب دا اسلوب بڑا من کچھواں ایس۔
 واقعات دی صداقت اپنا مقام رکھدی اے پر جہیز کی گل پڑھن والے نوں ایس
 کتاب دے ہر ورقے سطر ال تے لفظاں وچ نظر آوندی اے اوہ ایس کتاب دے مصنف میاں
 ظفر مقبول دی آپ دی سوہنی ذات دے نال محبت تے عقیدت اے محبت دا ایسہ اسلوب
 خوشبو دی طرح ساری کتاب وچ کھلریا اے تے قاری نوں سچے جذبیاں نال آشنا کردا اے۔
 میاں ظفر مقبول دا تعلق شیخوپورہ دی سرزمین نال اے ایس دھرتی تے وارث
 شاہ، مولوی عبدالستار، مولوی روشن، مولوی احمد دین بھکھوی ورگے کئی شاعر تے مصنف
 ہو گزرے نہیں۔

مولوی عبدالستار دی اکرام محمدی، پنجابی نظوم سیرت دا شہکار اے جے کراسی
 ایس کتاب نوں ہن تک دی تحقیق موجب شیخوپورہ وچ لکھی جان والی سب توں وڈی تے
 پہلی کتاب من لئیے تے فیر میاں ظفر مقبول، ہواراں دی تصنیف النبی الکریم ﷺ ایس دے
 وچ پنجابی نثر دی پہلی کتاب ہون دا فخر تے وا دھان جان دی اے مینوں ایس گل دا یقین اے
 کہ ایسہ کتاب پنجابی پڑھن والیاں وچ قبول عام حاصل کرے گی۔ انشاء اللہ

رب کریم اپنے سوہنے حبیب ﷺ دی سیرت اسدی جہات نوں قبولیت تے اجر نال

نوازے آمین

حکیم

پروفیسر عبدالجبار شاہ
 فقیر خانہ
 سٹیڈیم پارک شیخوپورہ

ذاتی سیرت کے تین جہات

فیروز الدین فیروز سیرت دے معنی عادت، خصلت، گن، وصف، ہنر دسدے نیں۔ (1)
 سید مرتضیٰ حسین فاضل لکھنوی دے لاگے ایہدے معنی عادت، ذاتی جواہر، طریقہ،
 سوانح حیات، سیری، سیرت دے اعتبار نال نیں۔ (2)
 خواجہ دل محمد دے کہن موجب ایہدے معنی عادت، خو، خصلت، بان، سبھاؤ، گن لت
 دے نیں۔ (3)

خواجہ عبداللہ خان خویشتگی فرماندے نیں عادت، خصلت تے جمع سیر۔ (4)
 جدوں کہ پنجاب یونیورسٹی ایہدے معنی (1) جانا، چلنا (2) طریقہ تے مذہب (3) سنت
 (4) ہیئت (5) حالت (6) کردار (7) پرانے لوکاں دے قصے تے کہانیاں (8) غزوات دا ذکر
 (9) مشہوری (10) ذکر (11) تاریخ (12) آپ ﷺ دا غیر مسلماناں نال لڑنا تے صلح کرنا تے
 آپ دے حالات زندگی دا بیان تے وڈیاں متھ دے نیں۔ (5) انگریزی کرن والیاں لغتاں وچ
 ایہدے لئی 'Biography' Reputation دے لفظ ورتے نیں۔ (6)

مہر عبدالحق ایہدے معنی biography, conduct, way of life, character
 Nature, quality, دسدے نیں۔ (7)

گل نون اگے ٹور دیاں آکھیا گیا اے۔ ایہہ لفظ سار یسیر سیراً و مسیر تون نکلیا
 اے۔ عربی دے اینہاں لفظاں نون وکھ وکھ کر کے دیکھتے تے سار چلیا کجھ لغتاں نے ایہدے
 معنی حرکت وچ رہنا بمعنی تحریک مسرت بخش والا، خوش کرن والا دسیا اے۔ (8)
 یسیر چلدا اے۔ سیراً سیر، چلنا، چال چلن تے مسیر دے معنی وی چلن دے نیں
 جہدے تون ہر نکا وڈا واقف اے اوہ رسول اللہ ﷺ دے اسوۂ حسنہ اے۔ (9)

جیویں کہ اوپر دسیا گیا اے کہ سیرت دے معنی وڈیاں دے وی نیں۔ ایس لفظ "سیرت"
 دے نال جہدا نال وی ورتیا جاوے گا، ایہہ سیرت اوس دی ہو جاوے گی جیوں سیرت صحابہ،
 سیرت اولیاء، سیرت شہداء پر جدوں سیرت دے نال ہور کوئی نال نہ ہووے تے فیرپک ہو جاندا

اے کہ ایسہ گل رسول اللہ ﷺ دی ہو رہی اے۔

جرمن دے اک مستشرق ڈاکٹر اسپرنگر دا کہنا اے۔ ”دنیا اندر کوئی وی اجہی قوم نہیں آئی تے نہ اج موجود اے جس نے مسلماناں وانگوں اسما الرجال دا عظیم الشان فن ایجاد کیتا ہووے جہدی بدولت اج پنج لکھ انساناں دا حال معلوم ہو سکدا ہووے۔“ ڈاکٹر صاحب دی ایس گل اتے گوہ کریئے کہ جس قوم نے عام بندے دا علم جانن لئی ایسہ کجھ کیتا ہووے اوس نے اپنے آقائے ہادی ﷺ دی حیاتی نوں کیوں نہ محفوظ کرن دی کوشش کیتی ہووے گی۔ اسما الرجال دے علم دی اعلیٰ ترین شکل سیرت نگاری اے تے سیرت نگاراں نے جدوں وی اوہناں دی حیاتی ولوں گل بات کیتی اے اوہناں گل نوں اوہناں دی ذاتی حیاتی تک محدود نہیں رکھیا سگوں اوہناں نال تعلق رکھن والے دوجے لوکاں دا ذکر، فرشتیاں دا ذکر، تبع تابعین دا ذکر، آپ دی تعلیم تے آپ دے طریقے دا ذکر بڑے سچھے طریق نال کیتا اے کیوں جے ایس توں بناں اگے گل تردی ای نہیں۔

انج ای انگریزی لفظ Life بڑھا کھلا ڈھلا اے۔ رسول اللہ ﷺ دی حیاتی دا اک اک کچھ بڑی اہمیت دا حامل اے تے اک اک کچھ چٹے دن دی طرح نظر اوند اے۔ آپ دی حیات طیبہ ساڈی حیاتی گزارن لئی اک انج پدھر دا نمونہ اے۔ ”پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ“ وچ پروفیسر حفیظ تائب آکھدے نیں۔ سیرت نگاری دا کم پہلی صدی ہجری وچ حضرت عروہ بن زبیرؓ دی کتاب ”مغازی رسول ﷺ“ توں شروع ہويا۔

ڈاکٹر الحاج آفتاب نقوی ”شہید فرماندے نیں کہ دور رسالت توں فوراً بعد حضور دے مغازی نوں بیان کرن دا رواج سی جتھوں تیکر آقا حضور ﷺ دے ذکر دا تعلق اے ایسہ گل اسی بڑے مان نال کہہ سکے آں پئی حضور دا ذکر تے سیرت مڈھلیاں کتاباں پہلیاں الہامی کتاباں دے نال نال قرآن مجید وچ تھان تھان تے لبھدا اے جد کہ غیر الہامی کتاباں وچ آپ دا ذکر انساناں دی تاہنگ تے خواہش دے روپ وچ سامنے آیا۔ (10)

اسلامی تاریخ دے مڈھلے سیرت نگاراں وچ محمد بن اسما بن ہشام، محمد بن عمرا و اقدی، ابن سعد، امام ترمذی، علامہ بلاذری تے ہور کئی عربی دے سیرت نگار نیں۔

ساڈے سیرت نگاراں دا اک محققانہ رویہ بڑا سلاہن جوگ اے جیویں کہ اوپر گل ہوئی اے کہ اوہ جدوں سیرت دی گل کردے نیں تے اپنے سرتے کوئی گل نہیں لیندے۔ سگوں

پورے حوالے دے کے گل کر دے نہیں۔ مثال دے طور تے مشہور اے کہ رسول اللہ ﷺ دے بوٹ دا تسمہ مبارک اک جنگ دے میدان وچ ٹٹ گیا سی۔ ایس واقعہ نوں بیان کرن لئی سیرت نگار عام طور تے انج دا رویہ ورتدے نہیں:

”رسول اللہ ﷺ دا تسمہ فلاں فلاں جنگ دے میدان وچ ٹٹیا۔ جیہڑا فلاں بن فلاں نے ویکھیاں تے اوس نے فلاں بن فلاں نوں دسیا۔ اوہدے کولوں فلاں بن فلاں نے سن کے اپنی فلانی تحریر وچ لکھیا۔ ایسہ تحریر پڑھ کے فلاں بن فلاں نے اپنی فلانی کتاب وچ لکھیا۔“

ایس رویہ نے صرف سیرت پاک ﷺ ای محفوظ نہیں کیتی سگوں بہت سارے دوجے لوکاں دی سیرت نوں وی محفوظ کر لیا۔ بے شک ایسہ آپ نال نسبت دا ثمر اے۔

مسلماناں دیاں دوجیاں زباناں ہار پنجابی زبان وچ وی سیرت نگاری دی روایت برابر ودھ رہی اے۔ پنجابی زبان و ادب دا مڈھ صوفیاں دے ہتھوں تے میسٹاں توں بھجا۔ ایہو وجہ اے کہ ایہدے وچ اسلامی اثرات دیاں ڈھلکاں نظر اوندیاں نہیں۔ پنجابی شاعری وچ سیرت پاک مڈھوں لیکے ای نظر اوندی اے۔ اڈ اڈ شاعراں نے مختلف واقعات نوں اپنے اپنے رنگ وچ نظمایا۔ سیرت نگاری وچ جیہڑے کم دی سانوں وس پیندی اے اوہدی تفصیل انج اے:

﴿﴾ 1025ھ ”بارہ انواع“ مولوی عبداللہ لاہوری

﴿﴾ 1032ھ رسالہ نص فرائض از مولوی عبداللہ لاہوری ایسہ رسالہ آپ دی ولادت تے معراج شریف بارے اے۔

﴿﴾ ”معراج نامہ“ --- یاد از نوشہ گنج بخش (وفات 1654ء)

﴿﴾ 1176ھ انواع برخوردار حافظ را۔ نچھا برخوردار (پیدائش 1620ء) ایسہ فقہی رسالہ اے۔

ایہدے وچ آپ ﷺ دے 99 ناناں دے ترجمہ و تشریح توں اڈ ”حکایت پاک نبی دی“ دے نال نال اک چھوٹا جیہا رسالہ لکھیا اے جہدے کئی نسخے ملدے نہیں۔

﴿﴾ 1782ء ”اخبار حامد“ از حامد شاہ عباسی، ایس کتاب وچ حضرت آدمؑ دا جہنا دوزخ

جنت، عذاب ثواب، رسول مقبول ﷺ دی شان معراج، جزا سزا دا بیان اے ایس توں اڈ مصنف نے جنگ نامہ تے سیرت وی لکھی۔

﴿﴾ چہل حدیث نظم صدیق لالی (1673ء تا 1766ء) شاعر نے ایس نظم توں اڈ ”صدق

نامہ“ وچ رسول اللہ دے خاندان، ولادت، مڈھے حالات، ازدواج، بال تے کجھ جنگاں

مگروں جنگ خیبر دے واقعات نظم کہتے نیں۔

1247ھ ”معراج نامہ“ مولوی احمد یار (وفات 1845ء) شاعر نے سیرت دے حوالے نال حلیہ مبارک رسول مقبول ﷺ معراج نامہ (غیر مطبوعہ) وفات نامہ غیر مطبوعہ۔ شاعر نے معراج نامہ لکھن لئی ”معارج النبوة“ توں پورا پورا فیہہ چکیا اے۔

آپ نے بہت سارے ہور قصے وی لکھے اینہاں دی حیاتی اتے مقالہ لکھ کے ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں نے Ph.D دی ڈگری حاصل ویتی اے جیہڑی پنجابی زبان و ادب وچ پہلی ڈگری اے۔

1260ھ تحفہ فضل سید فضل شاہ نواں کوٹی (1837ء تا 1890ء) اینہاں نے وی واقعہ معراج ای نظم کہتا اے ایس توں اڈ آپ نے سسی، لیلیٰ، زلیخا، ہیر دے قصے لکھے تے ایس توں اڈ بارن ماہ دوہڑے تے سی حرفیاں لکھیاں۔

”حلیہ شریف (تصویر المحبوب)“ مولوی محبوب عالم

1281ھ ”تحفہ رسولیہ“ میاں محمد بخش (وفات 1904ء)

ایس کتاب وچ عقلی معجزات دے بعد ذاتی معجزات نوں بڑی عرق ریزی نال نظم کہتا گیا اے فیر آپ ﷺ دی شفقت و رحمت، فصاحت و بلاغت ورگے صفاتی معجزات دے بیان توں مگروں آپ دے حلیہ مبارک دا ثقہ روایات دے حوالیاں نال ذکر کہتا اے۔ شق القمر تے دوجے ان گنت معجزیاں دا بیان حضور ﷺ دے خلق عظیم ولوں ثقہ روایات نظم کہتی گئی اے۔

میاں صاحب کل 14 کتاباں دے لکھاری نیں اینہاں دی پہلی کتاب سوہنی مہینوال آپ نے 22 سال دی عمر وچ لکھی سی۔

1281ھ ”گلزار محمدی“ محمد مسلم لدھیانوی (1805ء تا 1880ء) مسلسل و مکمل سیرتی کتاباں وچوں شاید ایہدا پہلا نمبر اے۔

گلزار محمدی دی اک وڈی کتاب عجائب القصص دا ایہہ چوتھا حصہ اے جہدے پہلے تن حصے گلزار آدم، از موسیٰ تے گلزار سکندری اے۔ گلزار محمدی دے پنج باب نیں۔ پہلے باب وچ آپ ﷺ دی جنم توں لیکے ہجرت حبشہ دے حالات نیں۔ دوجے باب وچ واقعہ معراج اے۔ تیجے باب وچ ہجرت مدینہ توں حضور ﷺ دے وصال تک دے

حالات نہیں۔ چوتھے باب وچ رسالت مآب ﷺ دے جمال و کمال دے بیان توں شروع کر کے آپ دا حلیہ شریف اخلاق آپ نال تعلق رکھن والے خاص لوکاں دے وصال مبارک دا تذکرہ اے۔ پنجواں باب حضرت ابو بکر صدیقؓ دی خلافت توں لیکے حضرت امام حسینؓ دی شہادت تک دے واقعات نہیں۔ ایہہ کتاب مثنوی دے انداز وچ لکھی گئی اے۔

ایس توں مگروں سیرت دے دوجے پکھاں تے لکھن دا سلسلہ جاری رہیا۔
 1290ھ شارقہ الانوار معروف گل دستہ معجزات مولوی غلام رسول عادل گڑھی
 1295ھ ”معجزہ محمدی مع رسالہ ہرنی“ شیخ امام الدین ہری پوری
 سن ”وضع اطوار محمدی“ (حلیہ شریف) مولانا غلام احمد و سیر (وفات 1299ھ)
 آہندے نیں آپ نوں مثنوی وچ حضور دی زیارت نصیب ہوئی سی تے تاں آپ نے
 لکھی اے۔

سن ”اکرام محمدی“ مولوی عبدالستار (1823ء تا 1913ء)
 171 صفحیاں تے سیرت طیبہ دے متفرق پکھ نیں جدوں کہ 172 صفحے توں سورہ والضحیٰ
 دی تفسیر شروع ہو جاندی اے جو سیرت پاک دا اہم باب اے۔
 سن ”باغیچہ محمدی“ 66 صفحے مولوی روشن دین (1836ء تا 1922ء)
 ایہہ کتاب لکھن لئی شرح الصدور مولانا جلال الدین سیوطی دے اردو ترجمہ مولانا ثناء
 اللہ پانی پتی توں پورا پورا فیدہ چکیا گیا اے۔

سن ”شمع محمدی“ 172 صفحے مولوی روشن دین (1836ء تا 1922ء) باغیچہ محمدی، شان
 محمدی، ہجرت محمدی، فضائل محمدی، قصہ حضرت جابرؓ سمجھے سیرتی رسالیاں وچ شامل
 نیں۔

1906ء نجات المؤمنین، عبدالکریم جھنگوی
 1309ھ اظہار کمال محمدی معروف بہ گلزار احمدی از مولوی غلام نبی کلانوری
 (1834-1929ء) ایہہ کتاب معارج النبوة دا ترجمہ اے۔ ایہہ کتاب تین جلدوں وچ
 اے پہلی جلد 1309ھ وچ چھپی، دوجی جلد 1316ھ وچ، تہی جلد 1331ھ۔

سن ”وفات نامہ سرور کائنات ﷺ“ محمد بوٹا گجراتی

ایسہ کتاب شاعر نے گجرات دے حافظ محمد رمضان دی فرمائش تے لکھی سی۔ شاعر دی اپنی ترتیب موجب پہلے حمد، نعت تے مدح غوث پاک تے فیروقات نامہ اے۔ شاعر نے ہو روی بہت سارے قصے لکھے، جیویں شیریں فرہاد، چندر بدن، شہزادی بلقیس، روڈا جلالی، مرزا صاحبان، سیرت بہشت، قصہ سلطان محمود احسن القصص جنگ امین تے پنج گنج (سی حرفیاں)

1310ھ تواریخ اسلام مولوی عمر الدین دی ایس کتاب دے صفحہ 33 تا 94 رسول اللہ ﷺ دی پیدائش توں وصال تک دے حالات درج نہیں جدوں کہ ایس توں پہلے حضرت آدم توں لیکے عباسی خاندان دے آخری خلیفے تک دے حالات درج نہیں۔

سن گلزار محمدی مولوی ازہر بھیروی (پیدائش 1872ء)

ایس کتاب دیاں کل تن جلدوں میں مصنف نے کتاب لکھن لگیاں معارج النبوة تے مدارج النبوة توں پورا پورا فیہ چکیا اے۔ پہلی جلد ہجرت مدینہ تک اے، دوسری جلد مدنی زندگی بارے اے، جدوں کہ تہی جلد فتح مکہ توں وصال تک دے حالات نہیں۔

سن معجزات حبیب اللہ، مولوی احمد الدین بھکھوی (1888-1942ء)

سن قصہ جابر مولوی احمد الدین بھکھوی۔ ایسہ اک صحابی دا واقعہ اے۔

مولوی ہوراں دیاں نعتیہ سیرتی تے دینی کتاب دی گنتری 26 اے۔

سن "وفات نامہ" منشی غلام حسین (جنم 1874ء)

ایس توں مصنف نے ایمان صدیق، ایمان عمر، ایمان عثمان، ایمان علی، ایمان حمزہ، قصہ بلال تے معراج نامہ ناں دیاں کتاباں وی لکھیاں نہیں۔

1319ھ گلزار محمدی عجائب القصص مولوی دلپذیر (1875ء)

سن اکرام محمدی عجائب القصص

سن معراج نامہ عجائب القصص (11)

1326ھ حلیہ مبارک حضرت سرور کائنات ﷺ غلام فرید عارف

1340ھ غزوات اسلامیہ، مولوی ولی محمد کتاب لکھن لگیاں مصنف نے "المغازی" از

الوقدی توں پورا پورا فیہ چکیا اے۔ کتاب دے کل 7 حصے نہیں، ہر حصے نوں "خوان"

دا ناں دتا اے، جیویں خوان اول، خوان دوم۔ مولوی ہوراں ایس کتاب وچ پوری

تاریخ اسلام سمو چھڑی اے۔ ایہدے دور رسالت دیاں 19 جنگاں دا ذکر ملدا اے۔
 1343ھ، 1921ء ”شان حضور عرف کملی والا“ منظوم سیرت کملی والا حکیم عبداللطیف
 عارف (1924-25ء) ایہہ کتاب پہلی داری خیر البشر دے نال نال چھپی۔ حکیم ہوراں
 نوں ایہہ کتاب لکھن دا خیال اوہوں آیا جدوں آپ سیاسی قیدی دی حیثیت نال جیل
 کٹ رہے سن۔ آپ دا انداز بیاں بڑا دکھرا اے ایہو وجہ اے کہ ایس نوں بڑی اچ
 حاصل اے۔

1927ء حضرت محمد ﷺ صاحب، بھائی سیوا سنگھ۔ ایہہ کتاب سٹیٹ پریس امرتسر
 توں چھپی سی۔ پروفیسر حفیظ تائب دی تحقیق موجب ایہہ کتاب انڈیا آفس لائبریری
 وچ موجود اے۔

1932ء سیرت الحبيب میجر چوہدری فضل حق نصیر سابقہ رجسٹرار ہائی کورٹ۔ ایہہ
 کتاب میاں محمد ہوراں والی بھردی (مثنوی) وچ اے۔ ایس کتاب وچ چوہدری ذکا اللہ
 بسک دا مقدمہ وی موجود اے جس نوں پنجابی سیرت نگاری تے پہلی نثری تنقید قرار دتا
 جاسکدا اے۔ ایہہ مقدمہ 1352ھ - 1932ء نوں لکھیا گیا۔ ایہدے وچ تاریخ، سوانح
 عمری تے سیرت دے دکھو دکھ موضوعات تے چائن پایا گیا اے۔ ایس کتاب دے آخر
 تے وڈے وڈے شاعراں دیاں تقاریر وی موجود نیں۔

1941ء سیرت رسول حاجی نبی بخش شوق کریلانی۔

ایہہ سرانگنی دی کتاب اے۔ سجاد حیدر پرویز، (14) میر حسان الہیڈری، (15) کیفی
 جامپوری، (16) دونویں ایس نوں منظوم سیرت قرار دیندے نیں جدوں کہ پروفیسر حفیظ
 تائب (17) وچ ایس نوں نثری سیرت دی کتاب قرار دیندے نیں۔

1942ء نبیاں دا سردار، حبیب اللہ فاروقی۔ ایس کتاب دا دو جا ایڈیشن 1954ء وچ
 چھپیا۔ ایہہ 256 صفحیاں دی کتاب اے۔ ایس کتاب دا پیش لفظ تے دباچے اردو وچ
 نیں۔

1952ء شاہنامہ اسلام، ملک غلام سرور کنجاہی۔ ایس کتاب دی تیاری سر شہاب الدین
 دے مشورے نال ہیرو وارث شاہ دی طرز تے کیتی گئی اے۔ ایہہ کم 1935ء وچ
 شروع ہویا۔ ایہدا اک حصہ 1937ء وچ چھپیا جدوں کہ دو جا حصہ 1952ء وچ مکمل

ہو یا۔ ایسہ منظوم سیرت اے۔

1956ء معراج کی رات محمد بشیر احمد بٹ۔ ایسہ چھوٹی جہی کتاب اے مصنف دا کہنا اے کہ اوہ ”کملی والڑا“ اک کتاب لکھ رہے نیں تے ایسہ پمفلٹ اوس دا حصہ اے۔

س ن معجزات رسول، مولوی غلام یار (1855ء، 1969ء) شاعر دا اصل ناں غلام محمد اے جدوں کہ قلمی ناں غلام یار۔ ایسہ کتاب نثر تے نظم دونوں صورتاں وچ اے ایس توں اڈ شاعر دیاں کتاباں ریاض الفردوس، ہفت قلزم، مجموعہ تصرف و کشف و کرامات، مرقع غلام، نظارہ عشق، محمود نامہ، بحوالہ کھوج شماره 37

س ن خاتم النبیین، مولوی محمد مخدوم لنگر مخدوم۔ ایسہ کتاب ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دے ذاتی ذخیرے وچ موجود اے۔ پروفیسر حفیظ تائب دا خیال اے کہ ایسہ کتاب ویسویں صدی دے پہلے دھا کے وچ چھپی اے۔ مصنف نوں پنجابی وچ نثری سیرت نگاری وچ پہل حاصل اے۔ (12)

س ن پنج ہادی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، پروفیسر حفیظ تائب دا گوہڑا اے کہ ایسہ کتاب ویسویں صدی دے پنجوے دھا کے وچ چھپی اے ایس کتاب وچ رسول اللہ ﷺ تے خلفائے راشدین ”دی حیاتی اختصار ناں دتی ہوئی اے۔ (18)

1962ء سچی سرکار، عبدالکریم شمر۔ ہن توڑی ایہدے کئی ایڈیشن چھپ چکے نیں۔ کتاب تے مصنف ولوں مضمون ایس کتاب وچ دکھرے دتے جا رہے نیں۔ اینہاں دی کتاب توں مگروں اک عرصے تک سیرت دی کوئی کتاب نہیں چھپی۔ فیروزارت مذہبی امور نے سیرت دیاں کتاباں تے حوصلہ افزائی انعام دینے شروع کیتے تے اوس توں مگروں جیہڑیاں کتاباں سامنے آئیاں اوہناں دے ناں سال وار انج نیں:

- 1975ء جڈاں رسول کریم ﷺ بال ہن، سراییکی (بالاں لئی) دلشاد کلانچوی
- 1976ء جڈاں رسول کریم ﷺ نیگد ہن، سراییکی (بالاں لئی) دلشاد کلانچوی
- 1979ء جڈاں رسول کریم ﷺ کون نبوت ملی، سراییکی (بالاں لئی) دلشاد کلانچوی
- 1980ء حضور ﷺ دی حیاتی (بالاں لئی) سمیع اللہ قریشی
- 1981ء حضور ﷺ پُر نور (بالاں لئی) ڈاکٹر سید اختر جعفری

- 1981ء امت دا والی، حمید اللہ شاہ ہاشمی
- 1982ء چن عربوں چڑھیا، سلیم خان گمی۔ آپ نے سیرت نگاری تے اپنا اک بھرواں مضمون شامل کیتا اے۔
- 1982ء آمنہ دا لال، عالیہ فروغ احمد
- 1982ء کونین دا والی (سرائیکی) ڈاکٹر مہر عبدالحق
- 1982ء سوہنے دا خلق، فدائے اطہر
- 1983ء معجزات رسول، مولانا احمد سعید دہلوی دی کتاب سرائیکی ترجمہ دلشاد کلانچوی
- 1983ء الہادی علیہ السلام (ہندکو) ڈاکٹر عبدالرشید، غیر منقوط
- 1983ء سیرت النبی علیہ السلام (بزبان سرائیکی) وقار عنایت اللہ
- 1985ء سیرت حضور علیہ السلام دی، محمد اقبال نجمی
- 1985ء حیاتی سوہنڑی نبی علیہ السلام دی (ہندکو) ڈاکٹر عبدالرشید
- 1986ء مکی مدنی ماہی، قدر آفاقی۔ لکھاری دا اصل نال بشیر احمد اے۔ اینہاں ولوں پروفیسر حفیظ تائب دا کہنا اے کہ ایس موضوع تے 920 صفحیاں دی کتاب اوہناں دی نظروں نہیں گزری۔ اوہناں دے کہن موجب مصنف نے حیات طیبہ دا ممکن حد تک احاطہ کرن دی کوشش کیتی اے۔ بہت سارے دوجے محقق وی آپ نوں بڑا محنتی لکھاری من دے نیں۔ آفاقی ہوری ساڈے پنجابی دے موڈھلے لکھاریاں وچوں نیں۔ اینہاں نوں ایس کتاب تے صدارتی ایوارڈ وی ملیا اے۔ حضرت ہوراں نوں محنت وراثت وچ ملی اے۔ اتفاق نال ساڈیاں وٹاں اپچوندی سانبھیاں نیں۔ میں، اینہاں دے والد حضرت محمد علی جالندھری ”نوں اودوں ویکھیا جدوں میری اپنی عمر بہت ہولی سی۔ میری طرح دے اکاری پلسی دے بندے سن جدوں کہ اینہاں دے چھوٹے بھرا نذیر احمد دوہرے جتے دے بندے نیں۔ جیوں آہندے نیں اڈی مار کے پانی کڈھن والا۔ مالکی بڑی واجبی جہی سی تے واہی وی تھوڑی ای سی۔ پر پورے پنڈ وچ اینہاں پو پتراں دی محنت (واہی) دی مثال دتی جاندی سی۔ سچ پچھو تے عملی زندگی وچ جنی محنت اوہناں کیتی اے حضرت ہوری اے اوس تل تے نہیں پہنچے۔
- 1986ء مدنی مٹھامن ٹھمار (سرائیکی) سجاد حیدر پرویز

- 1988ء فرمان نبی ﷺ تے اصلاح معاشرہ (ہندکو) ڈاکٹر عبدالرشید
ایہدے ولوں وزارت مذہبی امور نے لکھیا اے کہ مصنف نے ایہہ گل کھولی اے کہ
اسی کنج اسوہ رسول ﷺ تے چل کے اپنے معاشرے دی اصلاح کر سکنے آں۔
- 1991ء سب توں وڈے انسان (بالاں لئی) حکیم محمد سعید
- 1993ء نبی پاک ﷺ دے خطبے، شریف کنجاہی
- 1995ء نبی پاک ﷺ دے معجزے، ڈاکٹر سید اختر جعفری
- سن قرآن تے تصوف، میاں ظفر مقبول۔ ایم اے پنجابی دے پڑھن والیاں دے
نصاب نوں سامنے رکھ کے لکھی گئی سی۔ جیہڑی 1995ء وچ چھپی۔
- 1995ء سرکار ﷺ دی سیرت، اظہر محمود۔ مصنف نے سیرت نگاری وچ جدت پیدا
کرن دی کوشش کیتی اے۔ ایس کتاب وچ رسول اللہ ﷺ دی حیات طیبہ نوں
سال بہ سال پیش کرن دی پوری کوشش کیتی اے جہدے وچ اوہ کامیاب اے۔ ایس
کتاب تے ایہہاں نوں صدارتی ایوارڈ وی ملیا اے۔
- 1996ء حضور ﷺ دا ویریاں نال سلوئک، اظہر محمود۔ مصنف اردو توں پنجابی ولے
آیا اے۔ ایس دا شمار نویں لکھن والیاں وچ اے تے ایس دا انداز وی بالکل نواں
اے۔ ایہہاں دونواں کتاباں توں پہلے مصنف دی اردو سیرت دی کتاب ”حضور ﷺ
کے سیاہ فام رفقاء“ چھپی سی جہدے ولوں وزارت مذہبی امور نے لکھیا اے کہ ایس
کتاب نوں انگریزی زبان وچ ڈھال کے جنوبی افریقہ وچ ای نہیں سگوں پوری دنیا وچ
متعارف کران دی لوڑ اے۔ ایہہ کتاب مصنف دی محنت دا موہنہ بولدا ثبوت اے۔
مصنف نوں سیرت نگاری وراثت وچ ملی۔ ایہہاں دے والد راجا رشید محمود نعت گوئی
تے سیرت نگاری وچ اپنی مثال آپ نیں۔
- 1997ء ”پنجابی ادب سیرت رسول ﷺ“ دے موضوع تے مقالہ لکھ کے پروفیسر
سعیدہ ریشم نے پنجاب یونیورسٹی توں Ph.D دی ڈگری پائی۔
- 1997ء سیرت تے قومی شاعری، قدر آفاقی۔ ایہہ کتاب ایم اے پنجابی دے نصاب نوں
سامین رکھ کے تیار کیتی گئی سی۔ آپ نوں 1986ء وچ مکی مدنی ماہی تے صدارتی سیرت
ایوارڈ ملیا سی۔

1998ء سیرت پاک تے قومی شاعری، میاں ظفر مقبول۔ ایم اے پنجابی دے پڑھن والیاں دے نصاب توں سامنے رکھ کے تیار کیتی گئی سی۔

1998ء سیس سوہنے دی سیرت (سرائیکی) ڈاکٹر محمد صدیق شاکر

1998ء سرکار ﷺ دی جنگی زندگی، اظہر محمود۔ مصنف دی ایسہ تہجی کتاب اے۔

جہدے اتے اوس نوں صدارتی تے صوبائی ایوارڈ ملے نیں۔ ایس توں پہلے مصنف

اپنی 1995ء تے 1996ء وچ چھپن والیاں کتاباں تے وی صدارتی سیرت ایوارڈ پا چکے

نیں۔

سن آفاتی رسول ﷺ، بہاء الحق عارف بحوالہ پاکستانی اہل قلم کی ڈائریکٹری (19)

رسول کریم ﷺ دی سیانف، علی اختر بحوالہ پاکستانی اہل قلم کی ڈائریکٹری (20)

تے آخر میں گل ایٹھے مکاواں گا کہ ڈاکٹر الحاج آفتاب احمد نقوی شہید (21) فرماندے

نیں کہ ایسہ حقیقت اے پئی پنجابی زبان وچ کوئی شبلی پیدا نہیں ہویا تے نہ ای محمد حسین ہیکل

پر ایس زبان اندر سیرت رسول ﷺ دی روایت اگانہ بڑ رہی اے تے زمانے دے نال نال

سائنسی شعور دے عام ہون پاروں یقین اے پئی اعلیٰ پائے دیاں سیرت دیاں کتاباں ضرور لکھیاں

جان گیاں۔ جس نوں ایسں دوجیاں زباناں دے مقابلے تے پیش کر سکاں گے کیوں جے پنجابی

وچ لکھن والیاں دا حضور ﷺ نال سچا تعلق کسے وی دوجی زبان دے مسلمان لکھاری نالوں

گھٹ نہیں سگوں ودھ ای ہووے گا۔ کیوں جے پنجاب اندر عشق تے وفا دی مٹی دی خوشبو

وکھری تے نویکلی اے۔

عرب اسلام توں پہلاں

روئے زمین اُتے عرب اوہ پاک تے پوتر دھرتی اے جتھے اللہ تعالیٰ نے اپنے پیارے تے اُچیاں شاناں والے نبی پیغمبر گھلے۔ ایہدے پہاڑ پاسے فلسطین دی سرزمین اے جنہوں نبیاں تے پیغمبراں دی سرزمین داناں دتا جاندا اے۔ تے بنی اسرائیل دے بوہتے نبی ایسے سرزمین وچ جے۔

حضرت عیسیٰ علیہ السلام یروشلم دے اک لاگے پنڈ وچ پیدا ہوئے تے ایسے سرزمین دے اک خطے حجاز نوں اپنے اُتے دنیا دے آخری نبی ﷺ دے ظہور دا شرف حاصل ہویا۔ آپ ﷺ مکہ وچ پیدا ہوئے تے مدینے شریف نوں آپ نے اپنی عظیم اسلامی ریاست دا مرکز بنایا۔ جتھوں پوری دنیا وچ چانا کھل گیا۔

عرب دی وجہ تسمیہ:

عرب دی وجہ تسمیہ بارے دکھو دکھ آراواں ملدیاں نیں۔ جنہاں وچوں پہلیاں دو مشہور نیں۔ اک ایہہ کہ عرب دے لغتی معنی فصیح زبان تے زبان والیاں دے نیں۔ کیوں جے عرب اپنی فصاحت تے زبان آوری دے مقابلے وچ پوری دنیا نوں اپنے توں ہینیاں سمجھدے سن تے اپنے آپ نوں فصیح زبان تے اپنے توں دکھ بھناں نوں عجم، عجمی یعنی گونگے جان دے سن۔ دوجی ایہہ کہ عرب عربہ چوں نظیا اے جہدے معنے دشت تے بیابان دے نیں۔ کیوں جے عرب دا بوہتا حصہ میداناں تے بیاباناں والا سی تے ایسے پاروں ای دو جے ملک ایہوں عرب آکھن لگ پئے۔

محل وقوع یاں حدود اربعہ:

جغرافیائی پکھوں عرب اک اجیہا جزیرہ نما اے جہدے تین پاسیں پانی تے اک پاسے خشکی اے۔ ایہہ پاکستان دے مغرب تے ایشیا دے جنوب مغرب وچ واقع اے۔ جہدا حدود اربعہ کجھ ایس طراں ایں:

مشرق: خلیج فارس تے بحر عمان۔ مغرب: بحیرہ قلزم۔ جنوب: بحر ہند۔ شمال: سمندر دی تھاں شام تے فلسطین دالما چوڑا علاقہ اے۔

رقبہ تے آبادی:

ایس دا کل رقبہ بارہاں لکھ مربع میل جیہڑا جرمنی تے فرانس توں چار گنا ودھیرے بن دا اے۔ تے آبادی اک کروڑ دے نیڑے تیرے اے۔ ملک دا بوہتا حصہ ریگستاناں تے بیاباناں دا اے تے پورے ملک وچ پہاڑ ای پہاڑ کھلے ہوئے نیں۔ پر عراق، یمن تے شام دے علاقے ہرے بھرے تے بڑے ہریالی دار نیں۔ محل وقوع دے پکھوں ہر جگہ دی آب و ہوا دکھو دکھ اے پر عام طور تے گرم تے خشک اے۔

طبعی حالات:

عرب دے طبعی حالتاں فرقو فرقی نیں۔ بھانویں سارے ملک وچ ریگستان تے بیابان پائے جاندے نیں، پر بعضے خطے بڑے ہریالی دار تے زرخیز نیں۔ طائف تے یمن دیاں پہاڑیاں اُتے بہاراں دے اوہ رنگے تے رنگ برنگے رنگ نیں کہ جنہاں نوں ویکھ کے اکھاں نوں طراوت تے کلیجے نوں ٹھنڈ پے جاندی اے۔ دوجے حصیاں وچ بارشاں بوہت گھٹ ہوندیاں نیں تے ایسے پاروں ای پرانیاں ویلیاں وچ ایسہ لوک کسے اک تھانویں تک کے رہن دے عادی نہیں سن۔ تے اینہاں دی ڈھیر آبادی تنبوآں وچ ای رہندی سی۔ ایسہ لوک جتھے کتھے ہریالی ویکھدے اوتھے ای اپنے ڈیرے لالیندے سن۔

پیداوار:

کھجور عرب دا سبھ توں مشہور میوا اے تے ایہتھے ڈھیر نخلستاناں دے ہون پاروں ایہدی پیداوار وی ڈھیر ہوندی اے۔ عرباں دی من پسند خوراک وی کھجور ای اے۔ ایس توں اڈ ایہتھے جوں، باجرا، کنک دی پیداوار وی واہوا ہوندی اے۔ طائف شہر دے انگور تے انار بڑے مشہور نیں۔ عرب دے لوک اوٹھ، گھوڑا، بھیڈ تے بکریاں وی پالدے نیں تے ایہدے وچ اوہ مشہور وی نیں۔ ایہتھوں دے اوٹھاں تے گھوڑیاں نوں بڑی اچھی دتی جاندی رہی اے۔ ایسہ لوک اوٹھنیاں دا دُدھ پیندے نیں تے گوشت وی کھاندے نیں۔ اوٹھ ایہتھے آن جان دا اک وڈا ذریعہ سمجھیا جاندا اے تے اینہوں ریگستان دا جہاز وی آکھیا جاندا اے۔ اوٹھاں دیاں کھلاں تے بھیڈاں دی اُن توں پوشاک دا کم لیا جاندا اے تے گھوڑیاں نوں جنگاں ویلے ورتیا جاندا اے۔

طبعی وند:

طبعی پکھوں جزیرہ نماز عرب نوں پنجاں حصیاں وچ وندیا گیا اے:

1- حجاز: ایسہ علاقہ بحر احمر دے کنڈھے واقع اے ایسہ اوہو خطہ اے کہ جنہوں یہودیاں اُتے اُتری آسمانی کتاب تورات وچ فاران داناں دتا گیا اے۔ ایس علاقے دا اوہ حصہ جیہڑا سمندر دے نیڑے دے بڑا ہرالا تے زرخیز اے۔ اوتھے ہر شے اگدی اے تے اوتھوں دے رہن والے بڑی ہس کھیڈ کے حیاتی گزار دے نیں۔ پہاڑیاں دیاں ڈھلواناں دی بھونیں بڑی ہریالی اے۔ تے آبادی بڑی سنگھنی ایں۔ وڈے وڈے شہر نیں۔ پر حجاز دا بوہتا حصہ ریگستانی ایں۔ جتھے ہر طراں دی فصل نہیں ہو سکدی۔ حجاز دا سبھ توں وڈا شہر جدہ اے جیہڑا مکے دی مشہور بندرگاہ وی اے۔ مکہ شریف تے مدینہ شریف تے طائف بڑے مشہور تے پاک پوتر شہر نیں۔ مکے شریف وچ خانہ کعبہ اے۔ رسول اللہ ﷺ ایسے شہر وچ پیدا ہوئے تے مدینہ شریف حضور پاک ﷺ ہجرت کر کے تشریف لے آئے تے ایتھے ای آپ ﷺ دا روضہ مبارک اے۔

طائف شہر حجاز دیاں دو جیاں شہراں توں کتے ہرا بھراتے زرخیز اے۔ ایتھے پانی وی داہوا مل جاندا اے تے عام طور تے حجاز دے امیر تے رئیس گرمیاں دا موسم ایتھے ای آکے گزار دے نیں۔ ایتھوں دے پھل تے میوے بڑے مشہور نیں۔

2- نجد: ایسہ عرب دا وچ وچکارا علاقہ اے بڑا ہرا بھراتے زرخیز اے۔ ایسہ خطہ بڑی اچھائی تے واقع اے۔ ایہدے حسن تے سہین دی مثال نہیں ملدی۔ پر ایہدے آلے دوالے بڑے صحرا تے بیابان نیں۔ عرب دا مشہور شاعر امراء القیس دا خمیر ایسے دی مٹی وچوں اٹھیا سی۔ تے ایس ریاست دا آخری تاجدار وی اوہو سی۔ عربی زبان تے شاعری دا ایس خطے نال بڑا گوہڑا سمبندھ اے۔ مشہور مصلح تے مذہبی اگو محمد بن عبدالوہاب دا تعلق وی ایسے خطے نال سی۔ سعودی عرب دا دارالخلافہ وی ایسے علاقے وچ ای واقع اے۔ (22)

3- عروض: یمامہ تے بحرین اُتے مشتمل حصے نوں عروض آکھیا جاندا اے۔ ایسہ علاقہ عمان دے پہاڑ پاسے خلیج فارس دے کنڈھے کنڈھے عراق دیاں سرحدوں تک کھلدا چلا گیا اے۔ بھانویں ایسہ علاقہ بنجر اے پر تیل دی نویں صنعت دے پاروں بڑی اہمیت حاصل کر چکیا اے۔ ایتھے غیر ملکی کمپنیاں نے اپنے کیمپ لائے ہوئے نیں جو تیل کڈھکے مغربی ممالک نوں بھیدیاں

نیں۔ بحرین دے علاقے وچ موتی وی کڈھے جاندے نیں۔ جنہاں دی دوجے ملکاں وچ بڑی مانگ اے۔

4- حضر موت: ایہہ علاقہ نجد نال ملدا ہویا بحیرہ عرب تیکر کھلدا چلا گیا اے۔ ایہدے وچ حضر موت، مسقط، شمر تے عمان وڈے شہر نیں۔ ایہدا وہ علاقہ اے کہ جیہڑا قوم عادتے ٹھودے قبیلیاں دا اصل وطن سی۔ ایہہ علاقہ زرخیز تے نہیں پر تیل دی دولت نال مالا مال اے۔ تے ایہتھے دیاں لوکاں وچ وی دولت دی بڑی ریل پیل اے۔

5- تہامہ: ایہہ نیواں علاقہ اے تے بحیرہ احمر دے نال نال کھلدا ہویا اے۔ ایہہ بڑا گرم خطہ اے تے جس تے گھٹن زوراں اُتے ہوندی اے۔ اصل وچ بحیرہ احمر دے برابر دور تک زمین دی اک پٹی ٹری جاندی اے۔ جیہدی چوڑائی تیسہ میل دے نیڑے تیرے دے۔

شمالی عرب تے جنوبی عرب:

اللہ دی قدرت دے رنگ ویکھو کہ ویکھن نوں اکو ملک عرب اے پر ایہتھے دو طراں دے حالات پائے جاندے نیں۔ عرب دا اک حصہ بڑا زرخیز تے ہرا بھرا اے تے دوجا خشک اے۔ اک حصے وچ وسیب تے رہتل دا بھیڑ بھڑکانہ ہون دے برابر اے تے دوجے حصے نوں وسیب تے رہتل دا اہم مرکز ہون دی حیثیت حاصل اے۔ عرب دے جنوبی حصے وچ نبی کریم ﷺ ہوراں توں بوہت پہلے بڑیاں بڑیاں عمارتاں سن۔ شورنق تے سدیر ورگے اُچے اُچے محل بنے تے اوس بند دی تعمیر ہوئی جنہوں ”سد آرب“ دے نال یاد کیتا جاندا اے۔ یمن تے سبا دیاں شاندار مملکتاں وجود وچ آئیاں۔ تے ایس طراں انسانی حیاتی رسماں رواجاں تے قاعدیاں اصولاں دے نظام دے ڈھلے سچیاں وچ ڈھلی۔ جد کہ دوجے حصے وچ ایس طراں دے پھیرے ٹورے تے ترقی دا کوئی کھرا کھوج نہیں بھدا۔ شمالی عرب تے جنوبی عرب وچ رہتل تے وسیب دے ایس گوڑھے تے اُگھے فرق دا پتا اوہناں بچے کھچے کھنڈراں توں وی لایا جاسکدا اے جو اینہاں علاقیاں وچ کھدائی دے ویلے لبھے نیں۔ اسلام دے آون توں بوہت پہلاں سارا عرب اکو جیسی جہالت تے ندانی دیاں گوہڑے ہنیریاں دی دلگن وچ ولایا ہویا سی۔ تے اسلام نے آکے ایس ملک نوں نواں چانتاں تے نویں رہتل دتی۔

نواں سعودی عرب:

پرانے ویلیاں وچ عرب نوں صحراواں تے بیاباناں دا بے آباد تے بنجر علاقہ سمجھ کے کوئی

نظردیج نہیں سی لیاوندا۔ تے رب دی قدرت دے رنگ ویکھو کہ ایہو عرب نور دی ہدایت دا مرکز تے وسیب تے رہتل علمبردار بن گیا۔ ہن تے ایہتھے دولت دا ہڑھ آیا ہویا اے۔ تے اللہ تعالیٰ نے اپنی قدرتوں ایس خطے نوں جیہڑا کہ سارے دا سارا ریگستانی سی معدنی تیل دے ذخیریاں نال مالا مال کر چھڈیا۔ تے آج سعودی عرب دنیا دے ڈاڈھے امیر ملکاں وچ گنیا جاندا اے۔ سڑکاں بڑیاں بہترین نہیں تے ہن صحرا تے بیابان ہریاں بھریاں وادیاں وچ بدل چکے نہیں۔ سارے ملک وچ نویں تعلیم دا بول بالا اے۔ نویں کارخانے تے فیکٹریاں لائیاں جا رہیاں نہیں تے طراں طراں دے ترقی دے منصوبے بنائے جا رہے نہیں۔ پرانے ویلیاں وچ ایہتھے بوہتے لوک پٹری داساں وانگر رہن سہن رکھدے سن تے جتھے کتے پانی دا کوئی چشمہ ویکھدے سن اوہتھے تنبو لالیندے سن۔ پر ہن حالات بالکل ای بدل چکے نہیں۔ وڈے وڈے نویں طرز دے شہر تعمیر ہو چکے نہیں۔ جدے نوں ویکھ کے انج لگدا اے جیویں اسیں کسے یورپی شہرنوں ویکھ رہے آں۔ اوہتھے دیاں اسماناں نال گلاں کردیاں عمارتاں تے کھلیاں ڈھلیاں تے صاف ستھریاں سڑکاں تے سمندر دے ساحل اُتے بنیاں تفریح گاہواں سعودی عرب دی ترقی دی بھرویں شاہدی دیندیاں نہیں۔ دوجیاں ملکاں دے لوک روزی کمان لئی ایدھر بھجے آ رہے نہیں تے ایہہ ملک دنیا بھردیاں نگاہواں وچ اک مرکز دی حیثیت حاصل کر دا جا رہیا اے۔

آب و ہواتے پیداوار:

عرب دی آب و ہوا گرم تے خشک سی بارش کدی قسمت نال ای ہوندی سی۔ پہاڑاں دے اتے موسم معتدل ہندا سی۔ ملک وچ دریا نہ ہون پاروں پانی دی قلت سی۔ موسمی ندی نالے کافی نہیں پر اوہ ہمیشہ جاری نہیں رہندے سن۔ جے کدھرے ندی نالے یاں چشمے ہندے تے اوہناں دا پانی زیادہ لونا ہون پاروں ورتن دے قابل نہیں۔ ندی نالیاں دیاں گزر گاہواں وادیاں آکھواندیاں سن۔ گرمی وچ سخت گرمی پیندی تے گرم ہوا چلدی۔ بارش نہ ہون پاروں کھیتی باڑی نہیں سی ہو سکدی۔ پر اللہ ہر جگہ دی تاثیر موجب بندیاں نوں انج دیاں ای متاں دے دیندا اے ایہتھے خودرو جڑی بوٹیاں ہون پاروں اوہناں علاقیاں دے لوک بھید بکریاں وغیرہ پال دے نہیں تے خاص کر اوٹھ جنہوں ریگستان دا جہاز آکھیا جاندا اے کیوں جے اوہ بغیر کھان پین توں کئی دن ریگستان دے صحراواں وچ گزارا کر لیندا تے سواری تے بار برداری دے کم آوندا! عربی گھوڑے وی بڑے خوبصورت تے تیز رفتار ہوندے سن۔

صحرائی لوکاں دی زندگی خانہ بدوشی ہوندی سی اوہ پانی تے خوراک دی تلاش وچ مارے مارے پھردے، جتھے رات پے گئی یاں پانی وغیرہ مل گیا تے ڈیرے لائے جنہاں علاقیاں وچ پانی موجود سی او تھے مستقل شہرتے آبادیاں موجود سن۔ اوہناں تھاواں تے کھیتی باڑی وی ہوندی سی تے رنگ برنگے پھلاں دے باغ وی موجود ہوندے سن۔ مثلاً طائف، عرباں دا زیادہ تر کھان پین دا گزارا کھجورتے ہندا سی۔

اوہ کھجور دی گھٹک وی ضائع نہیں سن کردے۔ اوہ ایہدے کوکو بناندے یاں اوٹھاں نوں کھواندے سن۔ علم طب دے حوالے نال دو کھجوراں اک روٹی دے برابر طاقت رکھدیاں نیں۔ کھجور دے درخت توں شہتیر تے تھم بناندے سن۔ ایہدی چھلڑ نوں روں دی تھاں تے گدیاں وچ بھر دے سن ایہدے نال رسیاں وی بناندے سن۔ دوسری مرغوب تے محبوب غذا ستوسی۔ (سیرت رسول ﷺ عربی) (23)

جزیرہ عرب دے واسیاں دیاں دو قسماں نیں:

1- حضری

2- بدوی

1- حضری: شہراں تے پنڈاں وچ رہن والے حضری کہلواندے نیں۔

2- بدوی: صحراواں وچ زندگی گزارن والے تے بادیہ نشین بدوی اکھواندے نیں۔ ایہہ لوک اوٹھ تے بھینڈاں بکریاں پال کے گزارا کر دے نیں۔ ایہہ لوک نقل مکانی کر دے رہندے نیں۔ جتھے گھاہ تے پانی مل گیا او تھے ڈیرے لائے۔ تے جدوں گھاہ تے پانی مک گیا او تھوں چل ٹرے۔

ایہتھے تیسری قسم غلاماں دی وی سی۔

نسلی پکھوں عرباں دیاں قسماں

زمانہ قدیم وچ طوفان نوحؑ توں بعد عرب وچ سام بن نوحؑ دی نسل دے لوک آباد سن۔

ایس لحاظ نال عرب دے تقریباً سارے قبیلے سامی نسل توں تعلق رکھدے نیں۔ نسلی اعتبار نال

انسان دیاں تن ونڈاں نیں:

1- عرب باندہ

2- عرب عاربہ

3- عرب مستعربہ

1- عرب باندہ:

طوفان نوحؑ توں بعد ساری دنیا عرب باندہ دے قبیلیاں وچوں اے۔ تے فیر اوہناں دی اولاد مختلف علاقیاں وچ کھل گئی۔ بنو یثرب بن قحطان، عامر بن شالخ بن ارفخشند بن سام بن نوحؑ دی اولاد نیں۔ ایسہ لوک یمن وچ رہندے سن۔

بنو جرہم بن قحطان، بنو عملیق بن لوڈ بن سام بن نوحؑ اینہاں دی رہائش حجاز وچ سی۔ بنو طسم بن لوڈ تے بنو جدیس بن عامر بن آدم بن سام سن۔ ایسہ لوک یمام وچ بحرین تک کھل گئے سن۔

آدم دے پتر دی اولاد قوم عاد کہلائی جیہدا ناں عاد بن آدمؑ سی۔ ایسہ قوم شحر، عمان تے حضرموت تے آلے دوالے احقاف وچ آباد ہوئی۔ ایس قوم ولے اللہ تعالیٰ دی طرفوں حضرت ہودؑ مبعوث ہوئے۔ آدم دے دو بے پتر دے پتر شمود دی اولاد قوم شمود کہلوائی۔ جیہدا شجرہ کجھ انج اے: شمود بن جاثر بن آدمؑ۔ ایسہ قوم حجاز تے شام دے وچکار جز وچ آباد سی۔ ایسے قوم وچ حضرت صالحؑ آئے جنہاں نوں اللہ تعالیٰ نے اوٹھنی دا اک معجزہ عطا کیتا سی جیہڑی پہاڑ وچوں نکدی سی۔ (سیرت رسول ﷺ عربی) (24)

مادی اعتبار ناں عاد تے شمود دیاں قوماں نے بڑا اچا مقام حاصل کیتا سی۔ پر اوہ خدا دے نافرمان بندے سن تے اوہدے غضب دا شکار ہو گئے تے صفحہ ہستی نوں ہمیشہ ہمیشہ لئی مٹ گئے۔ ایس وجہ پاروں اوہناں نوں عرب باندہ آکھیا جاندا اے۔

2- عرب عاربہ:

بنو قحطان نوں عرب عاربہ بولیا جاندا اے جیہدا مطلب اے اصلی عرب (عرب دے ذہن والے) عرب باندہ توں بعد ایسہ اس ملک دے اصل باشندے نیں۔ اینہاں دا اصلی وطن یمن سی تے اوتھوں یورپ تک پھیل گئے یمن دا اک قحطانی بادشاہ سی جیہڑا ہمیشہ سرخ پیرہن پاندا سی۔ ایس واسطے ایس خاندان دا ناں حمیری (سرخ لباس والا) دی پے گیا۔ ایس طراں بنو قحطان حمیری تے یمنی دے ناواں نال مشہور ہوئے۔

کتیباں دی ثقافت پاروں، سبائی دور حکومت حضرت عیسیٰؑ توں ست سو سال پہلاں سی۔ (25) ایہدا پایہ تخت مآرب سی۔ حضرت عیسیٰؑ توں 115 سال تک ایس حکومت دا پتہ چلدا

سبائی دور توں بعد حمیرا زمانہ سی۔ حمیرتے مآرب نے قبضہ کر کے ایس نوں پایہ تخت بنا لیا۔ گویا کہ 115 قبل مسیح زمانہ حمیری سی۔ خاندان حمیروے 26 فرمازوا گزرے نیں۔

حمیر نے یہودی مذہب قبول کیتا سی (ڈاکٹر حمید اللہ دی کتاب رسول اکرم ﷺ دی سیاسی زندگی) دے وچ لکھیا اے یمن دا بادشاہ جیہڑا یہودی ہو گیا سی، اوہاناں ذونواس سی۔

3- عرب مستعربہ:

قوم عادتے شمود دیاں تباہیاں وچوں جیہڑے نیک بندے بچے اوہ حضرت اسماعیلؑ دی اولاد وچ مل گئے۔ حضرت اسماعیلؑ دی شادی عرب دے قبیلہ جرہم وچ ہوئی سی۔ تے ایس وجہ پاروں آپ دی اولاد نوں عرب مستعربہ آکھیا جاندا اے۔

بنو اسماعیل حجاز وچ بہتا رہندے سن۔ اینہاں دا دو جاناں عدنانی یا مصرعی وی اے۔ ایہہ حضرت اسماعیلؑ دی اولاد وچوں نیں۔ الغرض قوم عاد و شمود دیاں تباہیاں توں بچ جان والیاں دے آل اسماعیل نال میل جول توں بعد عرب وچ دو وڈے قبیلے رہ گئے جنہاں دے نال بنو قحطان تے بنو عدنان سن۔ اینہاں دونواں قبیلیاں دیاں بہت ساریاں شاخاں سن۔ ایس ویلے عرب دا بہتا حصہ خاندان اسماعیلؑ وچوں اے۔ تے خود آنحضرت ﷺ وی ایسے خاندان وچوں نیں۔

اسلام توں پہلاں عربیاں دی سیاسی تے معاشرتی حالت

زمانہ جاہلیت

1- بتاں دی پوجا:

اسلام دے آون توں پہلاں عرب دیاں لوکاں وچ بھانویں اللہ دا تصور موجود سی اے پر ایسہ لوک نزول تے خالص توحید توں بڑے دراڑے جا چکے سن۔ انہاں نے بے شمار من گھڑت خدا بتائے ہوئے سن۔ ایسے لئی اوہناں نوں مشرک آکھیا جاندا اے۔ انہاں نے اپنے کجھ پرانے نیک بزرگان دے تاں بت بنائے ہوئے سن تاں جے اپنے چنگے زمانے نوں یاد رکھ سکن۔ پر جدوں اوہناں دی آون والی نسل نے سمجھیا کہ شاید اوہناں دے پو دادے اینہاں بتاں دی پوجا کر دے سن۔ تے فیر اوہناں نے ہولی ہولی اینہاں بتاں کولوں اپنیاں مراداں منگنیاں شروع کر دتیاں۔ تے اوہناں بے جان پتھراں نوں خدائی گناں دے اہل سمجھن لگ پئے۔ ہر قبیلے دا اک وکھرا بت سی تے ایتھوں تیک کہ خانے کعبے وچ 360 بت ہو گئے سن۔ وڈے وڈے بتاں دے ناں ہبل، لات، نائلہ، عزیٰ تے منات سن۔ اینہاں توں وکھ یعوق، یغوث، نسر، ود تے سواع وغیرہ وی بتاں دے ناں سن۔ اوہ لوک اینہاں بتاں دی نسبت نال اپنے ناں رکھ دے سن۔ مثال دے طور تے عبدالاث، عبدالمناات، عبدالعزیٰ وغیرہ۔ اوہ فرشتیاں نوں اللہ دیاں بیٹیاں متھدے سن۔ (26)

2- تاریاں دی پوجا:

بتاں دی پوجا توں وکھ اوہ لوک تاریاں دی پوجا وی کر دے سن جیہڑے وکھو وکھ مظاہر قدرت مثال دے طور تے سورج، چن تے تاریاں نوں پوجدے سن۔ اوہناں لوکاں نوں صاحبین آکھیا جاندا سی۔

3- اگ دی پوجا:

عرب دے چڑھدے پاسے بحرین وچ اک وڈی کنتی وچ مجوسی آباد سن جیہڑے اگ دی پوجا کر دے سن۔ اوہ خیر تے شر نوں خدائی دا سوما متھدے سن۔ اوہناں دے نیڑے نور تے

چانن خیردی علامت سی۔ تے ایسے وجہ توں اوہ لوک اگ نوں پوجدے سن۔ کیوں بے اگ
چانن دا ذریعہ سی۔

4- جوئے بازی:

عرب دے لوک جوئے دے بڑے شوقی سن۔ تے اوس جہالت دے دور وچ جوئے
نوں سخاوت دا اک ذریعہ سمجھیا جاندا سی۔ اوہ جوئے وچ جو کجھ جت دے سن اوہدا اک حصہ خیر
خیرات کرنا وی ضروری سمجھدے سن۔ تے ایس طراں اوہ فقیراں تے مسکیناں وچ ونڈ دیندے
سن۔ ایہو وجہ اے کہ اوس دور دے ادب وچ سانوں جوئے دا عام ذکر لبھدا اے۔

5- شراب پینا:

اوس دور (زمانہ جاہلیت) وچ عرب شراب دی ورتوں پانی دی طراں کردے سن۔ اوہ اپنی
ایس بھیڑی عادت نوں اپنی شرافت دا حصہ سمجھدے سن۔ اوہناں دیاں شعراں وچ وی شراب
دا ذکر پایا جاندا اے جو اوہ بڑے فخر نال کردے سن۔ ایہو وجہ اے پئی قرآن نے ایہناں دونوں
یعنی جواء تے شراب نوں حرام قرار دے دتا۔

6- کڑیاں نوں جیوندیاں وفتا دینا:

عرب دے لوک کڑی دے جمن نوں منحوس متھدے سن۔ اول تے اوہ کڑی نوں
جھدیاں ای گل گھٹ کے مار دیندے سن تے یاں فیوجدوں اوہ ٹرن پھرن جوگی ہو جاندی تے پو
کے بہانے اوہنوں جنگل وچ لے جاندا تے اوہنوں کسے ٹوئے وچ سٹ کے دفن کر
دیندا۔ ایہہ بڑا ظالمانہ فعل سی جیہدی قرآن پاک وچ بڑی سخت ننڈیا کہتی گئی اے۔

7- بے حیائی بد کرداری:

زمانہ جاہلیت وچ بے حیائی تے بد کرداری عام سی۔ بھیڑتے بریائی ہر تھاں پائی جاندی
سی۔ اک مرد جنیاں چاہوے عورتاں نال ویاہ کر سکدا سی۔ شاعری عام سی تے ہر شاعر اپنے
شعراں وچ کھلمیاں ڈھلیاں عشقیہ تے بے حیائی دیاں گلاں کردا سی۔ تے ایس اُتے بڑا فخر کردا
سی۔ زنانی دی کوئی عزت نہیں سی تے ایہنوں ڈنگر ڈھورتوں وی ہینسی سمجھیا جاندا سی۔ ایہنوں
جائیداد وچوں کوئی حصہ بخرہ نہیں سی دتا جاندا۔

8- وہم تے خیالاں دی پوجا:

عرب دے لوک طراں طراں دیاں وہماں تے خیالاں وچ گھرے ہوئے سن۔ اوہ گندیاں تے خبیث روحاں، جناں بھوتاں تے دیوتیاں کولوں بڑا ڈردے سن۔ تے اپنیاں بیماریاں تے آفتاں نوں اوہناں دی ناراضگی دا سٹا متھدے سن۔ اوہ اینہاں کولوں بچپن دے لئی طراں طراں دے منتر، ٹونے ٹونکے تے تعویذاں دی ورتوں کردے سن۔ اوہ جنوراں دے اژن تھیں چنگا شگن لیندے سن۔ تے جدوں گھروچ کوئی پتیاں مصیبت آجاندی تے سامنے دے بوہے دی تھانویں پچھلے بوہے تھیں گھروڑدے سن۔ سوکے دے سے اوہ مینہ پوان لئی ایہہ ٹونا کردے سن کہ گاں دی پوچھل نال سکا گھاء بنھ کے اوہنوں اگ لا دیندے سن تے اوہنوں پہاڑاں وچ چھڑ آوندے سن۔ جدوں کسے بندے کول ہزار توں ودھ اوٹھ ہو جاندے سن تے اوہ سبھ توں وڈے اوٹھ دیاں اکھاں کڈھ دیندا سی۔ اوہدا ایہہ خیال ہوندا سی کہ اوہدے باقی دے اوٹھ ایس طراں بھیڑی نظر توں بچ گئے نیں۔ اوہناں لوکاں دا عقیدہ سی کہ جیکر قتل ہو جان والے دا بدلہ نہ لیا جاوے تے اوہدی کھوپڑی وچوں اک جنور نکلا اے جیہڑا اوس ویلے تیکر چیک دا رہندا اے کہ جدوں تک اوہدا بدلہ نہ لیا جاوے۔ اوہ الودے بولن نوں موت دی علامت سمجھدے سن۔

9- چوریاں تے ڈاکے:

چوریاں تے ڈاکے عام سن۔ تے کسے دا مال جان تے عزت دے بچن دی کوئی واہ نہیں سی۔ اک طاقت والا قبیلہ دو بے ماڑے قبیلے اُتے دھاوا بول کے اوہنوں لٹ لیندا سی۔ عام طور تے رات دے پچھلے پہر چھاپے مازے جاندے سن تے تباہی تے بربادی کردتی جاندی سی۔

10- رٹل پناں تے جادوگری:

رٹل پنے تے جادوگری دا عام رواج سی۔ رٹلی مستقبل دے واقعتیاں توں خبردار کردے سن۔ تے مشرکاں نوں اینہاں اُتے بڑا یقین سی۔ اوہ سمجھدے سن کہ اینہاں نوں فرشتے سبھ کجھ دس دیند نیں۔ ایس طراں جادوگر مرداں تے زنانیاں دے ذریعے دوجیاں نوں نقصان پچاون لئی جادوگری کردے سن۔

11- باقاعدہ حکومت دانہ ہونا:

اسلام دے آون توں پہلاں عرباں وچ کوئی باقاعدہ حکومت نہیں سی کہ جیہدا ہر کوئی حکم من دا۔ ہر قبیلہ آزاد سی تے کوئی پولیس یاں فوج نہیں سی تے نہ ای کوئی متفقہ قانون یاں آئین سی۔ جیکر کوئی شخص کسے اتے ظلم یا زیادتی کردا تے یاں تے اوہ خود تے یا فیر اوہدا قبیلہ اوہدے توں بدلہ لے لیندا سی۔ ہر قبیلہ اپنا سردار خود چن دا سی۔ تے سردار دی چون اوہدی عمر، تجربے، اثر و رسوخ تے دولت مندی دے سرتے ہوندی سی۔

12- قتل لٹ مارتے لڑائیاں:

عرب جس طراں کہ کسے سیاسی طاقت نوں نہیں سن من دے جیس پاروں اوہناں کول کوئی سیاسی ڈھانچہ وی نہیں سی بن سکیا۔ تے نہ ای اوہ اک دوجے دے حق حقوق دی حفاظت کر سکدے سن۔ جو کوئی جد چاہندا پانی تے کھیتاں اتے قبضہ کر لیندا تے بوہتیاں لڑائیاں ایسے پاروں ای ہوندیاں سن۔ جیہڑی اک لمی مدت تیک جاری رہندیاں۔ ناحق خون کیتا جاندا۔ زنانیاں رنڈیاں ہو جاندیاں، بچے یتیم ہو جاندے سن۔ عرب دے لوک اینہاں لڑائیاں اتے بڑا فخر کردے سن۔ اوہ اینہوں ”ایام العرب“ دے ناں نال یاد کردے سن تے اپنے اپنے قبیلے دے بہادراں دا ذکر اپنے شعراں وچ کردے سن۔ جیہڑے اینہاں لڑائیاں وچ جی داری وکھاندے سن۔

- (i) بسوس دی لڑائی: ایسہ لڑائی بڑی مشہور اے جیہڑی بنی بکرتے بنی تغلب وچ چالیہ ورھے ہوندی رہی۔ تے گل صرف اپنی سی کہ بنی تغلب دے اک آدمی نے بسوس نال دی بڈھی دی اوٹھنی نوں بھڑ کر دتا سی۔ ایسہ ایس لڑائی دا بڈھ سی تے فیر دونواں پاسے ای بدلے دی آگ دے بھانڈیل اٹھے تے ادھی صدی دے نیڑے تیزے تیک ایسہ لڑائی ہوندی رہی۔
- (ii) داحس تے غبرادی لڑائی: ایس لڑائی نوں ”حرب قیس“ دے ناں نال وی یاد کیتا جاندا اے۔ ایسہ قبیلہ جس تے ذہبان دے وچکار گھوڑیاں دی دوڑ دے مسئلے توں ہوئی۔ داحس، قیس دے گھوڑے دا ناں سی تے غبرا حمل دی گھوڑی دا لقب سی۔ اینہاں دا آپو وچ مقابلہ ہو گیا تے متھیا ایسہ گیا کہ دونواں وچ جو وی آگے نکل گیا اوہدے مالک نوں سو اوٹھ انعام دے طور تے دتے جان گے۔ دونواں قبیلیاں نے اک مہینے تک راج کے تیاری کیتی تے دن آون تے دوڑ شروع ہو گئی۔ کدی داحس آگے نکل جاندا تے کدی غبرا۔ غبرا دے حامیاں

نے کچھ بندے رستے وچ رکھاں اوہلے ٹکائے ہوئے سن۔ اوہناں نے جدوں دیکھیا کہ اخیر
واحد بازی جت رہیا اے تے اوہدا مونہہ دھکے نال دوہے پاسے پھیر داتاں جے اوہ متھے
ہوئے نشان تک نہ اڑ سکے۔ ایس دھوکھے تے فریب پاروں مخالف فریق بھڑک اٹھیا تے
لڑائیاں دا سلسلہ شروع ہو گیا۔ جیہڑا چالیس ورھے تک رہیا۔

(iii) فجاریاں لڑائیاں: ایساں دا ایسہ اوہ سلسلہ اے جیہدا ڈھ اوہناں پاک مہینیاں توں
بھجا جنہاں وچ قتل تے خون کرنا سنت منع سی۔ ایسہ پاک مہینے چار نیں: رجب، ذیقعد، ذوالحجہ
تے محرم۔ پہلی لڑائی کنانہ وچ ہوئی۔ دوہی قریش تے ہوازن وچ چھڑی تے تہی تے چوتھی
لڑائی وچ وی قریش نے حصہ لیا۔

عرباں دیاں خوبیاں

عرباں وچ بھانویں بوہت ساریاں برائیاں تے کھامیاں سن پر ایہدے نال نال اوہ کچھ
خوبیاں دے وی مالک سن۔ جنہاں دا تھلے ذکر کیتا جاندا اے:

1- بہادری:

عرب تے بہادری دونوں لازم تے ملزوم سن۔ ایسہاں دی بہادری دے قصے کہاوتیں بن
چکے سن۔ اوہ صرف اکو دا ج اتے ای لڑن مرن لے تیار ہو جانداں سن۔ تے اپنے انجام توں اکا
ای بے خبر ہونڈیاں ہوئیاں سخت توں سخت معرکیاں وچ رل جانداں سن۔ اوہ جنگ دے میدان
وچ تلواراں دی چھاویں جان لٹاؤن نوں بسترے اتے اڈیاں رگڑ رگڑ کے مرن اتے ترجیح
دیندے سن۔

2- سخاوت:

سخاوت عرباں دا خاص گن سی۔ اوہ کسے وی مانگت نوں اپنے بوہے توں خالی ہتھ نہیں
سن جان دیندے۔ اوہ منگن والے نوں اوٹھاں دے اجر تک بخش دیندے سن۔ تے ایس بخشش
اتے بڑا مان کردے سن۔ ایسہاں ایس بخشش دی خاص خوبی پاروں ای ایسہاں وچ حاتم طائی جیہا
نئی جیہا۔ جیہدی سخاوت اک ضرب المثل بن چکی اے۔

3- مجھانی:

عرب بڑے مہمان نواز سن تے جدوں وی کوئی پروہنا آجاندا بھانویں اوہ اوہناں دے کسے لیکدے ساک دا قاتل ای کیوں نہ ہوندا اوہدی حفاظت تے آؤ بھگت وچ اوہ کوئی کسریاقی نہیں سن رکھدے۔ بوہتی واری انج ہوندا کہ مجھان کول اکو اوٹھنی ہوندی جیہڑی اوہدے پورے خاندان دا سہارا ہوندی پر اوہ اوہنوں وی ذبح کر لیندا۔ بوہتیاں گھراں وچ مجھانی دی ایسہ صورت حال سی کہ اوہناں دا چلھا کدی وی ٹھنڈا نہ ہوندا۔

4- وعدہ نبھائی:

قول قرار دی پابندی کرن وچ عرب بڑے اگے سن۔ اوہ وعدہ نبھاؤن نوں اپنا فرض سمجھدے سن۔ وعدہ پورا کرن لئی اوہ اپنی جان مال دی قربانی توں وی نہیں سن اکدے۔ پر وعدہ ہر صورت وچ پورا کردے سن۔ تے وعدہ خلائی نوں اوہ کسے صورت وچ وی نہیں سن گوارا کر دے۔

5- تقریر تے شعر پڑھنا:

عرب تقریر کرن تے شعر پڑھن وچ اپنا جواب آپ سن۔ اوہ بڑے زبان ساز، شعر تے تقریر دے فن دے جانو سن۔ اپنی ایسے خوبی پاروں ای اوہ دوجیاں ملکاں نوں عجم (گوٹے) کہندے سن۔

عربی زبان بڑی وسیع اے۔ ایسہ اک دوجی گل اے کہ ایسھوں دے رہن والیاں لوکاں دا اک مسئلہ ایسہ وی رہیا کہ اوہناں لئی خاص عربی زبان وچ لفظ ای نہیں سن ملدے۔ سگوں ایران یاں روم توں ادھار لینے پیندے۔ ”سکہ“ لئی عربی زبان وچ نہیں سی۔ درہم و دینار دونویں غیر عربی زبان دے لفظ نیں۔ اسلام توں پہلے زمانے نوں زمانہ جاہلیت، آکھیا جاندا اے۔ اوس ویلے اوہ لوک فطری ذہانت، زبان دانی، جرات و شجاعت تے قوت خطابت دے باوجود ذلالت تے جہالت دی تاریکی وچ ڈبے ہوئے سن۔ احادیث صحیحہ توں پتا لگدا اے کہ آنحضرت ﷺ دے زمانے تک عیش و نعمت دے سماں بہت گھٹ سن۔

مسئلہ حجاب دے شان نزول وچ بخاری شریف (27) تے سیرۃ النبی جلد اول و دوم از مولانا شبلی نعمانی دے وچ ذکر اے کہ اوس زمانے تک گھراں وچ ضروری سہولتاں حاصل نہیں

سن۔ زنانیاں جنگل پانی لئی باہر جانیاں سن۔

6- ترمذی شریف:

ترمذی شریف باب الفقر (28) وچ اے کہ اوس ویلے تک چھاننیاں نہیں سن۔ چھان
نوں پھوک مار کے اڑاندے سن۔ جنہاں علاقیاں نے اوج کمال حاصل کیتا اوہ صرف اک دو جے
نوں پچھاڑتے زبان و ادب دی ترقی سی۔ شعر و سخن، فصاحت بلاغت، جذبات و فن دے اعتبار
نال اس دور نوں کلاسیکی دور آکھیا جاندا اے۔

7- آزادی پسند:

عرب بڑے آزادی پسند سن۔ تے آزادی نال اوہناں نوں بڑی محبت سی۔ اوہ آزاد فضا
وچ رہنا پسند کردے سن۔ تے کسے دوجی قوم دا محکوم ہونا اوہناں نوں اکا ای نہیں سی بھاوندا۔

حضور اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نوں پہلاں دے مذہباں دا ویرا

حضور نبی کریم ﷺ دی پیدائش توں پہلا عرب وچ بڑی گمراہی تے بے دینی پھیلی ہوئی
سی۔ حضور ﷺ توں پہلے حضرت عیسیٰ اللہ تعالیٰ دی طرفوں رسول بنا کے بھیجے گئے سن تے
اوہناں نوں دنیا توں رخصت ہویاں چھ سو دے نیڑے تیرے ورہے ہو چکے سن۔ اپنے لے
عرصے وچ کوئی ہور دوجا نبی نہیں سی آیا۔ جس طراں کہ قرآن پاک وچ ارشاد ہوندا اے:
لِتَنْذِرَ قَوْمًا أَنْذَرَ آبَاءَهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ۝ ”یعنی ایس لئی کہ اوہناں لوکاں نوں
جنہاں پیو دادے نوں خبردار نہیں کیتا گیا، خبردار کر دیو۔ اوہ غفلت وچ پئے ہوئے نیں۔“
ایس طراں حضور نبی کریم ﷺ دی پیدائش مبارک توں پہلے ایسہ مذہب موجود سن:

1- یہود:

حجاز وچ یہودیاں دی وڈی گنتی آکے آباد ہو چکی سی۔ مدینے دے نیڑے تیرے کئی
وستیاں سن۔ بھانویں ایسہ قوم حضرت موسیٰ دی اُمت اکھواندی سی، اے پر اوہناں نے اپنی
اسانی کتاب توریت وچ بوہت کجھ بدل چھڈیا سی۔ تے حضرت موسیٰ دے دین نوں مسخ کر کے
رکھ دتا سی۔ ایسہ حضرت عیسیٰ نوں خدا دا بیٹا من دے سن۔ ایسہ لوک لین دین دے معاملے
وچ پرلے درجے دے سودخور مشہور سن۔ قرآن پاک وچ ایسہاں دے تعصب، بددیانتی تے

گمراہی دا ذکر موجود اے۔ اینہاں لوکاں نے بڑے چر توں ایسہ امیدیاں لائیاں ہوئیاں سن کہ آخری نبی اینہاں دچوں ای آوے گا تے تاں ای اوہ حجاز وچ آکے آباد ہو گئے سن۔ پر جدوں نبی کریم ﷺ دنیا آتے تشریف لیائے تاں اینہاں لوکاں نہ صرف آپ ﷺ دی نبوت توں انکار کیتا سگوں حضور ﷺ دے قتل دے منصوبے وی بنائے۔ اینہاں لوکاں ای جنگ اُحد دے موقعے تے حالات خراب کرن دا پورا نل لایا۔ عبد اللہ بن ابی جہہڑا منافقاں دا امیر سی اینہاں لوکاں دا ای سردار سی۔ ہجرت ویلے مدینے دے نیڑے تیرے اینہاں دے کئی نکے نکے قلعے سن۔ جنہاں وچ خیبر دا قلعہ سبھ توں بوہتا مشہور سی۔ مرحب اوہدے حاکم دا تاں سی جہدا حضرت علیؓ نے کم تمام کیتا سی۔ بنو نضیر، بنو قریظہ تے بنو قینقاع یہودیاں دے مشہور قبیلے سن۔ جہہڑے نبی کریم ﷺ دی ہجرت دے ویلے مدینے وچ آباد سن۔ اینہاں دا مذہب دکھو دکھ عالماں تے بزرگاں دیاں خواہشاں دا شکار ہو کے رہ گیا سی۔ بھانویں ایسہ لوک بڑی چنگی طراں جانڈے تے پچھاندے سن کہ نبی کریم ﷺ اللہ دے سچے تے آخری رسول نیں پر محض ہٹ دھرمی تے اپنیاں ذاتی لوڑاں پاروں آپ ﷺ تے ایمان نہیں سن لیائے۔ قرآن پاک وچ اینہاں لوکاں نوں بنی اسرائیل کہہ کے پکاریا گیا اے۔ تے ایناں نوں مڑ مڑ خبردار کیتا گیا اے، پر اوہناں نے ہدایت نوں قبول نہ کیتا۔

2- عیسائی:

عیسائی جتھے حضرت عیسیٰؑ نوں خدا دا پتر من دے سن او تھے حضرت مریمؑ دی وی پوجا کر دے سن۔ بھانویں ایسہ لوک حضرت عیسیٰؑ نوں اپنا پیغمبر تے اوہناں آتے اتری کتاب انجیل نوں اپنی ہدایت دی کتاب آکھدے سن پر یہودیاں وانگر اینہاں نے وی اپنے پیغمبر دی تعلیم دا حلیہ وگاڑ کے رکھ دتا سی۔ عرب دے بعضے مشہور قبیلے تغلب، غسان، قضاعہ وغیرہ عیسائی ہو گئے سن۔ تے بھانویں ایسہ یہودیاں دیاں نالوں اخلاقی پکھوں بہتر سن پر اسلام دشمنی وچ ایسہ اوہناں توں کجھ کچھ نہیں سن۔ گل کیہ کہ ایسہ دونویں اپنی اپنی اصل تعلیم نوں بھل چکے سن۔ نہ تے یہودی ای حضرت موسیٰؑ دی شریعت نوں سمجھدے سن نہ ای عیسائی حضرت عیسیٰؑ دی صاف ستھری زندگی دیاں اصولاں آتے ای عمل کر دے سن۔ یعنی اینہاں دونواں نے ای مذہب نوں اک گورکھ دھندا تے بھارت بنا کے رکھ دتا سی۔ یہودی تے عیسائی دونویں اہل کتاب سن۔ ایس پکھوں اینہاں دونواں نوں چاہی دا تے ایسہ سی کہ ایسہ دونویں ای سبھ توں پہلاں نبی کریم

ﷺ دے آخری نبی ہوں دی تصدیق کر دے تے اینہاں اُتے ایمان لیاوندے۔ پر اوہناں نے تعصب تے ہٹ دھری تے دشمنی دیاں خداں مکا دتیاں تے حق نوں پچھانن توں انکار کر دتا۔

3- مشرک:

عرب وچ مشرک وڈی گنتی وچ رہندے سن۔ ایسہ لوک بتاں دی پوجا کر دے سن۔ اوہناں اگے جھکدے، اوہناں نوں متھا ٹیکدے تے اوہناں کولوں ای اپنیاں مراداں منگدے سن۔ اینہاں دی عقل اُتے اجیہے پردے پے گئے سن کہ اپنے ہتھیں بنائے ہوئے بتاں نوں خدا بنائی بیٹھے سن۔ اینہاں نے خانے کعبے تے اوہدے نیڑے تیزے بت گڈے ہوئے سن جنہاں دی گنتی 360 دے نیڑے تیزے سی۔ اینہاں سہناں بتاں وچ ہبل بت نوں وڈا سمجھیا جاندا سی۔ ایہو لوک خانہ کعبہ دے متولی بنے ہوئے سن تے اپنے غلط عقیدیاں دے مطابق حج تے طواف وی کردے سن۔

4- تاریاں دی پوجا:

عرب وچ بتاں نوں پوجن والیاں توں اڈ تاریاں نوں وی پوجیا جاندا سی۔ تے ایہدے نال نال سورج تے چن نوں پوجن والے لوک وی ہے سن۔ تے مظاہر قدرت نوں ای پوجن دے لائق سمجھیا جاندا سی۔

5- اگ پوجا:

عرب دے چڑھدے پاسے بحرین وچ مجوسی لوک وڈی گنتری وچ آباد سن۔ جیہڑے اگ نوں پوجدے سن۔ ایسہ نوریاں چانن نوں خیردی علامت متمدے سن۔ تے ایسے پاروں ای اگ نوں پوجدے سن۔ اینہاں لوکاں ایران دے آتش کدے توں ڈھیر اثر لیا سی جتھے اک ہزار سال توں برابر اگ بل رہی سی۔ تے اوڑک جدوں نبی کریم ﷺ دنیا اُتے تشریف لیائے تے ایسہ اگ اپنے آپ ای بجھ گئی۔

6- دہریئے:

عرب وچ بتاں دی پوجا کرن والیاں توں اڈ دہریئے وی سن۔ جیہڑے خدا تے روز جزا سزا دے اکا ای منکر سن۔ اوہ دنیا نوں قدیمی جاندے سن تے اینہاں دا عقیدہ سی کہ جو کجھ دنیا

وچ ہو رہیا اے اوہ اپنے آپ ای ہو رہیا اے۔ تے ایسے طراں ہوندا رہے گا۔ یعنی ایسہ دہر، زمانے نوں ای سبھ کجھ سمجھدے سن۔ تے اچے وی ایس طراں دے تصور رکھن والے لوک موجود نیں جیہڑے خدا تے روحانیت نوں اکا نہیں من دے۔

7- زندیق:

ایسہ لوک دو خداواں نوں من دے سن۔ جنہاں وچوں اک خیر تے دو جا شرسی۔ لوکاں نے ایسہ غلط عقیدہ حیرہ دے رہن والیا کولوں لیا سی۔ جیہڑے ایرانیوں دے اثر پٹھاں مجوسیت نوں قبول کر چکے سن۔

8- حنفا:

ایسہاں غلط مذہباں توں اڈ کجھ اجیہے لوک وی سن جیہڑے حضرت ابراہیمؑ دے دین اُتے عمل کر رہے سن۔ تے دو جے سبھناں مذہباں دے اصولاں نوں اکا نہیں من دے۔ ایسہ خود آپوں وی بتاں دی پوجا توں باز رہندے سن تے دو جیاں نوں وی ایس بھڑے کموں روکدے سن۔ پر ایسہ تھوڑے سن تے ایسہاں دی کوئی مندا سندا نہیں سی۔ ایسہ لوک حنفا اکھواندے سن تے ایسہ صابی فرتے دا اک ترقی وند ٹولہ سی۔ ایسہ لوک اوہ سن جیہڑے بتاں دی پوجا توں اکتاہٹ تے آوازاری دا اظہار کردے سن۔ ایسہاں لوکاں نے بھانویں توحید دی سچائی نوں لبھ لیا سی پر ایسہ لوک ایسہ نہیں سن جاندے کہ خدا دیاں صفتاں کیہ نیں۔ تے اوہنوں خوش کرن لئی کیہڑا ڈھنگ اپناونا چاہی دا اے۔ امیہ بنی ابی الصلت عربی دا مشہور شاعر ایسے ٹولے نال سمبندھ رکھدا سی۔

عرب دی تاریخ تے عرب دیاں قدیم حکومتاں

بنو قحطان تے آل اسمعیل نے اسلام توں پہلاں بہت حکومتاں قائم کیتیاں سن۔ پرانے وقتاں وچ عرباں دی تجارت مصر تے شام نال سی۔ چنانچہ حضرت یوسفؑ نوں جدوں بھراواں نے کھوہ وچ سٹیا تے اسمعیلیاں دا اک قافلہ مدین یاں کلفاد توں مصر جا رہیا سی۔ ایسہاں کول تجارت دا مال، دوایاں، بلسان تے مردے لدے ہوئے سن۔ کیونکہ مصری اوہناں دنال وچ مُردیاں دیاں لاشاں سنبھالدے سن تے ایسہ چیزاں لاشاں نوں معطر کرن دے کم آوندیاں سن۔

پرانے وقتاں وچ عرباں تے بہت سارے بیرونی حملے ہوئے پر اوہناں دے سبھا دی

آزادی اوہناں نوں کسے دا وی ماتحت نہ بنا سکی۔ ایسے کارن مصری فاتح عرباں نوں زیر نہ کر سکے۔ چنانچہ 529 قبل مسیح وچ قیروش فارسی عرباں دے شمالی حصے تے غالب آگیا۔

224 قبل مسیح وچ دارا ہشتاسب نے فارس وی توسیع کیتی۔

23 رومی سپہ سالار الیوس گالن آیا تے اینہاں ساریاں نے مختلف وقتاں وچ حملے کیتے

پر عرب تے کسے دی وی پکی تھتھی حکومت قائم نہ ہو سکی۔

10 قبل مسیح وچ یمن وچ ملوک حمیر بن سباء وچوں اک فاسق بادشاہ مالک نامی سی جیہڑا

کہ باکرہ عورتوں دی عزت لٹ دا سی اوہنے اپنے چاچے دی دھی 'بھین بلقیس نال ارادہ کیتا

تے محل وچ بلایا۔ بلقیس نے اپنے دو عزیزاں دی مدد نال اوس نوں قتل کر دتا۔ ایسے پاروں

یمن والیاں نے بلقیس نوں اپنا حکمران بنا لیا۔ ایسہ اوہو بلقیس اے جیہدا ذکر قرآن مجید وچ ملدا

اے تے ایسہ خاندان سبائی نال تعلق رکھدی اے۔

بلقیس توں بعد خاندان حمیر دے بادشاہ واری واری یمن تے تخت نشین ہوئے۔ اوہناں

نے خدا دی نافرمانی کیتی جس پاروں اوہناں دے باغات وغیرا جڑ گئے تے اوہ تلاش رزق دی

خاطر ہجرت کر دے چلے گئے۔ ہن تک دے واقعات سنو۔

بنو قحطان دی اک جماعت ہجرت کر کے دشمن دے چشمے غسان تے جا کے آباد ہو گئی۔

تے آخر کار شام دی حکمران بن گئی۔ ایس خاندان دا آخری بادشاہ جبلہ بن اپہم سی جیہڑا بھیج

کے قیصر کول چلا گیا تے حضرت عمرؓ دے عہد وچ مسلماناں دے قبضے وچ آگیا۔

بنو قحطان وچوں قبیلہ ازودے دو بھرواں نے مدینہ وچ آکے وسوں کر لئی۔ جنہاں دے

ناں (1) اوس (2) خزرج سن انصار اینہاں دی اولاد وچوں سن۔

3- بنو قحطان وچوں کجھ جزیرہ عرب وچ جاوے تے اینہاں نے نجد وچ اپنی حکومت قائم

کیتی۔

4- ایہدے توں بعد شمر بن از یقین بن ابرہہ نے حملہ کیتا۔

5- سیرت ابن ہشام دے مطابق یمن وچوں تہان اسعد ابو کرب نامی اک شخص سی اوہ بلاد

شرق نوں فتح کر کے مدینے اتریا تے اپنے پترنوں ایسھے ای چھڈ گیا۔ جیہدا نال تیج مذکور

سی۔ اوس نے مدینہ تے اہل مدینہ نوں تباہ کرن دی کوشش کیتی پر یہود بنی قریظہ دے

دو عالماں دے کہن تے اپنے ارادے توں باز آگیا کیوں جے اوس نوں پتہ چل گیا سی

کہ قریشیاں وچوں آخر الزمان ﷺ ہووے گا تے اوہ ہجرت کر کے مدینہ آوے گا تے یہودی ہو گیا۔

پیدائش مسیح توں بعد دے حالات:

120ء عطر اجان روی نے عرب تے حملہ کیتا تے حجر دا محاصرہ کر لیا۔ پر بجلی ژالہ گرد باد تے لکھیاں پاروں کامیاب نہ ہو سکے۔ 200ء لیواروس روی نے دو جی وار ہلہ بولیا پر آپس وچ پھٹ پے گئی۔

کارنامہ:

تیج مذکور مدینیوں اپنے وطن یمن ول جانیاں رستے وچ مکے چھ دن قیام کیتا تے طواف کر کے کعبہ اتے چادر (بردیمانی) چڑھائی۔ تیج پہلا شخص اے جنہ سب توں پہلاں کعبتہ اللہ تے پردہ چڑھایا۔ فیراوس یمن آکے اپنے نال لیاندے ہوئے دو عالماں نال مل کے اپنی قوم حمیرنوں مذہب یہودیت دی دعوت دتی۔

ایس وقت تک حمیریت پرست سن تے پھر اوہ یہودی ہو گئے۔ تبعان (تیج) اسعد دے بعد اوہدے پتر حسان نوں عمر بن تباں اسعد نے ملک دے لالچ وچ آکے قتل کرا دتا۔

عمر بن تباں اسعد ہلاک ہو گیا ایس طراں حمیردی سلطنت دا شیرازہ بکھر گیا۔ ایس توں بعد لحنیہ نیوف ذوشناتر بادشاہ بنیا۔ جیہڑا کہ فاسق تے خبیث سی۔ اوہ شریف لوکاں تے بادشاہواں دے پتراں نال محض ایس خاطر بد فعلی کرا سی کہ کدھرے اوہ بادشاہ نہ بن جاوے کیونکہ عرب دے لوک پاک شخص نوں بادشاہ بناندے سن۔

زرعہ بن تباں اسعد (تباں اسعد دا بھرا) نوں وی ذوشناتر نے ایسے مقصد لئی بلایا تے اوہ اپنے پیراں دی تلی تھلے چھری لکا کے لے گیا۔ تے اوس نے ذوشناتر نوں قتل کرا دتا۔ ایس بہادری پاروں حمیر نے اوس نوں بادشاہ بنا دتا۔

آکھدے نیں کہ زرعہ بن تباں اینا کو خوبصورت سی کہ بیان نہیں کیتا جاسکدا۔ اوہدے سردے وال ہٹھ تک جاندے سن تے لوک اوس نوں ”زونواس“ دے لقب نال پکارن لگ پئے۔ خوبصورتی دے سیوں لوک اینہوں یوسف وی آکھدے نیں۔ (قرآن کریم وچ ایسے زونواس تے اوہدے اصحاب نوں سورہ بروج وچ اصحاب قدوس آکھیا گیا اے۔) (29)

مولانا عبدالرؤف قادری دانا پوری (30) حمزہ اصفہانی دی کتاب تاریخ ملوک الارض دے

حوالے وچوں یمن وچ قحطان بادشاہ ہوراں دے نال تعلق دسدے نہیں تے ایہہ نتیجہ کڈیا اے کہ سبائی حمیری تے تباہ سب اکو ای سن۔ سبائن اشجب سب دا جد اعلیٰ سی۔ سبائی ملوک ایسے دی اولاد سن۔ (ایسے دا پتر حمیر بن سبا) چونکہ منظم حکومت دا بانی اے ایسے لئی بعد دے سلطاناں نوں ملوک حمیروی آکھدے نیں۔

لقب تبع:

رائیش نوں (جیہڑا کہ سباتے حمیر دی اولاد وچوں سی) اینہوں پہلے پہل تبع دا لقب دتا گیا کیونکہ اوس نے اوہناں لوکاں نوں تابع کیتا جیہڑے کہ پہلے تابع نہ ہو سکے سن۔ اقرن نوں وی ایسے وجہ پاروں تبع دا لقب ملیا۔

تبع بن اقرن توں بعد تبع بن حسان تک سارے بادشاہ تبع کہلائے تے اوہناں دور حکومت نوں تباہ دی حکومت دا ناں دتا گیا۔ ایہہ سارے واقعات پیدائش مسیح توں مگروں تقریباً 565ء دے لگ بھگ دے نیں۔

تاریخ اسلام دے حوالے نال زونواس نے اپنے ماتحت صوبہ نجران دے واسیاں نوں (جیہڑے عیسائی سن) عیسائیت چھڈ کے یہودیت دی دعوت دتی۔ جیہڑے نہ منے تے مذہبی تعصب دی بناتے اوہناں تے سخت ظلم کیتے انجیلاں جلا دتیاں جیہڑے لوک عیسائیت دے تائب نہ ہوئے اوہناں نوں اک کھڈے وچ اکٹھا کر کے لاؤ جلا کے زندہ جلا دتا۔

پر سیرت رسول عربی دے حوالے نال ایہہ جتھے تے یمن دا بادشاہ بن گیا۔ (31) ایسے ابرہہ نے صنعاء وچ اک گرجا بنوایا سی تاکہ عرب بجائے کعبتہ اللہ دے ایہدا طواف کریا کرن پر بنو کنانہ دے اک شخص نے اس گرجے وچ بول و براز کردتا۔ ایہدے تے ابرہہ ہاتھی لے کے خانہ کعبہ تے چڑھائی کرن آگیا پر اوہدی فوج تباہ ہو گئی۔ قرآن کریم وچ ایس واقعے نوں اصحاب فیل یاں سورۃ الفیل دا ناں دتا گیا اے۔ (32)

ڈاکٹر حمید اللہ (33) نے عرباں تے یورپی مؤرخاں دیاں تحقیقاں دے حوالے نال وضاحت کیتی اے کہ یمن دا جیہڑا بادشاہ یہودی ہو گیا سی اسدا ناں ذونواس سی (زرعہ بن تیان تباں اسعد دا بھراء سی) سیرت رسول عربی ﷺ دے حوالے نال حضور ختم المرسلین ﷺ دا جمننا شریف ایس واقعہ دے پچونجا (55) دنوں مگروں ہو یا سی۔ ابرہہ توں بعد اوہدا پتر یکسوم تخت تے بیٹھیاتے ہلاک ہو گیا۔ فیریکسوم دا بھراء مسروق تخت نشین ہو یا۔ (34)

مکدی گل ایسہ وے کہ یہودیاں دا راج یمن تے ستر سال تک رہیا۔ اہل یمن غیراں دی حکومت توں تنگ آئے ہوئے سن تے یمن نے پہلوں قیصر روم کولوں تے فیر کسریٰ (نوشیرواں) ایران دے بادشاہ کولوں یمن وچوں حبشیاں نوں کڈھن واسطے مدد منگی۔ قیصر روم دے انکار تے نوشیرواں نے اقرار کیتا تے اہل ایران نوں فتح ہوئی تے مسروق حبشی ماریا گیا ایس طراں حبشیاں (حبشہ) دا یمن اتے راج 529ء توں لیکے 601ء تک رہیا۔

دیر زج نے مسروق کولوں حکومت کھوئی سی اوہدے مگروں مرزبان بن دیر زج تے فریتجان تے اوہدا پتر مرزبان دا نائب السلطنت مقرر ہوئے۔

فریتجان دے پتر نوں کسریٰ (شاہ ایران) نے معزول کر کے باذان نوں اپنا نائب مقرر کیتا۔

زمانہ باذان:

جدوں آنحضرت ﷺ نوں نبوت ملی تے اوس ویلے ایسواہی باذان یمن دا حاکم سی۔ جدوں کسریٰ (ایران دے بادشاہ دا لقب خسرو پرویز) تک حضور ﷺ دی نبوت دی خبر پہنچی تے اس نے باذان نوں لکھیا کہ اوہ اوس نبوت دے دعویٰ دار دے کول جاوے اوہنوں آکھے کہ اپنے ارادے توں باز آجاوے نہیں تے نعوذ باللہ اوہدا سر قلم کر کے ساڈے ول بھیج دتا جاوے۔ باذان نے اوہ خط آنحضور ﷺ دی خدمت وچ بھیج دتا۔ آنحضور ﷺ نے باذان نوں لکھیا کہ کسریٰ فلاں مہینے دی فلاں تاریخ نوں قتل ہو جاوے گا۔

جدوں ایسہ خط باذان نوں ملیا تے آکھن لگا کہ اگر اوہ سچا نبی اے تے انج ای ہووے گا۔ کسریٰ نوں اوہدے پتر شیروبیہ تے اوس مہینے دی اوس تاریخ نوں قتل کردتا۔ اوس ویلے آپ ﷺ نے دعا منگی: ”اے اللہ میں اینہاں لوکاں نوں بے آباد تے غیر زرعی زمین تے وسایا اے تو مہربانی فرما اس شہرنوں امن تے سلامتی دا مرکز بنا دے تے لوکاں دے دلاں نوں ایہدے ول مائل کر دے۔“

کعبے دی اُساری:

جس طراں کہ پہلاں دسیا گیا اے کہ سرزمین عرب اتے سب توں بعد وچ آباد ہونے والے بنو اسمعیل تے بچے بچے بنو قحطان تے بو غسان، بنو جرہم وغیرہ سن۔ جیہڑے کہ سام بن نوح دی اولاد ہون پاروں سامی النسل تے قوم ثمود کہلائے۔ تے عدنان بن نوح دی اولاد ہون پاروں قوم عاد کہلوائے سن۔

حضرت ابراہیمؑ نے حکم ربانی نال اپنے پتر اسمعیلؑ تے اوہناں دی والدہ حضرت ہاجرہ نوں مکہ وچ وسادتا۔ جیہڑا کہ بے آب و گیاہ بیابان سی تے بندرگاہ توں 45 میل سی۔

آپ ﷺ دی ولادت توں پہلاں دے حالات

روشنی:

جس طراں رسول کریم ﷺ داؤ راز بر انوار الانبیاء سی۔ آپ ﷺ دے جسم اطہر دامادہ وی لطیف ترین شے سی۔ حضرت آدمؑ دی ساری اولاد جڑواں پیدا ہوئی، اک دھی تے اک پتر۔ اوس ویلے دی شریعت موجب ایسہ دونویں سکے بہن بھرا ہوندے تے دونواں بہن بھراواں دا نکاح جائز ہوندا پر حضرت شیث علیہ السلام اکلے ای پیدا ہوئے تے اینہماں واسطے اولاد آدم چوں کوئی دھی نہ پئی۔ مروی اے کہ اینہماں دے نکاح وچ آون والی جنت دی حور سی تے جمدے وچوں آنحضرت ﷺ دا سلسلہ چلیا۔ حضرت آدمؑ دی پیشانی دا نور وی حضرت شیث دی پیشانی وچ چمک رہیا سی۔ ایس توں بعد ایسہ نور حضرت ادریسؑ دی پیشانی وچ آیا۔ تے فیر ایسہ نور حضرت نوحؑ دی پیشانی وچ آیا حضرت نوحؑ دے چار پتراں وچوں حامؑ سام تے یافت مسلمان سن تے اپنے باپ نال طوفان نوحؑ توں بچ گئے تے منکر کنعان طوفان دا لقمہ بن گیا۔ ہن ایسہ پوری دنیا حضرت نوحؑ دی اولاد وچوں ای اے۔

1- حام دی اولاد زیادہ تر کالی چمڑی والی ہوئی تے حبش آباد ہوئی۔

2- یافت دی اولاد ترکستان وچ آباد نیں۔

3- سام دی اولاد وچوں پیغمبر ہوئے۔ (عرب و عجم دے واسی) (35)

قدرت خداوندی کہ نبی آخرت دے سلسلے والے نبی عربی زبان بولدے سن۔ ایسے طراں ایسہ نور محمد ﷺ گھم گھما کے سام صالح تے فیر حضرت ابراہیمؑ دی پیشانی تیکر پہنچ گیا تے ایس طراں حضورؑ دا سلسلہ نسبت کجھ ایس طراں اے:

سیدنا محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم عبد مناف بن قصی بن کلاب بن نوی بن غالب بن فہر بن مالک بن نصر بن کنانہ بن خزیمہ بن مدرکہ بن الیاس بن مضر بن معد بن عدنان حضرت اسمعیل بن حضرت ابراہیم خلیل اللہ

مکہ نوں ام القریٰ، بلاد الامین تے بکہ (البکہ) دے ناواں توں وی یاد کیتا جاندا سی۔ مکہ دی

عظمت بیت اللہ پاروں رہی اے۔

معجزہ ربانی نال حضرت اسمعیل دی ایڑیاں رگڑن دی وجہ نال اوٹھے چشمہ جاری ہویا تے
آس پاس کجھ ہریا دل آگئی تے پھر دا پھر اندا قبیلہ بنو جرہم ماہی ہاجرہ دی اجازت نال اوٹھے آباد ہو
گیا۔

حضرت اسمعیل[ؑ] دی شادی ایسے بنو جرہم دے سردار دی دھی نال ہوئی سی۔ بعض
روائتاں موجب حضرت ابراہیم[ؑ] نے حضرت جبرائیل[ؑ] دی مدد نال خانہ کعبہ دی نینہ رکھی سی تے
جدوں آپ بی بی سائرہ دی وفات توں بعد شام نوں چھڈ کے مستقل مکہ تشریف لیائے تے آپ[ؑ]
نے حضرت اسمعیل دی مدد نال دوبارہ تعمیر کیتی۔

بیت اللہ:

علامہ ارزاقی فرماندے نیں (36) کہ حضرت ابراہیم[ؑ] نے جدوں مکہ دی تعمیر کیتی اوہدا
طول و عرض (لمائی چوڑائی) انج سی:
بلندی: زمین توں چھت تک 9 گز
طول: حجر اسود توں رکن شامی تک 23 گز
عرض: رکن شامی توں غربی تک 22 گز

مکعب عمارت ہون پاروں اینوں کعبہ دانال دتا گیا اے۔

عمارت بن گئی تے حضرت ابراہیم[ؑ] نے اسمعیل[ؑ] نوں آکھیا کہ اک پتھر لیا تے میں اینوں
اوس تھاں تے لادیاں جتھوں طواف شروع کیتا جاوے۔ خدا دا ایہہ گھرایا تعمیر ہویا سی کہ نہ
چھت سی تے نہ کواڑ نہ دہلیز تے نہ ای باہی سی۔

”خانہ کعبہ دے باہر لے کنڈیاں نوں ارکان آکھیا جاندا اے شمالی گوشے دانال رکن عراقی
کیونکہ اوہ عراق دے اے۔ مغربی گوشہ رکن شامی تے قلبی گوشہ رکن یمنی تے مشرقی
گوشے نوں رکن اسود آکھدے نیں کیونکہ حجر اسود ایسے گوشے دل اے۔“ (سیرت النبی

ﷺ از شبلی نعمانی) (37)

قربانی حضرت اسمعیل[ؑ]:

حضرت ابراہیم[ؑ] نے حکم ربانی نال حضرت اسمعیل[ؑ] دی قربانی دتی۔ (خواب دیکھیا کہ اللہ
تعالیٰ کہہ رہے نیں اے ابراہیم[ؑ] اپنی جان توں عزیز شے دی قربانی دے۔ بعض روائتاں موجب

سدھی سانویں پتردی قربانی اے۔ تے آپ نوں وی پترتوں ودھ کوئی شے عزیز نہ لگی۔
 کتھے گود وچ لین والے تے پیار کرن والا پوتے کتھے اوہو شفقت بھریا ہتھ چھری پھرن نوں
 تیار ہو گیا۔ تے قربان جاواں پتردے کہ باپ دا خواب سن دیاں ای سر تسلیم خم کردتا۔
 پو پترنے اکھاں تے پٹیاں بنھ لیاں۔ پو قصائی تے پتر ذبح (بکرا) بن کے اگے لیٹیا ہویا
 اے۔ پو چھری چلا رہیا اے تے گھڑی مڑی دیکھدا اے پر ہتھاں نوں لہو نہیں لگدا۔ پھر زور
 نال چھری چلائی تے ہتھ لہو لہان ہو گئے۔ اوہو حالت وچ خدا دا شکر کیتا۔ پر جدوں پٹی کھولی
 تے دیکھدے کہ نہیں کہ پتر پرے پیا ہویا اے تے ذبح دنبہ ہو گیا اے۔
 آپ دنداں تھلے انگلی رکھ لئی کہ اوہو ویلے عالم قدوس توں آواز آؤندی اے:
 ”ابراہیم توں خواب نوں سچ کر دکھایا۔ حیران نہ ہو اسی نیک بندیاں نوں ایسے طراں بدل
 دینے آں۔“

پتردے استقلال، صبر، حوصلے تے حیرت انگیز دے صلے دے طور تے اللہ تعالیٰ نے ایس
 قربانی نوں یادگار بنا دتا۔

امام بو صیری رحمۃ اللہ علیہ دے قصیدہ بردہ شریف دے شعر 52، 53 دا ترجمہ:

معجزے قبلے وی گھن آئے مکرم انبیاء
 سب دے سب دا منبع آنحضرتؐ دا نور پاک
 آپ سچھ ن فضل دے تے تارے ہین باقی نبیؐ
 لوکاں کیتے گھپ اندھار چ روشنی تھیندی رہی (35)

○

اپنیاں قوماں ولے بنیاں جو اعجاز لیاندے
 کیتے اوہ بخیش نبیؐ دے نور دیاں انواراں
 اوہ اک شمس فضیلت والا، ہور نبیؐ سبھ تارے
 راتاں اندر راہ دکھائی جنھاں دے انواراں (39)

سلسلہ نسب:

حضرت ابراہیمؑ دے بارہ پتر ہوئے جنھاں دا ذکر توریت وچ آؤندا اے۔

شرافت تے سیادت (سرداری):

اینہاں وچوں ثابت تے قیدار مکہ دے اردگرد رہے۔ پر قیدار دی اولاد حجاز وچ آباد ہوئی تے بڑی پھیلی۔ اینہاں دی اولاد وچوں وی (حضرت نوح دی طراں) اک شخص عدنان اے، ایہہ بڑا تاریخی شخص سی۔ حضرت اسمعیل دے ویلے توں خانہ کعبے دی موالیت بنو جرہم دے ہتھ سی پر نسل در نسل اوہ مغرور ہو گئے تے اوہناں وچ ہر طراں دیاں برائیاں آگئیاں۔ مثلاً خانے کعبے دا چڑھاوا کھا جانڈے، حاجیاں نوں ستاندے۔ جدوں بنو جرہم دے مظالم حدوں ودھ گئے تے آل اسمعیل نے اوہناں نوں کیوں کڈھ کے کعبہ دا انتظام اپنے ہتھ وچ لے لیا۔ ایہہ منصب نسل در نسل عدنان تک پہنچیا۔ آنحضرت ﷺ تے کجھ صحابہ کرام دا سلسلہ عدنان تک مکدا اے۔ عدنان دی اولاد بڑی ودھی ربیعہ، معز تے قضاعہ دے مشہور قبیلے ایسے نسل توں سن۔ جنہاں نوں عرب دی تاریخ وچ بڑی شان حاصل سی۔

آنحضرت ﷺ دا خاندان پو دادے پردادے نگر دادے توں معزز تے ممتاز آ رہیا سی۔ پر جس شخص نے ایس خاندان نوں قریش دے لقب توں بلند کیتا اوہ نصر بن کنانہ سی۔ کجھ محققاں لاگے قریش دا لفظ سبھ توں پہلاں فہرنوں ملیا۔ (نضریاں فہر دا لقب قریش سی) (سیرۃ النبی از شبلی نعمانی، سیرت رسول عربی از نور الحسن توکلی) (40)

حدیث مسلم وچ اے حضرت محمد ﷺ نے فرمایا کہ اللہ تعالیٰ نے حضرت اسمعیل دی اولاد وچوں کنانہ نوں برگزیدہ بنایا تے کنانہ وچوں قریش نوں تے قریش وچوں بنی ہاشم نوں تے نبی ہاشم وچوں مینوں برگزیدہ بنایا۔ (41)

قصی:

فہردی بنجویں پشت توں قصی پیدا ہوئے، اصلی نال زید سی۔ قصی دے والد کلاب دی وفات مگروں اینہاں دی والدہ فاطمہ نے بنو عذرادے اک شخص ربیعہ بن حزام نال شادی کر لئی تے اوہ فاطمہ نوں اپنے وطن شام لے گیا۔ فاطمہ اپنے نال قصی نوں وی نال لے گئی کیونکہ وہ اپنے وطن مالوف توں دور جا رہیا سی تے لوک اوہنوں قصی تنخیر قصص بعید آکھن لگ پئے۔ جوان ہون تے قصی اپنی قوم وچ مکہ آگئے۔ نضر توں بعد فہرتے فہرتوں بعد قصی بن کلاب نے بہت عزت تے مرتبہ حاصل کیتا۔ قصی نے اس زمانے دے حرم دے متولی جلیل خزای دی دھی نال ویاہ کیتا۔ تے جلیل دی وصیت موجب حرم دی خدمت تے مجاورت قصی

رے ہتھ آگئی۔ مکہ وچ ایسہ پہلا دینی سیاسی شخص سی جس نے اپنے منشور نوں جمہوری طریقیاں نال منظم کیتا۔ قریش دے سارے خاندان ایسے نسل توں سن۔

دارالندوہ:

مکہ وچ پہلی وار دارالندوہ (کمیٹی گھرا دی نیہ رکھی۔ ایسہ قریشاں دا پہلا اسمبلی ہال سی جتھے قریشی سردار اکٹھے ہو کے صلاح مشورے کر دے سن۔ شادی ویاہ معاملے نبھاندے۔ چالی ورہیاں توں گھٹ عمر دا آدمی ایس مجلس دا رکن نہیں سی بن سکدا۔ دارالندوہ وزارت داخلہ تے عدلیہ دے برابر سی۔

قصی نے پہلی جمہوری ریاست دے اصول بنائے جیہڑے کہ مختلف قبیلیاں وچ سن:

(1) فوجی (2) عدالتی (3) مذہبی

پاسبانی (نگہبانی):

حرم دی افادت (حاجیاں دے کھان پین دا انتظام) تے سقایت (حاجیاں نوں پانی پلانا) دا منصب وی قصی نے قائم کیتا۔ ایہدی تقریر سی کہ ”حجاج اللہ دے گھر دے مہمان ہوون پاروں ساڈے تے اینہاں دی خدمت واجب اے۔“ اک سالانہ فنڈ جمع ہوون لگا۔ چرمی مومن، مشعر حرام (جہدے۔ تے حج دے دتاں چراغ بال دے سن) وی اینہاں دی ایجاد اے۔

اولاد:

قصی دے چار پترتے دو دھیاں سن:

پتر: (1) عبدالدار (2) عبدمناف (3) عبدالعزی (4) عبد بن قصی

دھیاں: (1) تہمر (2) برہ

عبدالمناف:

قصی دے بعد حرم شریف دے مناصب عبدالمناف دے ہتھ وچ آگئے۔ اینہاں دا خاندان ای خاص رسول اللہ ﷺ دا خاندان اے۔

عبدالمناف دے چھ پتر سن جنہاں وچوں ہاشم سب توں ودھ عزت والا تے بااثر سی۔
ہاشم نے اپنے بھراواں نوں قائل کیتا کہ حرم دے جیہڑے منصب عبدالدار نوں دتے
گئے سن، واپس لے لیئے۔ اوہ لوک اس منصب عظیم دے قابل نہیں۔ عبدالدار دے خاندان
نے جنگی تیاریاں شروع کردتیاں۔ آخر کار کجھ شرطاں نال صلح ہو گئی تے سقانہ تے رفاہہ واپس
لے کے ہاشم نوں دے دتا۔

1- ہاشم نے اپنے فرض نور، نہایت خوبی نال انجام دتا۔

2- حجاج نوں سیر چشمی نال کھانا کھواندے۔

3- مشکاں وچ پانی بھروا کے زمزم تے منی دے کول سبیل دے طور رکھدے۔ تجارت
نوں بہت ترقی دتی۔

4- قیصر روم کولوں خط لکھوایا کہ قریش جدوں ایس ملک وچ مال لے کے آون تے اوہناں
کولوں ٹیکس وغیرہ نہ لیا جاوے۔

5- حبشہ دے بادشاہ نجاشی کولوں وی ایس طراں دا خط لکھوایا۔

ایس طراں اہل عرب سردیاں وچ یمن تے گرمیاں نوں شام تے ایشیائے کوچک تک
تجارت لئی جاندے سن۔ (جہدے نال تے سورة القریش اے) قریش دے تاجر قیصر دے پایہ
تحت انگوزیہ (انقرہ) جاندے تے اوہ اینہاں نال بڑی عزت نال پیش آؤندا۔

عرب رستیاں نوں محفوظ کرن لئی ہاشم نے مختلف قبیلیاں نال تھلے دتا گیا معاہدہ لکھوایا:

قریش دے تجارتی قافلیاں نوں ضرر نہ پہنچایا جائے۔

ایہدے صلے وچ قریش اینہاں قبیلیاں وچ خود سامان تجارت لے کے جائے گاتے خرید
و فروخت کرے گا، وغیرہ۔ جہدی وجہ توں قریشی قافلے لٹ مار توں محفوظ رہندے۔

تقسیم سرید:

ہاشم دا اصلی ناں عمرو سی اک واری مکہ وچ قحط پے گیا۔ ہاشم نے ایس قحط وچ شور بے
وچ روٹیاں بھیس کے چورا کر کے ونڈیاں تے عربی زبان وچ چورا کرن نوں ہاشم آکھدے نیں
جہدا اسم فاعل ہاشم اے۔

شادی:

مولانا شبلی نعمانی (42) دے کہن موجب آپ اک واری تجارت لئے شام گئے، رستے وچ مدینہ ٹھہرے۔ بازار گئے تے اک عورت نوں دیکھیا جہدیاں حرکتاں توں اوہدی شرافت تے فراست دا اظہار ہوندا سی۔ تے ایس توں ودھ کے اوہ حسین و جمیل وی سی۔ پھکھن تے پتہ چلایا کہ خاندان خزرج دی شاخ بنی نجار وچوں اے تے ناں سعی اے۔ ہاشم نے شادی دی درخواست کیتی تے اوہنے قبول کر لئی، غرض کہ نکاح ہو گیا۔

2- ہاشم دا اصلی ناں عمرو سی:

ہاشم دی پیشانی وچ نور محمدی ﷺ چمک دا سی۔ اغیار وچوں جیہڑا وی آپ نوں دیکھداتے بے اختیار آپ دے ہتھ نوں چم دا۔

قبائل عرب وچوں آپ دی شادی دے پیغام آؤندے پر آپ ٹال دینے۔ اک واری آپ تجارت دی غرض ناں ملک شام نوں گئے۔ رستے وچ مدینہ وچ بنو عدی بن نجار وچوں اک شخص عمرو بن زید بن لبید خزرجی دے گھر قیام کیتا۔ اوہدی صاحبزادی سلمیٰ حسن صورت تے شرافت وچوں اپنی قوم دیاں ساریاں عورتاں توں ممتاز نظر آؤندی سی۔ آپ دی اوہدے ناں شادی ہو گئی، پر شادی ویلے عمرو نے ہاشم کولوں ایسہ عہد لیا کہ سلمیٰ اپنی اولاد اپنے پیکے ای جے گی۔

3- عبدالمطلب:

شادی توں بعد شام چلے گئے تے غزہ وچ جا کے انتقال کر گئے۔ سلمیٰ دے ہاں ہاشم وچوں پتر پیدا ہویا جہداناں شیبہ رکھیا گیا۔ (جیہڑا تقریباً اٹھ ورہے مدینہ وچ پلایا ودھیا۔ ہاشم دے بھرا مطلب نامی نوں جدوں ساری حقیقت دا پتہ چلایا تے مدینہ جا کے بھتیجے نوں حاصل کرن لئی دوڑ بھج شروع کر دی۔ سلمیٰ نوں پتہ چلایا تے مطلب نوں بھیجیا۔ تے اوہ سلمیٰ دے گھر تن دن مہمان رہے، چوتھے دن شیبہ نوں ناں لے کے مکہ معظمہ آگئے۔ اوس ویلے اوہناں دی عمر اٹھ ورہے سی۔ مکہ معظمہ آ کے اوہناں دا ناں عبدالمطلب پے گیا۔

عبدالمطلب دے لفظی معنی نیر مطلب دا غلام۔ جس طراں کہ آپ دے چاچے مطلب نے آپ نوں پالیا سی کیوں جے آپ جماندرو یتیم سن ایس لئی عرب محاورے موجب

آپ غلام مطلب ہوئے۔ (سیرۃ النبی از شبلی نعمانی) (43)

نور بخش توکلی (44) فرماندے ہیں کہ جدوں شیبہ دا چاچا آپ نوں مدینہ یوں لے کے مکہ آئے تے آپ چاچے دے کچھے اوٹھ تے سوار سن، آپ دے کپڑے پھٹے ہوئے سن۔ لوکاں نے مطلب نوں پچھیا کہ ایسہ کون اے تے آپ نے فرمایا کہ ایسہ تیرا عبد (غلام) اے۔ ایس وجہ توں شیبہ نوں عبدالمطلب آکھن لگ پئے۔ جوان ہوئے تے نہایت حسین تے باوقار سن۔ ہاشم دے جانشین آپ دے بھرا مطلب سن تے مطلب دے بعد عبدالمطلب بن ہاشم۔ مکہ دی حفاظت و سقایت آپ دے حوالے ہوئی۔

رسول اللہ ﷺ دا نور آپ دی پیشانی وچ چمک رہیا سی۔ آپ کولوں کستوری دی خوشبو آؤندی سی۔ قریش نوں اگر کوئی حادثہ یاں آفت ناگہانی آگھیردی تے اہل مکہ عبدالمطلب نوں کوہ شیبہ تے لے جاندا تے آپ دے وسیلے نال دعا منگدے تے دعا قبول ہو جاندی۔ (سیرت رسول عربی ﷺ) (45)

ایسہاں دے عہد وچ ای ابراہیم (ابرہہ) حبشی نے مکہ تے ناکام حملہ کیتا۔ چاہ زم زم اک مدت توں کھڑیچ گیا ہویا سی۔ کسے نوں اوہدے نشان تک دا پتہ نہیں سی۔ آپ نوں خواب وچ بشارت ہوئی تے ایس جگہ دا نشان لبھ کے دوبارہ کھو دیا گیا۔ عبدالمطلب پہلے شخص سن جیہڑے کہ رمضان وچ کوہ حراتے جا کے گیان دھیان وچ گوشہ نشین رہندے۔ (جنہوں تخت آکھدے نیں) ہر برے کم توں لوکاں نوں منع کردے سن۔

کوہ دی کھدائی ویلے عبدالمطلب دا صرف اک پتر حارث سی۔ ایس دوران ایس جگہ توں کجھ تلواراں تے ہور قیمتی چیزاں برآمد ہوئیاں جنہاں دے قریش وی جھے دار بن بیٹھے۔ خیر کجھ شرطیاں دے تحت صلح صفائی ہو گئی۔ پر عبدالمطلب نوں اپنی طاقت دی کمی دا احساس شدت نال ہویا۔ ایس واسطے آپ نے اللہ تعالیٰ اگے دعا کیتی کہ جے میرے گھردس پتر جمن تے اوہ میری زندگی وچ ای پل کے جوان ہو جاوے تے میں اک پتر نوں اللہ دی راہ تے قربان کر دیواں گا۔

بقول ابن ہشام (46) عبدالمطلب دیاں پنج بیویاں وچوں دس پتر تے چھ دھیاں جمیاں جنہاں دا ویرا ورنج اے:

نال زوجہ

اولاد

- 1- (صفیہ) سمراء بنت جندب ہوا زینہ: بقول واقدی حارث دی ماں دا نال صفیہ جندب اروی حارث دی سگی بہن اے۔
- 2- فاطمہ بنت عمرو کنزومیہ: ابو طالب (اصلی نال عبد المناف) زبیر عبد اللہ (والد رسول اللہ ﷺ) بیضاء، عائلہ "برہ" امیہ، اروی
- 3- ہالہ بنت وہیب زہریہ: حمزہ "مقوم" نجیل، صفیہ "
- 4- تیبیلہ بنت جناب خزرجیہ: عباس "ضرار"
- 5- لبنی بنت ہاجرہ خزاعیہ: ابولہب (اصلی نال عبد العزیٰ) آپ دیاں دادیاں دا ذکر شہناز کوثر نے خاص کر کے کیتا اے۔ (47)

عبدالمطلب دے دس یاں باراں پتراں وچوں پنجواں نے اسلام یاں کفر دی وجہ نال بڑی شہرت پائی:

- 1- ابولہب ابن سعد دے مطابق ایہدا اصلی نال عبد العزیٰ اے پر خود عبدالمطلب نے اوہنوں ابولہب دا نال دتا کیونکہ اوہ بڑے حسین و جمیل سن۔ (2) حضرت ابو طالب۔ (3) حضرت حمزہ "۔ (4) حضرت عباس "۔ (5) حضرت عبد اللہ "
- جدوں مراد بر آئی تے عبدالمطلب سارے پتراں نوں لے کے خانہ کعبہ گئے۔ پجاری نوں اپنی نذر دا حال دسیا، گل قرعے تے آئی۔ تے سب توں محبوب پتر عبد اللہ دے نال قرعہ نکلیا۔

عبدالمطلب چھری ہتھ وچ لے کے یاد ابراہیمی تازہ کرن نوں قربان گاہ ولے مڑ پئے۔ اس معاملے وچ قریش تے عبد اللہ دے بھراواں وچ پئے کے مشورہ دتا کہ دس اوٹھاں دی قربانی کر دیوؤ۔ پر عبدالمطلب ایس طراں کتھے منن والے سن۔ خیر عبد اللہ تے اوٹھ دے درمیان قرعہ پایا تے قرعہ اوٹھ دے نال نکلیا۔ فیر تعداد مقصود سی اوہدے لئی وی قرعہ پایا تے گل سو اوٹھاں تے جا کے مکی۔

عبد اللہ:

عبد اللہ قربانی توں بچ گئے تے عبدالمطلب نوں آپ دی شادی دی فکر ہوئی۔ قبیلہ زہرہ وچ وہیب بن عبد مناف دی صاحبزادی تے برہ بنت عبد العزیٰ دی دھی جہدا نال آمنہ سی

اوپرے تے باپ دی نظر پئی۔ کیوں جے اوہ قریش دے سارے خانداناں وچوں بلند کردار تے حسین و جمیل سی۔ اوس ویلے اوہ اپنے چاچے وہیب کول رہندیاں سن۔ حضرت عبدالمطلب وہیب کول جا کے رشتہ منگیا تے آپ دا عقد ہو گیا تے خود اوسے مجلس وچ وہیب (پچا آمنہ) دی دھی ہالہ نال نکاح پڑھوا لیا۔ جہدے بطن چوں حضرت حمزہؓ سن۔

اوس وقت دے دستور موجب (حضرت عبداللہ) لاڑا شادی توں بعد تن دن تک سوہرے رہے کے تے گھر آگئے۔ اوس ویلے اوہناں دی عمر تقریباً ستاراں ورہیاں توں کجھ ودھ سی۔

نور بخش توکلی دے کہن موجب جدوں حضرت آمنہ امید نال ہو گئیاں تے کئی عجائبات ظاہر ہوئے۔ اوس سال سخت قحط سالی سی۔ ایس نور دی برکت نال ہرپاسے ہریالی نظر آون لگ پئی۔ درختاں نوں پھل لگ پئے تے مکہ وچ ہرپاسے بہار تے خوشحالی آگئی۔ اوس سال نوں سنۃ الفتح والابتہاج آکھن لگ پئے۔ مشرق و مغرب وچ چار دانگ عالم دی ہر شے، آپ ﷺ دی آمد دی خبر دے رہی سی۔ بادشاہواں دے تخت تے بت مونہ بھرنے ڈگ پئے۔ حضرت دی والدہ ماجدہ نے خواب وچ سنیا کہ کوئی آکھ دا اے کہ تیرے پیٹ وچ دو جہان دا سردار اے۔ جدوں پیدا ہووے تے اوہ ایٹاں احمد رکھنا۔ مشہور اے کہ آپ نوں امید نال ہوئیاں جدوں پورے دو مہینے ہو گئے تے حضرت عبداللہ بغرض تجارت دی غرض لئی ملک شام گئے۔ واپسی تے مدینہ اپنے والد دے نانکے بنو عدی بن نجار وچ اک مہینہ بیمار رہے تے حضرت عبدالمطلب نے اپنے وڈے پتر حارث نوں خبر لیان لئی بھیجیا تے جدوں اوہ مدینہ پہنچے تے عبداللہ انتقال کر چکے سن۔ تے آپ نوں نابغہ دے مقام تے دفن کیتا گیا۔

کیوں جے ایہہ خاندان وچوں زیادہ محبوب سن سارے خاندان نوں بڑا صدمہ ہویا۔

ترکہ:

عبداللہ نے وراثت وچ اوٹھ 'بکریاں' اک لونڈی چھڈی جہداناں ام ایمن سی۔ ایہہ ساریاں چیزاں رسول اللہ ﷺ نوں وراثت وچ ملیاں۔ ام ایمن دا اصلی نال برکہ سی۔ وفات دے ویلے آپ دی عمر پنچی ورہے سی۔

نور محمدی ﷺ دیاں برکتاں

اللہ نے سب توں پہلاں بغیر کسے واسطے دے اپنے حبیب محمد ﷺ دا نور پیدا کیتا۔ فیر او سے نور نوں خلق عالم دا واسطہ ٹھہرایا تے عالم ارواح وچ ای اس روح سراپا نور نوں نبوت دے وصف توں سرفراز کیتا۔

اک دن صحابہ کرامؓ نے حضور انور علیہ الصلوٰۃ والسلام نوں پچھیا آپ ﷺ دی نبوت کدوں ثابت ہوئی؟

آپ ﷺ نے فرمایا: و آدم بین الروح والجسد یعنی میں اوس ویلے توں نبی ساں جدوں آدم دی روح نے جسم نال تعلق پھریا۔“

فیر او سے عالم وچ اللہ تعالیٰ نے دوسرے انبیاء کرام دیاں روحاں کولوں اوہ عہد لیا جیہڑا کہ آل عمران (48) رکوع 9 دے مطابق واذ اخذ اللہ میثاق النبیین --- وچ مذکور اے (ترجمہ) ”تے جدوں لیا اللہ نے اقرار پیغمبراں دا کہ ایہہ جو کجھ میں تہانوں دتا کتاب و حکمت وچوں، فیر اک تہاڈے کول رسول سچا کرن والا اس چیز نوں کہ تہاڈے کول اے (کتاب صحیفے) تے البتہ تسی ایمان لیاؤ گے اوہدے تے البتہ مدد دیو گے اوہنوں۔ آکھیا خدا نے تے اقرار کیتا تہاں تے لیا عہد میرا۔ آکھیا اوہناں نے اقرار کیتا اساں۔ فرمایا خدا نے، تسی گواہ رہو۔ میں تہاڈے نال گواہواں وچوں آں۔“ جس ویلے پیغمبراں دیاں روحاں نے ذکر کیتے گئے عہد دے مطابق حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام دی نبوت دا اقرار کر لیا تے نور محمدی ﷺ دے فیضان نال اوہناں روحاں وچ اوہ قابلیتاں پیدا ہو گئیاں کہ دنیا وچ اپنے اپنے ویلے اتے اوہناں نوں منصب نبوت عطا ہو یا تے اوہناں توں معجزے ظہور وچ آئے۔

ایہو ای وجہ اے کہ پہلے سبھے نبیاں علیہم السلام اپنی اپنی امتاں نوں حضور نبی آخر الزماں ﷺ دی آمد دی بشارت دیندے رہے تے اوہناں دی اتباع دی تاکید کردے رہے۔

ایسے وجہ پاروں یہود مدینہ وی آخری نبی دا انتظار کردے رہے تے ورقہ بن نوفل حضرت خدیجہؓ دے چچرے بھرانے آپ ﷺ دی پہلی وحی دا واقعہ سن کے آکھیا کہ ایہہ اوہو ناموس اکبر اے جیہڑا کہ حضرت موسیٰؑ تے حضرت عیسیٰؑ کول آؤندا رہیا اے۔ (49)

کاش کہ بھتیجے میں اوس ویلے تک زندہ رہندا جدوں تہاڈی قوم تہاڈے نال ظلم کردی

تے تہانوں ملک بدر کر دیندی تے میں تہاڈا ساتھ دیندا۔

جے حضور نبی اکرم ﷺ دی نبوت دنیا وچ ظاہر نہ ہندی تے تمام انبیائے سابقین دیاں نبوتیں باطل ہو جاندیاں۔ تے اوہ ساریاں بشارتاں ناقص رہ جاندیاں۔

الغرض آنحضرت دی دنیا وچ تشریف آوری تے سارے انبیاء سابقین دیاں نبوتیں دی تصدیق کردتی۔ بل جاء الحق و صدق المرسلین ”بلکہ لیایا اے حق نوں تے سچا کیتا اے پیغمبراں نوں۔“ (صافات رکوع 2) (50)

نُورِ دَاظْهُور

جدوں حضرت آمنہ دی امید دے نو مہینے پورے ہو گئے تے آنحضرت ﷺ بقول مشہور ہیئت دان عالم محمود پاشا فلکی تے عبدالکریم (51) ہوراں 9 ربیع الاول جدوں کہ محمد نور بخش توکلی (52) تے قدر آفاقی (53) ہوری 12 ربیع الاول بروز دو شنبہ (پیر) بمطابق 20 اپریل 571ء نوں آپ ﷺ دی ولادت باسعادت دسدے نیں۔ علامہ نور بخش توکلی (54) دی تحقیق موجب آپ دی پیدائش واقعہ فیل توں پورے پچو نجا دناں بعد ہوئی۔

جدوں ایہہ دنیا نُورِ شناون والی ہستی دنیا وچ ٹھنڈک تے سکون لے کے آئی تے حال سویر دا گھسما انھیرا تے چانی سی۔ بعض تارے آسمان تے نظر آؤندے سن۔ دونوں ہتھ زمین ولے تے سر آسمان ولے۔ بدن بالکل پاکیزہ تے تیز بو کستوری وانگوں، ختنہ کیتا ہویا، ناف بریدہ، چہرہ چودھویں دے چن طراں نورانی، اکھاں اللہ دی قدرت نال سرمئی۔ دونوں موڈھیاں دے وچکار نبوت دی مہر لائیاں مار دی سی۔ (بدن خیر البشر) (55)

حضرت عبدالمطلب:

جدوں ایہہ خبر آپ دے دادا حضرت عبدالمطلب تک پہنچی تے اوس ویلے آپ خانہ کعبہ دا طواف کر رہے سن کہ اوہدے پتر عبد اللہ دی بیوہ حضرت آمنہ نوں اللہ تعالیٰ نے اک پتر ورگی نعمت توں نوازیا اے تے اوہدی خوشی دا حد بناں نہ رہیا۔ اوہ آئے اوہناں اپنے پوترے نوں پیار کیتا تے فیر چک کے خانہ خدا لے گئے۔ آپ لئی صدق دل نال دعا منگی تے اللہ دی نعمت عظمیٰ دا شکر ادا کیتا۔ تے چائیں چائیں لوکاں نوں دسیا کہ اللہ تعالیٰ نے مینوں پوترے توں نوازیا اے۔ آپ نے اپنے پوترے دا ناں محمد (ﷺ) رکھیا۔ عرب دے واسیاں نے ایس

نویں ناں دا مطلب پچھیا تے آپ نے فرمایا کہ ایس دا مطلب تعریف کیتا گیا اے۔ (سرکار دی سیرت) (56)

ابوسفیان:

آپ ﷺ دے چاچے ابو سفیان نوں جدوں اوہناں دی لونڈی حضرت ثوبیہؓ نے دسیا کہ اللہ تعالیٰ نے آپ دے مرحوم بھرا حضرت عبداللہؓ نوں پتر عطا کیتا اے تے ابو سفیان نے ایسے خوشی وچ ثوبیہؓ نوں آزاد کر دتا۔ تے فیر حضرت ثوبیہؓ نے آزادی توں بعد حضرت محمد ﷺ نوں اپنا دودھ پلایا۔ (حضور ﷺ کی رشتہ دار خواتین) (57)

رضاعت:

آنحضرت ﷺ نوں آپ دی والدہ حضرت آمنہؓ نے کئی دن دودھ پلایا۔ ایس توں بعد ابوہب دی لونڈی ثوبیہؓ آپ ﷺ دے جمن دی خوشی وچ آزاد ہوئیاں تے کجھ دن دودھ پلایا۔ (شہناز کوثر) (58)

حضرت حلیمہ سعدیہؓ:

عرب شریف دے رواج موجب بالاں نوں چنگا صحت مند تے صاف زبان بناون لئی چنگی تے کھلی فضاء وچ پنڈاں تھانواں وچ گھلایا جاندا سی۔

آپ ﷺ دی پیدائش توں کجھ چر مگروں ہوازن قبیلے دیاں کجھ سوانیاں اودھر آئیاں تاں جے اوہ کوئی بال دودھ پیاں لئی لے سکن۔ اینہاں وچوں (ہوازن قبیلے دی) حضرت حلیمہ سعدیہؓ، حضرت آمنہؓ دے ویڑے وڑی تے بال یتیم ویکھ کے سوچیں پے گئی تے اخیر اوہ سمجھ گئی کہ ایسہ انملا ہیرا اے ایسہ دونواں جہانناں دا بادشاہ اے جے شہنشاہ دو عالم ﷺ ایس دی گودی وچ پلے گاتے اوہدے وگڑے سارے کم سور جان گے تے اوس نے رسول مقبول حضرت محمد ﷺ نوں گود لے لیا۔ (حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت) (59)

حضرت حلیمہ دا خچر کمزور تے بڑا ماڑا سی۔ دوجیاں دایاں پچیاں نوں لے کے ہوا ہو گئیاں۔ پر جدوں حلیمہ سعدیہؓ دی گود وچ ایسہ ذر یتیم آئے تے اوہنوں ایس موتی دی قیمت دا اندازہ ایسوں ای ہو گیا کہ واپسی تے اوہدا کمزور تے ماڑا جیہا خچر مضبوط تے طاقتور خچراں نالوں بازی لے گیا۔

حلیمہ دے جانور بھکے رہن پاروں ددھ نہیں سن دیندے۔ آپ ﷺ دی برکت نال جانور واہ وارج کے کھاندے حضور ﷺ واہانی حلیمہ دا پتروی سی۔ محمد ﷺ دی برکت نال دونویں بچے ماں دا ددھ ڈھڈ بھر کے پیندے۔ (سرکار دی سیرت) (60)

حضرت حلیمہ دی وڈی دھی دا ناں شیماسی اوس نوں آنحضرت ﷺ نال بڑی انس سی۔ اوہو ای آپ ﷺ نوں کھلاندی پلاندی سی۔ حلیمہ نوں آپ ﷺ نال اینہماں انس ہو گیا کہ آپ ﷺ نوں اپنے توں دور نہیں سی جان دیندی۔ اک دن حلیمہ نوں دسیاں بغیر بھیڈاں بکریاں چران لئی شیماسی نال لے گئی۔ آپ بڑی پریشان ہوئیاں تے شیماسی نے واپس آکے دسیا کہ اماں بھائی نوں دوپہر دی تپیش نے نہیں ستایا اوہدے اتے تے اک بدل دے ٹکڑے نے سایہ کیتا ہو یا سی۔

جدوں آپ دی عمر دو سال ہوئی تے آپ ﷺ دا ددھ چھڑایا گیا تے حضرت حلیمہ آپ ﷺ نوں لے کے مکہ آپ دی والدہ کول آئیاں اوہناں دناں وچ مکہ وچ وباء پھیلی ہوئی سی۔ جمدے ڈر پاروں نالے حلیمہ دی خوشی لئی آپ ﷺ نوں واپس گھل دتا گیا۔

ابن اسحاق دے موجب چھ تے دو جیاں روایتاں دے موجب پنج سالوں دے ہوئے تے حضرت حلیمہ آپ ﷺ نوں واپس کر گئیاں کیونکہ آپ ﷺ نال واقعہ پیٹ چاک تے بدلاں دا سایہ طراں دے معجزے رونما ہون لگ پئے سن تے اپنی کودیر نوں آپ دی زبان وی صاف، بلوغ تے شستہ ہو چکی سی۔

حارث:

حضرت حلیمہ دے شوہر یعنی آنحضرت ﷺ دے رضاعی باپ دا ناں حارث بن عبدالعزیٰ سی تے آپ ﷺ دی بعثت توں بعد اسلام لے آئے۔

رضاعی بہن بھراء:

آپ ﷺ دے چار رضاعی بہن بھرا سن:

(1) عبداللہ (2) انیسہ (3) حزیفہ (4) حزانہ (شیماسی)

آمنہ دی وفات:

جدوں آپ ﷺ دی عمر چھ ورہے ہوئی تے آپ ﷺ اپنی والدہ کول آگئے تے

حضرت آمنہ آپ ﷺ نون لے کے آپ ﷺ دے دادا دے نانکی رشتے دار بنوعدی بن نجار کول گئیاں اوتھے حضرت عبداللہ دی قبر سی۔ بعض دے موجب خاوند دی قبر دی زیارت واسطے گئیاں۔ تے اک مہینہ اوتھے رہیاں آپ دی لونڈی ام ایمن (توبیہ) دی نال سی۔ واپسی تے ابواء دے مقام تے بیمار ہو کے وفات پا گئیاں۔ آپ ﷺ پیدائشی یتیم تے سن ای پر والدہ دی وفات دے صدمہ نے آپ نون ہو روی پریشان کر دتا۔

پرورش:

ام ایمن نے حضرت محمد ﷺ نون جدوں مدینوں لیانداتے آپ مادر پدر یتیم ہو چکے سن۔ تے آپ ﷺ دی پرورش دا ذمہ آپ دے دادا حضرت عبدالمطلب نے لیا۔ پوتے نال محبت دا ایہہ عالم سی کہ عبدالمطلب کدھرے محفل وچ وی جاندے تے آپ ﷺ نون نال رکھدے۔

گھروچ حضرت عبدالمطلب دی بیوی یعنی آپ ﷺ دی دادی حضرت فاطمہ بنت عمرو داوی اک اہم کردار اے۔ اوہناں دے نال نال حضرت عبدالمطلب دے پتر یعنی آپ ﷺ دے چاچا زبیر بن عبدالمطلب تے آپ ﷺ دی چاچی عاتکہ بنت وہب (دادی دی سکی بھتیجی) نے وی آپ دی پرورش وچ حضرت عبدالمطلب دا ہتھ وندایا۔

پر اللہ تعالیٰ نون آپ ﷺ دا مزید امتحان مقصود سی تے جدوں آپ اٹھارہ ورہیاں دی عمر تک پہنچے تے دادا وی اللہ نون پیارا ہو کے آپ دا ہتھ اپنے پتر ابو طالب دے ہتھ وچ دے گیا تے کہہ گیا کہ ایہدا خیال رکھنا مرن ویلے عبدالمطلب دی عمر بیاسی ورہے سی تے آپ نون جوں وچ دفن کیتا گیا۔

ابو طالب:

آپ ﷺ دے دادا حضرت عبدالمطلب دے وصال مگروں آپ دی ساری دیکھ بھال اینہاں دے چاچا حضرت ابو طالب دے سر آئی۔ رسول پاک دا سبھاڈھوں ای بڑا من بھانائے سوچ دی پرواز بہت اچی سی جس پاروں آپ دے چاچا اینہاں دے بڑے مطیع سن۔ اوہ کسے ویلے وی آپ نون اکھاں توں پرے نہیں سن کر سکدے۔ دسیا جاندا اے کہ حضرت ابو طالب دی مالی حالت کوئی اپنی چنگی نہیں سی۔ ایس لئی اوہناں نے اپنے پتر جعفر نون عباس دی جھولی پا دتا۔ آپ نے اپنے بھتیجے حضرت محمد ﷺ نون آندھیاں گوانڈھیاں دیاں بکریاں چارن تے ۱۱

داتا۔ اواتھوں جو کجھ لبھدا اوہدے نال حضرت ابو طالب دے گھر دا ڈنگ پُیدا۔
 عبدالمطلب دے دس پتر مختلف بیویاں وچوں سن۔ آنحضرت ﷺ دے والد عبد اللہ
 تے ابو طالب ماں جائے بھراء سن۔ ایس لئی عبدالمطلب نے وقت مرگ آنحضرت ﷺ نوں
 ابو طالب ای دی آغوش تربیت وچ دتا۔ ابو طالب آنحضرت نال اپنی کو محبت رکھدے سن کہ
 آپ ﷺ دے مقابلے وچ اپنے بچیاں دی وی پرواہ نہیں سن رکھدے۔ سوندے جاگدے
 آنحضرت ﷺ نوں اپنے نال رکھدے۔

آنحضور ﷺ دا سبھاڈھوں ای بڑا من بھانائے سوچ دی پرواز بڑی اچی سی۔ جس
 پاروں آپ دے چاچا آپ دے اپنے کو گرویدہ سن کہ (عرفطہ بن جاہ خزوی نہیں) اک واری مکہ
 وچ خشک سالی پاروں کال پے گیا تے قریش والے ابو طالب کول (جیہڑے اوس ویلے متولی کعبہ
 سن) بارش ہون دی دعا کران لئی آئے۔ ابو طالب دعا لئی نکلے تے نال اک لڑکا سی گویا کہ اوہ
 تاریکی ابردا آفتاب سی۔ ابو طالب نے آنحضرت دی ہٹھ کعبہ نال لائی۔ آپ ﷺ (اس لڑکے
 محمد ﷺ) نے التجاسیہ انداز وچ انگلی دا اشارہ اسماناں ولے کیتا۔ کتھے تے اوتھے بدل دا ٹکڑا
 وی نہیں سی تے کتھے چونہ پاسیں بدل چھاگئے تے رکھے ورہے کہ جنگل تے بیاباں جل تھل
 ہو گئے۔ شہری تے بدوی سب خوشحال ہو گئے۔ (سیرت رسول عربی) (61)

شام دا پہلا سفر:

ابو طالب تاجر سن۔ بچپنے وچ تے آپ ﷺ بھرانواں نال بکریاں چار دے رہے۔ پر
 جدوں آپ ﷺ دی عمر بارہ ورہے ہوئی تے حضرت ابو طالب ملک شام ولے تجارت دی
 غرض نال لے جانا نہیں سن چاہندے۔ پر آپ ﷺ ابو طالب نال چمڑکے آکھن لگے کہ میں
 وی تساندے نال جاواں گا۔ تے آپ ﷺ اس طرح ملک شام دے پہلے سفر تے اپنے چاچے
 دے نال ای چل پئے۔

جدوں قافلہ بصرہ پہنچیا (سیرت رسول عربی ﷺ (62) سیرت النبی ﷺ) (63) تے
 اک عیسائی راہب دی خانقاہ تے اترے جہدا نال بحیرہ سی۔ اوہنے آپ ﷺ نوں دیکھدیاں
 پچھان لیا تے آپ ﷺ دا ہتھ پھڑکے آکھن لگا کہ ایہہ سارے جہان دا سردار اے۔ رب
 العالمین دا رسول اے! اللہ نے اینوں رحمت بنا کے گھلایا اے۔ قریش دے وجہ پچھن تے دسیا
 کہ جدوں تسی نوک پہاڑ دی چوٹی توں تھلے اتر رہے سوتے میں دیکھ رہیاں کہ کوئی پھرتے

درخت ایسا نہیں سی بچیا جیہڑا کہ آپ ﷺ نوں سجدہ نہ کر رہیا ہووے۔
 میں آپ ﷺ نوں نبوت دی مہرتوں پچھانا جیہڑی کہ اینہاں دے موڈھے دی ہڈی
 دے تھلے سب دی طراں اے۔

خیر راہب نے ایس خاندان دی دعوت کیتی تے جدوں آپ اوٹھ چراکے واپس آرہے
 سن تے اک بدل نے آپ ﷺ تے سایہ کیتا ہویا سی۔ جیہڑا کہ درخت دے سائے دی
 طراں لگ رہیا سی۔ تے فیر آپ جتھے کھانا کھان بیٹھے تے راہب نے آکھیا کہ ویکھو سایہ آپ
 ولے آگیا اے۔

راہب نے حضرت ابو طالب نوں آنحضرت نوں واپس لے جاؤن دی تاکید کیتی مبادا کہ
 یہودی آپ ﷺ وچ نبوت دیاں نشانیاں ویکھ کے (نعوذ باللہ) قتل نہ کر دیوں چنانچہ ابو طالب
 آپ ﷺ نوں واپس لے آئے۔ (سیرت رسول عربی) (64)
 دوجی وار حضرت خدیجہ "دا تجارتی سامان لے کے اوہناں دے غلام میسرہ دی ہمرائی وچ
 شام گئے۔

شرم تے حیاء:

عبدالکریم شمر (65) ہوراں دے کہن موجب آپ دی عمرست ورہے سی جدوں خانہ کعبہ
 دیاں کندھاں ڈھ پٹیاں۔ قریش والے رل مل کے اینہاں دی مرمت تے اساری داکم کر رہے
 سن۔ آپ ﷺ وی پتھر چک چک کے لیاندے سن۔ آپ ﷺ وی ایس اساری وچ شریک
 سن۔ آپ پتھر چک چک کے لیاندے تے فیر اوس نوں اوہدی تھاں تے لا دیندے۔ آپ جدوں
 پتھر چک دے تے آپ دالک والا کپڑا اڈ جاندا۔ آپ ﷺ دے چاچا حضرت عباس " ایسہ
 سارا ماجرا ویکھ رہے سن۔ اوہناں نے آپ والا چاکھج کے لاه دتاتے آپ ﷺ ننگے ہو گئے۔
 آپ ﷺ نے بڑی شرمندگی محسوس کیتی تے ایسے شرمندگی پاروں آپ بے ہوش ہو گئے۔
 فیر آپ نوں کپڑا پہنایا گیا تے آپ ﷺ نوں ہوش آگیا۔

جوانی و اعالم:

آنحضور ﷺ اپنے چاچے دے سائے بیٹھاں پرورش پا کے ہولے ہولے جوانی دی عمر
 نوں پہنچے۔ پر ایسہ گل یاد رکھن والی اے کہ آپ ﷺ نوں بچپن توں ای تنہائی پسند سی نہ
 آپ منڈپنے وچ کھیڈے تے ناں جوان ہو کے جواتاں وچ بیٹھے۔ اک واری عکاظ دے میلے

وچ گئے۔ گانا و جانا ہو رہیا سی تے آپ سوں گئے۔ جدوں کہ نال دے ساتھی گانا و جانا ویکھدے رہے۔

حرب فجار وچ سیر:

اسلام دے شروع توں پہلاں عرب وچ جیہڑیاں لڑائیاں حرام مہینیاں وچ لڑئیاں جاندیاں سن اوہناں لڑائیاں نوں حروب فجار آکھیا جاندا سی۔ چوتھی تے اخیری حرب فجار وچ آنحضرت ﷺ نے وی شرکت فرمائی سی۔ ایس لڑائی دا کارن ایہہ سی کہ نعمان بن منذر شاہ حیرہ ہر سال اپنا تجارتی مال بازار عکاظ وچ وپچن لئی گھل دا سی۔ تے اشراف عرب وچوں کوئی نہ کوئی اوہدا ذمہ دار ہوندا سی۔ اوس واری جدوں اوہنے اوٹھاں تے مال لڈیا تے اتفاقاً عرب دے بنی کنانہ وچوں براص تے ہوازن وچوں عروہ نال سن۔

نعمان نے آکھیا کہ ایس قافلہ نوں پناہ کون دیوے گا۔ براص بولیا کہ بنی کنانہ وچوں میں پناہ دینا ہاں۔ تے عروہ بولیا کہ ہوازن وچوں میں پناہ دینا ہاں۔ نعمان نے آکھیا کہ میں چاہندا واں کہ نجد تے تمامہ وچوں کوئی پناہ دیوے۔ ایہہ سن کے عروہ نے براص نوں برا بھلا آکھیا۔ ایس طراں براص نے عروہ نوں حرام مہینے وچ قتل کر دتا۔ قبیلہ ہوازن نے قصاص وچ براص نوں قتل کرن توں انکار کیتا۔ کیونکہ اوہ ہوازن دا سردار سی تے اوہ وی قریش دے کسے سردار نوں قتل کرنا چاہندے سن پر قریش نے منظور نہ کیتا۔ ایس لئی قریش، ہوازن تے کنانہ دے درمیان جنگ چھڑ گئی۔

کنانہ دا سپہ سالار اعظم حرب بن امیہ (ابو سفیان دا پوتے امیر معاویہ دا دادا سی۔)

ہوازن دا سپہ سالار اعظم مسعود بن معتب ثقفی سی۔

ایس لڑائی وچ قریش جس طراں کہ حق تے سن تے رسول اللہ دے چاچا قریش دے

علمبردار زبیر بن عبدالمطلب آپ ﷺ نوں وی نال لے گئے۔ اوس ویلے آپ ﷺ دی

عمر چودہ ورہے سی۔ (سیرت رسول عربی ﷺ) (66)

آپ نے کسے تے ہتھ نہیں سی چکیا صرف تیر چک چک کے اپنے چاچیاں نوں دیندے

رہے۔ اخیر وچ فریقین وچ صلح ہو گئی۔

حلف الفضول:

حلف دے معنی نہیں وعدہ کرنا، ذمہ لینا۔ الفضول جمع فضل دی یعنی کہ فضل نامی شخصیاں دا

حلف اٹھانا۔ (ذمہ لینا۔)

ایسہ وی اک معاہدہ اے تے ایس معاہدے دا خیال جنہاں لوکاں توں شروع وچ آیا اوہناں دے ناں وچ لفظ فضیلت دا مادہ داخل سی: (1) فضیل بن حرث (2) فضیل بن داؤد (3) مفضل (سیرت النبی ﷺ شبلی نعمانی) (67)

مولانا نور بخش توکلی (68) دے کہن موجب قبیلہ جرہم دے اوہ لوک جیہڑے کہ اوس معاہدے دے محرک بنے اوہناں ساریاں دا ناں فضل سی۔ جنہاں وچوں (1) فضل بن حارث (2) فضل بن داؤد تے (3) فضل فضالہ سن۔

عرب دے جاہلی تے قبائلی نظام وچ جاہلانہ رسماں تے عاداتاں نے سرزمین عرب دا سکون تباہ کر دتا سی۔ حجاز (جیہڑا سارے عرباں دا مذہبی مرکز سی) وی ڈاکہ زنی دیاں وارداتاں توں محفوظ نہیں رہیا سی۔ طاقتور کمزور دے مال نوں بلا تکلف ہڑپ کر جاندا۔

ایسے طراں دا اک واقعہ حلف الفضول دا کارن بنیا۔ جدوں قریش حرب فجار توں واپس آئے تے ایسہ واقعہ پیش آیا۔ شہر زبیدہ دا اک شخص اپنا مال تجارت مکہ لیا تے عاص بن وائل سہمی نے خرید لیا پر قیمت ادا نہ کیتی۔ زبیری نے اپنے حلیفاں عبدالدار، مخزوم تے سہم بن عدی کولوں مدد منگی۔ پر اوہناں مدد دین توں انکار کر دتا۔

اوس مظلوم نے جبل ابو قبیس تے کھلو کے فریاد کیتی جنہوں قریش کعبہ سن رہے سن۔ حضرت ﷺ دے چاچا زبیرؓ بن عبدالمطلب دی تحریک اتے بنو ہاشم، زہرہ، بنو اسد بن عبدالعزیٰ سارے عبداللہ بن چدعان دے گھراکٹھے ہوئے۔ آپس وچ اک معاہدہ طے پایا جہدے کجھ نکات تھلے دتے گئے نیں:

1- سارے ظالم دے خلاف مظلوم دی مدد کراں گے۔

2- مظالم واپس کرواں گے۔

3- کوئی ظالم مکہ وچ رہن نہ دیواں گے۔

4- مسافراں دی حفاظت کیتی جائے گی۔

5- غریباں دی مدد کیتی جاوے گی۔

6- ملک وچ امن و امان قائم رکھیا جائے گا، وغیرہ۔

ایس توں بعد سارے عاص بن وائل کول گئے تے اوہنوں جموعی فیصلے دے سامنے جھکنا

پے گیتے زبیری دامال واپس کرایا۔

ایسہ معاہدہ اوس قدیم معاہدے دے مضمون دے مشابہ سی جیہڑا کہ زمانہ قدیم وچ جرم دے ویلے مکہ وچ ہو یا سی۔ جیہدا مضمون کجھ انج سی:

1- اک دوجے دی حق رسائی کراں گے۔

2- نگڑے کولوں ماڑے داتے مسافر دا مقیم کولوں حق لے کے دیواں گے۔

تاریخ اسلام وچ ایسہ معاہدہ حلف الفضول دے نال تو یاد کیتا جاندا اے۔

ایس معاہدے وچ آنحضرت ﷺ وی اپنے چاچے نال شریک سن۔ آپ ﷺ اپنے

نبوت دے عہد وچ فرماؤندے ہوندے سن کہ ایس معاہدے دے بدلے اگر مینوں سرخ اوٹھ وی دتے جاندے تے فیروی میں ایس نوں نہ توڑدا۔

دوجی روایت انج اے کہ آپ ﷺ فرماندے سن کہ عبداللہ بن جرعان دے گھر میں

ایسے معاہدے وچ شامل سن کہ جیکر ایہدے توں غیر حاضری دے بدلے وچ مینوں سرخ رنگ دے اوٹھ وی دتے جاندے تے میں پسند نہ کردا۔ اج اسلام وچ وی اگر کوئی مظلوم یا آل حلف الفضول آنکھ کے پکارے تے میں مدد کرن نوں حاضر واں۔

شام دا دوجا سفر:

پہلا سفر شام ولے آپ ﷺ نے باراں ورہیاں دی عمر وچ کیتا۔ دوجا سفر آپ نے

جوانی ویلے کیتا کہ جدوں ہر نو جوان جوانی ویلے روزگار حاصل کردا اے تے آپ نے تجارت نوں شغل دے طور تے اپنایا۔ اوس ویلے آپ دی عمر مبارک پنچی ورہے سی۔ ایس عمر تک آپ دے صدق و امانت دی مشہوری دور تے نیڑے پہنچ چکی سی۔

ایتھوں تک کہ زبان خلق نے آپ ﷺ نوں صادق تے امین دا لقب دے دتا۔

لوک عام طور تے اپنا تجارت دامال کے تجربہ کار تے امین دے ہتھ وچ دیندے سن۔ تے آپ

ﷺ وی خوشی نال قبول کر لیندے۔ آپ دے صادق تے امین ہون دی مشہوری پاروں

حضرت خدیجہؓ جو کہ اک معزز تے مالدار خاتون سی، آپ دے کول پیغام گھلیا کہ تیس میرا مال

تجارت شام لے جاؤ۔ جیہڑی مزدوری میں دوجیاں نوں دینی آں اوہناں توں دونی دیواں گی۔

آپ نے قبول کر لیا۔ خدمت لئی حضرت خدیجہؓ دا غلام میسرہ نال سی۔

شام پہنچے تے بازار بصرہ وچ راہب نسطورا نال دی خانقاہ دے نیڑے اترے اوہ راہب

میسرہ نوں جاندا سی۔ میسرہ نوں پچھیا کہ جیہڑا ایس رکھ تھلے اتریا اے اوہ کون شخص اے؟ میسرہ نے دیا کہ اہل حرم تے قریش وچوں اے۔ راہب نے آکھیا کہ ”سوائے نبی دے ایس رکھ دے تھلے کدی کوئی نہیں اتریا۔“ فیر راہب نے پچھیا کہ ایس دیاں دونواں اکھاں وچ لالی ہے؟ میسرہ نے ہاں وچ جواب دتا تے آکھیا ایسہ لالی ہمیش ای رہندی اے۔

راہب ایسہ سن کے بولیا کہ ایسہ اوہو ای آخر الانبیاء نیں۔ کاش جس ویلے ایسہ مبعوث ہون گے میں زندہ رہواں۔ تے میسرہ نوں نصیحت کیتی کہ نیک نیتی نال اینہاں دے نال رہنا۔

حضرت خدیجۃ الکبریٰؓ نال نکاح:

حضرت خدیجہؓ رسول پاک ﷺ دی پہلی بیوی نیں تے ایسہ سوانیاں وچوں سبھ توں پہلے مسلمان ہوئیاں سن۔ آپ دا تعلق بنی اسد قبیلے نال سی۔ اصلی نال خدیجہؓ تے کنیت ام ہند سی۔ تے طاہرہ دے لقب نال مشہور سن۔ اینہاں دا نسب انج اے:

خدیجہ بنت خویلد بن اسد بن عبدالعزیز بن قصی بن کلاب بن مرہ حضرت خدیجہؓ دا نسب رسول پاک ﷺ دے جد اعلیٰ حضرت قصی نال ملدا اے۔ آپ ﷺ دے تے حضرت خدیجہؓ دے وڈ وڈیرے اک ای نیں۔

آپؓ بہت وڈی تاجر سن۔ آپ اپنا سامان حصہ رکھ کے کاروبار لئی گھل دیاں ہوندیاں سن۔ مولانا شبلیؒ فرماندے نیں کہ جدوں مکہ والیاں دا قافلہ تجارت لئی جاندا تے صرف اینہاں دا سامان قریش دے سامان دے برابر ہوندا سی۔ رسول پاک ﷺ وی تجارت کردے سن۔ جدوں اوہناں نے آپؓ دی شہرت سنی تے اوہناں نے آپؓ نوں سامان تجارت لے جان دی دعوت دتی۔ دعوت قبول کرن تے اوہناں نے اپنے غلام میسرہ نوں حضور دے نال گھلایا، واپسی تے اوہنے آپؓ نوں رسول مقبول حضرت محمد ﷺ دے حسن سلوک ولوں دیا تے آپؓ اوہناں دی شرافت تے ایمانداری توں بڑیاں متاثر ہوئیاں تے نکاح دا سنیا گھل دتا۔

آپ ﷺ نے اپنے چاچے ابوطالب نال مشورہ کیتا تے آپ ﷺ نے ہاں کر لئی۔ سید معراج جامی دے کہن موجب رسول پاک ﷺ دا حضرت خدیجہؓ نال نکاح جمادی الاول دی 19 تاریخ نوں پیروالے دن ہویا۔ (70) نکاح دا خطبہ حضرت ابوطالب تے خود پڑھایا سی تے پنج سو درہم حق مہر مقرر کیتا۔ (سیرت رسول عربی) (71)

نکاح ویلے حضرت خدیجہؓ دی عمر 40 سال تے رسول پاک ﷺ دی عمر 25 سال سی۔ شادی توں مگروں سارا مال و دولت آپ نے غریباں مسکیناں، حق داراں وچ ونڈ دتا تے خود کئی وار اوکھے ویلے کھجوراں یاں ستواں تے گزارا کیتا۔ شادی مگروں حضرت خدیجہؓ 25 سال آپ ﷺ دیاں مشیر تے وزیر رہیاں تے ہر اوکھے سوکھے ویلے آپ دا حوصلہ ودھایا تے چنگی صلاح دتی۔

ایہو وجہ اے کہ رسول پاک ﷺ نے حضرت عائشہؓ نوں گلاں کردیاں آکھیا خدا دی قسمے مینوں خدیجہؓ نالوں چنگی بیوی نہیں ملی۔ جیہڑی ایمان لیائی جدوں سارے مینوں جھٹلا چکے سن۔ اپنا مال دولت میرے تے قربان کیتا جدوں دوسریاں نے مینوں وانجیاں کیتا ہویا سی۔ حضرت ابراہیمؑ توں اڈدو جی ساری اولاد آپ دے شکموں اے۔

آپ حضرت ابو طالب توں تن مہینے مگروں 65 سال دی عمر پوری کر کے فوت ہوئیاں ایس سال نوں عام الحزن یعنی غم دا سال آکھیا گیا اے۔

آپ توں اڈ رسول پاک ﷺ دے نکاح وچ آون والیاں ایہہ بیبیاں وی نیں: (شہناز

کوثر) (72)

- ❖ حضرت سودہ بنت زمعہؓ
- ❖ حضرت عائشہ بنت ابوبکرؓ
- ❖ حضرت حفصہ بنت عمرؓ
- ❖ حضرت زینب بنت خزیمہؓ
- ❖ حضرت ام سلمہؓ
- ❖ حضرت زینب بنت جحشؓ
- ❖ حضرت جویریہ بنت حارثؓ
- ❖ حضرت ام حبیبہ بنت ابو سفیانؓ
- ❖ حضرت صفیہ بنت جہیؓ
- ❖ حضرت ریحانہ بنت ثمعونؓ
- ❖ حضرت میمونہ بنت حارثؓ
- ❖ حضرت ماریہ قبطیہ بنت ثمعونؓ

شہناز کوثر نے اینہاں دیاں سساں دا ذکر بڑے آہر نال کیتا اے: (73)

❖ حضرت فامہ بنت زائدہ

❖ حضرت شمس بنت قیس

❖ حضرت أم رومان

❖ حضرت زینب مظعون

❖ حضرت عاتکہ بنت عامہ

❖ حضرت امیمہ بن عبدالمطلب

❖ حضرت صفیہ بنت ابو العاص

❖ حضرت برہ بنت سموال

❖ حضرت أم ریحانہ

❖ حضرت ہند بنت عوف

شہناز کوثر نے اینہاں سساں توں اڈتیاں کڑغیاں داوی بھوگ پایا اے: اروی بنت کریز،

فاطمہ بنت اسد، ہالہ بنت خویلد

رسول کریم حضرت محمد ﷺ دے تن پترتے تن دھیاں سن:

1- حضرت ابراہیم: بن قتیہ

2- حضرت عبداللہ: بن حضرت خدیجۃ الکبریٰ

3- حضرت قاسم: -----

4- حضرت فاطمہ: حضرت علیؓ دی زوجہ

5- حضرت رقیہ: حضرت عثمانیؓ غنیؓ دی زوجہ

6- حضرت زینب: -----

دو بنات الرسول دے نکاح وچ آون پاروں آپ ذوالنورین اکھوائے۔

کعبے دی اساری:

جدوں آپ دی عمر مبارک پینتی ورہے ہوئی تے کعبہ نوں نوے سرے تے اسارن دی لوڑ پے گئی۔ علماء ارزاقی (متوفی 223ھ) نے تاریخ مکہ وچ لکھیا اے کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام نے پتھراں نال جیہڑی اساری کیتی گئی سی (اوبدا طول و عرض چھپے حضرت اسمعیل دے

واقعے وچ دتا گیا اے۔) اوہنوں حضرت ابراہیم تعمیر کر رہے سن۔ حضرت اسمعیل موڈھیاں تے پتھر چک کے لیا رہے سن۔

خانہ کعبہ دی اساری 11 واری کیتی گئی تے رسول مقبول حضرت محمد ﷺ نے ایس نوں قبلہ بنایا۔

(1) حضرت آدمؑ (2) حضرت شیثؑ (3) حضرت ابراہیمؑ (4) قوم عمالقہ (5) بنو جرہم (6) قصی بن کلاب (7) قریش جدوں حضور دی عمر 35 ورہے سی (74) (8) عبداللہ بن زبیر (9) حجاز بن یوسف (10) سلطان احمد (11) سلطان مراد

ایس قدیم گھردی اساری سب تو پہلاں حضرت آدم علیہ السلام تے فیر حضرت ابراہیم علیہ السلام نے کیتی۔

روایت اے کہ ایس روئے زمین تے جدوں ہر پاسے پانی ای پانی سی زمین کدھرے نظر نہیں سی اوندی۔ اوس ویلے اک تھاں تے گھمن گھیر توں مگروں چکڑ ہو گیا تے فیر پانی دی نمی سک گئی تے انج زمین (دھرتی) بنی ایس تھاں تے فرشتیاں نے کعبے دی نیہ رکھی۔ شاہ عبدالعزیز دہلوی دے موجب کعبہ دی اساری فرشتیاں توں وی پہلوں ہوئی سی تے فیر ایس دے اثار نظراں توں اوہلے ہو گئے۔ جدوں آدم دی زمین تے تشریف آوری ہوئی تے اوہناں نے اللہ دی بارگاہ وچ عرض کیتی کہ یا اللہ میں اسماناں توں فرشتیاں نوں سلام کردیاں ویکھداساں اوہ تھاں کتھے وے۔ تے رب نے حکم دتا کہ جبرائیل علیہ السلام جتھے نشان دین، تسی اوتھے اک مکان بنا لوؤ تے فیر اوہدے دل مونہہ کر کے نماز پڑھیا کرو، ایہدا طواف کریا کرو۔

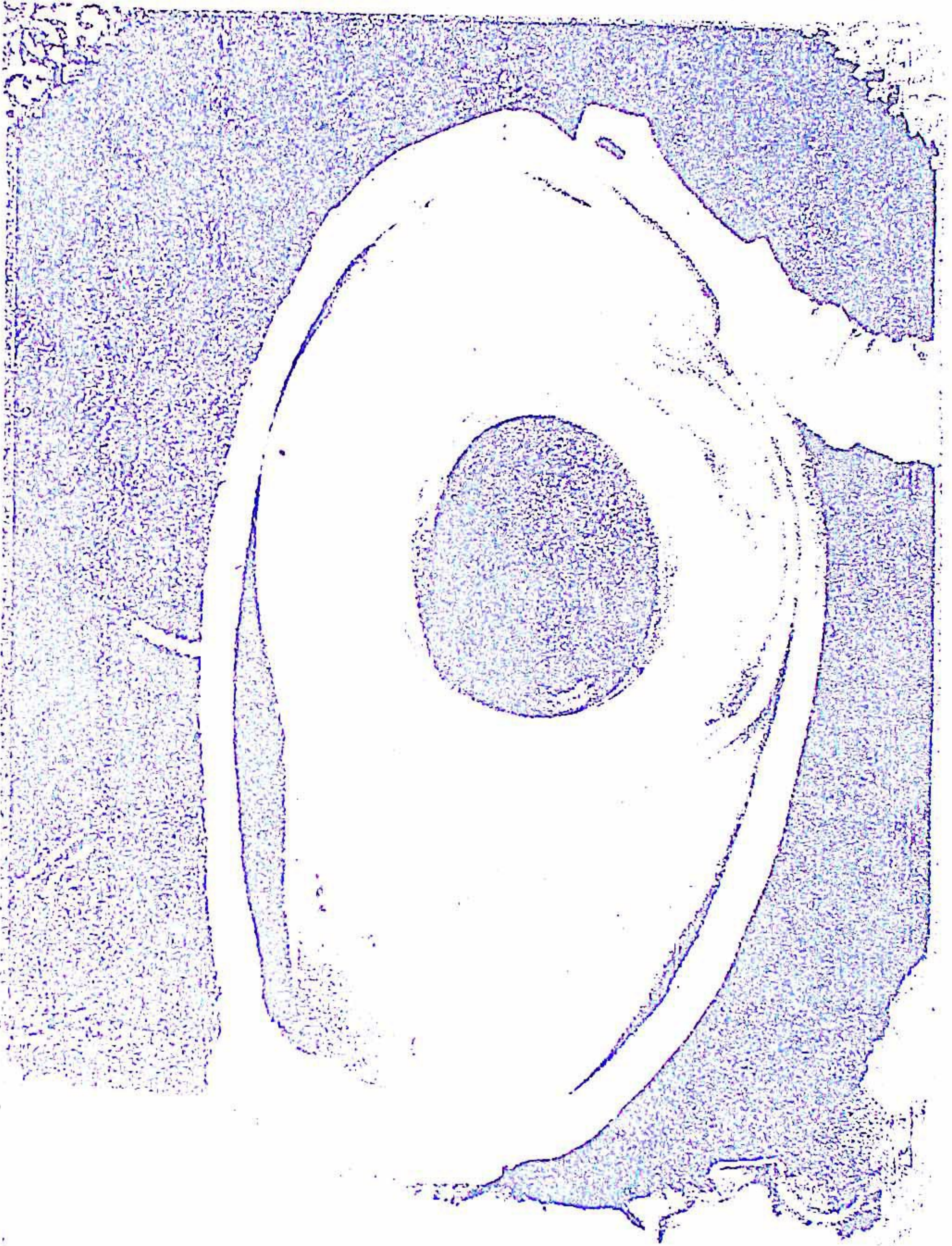
ایس اساری لئی سینا، زیتا، طور، حراتے جو دی پہاڑاں دے پتھر ورتے گئے۔ فیر نماز تے طواف والے حکم دی تعمیل ہوئی۔

نوح دے دور دے طوفان نے ایہہ نشان مٹادے تے فیر حضرت ابراہیم علیہ السلام تے اوہناں دے پتر حضرت اسمعیل علیہ السلام نے ایس دی اساری کیتی۔

ایس اساری ویلے حضرت جبرائیل علیہ السلام نے دو پتھراں دی نشان دہی کیتی جیہڑے جنتوں حضرت آدم لے آئے سن۔

1- حجر اسود

2- مقام ابراہیم

جذع اسود

ایسہ کعبے دے دکھن پاسے ولے اے۔

حجر اسود:

علامہ نور بخش توکلی (75) دے کہن موجب جدوں حضرت ابراہیم مقام حجر اسود تک پہنچ گئے تے آپ نے حضرت اسمعیلؑ نوں آکھیا کہ اک پتھر لیا تاں جے میں اینہوں نصب کر دیواں تاکہ لوک طواف ایٹھوں شروع کرن۔ حضرت اسمعیل پتھری تلاش وچ گئے تے جبرائیل حجر اسود لے کے آگئے۔

حضرت ابراہیم دے زمانے وچ کعبے دا دروازہ زمین دے برابر سی پر چوکھٹ نال بازو تے نال کواڑن۔ حضرت ابراہیم توں بعد عمالقہ، جرہم تے قصی نے اپنے اپنے ویلیاں وچ ایہدی تجدید کیتی۔

رسول اللہ ﷺ دی حدیث اے کہ رب العزت نے ساریاں روحاں کولوں اپنی ربوبیت دا اقرار کروایا تے ایس پتھر وچ محفوظ کر لیا۔ تے ایسہ پتھر روز محشر نوں بول کے گواہی دیوے گا کہ فلا نے فلا نے شخص نے کعبہ شریف دا طواف کیتا تے میںوں پھیا۔

ترمذی شریف (76) وچ اوند اے کہ جدوں ایسہ پتھر جنتوں آیا سی اودوں ایہدا رنگ سفید سی تے لاٹاں ماردا سی۔

پر ایس ویلے ایہدا رنگ کالا دیا جاندا اے کہ اک وار ایسہ ٹوٹے ٹوٹے ہو گیا سی تے حاکم وقت نے ایس نوں چاندی وچ مڑھا دتا فیر نوں صدی وچ عراق دے قرامطی حکمران مہدی ایس نوں اکھاڑ کے لے گیا۔ جیہڑا 24 سال بعد دوبارہ ایس تھاں تے جڑیا گیا۔

سامان تعمیر:

اتفاق نال اک رومی تاجر باقوم دا جہاز ساحل جدہ دے کنارے نال ٹکرا کے ٹٹ گیا۔ باقوم راج تے ترکھان وی سی۔ ولید بن مغیرہ نے دو بے قریشی سرداراں نال جا کے جہاز دے تختے چھت لئی خرید لئے تے باقوم نوں وی تعمیر لئی نال لے آندا۔ قریش دے ہر قبیلے نے پتھر ڈھونے شروع کردتے۔ دو دو مرد مل کے اپنے موہڈیاں تے پتھر چک کے لیاندے۔ حضرت محمد ﷺ اس کم وچ اپنے چاچے عباس نال شریک سن۔ تے کوہ صفاء کولوں اجیاء توں پتھر لیا رہے سن۔

جدوں سارا سامان تیار ہو گیا تے ابو وہب بن مخزومی تے عروہ بن عائذ مخزومی دے

مشورے نال قریش دے چاراں قیسیاں نے تعمیر واسطے چاروں پاسے آپو وچ ونڈ لئے۔
ابو وہب حضرت رضی اللہ عنہ دے والد ماجد (عبداللہ) داماموں سی۔ اوس نے قریش نوں
آکھیا سی تعمیر کعبہ وچ صرف حلال دی کمائی لائی جائے۔

کعبہ دی عمارت صرف بندے دے قد جی اپی سی۔ کندھاں اتے چھت نہیں سی۔ جس
طراں اج کل عید گاہواں نیں۔ عمارت کعبہ نیویں تھاں وچ واقع سی تے وادی مکہ دیاں
روواں دا پانی حرم وچ آجاندا سی۔ ایس پانی دی روک تھام لئی اہل حصے تے بند وی بنوایا گیا
پر اوہ ٹٹ جاندا سی۔

اک وار زوردار طوفان نال کعبہ شریف دیاں کندھاں ڈھیہ پٹیاں تے اینہاں دی مرمت
ضروری ہو گئی۔ جدوں مرمت پوری ہو گئی تے حجر اسود دے جڑن ویلے رپھڑ پے گیا۔ ایسے
افرا تفری وچ چار دن لنگھ گئے۔ تلواراں تک نوبت آگئی۔ بنو عبدالدار تے بنو عدی بن کعب
نے ایہدے تے جان دین وی قسم کھان لئی دستور دے مطابق پیالے وچ لہو بھر کے اپنی انگلیاں
ڈوب کے چٹ لیاں۔ پنجویں دن ابو امیہ بن مغیرہ مخزومی (حضرت ام المومنین ام سلمہ) دے
والد سب توں معمر سن نے فیصلہ دتا کہ کل سویرے جو سہناں توں پہلے کعبہ شریف وچ داخل
ہووے گا اوہ ثالث نیا جاوے گا۔ سب نوں ایہہ رائے پسند آگئی۔ اگلے دن سبھ توں پہلے
آقائے نامدار رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم کعبہ شریف وچ داخل ہوئے تے سارے قیسیاں وچ خوشی
دی لہر ڈو گئی۔ سارے آپ نوں الامین پکار اٹھے تے آپ دی مالشی تے راضی ہو گئے۔ اوس
ویلے آپ صلی اللہ علیہ وسلم دی عمر صرف 35 ورہے سی۔ آپ نے اک تاریخ ساز فیصلہ فرمایا۔ آپ نے
پتھراک چادر وچ رکھ کے چاراں قیسیاں دے سرداراں نوں ایس چادر دے کونے پھڑا دتے
تے اوہناں نوں چادر دے کونے چکن نوں آکھیا۔ جدوں ایہہ پتھر جڑن والے تھاں دے لاگے
پہنچیا تے آپ نے اپنے مبارک ہتھاں نال ایہہ پتھر چک کے اصل جگہ تے جڑ دتا۔ تے ہن
توڑی اوتھے ای جڑیا اے۔ آپ دے ایس فیصلے نوں ساریاں نے صلاحیا تے انج آپ دی حکمت
عملی نال عرب شریف ہوندی ہوندی اک لڑائی توں بچ گیا۔

خلیل دی بنتر وچ کجھ تبدیلیاں لیاں گئیاں:

ارتفاع 9 گز دی بجائے 18 گز کر دتا گیا۔

تعمیر لئی مزید حلال نفقہ ملان نہ ملایا تے ایس لئی خلیل دی بنتر وچوں مغرب دے پاسے دا

کچھ حصہ چھڑ دتا گیا۔ اوہدے دوالے چار دیواری کھچ دتی کہ موقع ملن تے کعبہ دے اندر کر لوں گے۔ ایس حصے نوں ججریاں حطیم آکھدے سن۔

خلیلؑ دی بنتر وچ کعبہ دا دروازہ زمین دے برابر سی پر اوس ویلے اچا کر دتا گیا تاں جے لوڑیدا شخص ای اندر جاسکے۔

نبوت دے عہد وچ حضرت ﷺ نے حجر اسود نوں عمارت دے اندر کرن دا ارادہ ایس واسطے نہ کیتا کہ قریش نوں مسلمان نیں تے جھگڑا نہ اٹھ پوے تے بدظن ہو کے اسلام توں پھر نہ جاوے۔

مقام ابراہیم:

حضرت آدم علیہ السلام نال جنتوں آون والا ایہہ دو جا پتھراے جیہدے ولوں قرآن مجید نے مقام ابراہیم و مصلیٰ دے لفظ ورتے نیں۔ خانہ کعبہ دی اساری ویلے حضرت ابراہیمؑ نے ایہدے کولوں گواہ دا کم لیا سی۔ ایس پتھرا تے حضرت ابراہیم دے پیراں دے نشان موجود نیں۔ ایہہ پتھر مسجد حرام وچ شیشے وچ سجایا گیا اے عقیدت مند ایس دی زیارت کردے نیں تے ایہتھے نفل وی پڑھدے نیں۔

اچھیاں عادتیاں

آپ دیاں عادتیاں بچپن توں ای بڑیاں سلجھیاں، ستھریاں تے سلکھنیاں سن۔ حلیمہ سعدیہؓ ہمیشہ آپ دیاں چنگیاں عادتیاں پاروں آپ ﷺ نوں اپنی اولاد توں ودھ پیار دیندیاں سن۔ بچپن وچ آپ پرورش دی خاطر کئی ہتھاں وچ گئے پر مجال اے جے کدی کسے نوں شکایت دا موقعہ ملیا ہووے، بھانویں حلیمہ سعدیہؓ ہووے تے بھانویں دادا یاں چاچا کسے نوں وی آپ ﷺ کولوں کدی کوئی شکوہ نہ ہويا۔ اینہاں ستھریاں عادتیاں پاروں آپ سبھ توں ودھ پیارے متھے جاندے سن۔

ایہہ گل ثابت اے کہ آپ بچپن تے جوانی وچ وی جدوں پیغمبری دے اعلان توں پہلے شرک دیاں رسماں توں ہمیشہ بچے رہے۔ اک واری عکاظ دے میلے تے گئے جتھے راگ و رنگ دی محفل لگی ہوئی سی۔ دو جے ساتھی دیکھ رہے سن تے آپ ﷺ نوں نیند آگئی۔

بتاں دا چڑھاوا:

آپ ﷺ نے بتاں دے ناں دی نذر کدی نہیں سی کھادی۔ اک واری قریش نے آپ دے اگے کھانا لیا کے رکھیا۔ ایسہ کھانا بتاں دے چڑھاوے دا سی۔ ذبح کیتا ہویا جانور کے بت دے ناں دا سی۔ آپ نے کھان توں انکار کر دتا۔

ایسہ گل وی ثابت اے کہ آنحضرت ﷺ نے نبوت توں کدھرے پہلوں ہوش سنبھال دیاں ای بت پرستی دی منڈیا شروع کر دتی سی تے اپنے منن والے لوکاں نوں ایہدے توں روک دے سن۔ (سیرت النبی) (77)

خاص لوک:

انگریزی مقولہ اے:

A man is known by the company he keeps.

”آدمی اپنے یارانے توں پچھانیا جاندا اے۔“

نبوت توں پہلوں جیہڑے لوک آپ دے خاص دوست سن سارے دے سارے بڑے پاک اخلاق، اچے رتبے تے اچے درجے دے سن۔

1- ایسہاں ساریاں وچوں حضرت صدیق اکبر سن جیہڑے بچپن توں آپ ﷺ دے سنگی سن۔

2- حضرت خدیجہ ”دے چچیرے بھراء حکیم بن حزام جیہڑے قریش دے معزز رئیس سن خاص دوستاں وچوں سن۔ حرم دا منصب رفاة ایہدے ہتھ وچ سی۔ دارالندوة دے وی مالک سن۔ جیہڑی اسلام توں بعد امیر معاویہ دے ہتھ اک لکھ دے بدلے وچ دتی۔ تے ایسہ ساری رقم خیرات کر دتی۔ آنحضرت ﷺ توں پنج ورہے وڈے سن۔ ہجرت دے اٹھویں سال توں بعد مسلمان ہوئے۔

3- حضرت ضامد بن ثعلبہ جیہڑے کہ قبیلہ ازد وچوں سن، دور جاہلیت وچ طبابت تے جراحی دا پیشہ کر دے سن۔ خاص دوستاں وچ گئے جان دے۔ آپ نبوت دے زمانے وچ مکہ آئے تے دیکھیا کہ آنحضرت ﷺ رستہ وچ جارہے نیں تے منڈیاں دی ٹولی پچھے لگی ہوئی اے۔ آنحضرت ﷺ کول آئے تے آکھن لگے۔ ”محمد ﷺ! میں جنون دا علاج کر سکنا واں۔“ آپ نے حمد و ثناء توں بعد کجھ اثر انگیز جملے پڑھے تے

ضامہ "مسلمان ہو گئے۔ آنحضرتؐ دے تجارت دے شریکان دیاں شہادتیں توں
جیہڑیاں حدیثاں تے تاریخی واقعات دا ذکر ملدا اے اوہناں توں واضح ہو جاندا اے کہ
آپؐ کس دیانت تے راست بازی نال اپنے کاروبار نوں سرانجام دیندے سن۔

اک تاجر دیاں اخلاقی خوبیاں وچوں سبھ توں ودھ ایہو سی کہ اوہ وعدے دا پکا ہووے تے
جیہڑا عہد کر لوے اوس توں کدی نہ پھرے۔ (78) تے نبوت دے منصب توں پہلاں ای مکے
دا تاجر امینؓ تے صادق ایس اخلاق نظیر دا بہترین نمونہ سی۔ حضرت عبداللہ بن ابی
الحسام اک صحابیؓ دسدے نیں کہ بعثت توں پہلے میں آنحضرتؐ کولوں خرید و فروخت دا
کوئی معاملہ کیتا سی۔ کجھ ہو گیا تے کجھ ابے رہندا سی۔ میں وعدہ کیتا کہ فیر آواں گا۔ اتفاق نال
تن دن تک مینوں اپنا وعدہ یاد نہ آیا۔ تیجے دن جدوں میں وعدہ گاہ پہنچیا تے آنحضرتؐ
نوں اوسے تھاں تے انتظار کردیاں ہویاں پایا۔ ایس وعدہ خلافی اتے آپؐ دے متھے تے
ذرا وی وٹ نہ آیا۔ صرف ایہناں آکھیا کہ "تو مینوں زحمت دتی اے۔ میں ایسے تھاں تے ناں
دناں توں واں۔"

نبوت توں پہلوں جیناں لوکاں دا آپؐ نال واسطہ سی۔ اوہ ایس گل دی شہادت دیندے
سن کہ آپؐ ویہار دے کھرے سن۔ صائب ناں دا اک صحابیؓ جدوں مسلمان ہو کے
خدمت اقدس وچ حاضر ہویا تے لوکاں نے اوہدی تعریف کیتی۔ آنحضرتؐ نے فرمایا:

"میں ایہنوں تہاڑے نالوں ودھ جانا واں۔"

صائبؓ نے آکھیا:

"تہاڑے اتے میرے ماں باپ قربان، تسی میرے نال تجارت وچ شریک سو پر ہمیش
معاملہ صاف رکھیا۔"

قیسؓ بن صائبؓ مخزومی اک ہور صحابیؓ وی آپؐ دے نال تجارت وچ شریک سن۔ اوہ
وی ایہناں لفظاں وچ آپؐ دے سوہنے لین دین دی تعریف کردے سن۔ (سیرت النبی)

(79)

مکدی گل ایہہ پی پیستی (35) ورہیاں تیک اپڑیاں اپڑیاں آپؐ دے سوہنے
لین دین، سچل ویہار، سچائی تے دیانتداری تے پاک اخلاق دی عام شہرت ہو چکی سی۔ ایہتھوں
تیک کہ زبان خلق نے آپؐ نوں صادق تے امین دا لقب دے دتا۔

ہوندا ذی کیوں نہ آخر ایسہ ہوں والا نبی سی تے نبی تے جمدیاں ای ستھرے وصفان دا مالک ہوندا اے۔

نبوت:

بعثت توں پہلاں حضور ﷺ نے مکے والیاں کولوں اپنی صداقت تے امانت دا لوہا منوا لیا سی۔

آپ بہت ای زیادہ خدا ترس، فیاض، شجاع، متین تے باحیاء انسان سن۔ آپ ﷺ دی سیرت بد اخلاقی دے ہر داغ توں پاک سی۔ آپ اوہ ساریاں تھاواں تے جاون توں پرہیز کردے سن جتھے فاحشہ پن ہوندا سی۔

میلے ٹھیلے جتھے بریاں حرکتاں ہوندیاں سن۔ آپ نوں بالکل ناپسند سن۔ آپ نوں شرک توں سخت نفرت سی کسے بت دے سامنے سجدہ ریز ہون تے کجا آپ ﷺ کوئی ایسا کھانا وی تناول نہیں سن فرماندے جیہڑا کسے بت دے آستانے تے چڑھاوے دے طور تے پیش کیتا جاندا سی۔ حقیقت ایسہ دے کہ بے داغ کردار دی مالک ایس ہستی دی شہرت ایسہ سی کہ لوک اکھدے ہوندے سن کہ جیکر کسے نے کوئی صالح نوجوان دیکھنا اے تے اوہ ابن عبد اللہ نوں دیکھے۔

”اللہ تعالیٰ نے آپ دی نبوت توں پہلاں چالی ورہیاں دی حیاتی نوں قرآن پاک دے وچ چیلنج دے طور تے پیش کیتا اے۔“ (سورہ یونس آیت 16) (80)

قصے کہانیاں دیاں مجلساں وچ وی آپ ﷺ شامل نہیں سن ہوندے۔ بچپن وچ اک واری آنحضرت نے شامل ہون دی کوشش کیتی اتفاق نال رستے وچ ویاہ دا کوئی جلسہ سی۔ دیکھن لگ پئے اوتھے ای نیند آگئی۔ اکھ کھلی تے صبح ہو چکی سی، دو جی واری فیر ایس طراں ای ہو یا۔

چالی ورہیاں دی مدت وچ آپ ﷺ نے دو واری ایس طراں دا ارادہ کیتا تے دونوں واری توفیق الہی نے بچا لیا کہ --- تیری شان اینہماں شغلاں توں بالاتر اے۔

آپ ﷺ بیسیاں ورہیاں دے سن جدوں آپ دے سبھا وچ تبدیلی آونی شروع ہوئی۔ آپ دا دل اچاٹ رہن لگ پیا۔ ساری ساری رات جاگدیاں لنگھ جاندی۔ ایس دوران قدرت نے کیناں امتحاناں وچوں گزاریا۔ بنہماں وچوں آپ کامیاب ہوئے تے وحی دے جھالو

ہو سکے۔

غار حرا:

مکہ معظمہ توں تن میل دے فاصلے تے ایک غار سی جہدا ناں حرا اے، مکے توں جانڈیاں ہوئیاں کھبے پاسے ول اے۔

مکہ شریف دے دکھن ولے عرفان جان والی سڑک دے کنڈے تے کوہ نور دے سرے تے غار اے۔ ایہہ پہاڑ اپنی بتردی وجہ نال بڑا ڈراؤنا اے۔ نبوت توں پہلاں آپ رمضان دا مہینہ ایسے غار وچ عبادت نال گزار دے سن۔ واپس اونڈے تے گھر پہنچن توں پہلے کعبے دا طواف کر دے۔ ایہہ غار 10 فٹ لمی چوڑی دسی جانڈی اے۔ ایہدے وچ اک بندہ کھلو سکدا اے۔ ایہدے وچ داخل ہون دا راہ انج دی شکل دا اے ”۸“ ایہہ اوہو جگہ اے جتھے آقائے نامدار حضرت محمد ﷺ نوں نبوت تے رسالت نصب ہوئی۔ دیکھیاں انج لگدا اے جیویں اینہماں پتھراں دی جڑت انساں نہیں سگوں فرشتیاں کیتی اے۔

آپ کئی مہینے اوتھے جا کے قیام فرماندے۔ (تے ذکر و فکر وچ مشغول رہندے) چند راتاں دا کھانا نال لے جانڈے۔ اوہ مکہ جاندا تے گھر آجانڈے۔ فیر ایسے طراں ہو ر کھانا لے کے حراء وچ بہہ جانڈے تے ذکر و فکر وچ مشغول رہندے۔ (سیرۃ رسول عربی) (82)

صحیح بخاری وچ اے کہ غار حرا وچ آپ تخت لیتے عبادت کر دے سن۔ ایہہ عبادت کیہ سی؟ عینی شرح بخاری وچ اے کہ ایہہ سوال کیتا گیا کہ

”آپ ﷺ دی عبادت کی سی؟“ جواب ملیا کہ ”غور و فکر و عبرت پذیری۔“

ایہہ اوہو عبادت سی جیہڑی آپ ﷺ دے دادا ابراہیمؑ نے نبوت توں پہلوں کیتی سی۔ ستاریاں نوں دیکھیا تے چونکہ تجلی دی جھلک سی، دھوکا ہويا۔ چن نکلیا تے ہو روی شبہ ہويا۔ سورج تے ایہدوں ودھ پر جدوں اکھاں توں لک گئے تے بے ساختہ پکار اٹھے:

”میں فانی چیزاں نوں نہیں چاہندا۔ میں اپنا منہ اوہدے ول کرنا واں جننے زمین تے آسمان

نوں پیدا کیتا۔“ (سورہ انعام 9 از سیرت النبی شبلی نعمانی) (83)

وحی

جدوں آپ ﷺ دی عمر شریف چالی ورہیاں دی ہوئی، آپ ﷺ دی سوچ تے فکر وچ پکیائی تے مطابقت آگئی تے اللہ تعالیٰ نے آپ ﷺ نوں نبوت دے بلند رتبے توں سرفراز فرمایا۔

وحی دی ابتداء روئے صادقہ (سچیاں خواہاں) توں ہوئی۔ جو کجھ آپ ﷺ رات نوں خواب وچ دیکھدے تے بالکل اوہو ای ظہور وچ آجاندا۔ چھ مہینے ایسے طراں لنگھ گئے۔
(سیرت رسول عربی) (84)

پہلی وحی:

12 فروری 610ء نوں حضرت جبریلؑ فرشتہ پہلی وار نبی آخر الزمان حضرت ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہویا تے آپ ﷺ نوں رب دانی ہون دی خبر دتی۔
حضرت جبریل نے پیاری تے مٹھی واج راہیں آکھیا اقرء ”پڑھ“ آپ ﷺ نے فرمایا ما انا بقاری ”میں پڑھیا ہویا نہیں“ آپ ﷺ دا بیان اے کہ ایسے فرشتے نے مینوں پھڑکے سینے نال لایا تے فیر آکھیا اقرء میں آکھیا ما انا بقاری فیراوس نے مینوں تہی وار پھڑکے گھٹ کے سینے نال لایا تے فیراوس نے مینوں چھڈ دتا تے آکھیا۔
فرشتے نے آپ نوں چھاتی نال لا کے تن وار گھٹیا تے فیر آپ نے قرآن دیاں پنج ایٹاں پڑھ لیاں۔ اوہ ایٹاں ایسے سن:

اقرء باسم ربك الذي خلق
الاکرم الذي علم بالقلم
علم الانسان ما لم يعلم (سورہ اقرء) (85)
”پڑھ اپنے رب دے نال توں جنہ پیدا کیتا۔ پیدا کیتا انسان نوں جنہ ہوئے خون نال۔
پڑھ تے تیرا رب بڑا کرم کرن والا اے۔ سکھایا انسان نوں اوہ کجھ جیہڑا کہ آدمی نہیں سی جاندا۔“

آپ گھر تشریف لیائے تے جلال الہی نال بھرے ہوئے تے پسینے نال تر سن۔ جسم بو جھل سی تے کنبنی دا عالم سی۔ آپ ﷺ نے اپنی زوجہ محترمہ حضرت خدیجہؓ نوں فرمایا کہ میرے اُتے کپڑا پاویو۔ کجھ دیر ایس طراں لنگھ گئی۔ تے کجھ سکون ہویا تے آپ ﷺ نے ساری

حقیقت حضرت خدیجہؓ "نوں آکھ سنائی۔ (سیرت رسول عربی) (86)

حضرت خدیجہؓ نے آکھیا کہ تسی ستمہاں دی دستگیری، ضرورت منداں دیاں حاجتاں پوریاں کردے او۔ خدا تمانوں اس طراں نہیں چھڈے گا۔

فیرہور تسلی لئی اپنے چاچے دے پتر بھراء ورقہ بن نوفل کول لے گئیاں اوہ عبرانی زبان جانندے سن تے توریت تے انجیل دے ماہر سن۔ اوس نے آپ ﷺ دے سرنوں پھیاتے آکھیا کہ اے اوہو ای ناموس اکبر اے جیہڑا حضرت موسیٰؑ تے عیسیٰؑ دے اتے آندا رہیا اے۔ اوس نے آکھیا کہ بھتیجے! کاش میں اوس ویلے تک زندہ رہندا جدوں تیری قوم تینوں مکہ چوں کڈھ دیوے گی تے میں تیرا ساتھ دیندا۔

تاریخ طبری (87) وچ اے کہ ایس توں بعد کجھ دیر وحی رک گئی۔ تے آنحضرت ﷺ پہاڑ دی ٹیسی تے چڑھ جانندے سن کہ خودنوں ڈیگ دین۔ اوسے ویلے جبریلؑ نظر آجانندے تے آکھدے، اے محمد (ﷺ) تسی واقعی خدا دے پیغمبر او۔

فتوۃ الوحی:

ایس واقعہ دے بعد چھ ماہ تک وحی رکی رہی۔ اینہاں دنوں فتوۃ الوحی "وقفہ وحی" زمانہ آکھیا جاندا اے۔

ایسہ ایس لئی وحی ضروری سی کہ آپ ﷺ دا شوق تے اشتیاق ودھے تے فیر ایس بھارے بھار دی ذمہ داری نوں چکن دا دلوں تہیہ کر لوؤ۔

دو جی وحی دا نزول:

اللہ تعالیٰ نے آنحضرت نوں ایس بار گراں لئی ایس حد تک تیار کیتا سی کہ جس عرصے وچ وحی نہ اوندی تے آپ ﷺ اداس تے پریشان رہندے۔

اک دن آپ ﷺ کدھرے جارہے سن کہ اتوں اک ندا آئی۔ آپ ﷺ نے دھیان اتے کر کے ویکھیا تے اوہو فرشتہ جیہڑا پہلے غار حرا وچ آیا سی، زمین تے اسمان دے وچکار کرسی تے بیٹھا ہویا سی۔

آپ ﷺ تے عجیب جیسی کیفیت طاری ہوئی تے آپ ﷺ گھر واپس مڑے تے حضرت خدیجہؓ "نوں فرمایا کہ وٹرونی وٹرونی" "مینوں چادر اوڑھا دو" چادر اوڑھا دتی گئی تے فیر ایسہ آنتاں دا نزول ہویا۔

يا ايها المدثر ◦ قم فانذر ره و ربك فكبّر ◦ و ثيابك فظهر ◦ والرجز فا
اهجر (المدثر 1-5) (88)

”اے چادر لین والے، اٹھ تے لوکاں نوں ڈراتے اپنے رب دی وڈیائی دس۔ تے
اپنے لیرے پاک رکھ تے پلیدی تے گند توں دور رہ۔“

اسلام دی خفیہ دعوت:

دو جی وحی توں بعد آپ ﷺ تے وحیاں دا سلسلہ چالو ہو گیا۔ پہلی وحی وحی وحی آپ
ﷺ نوں رسالت دے وڈے عہدے توں اگاہ کیتا گیا سی۔ تے دو جی وحی وحی آپ ﷺ
نوں تبلیغ تے ہدایت دا حکم دتا گیا۔ حضرت جبرئیلؑ نے آپ نوں وضو تے نماز دا طریقہ سکھا
دتا۔ فجر تے عصر دی دو رکعت نماز فرض ہو گئی۔ (طبری تے ابن کثیر) (89)

یعنی کہ قم فانذر آپ اتے عذاب الہی توں ڈراتا تے دعوت الی اللہ فرض ہو چکی سی
مگر اعلان دعوت دا حکم نہیں سی آیا۔ (سیرت رسول) (90)

آنحضرت ﷺ نے جدوں فرض نبوت ادا کرنا چاہیا تے سخت مشکلاں راہ وحی کھڑیاں
سن۔ جے کر آپ ﷺ دا فرض اینہاں ای ہوندا کہ مسیحؑ دی طراں صرف تبلیغ تے دعوت
تے بس کیتا جاوے یاں حضرت موسیٰ کلیمؑ دی طراں اپنی قوم نوں لے کے مصر وں نکل جان
تے کوئی مشکل نہیں سی۔ پر خاتم الانبیاءؑ دا کم خود سلامت رہ کے نہ صرف عرب سگوں سارے
جہان (بتاں تے شرک دی مخالفت کر دیاں ہوئیاں) نوں منور کر دینا سی۔

ایس واسطے بڑی تدبیر تے ہولی ہولی کم کرن دی ٹور سی۔ سب توں پہلا مرحلہ ایہہ سی کہ
ایس حق دی آواز کس دے سامنے پیش کیتی جاوے۔ ایس واسطے صرف اوہو لوک ہو سکدے
سن جیہڑے بچپن توں لے کے ہن تیک کسے نہ کسے طراں آپ ﷺ دی صحبت وچ رہ چکے
ہون تے آپ ﷺ دیاں عاداتاں نوں جانندے ہون۔ ایس مقصد لئی آپ ﷺ نے اپنے
نیرے عزیز تے دوست چنے۔ اینہاں لوکاں وچ:

- 1- حضرت خدیجہؓ ”آپ ﷺ دی زوجہ محترمہ۔“
- 2- حضرت علیؓ ”جیہڑے آپ ﷺ دی گودی وچ پلے سن۔“
- 3- زیدؓ ”جیہڑے آپ ﷺ دے آزاد کیتے غلام تے خاص بندے سن۔“
- 4- حضرت ابوبکرؓ ”جیہڑے کہ بچن دے دوست تے چالی درہیاں توں خدمت دے فیض

پاون والے سن۔

پہلے مسلمان:

- ☆ سب توں پہلے آپ ﷺ نے حضرت خدیجہؓ نوں پیغام سنایا۔ اوہ تے سنن توں پہلے ای مومنہ سن۔ (سیرت النبی) (91)
- ☆ یعنی عورتاں وچوں سب توں پہلے حضرت خدیجہؓ مسلمان ہوئیاں۔
- ☆ مرداں وچوں آپ ﷺ دے سنگی تے محرم راز حضرت ابو بکر صدیقؓ اسلام لیائے۔
- ☆ آزاد کردہ غلاماں وچوں حضرت زید بن حارثہؓ۔
- ☆ غلاماں وچوں حضرت بلالؓ تے جیہڑے کہ ابرہہ دے حملے ویلے بادشاہ حبشہ دی مہنیویں (جیہڑی ایٹھے رہ گئی سی) دا ویاہ حبشی غلام رباح نال ہويا۔
- ☆ بالال وچوں آپ دے پچھیرے بھراء حضرت علیؓ ایمان لیائے سن۔
- ☆ حضرت ابو بکرؓ بڑے مالدار تے چنگے مشیر سن۔ ابن سعد نے لکھیا اے کہ جدوں آپؐ ایمان لیائے تے آپ ﷺ کول چالی ہزار درہم سن۔ دولت نیکی تے پرہیزگاری دی وجہ پاروں آپؐ داکے وچ بڑا اثر سی۔ شہر دے معزز آپؐ کولوں مشورے لیندے سن۔ (سیرت النبی) (92) آپؐ نے مسلمان ہنودیاں ای تبلیغ شروع کردتی تے عشرہ مبشرہ وچوں پنج حضرات (1) حضرت عثمان غنیؓ (2) سعد بن ابی وقاصؓ فاتح ایران (3) طلحہ بن عبید اللہؓ (4) عبد الرحمن بن عوفؓ (5) زبیر بن الصواحؓ --- آپ دی کوشش نال مسلمان ہوئے۔ (سیرت رسول عربی) (93) اینہاں توں بعد---

☆ سعید بن زیدؓ

☆ حضرت ابوذر غفاریؓ نے آنحضرتؐ دے دست مبارک تے بیعت کیتی۔ (البدایہ

والنہایہ، ابن کثیر) (94)

☆ ارقمؓ بن ابی ارقم

☆ عبد اللہؓ بن مسعود

☆ عثمانؓ بن مطعون

☆ ابو عبیدہؓ بن الجراح

☆ عبیدؓ بن حارث

☆ حصینؓ والد عمران بن حصین

☆ عمارؓ بن یاسر

☆ خبابؓ بن الارت

☆ خالدؓ بن سعید بن العاص

☆ صہیب رومیؓ

ایسہ سارے سابقین اولین دے زمرے وچ شامل ہوئے۔

عورتاں وچوں---

☆ فاطمہؓ بنت خطاب، ہمشیرہ عمر فاروقؓ

☆ اسماءؓ بنت ابی بکرؓ

☆ اسماءؓ بنت سلامہؓ

☆ تمیمیہؓ

☆ اسماءؓ بنت عمیس خثعمیہ

☆ فاطمہؓ بنت الجلال قرشیہ عامریہ

☆ فکیہؓ بنت یسار

☆ رملہ بنت ابی عوف

☆ امینہؓ بنت خلف خزاعیہ (علیہم اجمعین)

ایسہ ساریاں سابقات الی الاسلام وچوں نیں۔ (سیرت رسول عربی) (95)

عبادت دا طریقہ:

ایسہ سب کجھ چوری چھپے ہوندا سی۔ احتیاط کیتی جاندى سی کہ محرمات خاص توں اڈ کے نوں پتہ نہ لگے۔

جدوں نماز دا ویلا آوندا تے آنحضرت ﷺ کے پہاڑ دی گھاٹی وچ چلے جاندے تے اوتھے اکٹھے نماز ادا کردے۔

ابن الاثیر دا بیان اے کہ چاشت دی نماز آپ ﷺ حرم وچ ای ادا کردے سن۔ کیونکہ ایسہ نماز قریش دے مذہب وچ وی جائز سی۔

اک واری آپ ﷺ حضرت علیؓ کے دے وچ نماز پڑھدے پئے سن، اتفاق

نال آپ ﷺ دا چاچا تے علیؓ دا پو کدھروں آگیا۔ اوہنوں ایس جدید طریقہ نماز تے بڑی حیرانی ہوئی۔ کھلو کے دیکھدے رہے۔ نماز توں بعد پچھیا کہ ایہہ کیہڑا دین اے؟ آپ ﷺ نے فرمایا: ”ساڈے دادا ابراہیم دا ایہو ای دین اے۔“

ابو طالب نے آکھیا: ”میں اینہوں اختیار تے نہیں کر سکدا پر تمہانوں اجازت اے۔ تے کوئی شخص تمہاڈے لئی ڈک نہیں پاسکے گا۔“ (سیرت النبی) (96)

دار ارقم و بیچ نماز:

نماز وی شعاب (گھاٹیاں) وچ لک کے نماز پڑھدے سن۔ اک دن حضرت سعد بن ابی وقاصؓ تے کجھ اصحاب مکے دے کسے شعب وچ نماز پڑھدے سن کہ مشرکاں نے اس فعل نوں برا آکھیا۔ ایس طراں دونواں وچ لڑائی ہو گئی۔ حضرت سعد نے اوٹھ دے تالو دی ہڈی اوہناں نابکاراں وچوں کسے اک نوں ماری تے سر پاڑ دتا۔ ایہدے توں بعد آنحضرت ﷺ تے آپ دے اصحاب دار ارقم وچ (جیہڑا کہ کوہ صفاء تے سی) تے نماز پڑھاندے سن۔

اسلام دی عام دعوت:

سرور کائنات ﷺ دی بعثت جنہاں مقصداں واسطے عالم وجود وچ آئی سی۔ اوہ کنتی دے لوکاں دے مسلمان ہو جاوون تے پورے نہیں سن ہوندے۔ خفیہ تبلیغ دا مقصد اپنے ارد گرد کجھ ساتھی پیدا کرنا سی۔

تے ایہہ ای مقصد سی کہ ایس واسطے آپ نے تن سال تک خفیہ تبلیغ کیتی تے ایہدوں بعد آپ ﷺ نوں اللہ تعالیٰ نے ایس ایت دے ذریعے (ترجمہ) ”جس امردا تمہانوں حکم دتا گیا اے اوہنوں کھول کے دس دے تے مشرکاں توں دور رہ۔“

(ترجمہ) ”تے ڈرا اپنے نزدیک والیاں نوں۔“ (الشعراء 214) (97)

اپنے عزیز و اقارب تے رشتہ داراں نوں تبلیغ دا حکم دتا۔ ایس توں بعد آپ ﷺ نوں حکم ہو یا کہ فاصدء بما تو مرو و اعرض عن المشرکین ○ (سورہ حجر 94) (98)

(ترجمہ) ”پس توں کھول کے بیان کردے جیہڑا تینوں حکم دتا جاندا اے۔ تے مشرکاں توں کنارہ کر لے۔“

ایس آیت نازل ہون تے آپ نے اعلانیہ تبلیغ شروع کیتی تے نال ای پہلاں رشتہ داراں نوں عذاب توں ڈرن دا حکم دتا گیا۔

رشتے داراں نوں تبلیغ:

خفیہ تبلیغ دا سلسلہ تن ورہے تک جاری رہن توں بعد آپ ﷺ نوں حکم ہویا کہ اپنے نگدے رشتے داراں تے یاراں بیلیاں نوں تبلیغ کر۔

وانذر عشیرتک الاقربین (شعراء) (99)

(ترجمہ) ”تے ڈرا اپنے پیڑے دے رشتے والیاں نوں۔“

ایہدے توں آپ ﷺ نے اپنے قریشی رشتے دار تے خاندان والے تصور کیتے تے آپ ﷺ نے کوہ صفاء تے (اوس ویلے دے دستور موجب) چڑھ کے قبیلہ قریش دے بطون نوں پکاریا۔ یا بنی نہر یا بنی عدی! ایتھوں تیک کہ سب لوک جمع ہو گئے۔ جیہڑا خود آ نہیں سکدا سی اوہنے اپنے ولوں کسے ہور نوں بھیج دتا تا کہ دیکھئے کہ ایہہ پکار کیسی اے۔ ابوہلب تے قریش آگئے تے آپ ﷺ نے فرمایا:

”جے میں تمہانوں کہواں کہ مکہ دی وادی دے پچھوں اک سواراں دا ٹولہ تمہانوں کچلنا تے لٹنا چاہندا اے۔ تے کیہ تمہانوں یقین آجائے گا؟“ اوہ بولے۔ ”ہاں، کیونکہ اساں تمہانوں بچ بولدیاں ای ویکھیا اے۔“ آپ نے فرمایا کہ میں تمہانوں کہنداں کہ تسی میرے تے ایمان نہ لیاؤ گے تے تمہاڈے تے سخت عذاب نازل ہووے گا۔ ایہدے تے ابوہلب بولیا۔ تیرے تے آئندہ ہمیشہ ہلاک تے زیاں ہووے۔ کیہ ایس واسطے توں سانوں جمع کیتا اے۔ (سیرت رسول عربی)

(100)

انج دی مروی اے کہ آنحضرت ﷺ نے فرمایا کہ اگر میں کہواں کہ ایس گھائی دے پچھے دشمن اے جیہڑا تمہاڈے تے عنقریب حملہ کرن والا اے، تے تسی میری گل تے یقین کر لوؤ گے۔ لوکاں نے آکھیا ہاں کیونکہ اساں تساں نوں کدی جھوٹ بولدیاں نہیں سنیا۔ تے آپ ﷺ نے فرمایا کہ سنو میں خدا ولوں نبی مقرر ہوئیاں واں تے خدا اک اے۔ بتاں دی پوجا چھڈ دیوؤ۔ ابوہلب نے آکھیا کہ (نعوذ باللہ) تیرے ہتھ ٹٹ جان۔ محض اپنی کو گل واسطے سانوں بلایا سی۔ جیہدے جواب وچ سورہ ابوہلب نازل ہوئی تے ابوہلب دی ہلاکت دی پیش کوئی کیتی گئی سی۔ (صحیح مسلم) (101)

ایہہ تبلیغ اسلام دا پہلا موقع سی۔

ایس واقعے توں کجھ دن بعد آپ ﷺ نے اک دعوت دا اہتمام کیتا۔ تے سارے

خاندان عبدالمطلب نون مدعو کیتا۔ ابو طالب، حمزہ، عباس سب شریک سن۔ آپ ﷺ نے فرمایا:

”میں اودھ چیز لے کے آیا واں جو دین دیتے دنیا دی فلاح تے بہود دی ضامن اے۔ اس بار گراں نون چکن تے کون میرا ساتھ دیوے گا۔“

سب خموش رہے تے حضرت علی رضی اللہ عنہ نے اٹھ کے آکھیا کہ گو میریاں اکھاں دکھدیاں نیں، میریاں ٹنگاں پتلیاں نیں تے میں چھوٹا واں (تیراں سال) پر میں تماڈا ساتھ دیواں گا۔ سارے خموشی نال چلے گئے تے آنحضرت ﷺ نے آپؐ دے مونہ تے ہتھ رکھ کے آکھیا کہ تساں لوکاں وچ ایسہ میرا بھراء تے خلیفہ اے۔ ایہدی گل سنوتے منو۔ لوک ٹھٹھا کرن لگے۔ تے ابو طالب نون آکھیا کہ تینوں پتر دی اطاعت دا حکم ہوندا اے۔ (تاریخ طبری، ابن اثیر، البدایہ والنہایہ) (102)

کیونکہ آپ نون ہن اللہ ولوں اعلانیہ تبلیغ دا حکم ہو چکیا سی۔

مخالفت:

مسلمانان دی اک جماعت تیار ہو گئی جیہدی گنتی چالی توں ودھ سی۔ آپ ﷺ نے حرم کعبہ وچ جا کے اعلان توحید کر دتا۔ کافراں دے نیڑے ایسہ حرم دی سب توں وڈی توہین سی۔ ہر پاسے شور مچ گیا تے ہر پاسیوں لوک آپ ﷺ ول ٹٹ پئے۔

اسلام دی راہ وچ پہلی شہادت:

حضرت حارث بن ابی ہالہ گھر سن اوہناں نون پتہ چلیا تے دوڑے آئے تے آنحضرت ﷺ نون بچان لگے۔ پر ہر پاسیوں اوہناں تے تلواراں ورہن لگ پٹیاں تے اودھ شہید ہو گئے۔ اسلام دی راہ وچ ایسہ پہلا خون سی جیہدے نال زمین رنگین (لالہ زار) ہوئی۔ (سیرت النبی) (103)

قریشی وفد دا ابو طالب کول جانا:

ایںہماں کجھ ہو جاون توں بعد وی آپ ﷺ نے درس توحید جاری رکھیا۔ تے مسلمانان دی گنتی دن بدن ودھدی گئی۔ قریش نے جدوں دیکھیا کہ آنحضرت ﷺ نے بتاں دی اعلانیہ مذمت شروع کردتی اے تے قریش دا وفد باجماعت ابو طالب کول آیا۔ جیہدے وچ (1) عتبہ بن

ربیہ (2) شیبہ (3) پسران ربیعہ بن عبد شمس (4) ابوسفیان (5) ابو جہل (6) ولید بن مغیرہ (7) عاص بن وائل سہمی (8) اسود بن مطلب، وغیرہ۔ ایسہ لوک ابو طالب کول آئے تے آکھن لگے تیرا بھتیجا ساڈے معبوداں نوں برا بھلا آکھدا اے۔ ساڈے اباؤ اجداد نوں گمراہ تے سانوں احمق آکھدا اے۔ توں ایس نوں منع کریاں وچوں ہٹ جا اسی خود اوہدے نال نبڑ لوواں گے۔ ابو طالب نے اوہناں نوں نرمی نال سمجھا بجھا کے گھل دتا۔ آپ ﷺ نے تبلیغ نوں جاری رکھیا۔ پر قریش وی دشمنی تے عداوت تے اتر آئے تے دو جیاں نوں آپ ﷺ دے خلاف ابھارن لگے۔

دو جی وار فیر ابو طالب کول آئے تے آکھن لگے۔ ابو طالب! بے شک اسی تیری عزت کرنے آں، اساں تینوں آکھیا سی کہ اپنے بھتیجے نوں آکھ کہ ایسہ ساڈے اباؤ اجداد دی توہین تے بتاں دی پوجا توں منع کرنوں باز آجائے۔

جے ایسوں امیر بن دا چاء اے تے اسی ایسوں مالا مال کر دینے آں۔ تے جے کے خوبصورت تے امیر لڑکی نال ویاہ چاہندا اے تے کر دینے آں تے جے سردار بننا چاہندا اے تے اوہ وی منظور اے۔ حضرت ابو طالب نے آکے آکھیا اے بھتیجے! میرے تے اینا بھار نہ پا کہ میں چک نہ سکاں۔

آنحضرت ﷺ نے آکھیا کہ چاچا اگر ایسہ لوک میرے اک ہتھ تے چن تے دو جے ہتھ تے سورج لیا کے رکھ دیوں تاں وی میں اپنے مشن توں باز نہیں آواں گا۔ ایسوں تیک کہ میری جان چلی جاوے تے میں کامیاب ہو جاواں۔

ایسہ سندیاں ای ابو طالب نے آکھیا کہ بھتیجے جو جی وچ آئے کر جد تک میں زندہ واں تیری دا دلوں وی کوئی نہیں ویکھے گا۔

اک داری قریش والے عمارہ نوں (جیہڑا کہ قریش وچوں نہایت خوبصورت تے ہمت والا جوان سی) لے کے ابو طالب کول گئے کہ ایسوں اپنا پتر لے تے ایہدے بدلے اپنا بھتیجا سانوں دے دے، پر ابو طالب نہ نیا۔ تے قریش ناراض ہو گئے۔

ولید بن مغیرہ:

ایسہ شخص زبردست فصاحت و بلاغت وچ قریش دے سرداراں دا سردار سی۔ ایسناں نے آپ وچ مشورہ کر کے ایس نوں آنحضرت ﷺ کول گھلیا۔ جیہدے جواب وچ آپ ﷺ

نے سورہ حم سجدہ دیاں آیتاں تلاوت کر کے سجدہ کیتا تے عقبہ سندا رہیا تے واپس آنکے اپنے ساتھیوں نوں آکھیا کہ خدا دی قسم میں ایسہ کلام کدی نہیں سنیا۔ اے قریش والیاں میری منو تے اوہ جو کرا اے اوہنوں کرن دیو۔ تے خدا دی قسم اوہدی بڑی شان ہووے گی۔ تے جے عرب اوہنوں مغلوب کر لین تے تسی غیر دے ذریعے اوہدے توں بچ جاؤ گے تے جے اوہ کامیاب ہو گیا تے اوہدا ملک تہاڑا اے۔ قریش آکھن لگے ولید! اس نے اپنی زبان نال تیرے تے وی جادو کر دتا اے۔

جتھے آپ ﷺ توحید وچ آزمائشاں توں لنگھ رہے سن تے اوہ تھے وڈے وڈے قریش دے مڈھ اسلام دی دولت توں مالا مال ہو رہے سن۔

4 نبوی:

ایس سال حمزہ تے ایہدے توں تن دن بعد حضرت عمر اسلام لیائے۔ حضرت حمزہ شہ زور پہلوان سن۔ روزانہ شکار توں واپس آؤن توں بعد خانہ کعبہ دا طواف کردے۔ حرم کعبہ و لے جدوں ابو جہل سواد لے لے کے آنحضرت نال کیتی زیادتی دا واقعہ لوکاں نوں سنا رہیا سی اس تے چاچے نوں طیش آگیا تے اوہو تیر ابو جہل دے سر تے مار کے زخمی کیتا تے گھر آکے مسلمان ہو گئے۔

حضرت عمرؓ آنحضرت ﷺ نوں (نعوذ باللہ) قتل کرن لئی جا رہے سن۔ رستے وچ نعیم ملے تے آکھن لگے کہ تیری بہن فاطمہؓ تے بھنویا سعیدؓ بن زید اسلام لیا چکے نیں۔ تے اوہ بھین بھنویے نوں مارن ٹر پیندے نیں تے بھین بھنویے نوں تلاوت کردیاں ویکھ کے عمر بھنویے۔ تے ٹٹ پئے۔ بھین اگے ہوئی تے عمرؓ نے اوہنوں وی زخمی کر دتا۔ فاطمہؓ نے آکھیا بھائی جو جی وچ آئے کر پر ہن اسلام دی محبت ساڈے دلاں وچ گھر کر گئی اے تے آخر کار حضرت عمرؓ نے دار ارقم وچ جا کے اسلام قبول کر لیا تے پوری گھائی اللہ اکبر دے نعرے نال گونج اٹھی۔

اعلانیہ نماز:

حضرت عمر دے اسلام قبول کرن توں پہلے نماز چوری چھپے پڑھی جاندی سی۔ اوس ویلے نماز دا ویلا سی۔ حضرت عمرؓ آکھدے نیں کہ آنحضرت ﷺ اسی خدا دی عبادت کرنے آں تے اسی کیوں کے توں چوری کریے۔ تے آپؐ سب نوں لے کے خانہ کعبہ آئے تے خود

دروازے وچ پہرہ دیندے رہے تے باقی اصحاب تے رسول اللہ نے پہلی وار حرم وچ نماز پڑھی۔ جیوں جیوں اسلام نوں ترقی ہو رہی سی تیوں تیوں دشمنان دی دشمنی ودھی جا رہی سی۔

5 نبوی --- حبشہ دی پہلی ہجرت:

مکہ والے مسلماناں تے دھگانے ظلم کردے سن تے اوہناں نوں دینی آزادی وی حاصل نہیں سی۔ جدوں آنحضرت نے دیکھیا کہ مسلماناں دا مکہ وچ رہنا مشکل ہو گیا اے۔ حبشہ دا بادشاہ مسلماناں دا حامی سی۔ اوہناں تے ظلم نہیں سی ہون دیندا۔ آپ نے مسلماناں نوں او تھے جان دا حکم دتا۔ تے ایس سال ماہ رجب وچ پہلے باروں مرد تے چونہ عورتاں نے ہجرت کیتی جنہاں وچ:

- 1- حضرت عثمان غنیؓ اوہناں دی زوجہ محترمہ رقیہ بنت رسول اللہ ﷺ دی سن۔
 - 2- حضرت ابو حذیفہ بن عتبہؓ مع اپنی زوجہ (سلمہ بنت سہیل) اینہاں دا پوئے عتبہ قریش دا مشہور سردار تے کافر سی جیہدی وجہ نال گھر چھڈنا پیا۔
 - 3- حضرت زبیر بن العوامؓ رسول اللہ ﷺ دے پھیر تے مشہور صحابی۔
 - 4- حضرت صعوب بن عمیرؓ ہاشم دے پوترے۔
 - 5- حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ مشہور صحابی عشرہ مبشرہ وچ شامل۔ قبیلہ بنی زہرہ والے آپ دے ناکے۔
 - 6- حضرت ابو سلمہ بن عبدالاسد مخزومیؓ مع زوجہ ام سلمہ بنت ابی امیہ دے۔ (ابو سلمہ دے مرن تے آپ دے عقد وچ)
 - 7- حضرت عثمان بن مظعونؓ جمعیؓ مشہور صحابی۔
 - 8- حضرت عامر بن ربیعہؓ مع زوجہ نائلہؓ بنت ابی حشم۔ سابقین اولین وچوں بدر وچ شریک حضرت عثمانؓ دے سفر حج وچ حاکم مدینہ (اصالبہ)
 - 9- حضرت ابو سرہؓ بن ابی رہم آپ دی پھیمی۔ سابقین فی الاسلام (ماں عبداللہ بن مسعود) والدہ دا نال برہ۔
 - 10- حضرت ابو حاطب بن عمروؓ بدر وچ شریک۔
 - 11- حضرت سہل بن بیضاءؓ تن ماہ تک رہے۔
- پر مکہ والے مسلمان ہو جان دی مشہوری سن کے واپس آگئے۔

6 نبوی --- حبشہ دی دوجی ہجرت:

مکے والیاں نے مسلماناں تے ظلم تے تشدد بہتا شروع کر دتا تے آنحضرت ﷺ دے حکم نال اگلے سال 6 نبوی نوں 82 مرد تے 18 عورتاں دا قافلہ حبشہ گیا۔

جدوں قریش نوں ایسہ خبر ملی تے اوہناں نے اک ٹولہ حبشہ گھلیا۔ جیہدے ارکان عمرو بن العاص تے عبداللہ بن ابی (یا عمارہ بن ولید) سن۔ اوہناں نے تحفے تحائف دین توں بعد آکھیا کہ ساڈے وچوں کجھ نادان لونڈیاں نے نواں مذہب گھڑ لیا اے تے اوہ نصرانیت تے بت پرستی نوں برا بھلا کہندے نیں۔ اوہ بھج کے ایسے پناہ گزین ہو گئے نیں۔ اسی قریش دے شریف لوکاں ولوں تہاڈے کولوں اینہاں نوں واپس لین آئے آں۔

بادشاہ نے مہاجراں نوں بلایا۔ مہاجرین ولوں حضرت جعفر بن ابی طالب نے ایسے طراں تقریر کیتی:

شاہا! اسی اک جاہل قوم ساں، بت پوجدے تے مردار کھاندے ساں۔ بدکاریاں کردے تے اپنیاں نال دشمنی رکھدے ساں۔ گوانڈھیاں نال برا سلوک کردے ساں، طاقتور کمزوراں دا حق کھا جاندے سن۔ غرض اسی پورے جہاں دیاں برائیاں وچ ڈبے ہوئے ساں۔

اللہ تعالیٰ نے ساڈے وچوں ای ایک رسول ساڈے دل گھلیا۔ جیہدے حسب نسب تے صدق و امانت تے پرہیزگاری توں اسی پہلے توں واقف ساں۔ اوہنے سانوں ایسہ دعوت دتی کہ اک خدا نوں منے، اوہدی عبادت کریے، اوہدے نال کسے نوں شریک نہ ٹھہرایے۔ بتاں دی پوجا چھڈ دیے، سچ بولے، امانت ادا کریے، اپنیاں نال محبت تے سلوک رکھے، ہمسائیاں نال نیک سلوک کریے، خونریزی توں باز رہیے، یتیمان دا مال نہ کھایے، پاک دامن عورتاں تے الزام نہ لایے، نماز پڑھیے، روزے تے نماز و خیرات ادا کریے۔ پس اسی اوہدے تے ایمان لے آئے تے اک اللہ دی عبادت کرن لگے۔ شرک تے بت پرستی چھڈ دتی۔ حرام نوں حرام تے حلال نوں حلال جانن لگ پئے۔

ایس جرم تے ساڈی قوم ساڈے خلاف ہو گئی تے اذیت دے کے اینہاں اچھائیاں توں روکن لگ پئی۔

جدوں اسماں دیکھیا کہ ساڈے تے حیاتی تنگ تے خدا دے فرضاں دی بجا آوری وچ رکاوٹاں آگئیاں نیں تے اسی تہاڈے ملک تے تہاڈی پناہ وچ آگئے آں۔ سانوں امید اے کہ

تماڑے کول ساڑے تے ظلم نہیں ہووے گا۔
 ایسہ تقریر سن کے نجاشی نے آکھیا کہ تماڑے نبی تے جیہڑا کلام اتریا اے سناؤ تے
 حضرت جعفر نے سورہ مریم دیاں کجھ آیتاں پڑھیاں۔ نجاشی سن کے اتھرواں نال روپا۔ فیر آکھیا
 ایسہ کلام تے انجیل اک ای چراغ دے پر تو نہیں۔
 نجاشی نے سفیراں نوں بے مراد واپس بھیج دتا۔
 ایسہ تعلیم نبی دا اثر سی کہ گھرتوں بے گھر ہونا قبول کر لیا پر نبی دے دین تے آنج نہ
 آون دتی۔

آزمائش دا دور:

ہر پاسیوں مایوس ہو جاؤن توں قریش نے رسول اللہ نوں اذیتاں دینیاں شروع کر دتیاں۔
 آپ ﷺ دی راہ وچ کنڈھے سٹے، نماز پڑھدیاں پشت مبارک تے اوٹھ دی گندی او جھڑی
 دا بوجھ رکھ دیندے، بد زباناں کردے۔
 حرم وچ نماز پڑھدیاں عتبہ نے گردن مبارک وچ کپڑا پا کے زور نال کھچیا کہ آپ
 گوڈیاں بھار ڈگ پئے۔ پر آپ اینہاں ساریاں سختیاں نوں ہسدے متھے نال جریا تے اپنا فرض
 برابر ادا کردے رہے۔ (صحیح بخاری) (104)
 کافراں نے آنحضرت نوں تکلیفاں دین توں علاوہ غریب تے بے کس مسلماناں تے ظلم
 کرن دا سلسلہ وی جاری رکھیا۔ مجبور تے بے بس مسلماناں لئی زندگی گزارنی مشکل ہو گئی سی۔
 غلاماں تے رنگ رنگ دے ظلم کردے تے اوہناں نوں جسمانی اذیتاں دیندے۔ اوہناں
 نوں ستان لئی نت نویں طریقے لبھدے۔ تپ دی دوپہر ویلے گرم کنکراں تے لٹاندے تے سینے
 تے بھاری پتھر رکھ دیندے کہ غریب ہل نہ سکن۔
 بھدی اگ تے لٹاندے تے اوس ویلے تک نہ ہلن دیندے جدوں تک زخماں دے پانی
 نال اگ بجھ نہ جاندی۔

7 نبوی --- شعب الی طالب:

نبی ﷺ دی ذات نے اپنے خاندان والیاں دے دلاں وچ گھر کر لیا ہویا سی۔ ابو طالب
 بے شک ایمان نہیں سن لیاے پر آپ نے اپنے بھتیجے تے ذرا وی آنج نہ آون دتی تے آپ دی
 حفاظت لئی اپنی تے بچیاں تک دی ہیکھ پیاس دا خیال نہ رکھیا۔ اک واقعہ انج اے کہ جدوں

کافراں دے ظلم و ستم حدوں ودھ گئے تے کافر آپ ﷺ دی جان دے دشمن ہو گئے۔ ابو طالب نے اپنے خاندان بنی ہاشم تے بنی مطلب نوں اکٹھا کیتا تے اک معاہدہ کیتا۔ ایہدی رونال دونویں خاندان آنحضرت ﷺ نوں لے کے شعب چلے گئے ایہہ شعب، شعب ابی طالب دے نال نال مشہور سی۔

معاشرے دا قطع تعلق:

اودھروں کافراں نوں جد ایس واقعے دا علم ہو یا تے اوہناں نے اک معاہدہ لکھ کے مکہ تے منی وچکار رطب دے مقام تے لا دتا کہ اج توں بعد ایس خاندان نال کوئی کاروبار لین دین وغیرہ نہ ہووے گا تے ایہہ کعبتہ اللہ تے وی لگا دتا کہ ایہہ لوک تنگ آکے خود حضرت محمد ﷺ نوں ساڈے حوالے کر دیوں گے۔

تن سال ایسے حالت وچ لنگھے۔ روٹی، دانہ، پانی غرض ہر شے ختم ہو گئی۔ بھکھ تے پیاس نال رات نوں بچیاں دے و لکن دی آواز دور دور تک آؤندی پر قربان اوس نبی دی ذات توں جیہدی ظاہری تے باطنی محبت پاروں ایہہ خاندان سب کجھ جر رہے سن۔

اک دن آنحضرت ﷺ نے اس معاہدے نوں سوائے اللہ دے نال توں دیمک دے کھا جاوون دی خبر دتی تے حضرت ابو طالب نے باہر آکے اوتھے موجود کجھ سرداراں نوں خبر دتی تے آکھیا کہ جیکر ایہہ خبر غلط ہوئی تے میں محمد ﷺ تہاڈے حوالے کر دیواں گا دوجی صورت وچ ایس قطع رحمی توں باز آجاؤ۔

اوہ ایہدے تے راضی ہو گئے، پر معاہدہ بالکل آنحضرت دی خبر دے مطابق پایا گیا۔ اوسے ویلے پنج شخص ہشام بن عمرو، زبیر بن ابراہہ مخزومی، مطعم بن عدی، ابوالخیری، زمعہ بن اسود نے ایہہ معاہدہ پاڑ دتا۔ ایس طراں آپ دا خاندان شعب ابی طالب توں مکہ واپس آ گیا۔

ایس طراں دور تے نیڑے آپ ﷺ دے باطن دی پاکیزگی دلاں وچ راج کرن لگی پر اوہ جنہاں دے دلاں تے اللہ نے مر لگا دتی سی ہور زیادہ تکلیفاں دین لئی تیار ہو گئے۔

9 نبوت --- عام الحزن:

نبوت دے دسویں سال پہلے آپ ﷺ دی ہمدرد تے غمخوار بیوی حضرت خدیجہؓ وفات پا گئیاں۔ جنہاں نے اشاعت اسلام وچ آپ ﷺ دی کافی مدد کیتی۔ جدوں لوکاں نے

تکذیب کیتی سی اوہناں نے آپ ﷺ دی تصدیق کیتی سی۔ آپ دا سارا مال اسلام دی راہ وچ خرچ ہويا۔

دو جے آپ دے ہر مشکل ویلے ساتھ دیون والے چاچا ابو طالب فوت ہو گئے۔ ابو طالب دی وفات توں تن دن بعد حضرت خدیجہؓ دا وصال ہويا سی۔ آپ ﷺ نوں اینہاں دونواں دی وفات دا بڑا صدمہ ہويا کیونکہ اینہاں دی وجہ نال کافر آپ ﷺ کولوں ڈر دے سن۔ ایس سال نوں عام الحزن داناں دتا گیا اے۔

اینہاں دونواں ہستیاں دی وفات توں بعد کافراں نے آپ ﷺ تے آپ ﷺ دے من والیاں تے ظلم دی حد کردتی۔ پر آپ ﷺ دے ارادیاں دی پکیائی وچ ذرہ جنا فرق نہ آیتے نہ ای اشاعت اسلام تے فرق پیا۔

اک دن کے بد نصیب نے راہ وچ آپ ﷺ دے سر مبارک تے مٹی مٹی۔ آپ اوسے حالت چ گھر تشریف لے گئے اوہنوں کجھ نہ کہیا۔ آپ دی صاحبزادی دھوندی جاندی سی تے روندی جاندی سی۔ آپ ﷺ نے فرمایا میری جان غم نہ کر اللہ تیرے پیونوں بچالے گا۔

معراج دا واقعہ:

نبوت دے دسویں سال 27 رجب نوں واقعہ معراج پیش آیا، رات دا ویلا سی۔ جبرئیلؑ ظاہر ہوئے تے نال اک چمکدار چٹے رنگ دا جانور سی جس نوں براق آکھدے نیں۔ آنحضرت ﷺ ایہدے تے سوار ہوئے۔ براق دی تیز رفتاری دا ایسہ عالم سی کہ ہر قدم حد نظر تے پیندا سی۔ پہلے آپ ﷺ مسجد اقصیٰ پہنچے تے سارے نبیؑ کے دی امامت دی اڈیک وچ سن۔ جدوں براق پہنچیا تے شور مچ گیا کہ نبیاں دا امام آگیا۔ تے سب نے آپ ﷺ دی امامت وچ دو رکعت نماز ادا کیتی۔

ایس توں بعد عالم بالا اول پرواز کیتی۔ ستاں اسماناں دی سیرتے انبیاء نال مختلف اسماناں تے ملاقات کر دے ہوئے سدرۃ المنتہیٰ تک پہنچے۔ ایہتھے آکے حضرت جبرئیلؑ رک گئے کہ اگے چاواں گاتے پر سڑ جان گے۔ خیر سفر عشق سی آپ ﷺ اگے ودھدے گئے تے دونواں محبوباں دی ملاقات ہوئی۔

اج رات برات معراج دی اے
عرشاں تے آ جا چب کر کے

گلاں کرے راز نیاز دیاں

کچھ سن جا سنا جا چپ کر کے

آپ ﷺ نے تجلی حق دیکھی، پنجاہ توں گھٹاندیاں گھٹاندیاں پنج نمازاں دا حکم ہویا۔

”عالمیں دی اصطلاح وچ مکہ توں بیت المقدس تک دے سفر نوں اسراء تے او تھوں لے کے اسمانں تک دی سیاحت نوں معراج آکھیا جاندا اے۔“ بعض دفعہ دونوں سفران نوں اسراء یاں معراج آکھدے نیں۔

صبح ہوئی تے آنحضرت ﷺ نے لوکاں نوں رات دی گزری گل دسی۔ تے ایہہ گل

کافراں دے عقیدے توں دور سی ایس لئی بہت حیران ہوئے۔ ایہہ معراج جسمانی تے جاگن دے عالم وچ ہویا۔ (تفسیر عثمانی) (105)

10 نبوی --- طائف دا سفر:

جدوں کافراں دے حوصلے ہور ودھ گئے تے باہروں آؤن والے قافلیاں نوں حضرت محمد

ﷺ نوں (نعوذ باللہ) جادوگر تے دیوانہ آکھ کے بچن دی تاکید کر دیندے سن۔ 10 نبوی ماہ

شوال آپ نے طائف جا کے تبلیغ کرن دا ارادہ کیتا کہ شاید او تھوں دے لوک ایمان لے

آؤن۔ آپ دے نال آزاد کردہ غلام زید بن حارثہ سی۔ پر اوہناں لوکاں نے آپ دے پچھے

غنڈے تے بد معاش لونڈے لا دتے جنہاں نے پتھر مار مار کے آپ ﷺ نوں لہولہان کر دتا۔

آپ نے اک باغ وچ انگور دی شاخ تھلے پناہ لئی۔ تے حکم ربی نال جبرئیل حاضر ہوئے تے

آکھیا یا رسول اللہ جے کہو تے طائف دا پہاڑ اینہاں لوکاں تے سٹ دیواں۔ پر آپ ﷺ دی

پر شفقت زبان توں فیروی دعا ای نکلی کہ اے لوک انجان نیں ہو سکدا اے اینہاں دی اولاد

ایمان لے آئے۔ سبحان اللہ آپ ﷺ دی دراڑے دیکھن والیاں نگاہواں نے حال دے تلخ

تجربے دی تھاویں مستقبل تے امید ظاہر کیتی۔ (ابن اثیر، بخاری شریف) (106)

مطعم بن عدی:

طائف دے لوکاں دے سلوک توں دل برداشتہ ہو کے آپ مکہ تشریف لیائے تے مطعم

بن عدی نے آپ ﷺ نوں اپنی حمایت وچ لے لیا۔ ایہدی امان وچ آؤن توں مگروں

اشاعت اسلام وادھا تیزی نال ہون لگ پیا۔ عام جمعیاں تے میلیاں، جلسیاں وچ تبلیغ کردے۔

دشمن اسلام ابولہب نال نال ہوندا تے آکھدا۔ ”ایہہ دین توں پھر گیا اے جھوٹ کہندا اے

ایہدیاں گلاں نہ سنو۔“ پر آپ اوس دی اول فول تے بہتاناں نوں خاطر وچ نہ لیاؤندے۔ تے اپنا فرض ادا کرن وچ مشغول رہندے۔ (مواہب لدنیہ از زر قالی جلد اول صفحہ 372) (107)

چن دا دو کھن ہونا:

اک واری کافراں دے اک ٹولے نے معجزہ منگیا۔ چانی رات سی، آپ ﷺ نے چن ول اشارہ کیتا تے اوہدے دو ٹکڑے ہو کے دکھرے دکھرے ہو گئے۔ کافرا کھاں مل کے ویندے رہے تے حیران ہوندے رہے۔ پر اوہناں دے دل کالے ہو گئے سن، تھوڑی دیر حیران ہوئے پر فیر ہٹ دھری تے ڈٹ گئے تے آکھن لگے کہ ایہہ جادو اے۔ باہر دے مسافر آؤن گے تے اوہناں کولوں پچھاں گے۔

چن دو کھن بہت سارے دوجے ملکاں وچ وی دیکھیا گیا۔ باہروں آؤن والے مسافراں نے وی ایس گل دی تصدیق کیتی۔

ہندوستان دا اک راجہ چن دو کھن دیکھ کے مسلمان ہويا۔ ایہہ ثبوت تاریخاں وچوں وی ملدا اے تے قرآن حکیم وچ وی شق قمر (چن دے ٹکڑے) ہون دا ذکر موجود اے۔ (البدایہ والنہایہ) (108)

یثرب وچ نور اسلام دیاں کرناں:

یثرب مکہ دے شمال پاسے اک پنڈ سی۔ جتھے قحطانی نسل دے دو قبیلے بنو اوس تے خزرج آباد سن۔ جنہاں دے وچکار آئے دن جنگ رہندی سی۔ ایہناں توں اڈا ایتھے بہت سارے یہودی قبیلے وی آباد سن۔ ایس بستی دی قسمت وچ مدینۃ النبی ﷺ ہونا لکھیا سی۔ آپ ﷺ دی وجہ نال ایس داتاں طیبہ اے۔

طیبہ وچ اسلام دی پہلی کرن اک شاعر سوید بن صامت دے ذریعے پہنچی۔ اوہ قرآن دی ادبی عظمت توں متاثر ہو کے اسلام لیا سی۔ پر چھیتی ای بنو خزرج نے قتل کردتا۔

سويد تے خزرج وچالے بعثت دی مشہور لڑائی ہون والی سی۔ ایہدی تیاری دے طور تے اوس دا اک وفد قریش کولوں مدد طلب کرن لئی آیا تے آنحضرت ﷺ نے موقع پا کے ایس وفد دے سامنے اسلام پیش کیتا۔ اوہناں وچوں اک شخص ایاس بن معاذ نے اپنے ساتھیاں نوں پکار کے آکھیا کہ جو تسی لین آئے او اوہدے نالوں ایہہ (اسلام) بہتر اے۔ پر اوہدے ساتھیاں نے توجہ نہ دتی۔ اوہ وی واپسی دے تھوڑی دیر بعد فوت ہو گیا۔ پر مرن ویلے اوہدے

مومنوں خدائے واحد دی صفت شادے الفاظ جاری سن۔ طیبہ والے دین موسوی دے پیرو تے
نبی آخر الزمان دی اڈیک وچ سن تے اوہ اوہناں تے ایس واقعے دا بڑا اثر ہويا۔ پر حالاں قدرت
کے رہبر دا اوس وادی وچ انتظام کرن والی سی۔

مدینے وچ اسلام دی اشاعت:

وقت لنگدا گیا مکہ دی سرزمین حق نوں قبولن دی صلاحیت توں ہو ر خالی ہوندی گئی۔
آنحضرت ﷺ ہر سال موسم حج وچ سارے قبائل عرب نوں اسلام دی دعوت
دیندے سن۔ ایسے غرض نال اوہناں میلیاں وچ وی جاندے سن جیہڑے کہ غیر فطری سن۔
ایہناں وچوں عکاظ، بجنہ تے ذوالجبار دا ذکر حدیث وچ وی آیا اے۔

عرب دے قبیلے جنہاں وچ آپ تبلیغ دی غرض نال تشریف لے گئے، ایہہ سن:
بنو عامر، صحارب، فزارہ، غسان، مرہ، حنیفہ، سلیم، عبس، بنو نضر، کندہ، کلب، حارث بن
کعب، عذرہ، حضارمہ۔۔۔ پر کوئی وی ایمان نہ لیايا۔ ابولہب لعین ہر جگہ مخالفت وچ نال رہندا
سی۔ طیبہ والیاں نے یہود کولوں آؤن والے نبی دے حالات سنے ہوئے سن تے اوہ نبی ﷺ
دی اڈیک وچ سن۔

حسب عادت آنحضرت ﷺ رجب 10 نبوی نوں وی زمانہ حج وچ آپ ﷺ بہت
سارے قبیلیاں وچ تشریف لے گئے تے آپ ﷺ نے دعوت اسلام دتی تے قرآن مجید
دیاں کجھ آیتاں سنایاں۔

طیبہ دے چھ (بت پرست) ٹھنھاں نے سنیا تے اک دوجے ول ویکھیا تے آکھیا۔ واللہ!
ایہہ تے اوہو ای نبی اے جنہاں دا ذکر اساں یہودیاں کولوں سنیا ہويا اے۔ کدھرے یہود
ساڈے توں اسلام قبول کرن پاروں پہل نہ کر جان۔ ایس لئی اوہ سارے ای ایمان لے آئے،
جنہاں دے نال انج نیں:

- 1- ابو الہشیم لیہان
- 2- ابو امامہ اسعد بن زرارہ (پہلے انصار شہید)
- 3- عوث بن حارث (شہید بدر)
- 4- رافع بن مالک بن عجلان (وقت دے مالک قرآن، شریک احد)
- 5- قطبہ بن عامر بن حریرہ

6- جابر بن عبد اللہ بن رباب (مشہور صحابی جابر بن عبد اللہ ابن عمرو تون علاوہ)

ایہو بیعت بیعت عقبہ اولیٰ دا پیش خیمہ ثابت ہوئی۔

طیبہ دے چھیاں آدمیاں نے طیبہ جا کے اپنے ملن کلن والیاں نون اسلام دی دعوت دتی تے آخری نبی ﷺ دے ظہور دی خوشخبری سنائی۔ ایس تبلیغ پاروں مدینے دے گھر گھر اسلام دا چرچا ہون لگا۔

اگلے سال 12 نبوی وچ حج دے دنن وچ طیبہ دے بارہ آدمی حج لئی مکہ آئے۔ تے آنحضرت ﷺ نال اوہناں دی ملاقات عقبہ دے نیڑے ہوئی۔ (عربی وچ عقبہ، بلند پہاڑی رستے نون آکھدے نیں۔)

پہلی دفعہ اینہاں بارہ آدمیاں نے آنحضرت ﷺ دی باضابطہ بیعت کیتی۔ تے ایہہ ”بیعت عقبہ اولیٰ“ (عقبہ دے مقام دی پہلی بیعت) دے نال تون مشہور ہوئی۔

ایس بیعت دیاں شرطیں ایہہ سن: شرک، چوری، زنا، قتل اولاد، تے بہتان بازی تون دور رہواں گے۔ آنحضرت ﷺ دا ہر حکم مناں گے۔ اوہناں دی درخواست تے آنحضرت ﷺ نے حضرت معصب بن عمیرؓ نون معلم بنا کے نال گھل دتا کجھ کتاباں وچ بیعت اولیٰ دا سال 11 نبوی وی لکھیا اے۔

اسلام دا تبلیغ مدینے وچ:

حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے طیبہ والیاں دی درخواست تے معصب بن عمیر نون بیعت عقبہ تے بھیجا۔ ایہہ سابقون الاولون وچوں سن۔ اینہاں نے اشاعت اسلام لئی ایس طراں محنت کیتی جس طراں کسان اپنی کھیتی لئی کرا اے۔ (بعض دے مطابق سعد بن عباد) اوہ اسعد بن زرارہ دے مہمان سن جیہڑے کہ قبیلے دے سردار سن۔ معصب روز اک انصاری گھرانے و لے جان دے۔ اسلام دی بلند پایہ تعلیم دیندے تے قبول اسلام دی دعوت دیندے۔ پر لوک آپ دیاں گلاں تے دھیان نہ دیندے پر جدوں اوہناں دا سردار اسعد ایمان لیا تے قبیلے دے اکثر لوک مسلمان ہو گئے۔ اینہاں وچ سعد بن معاذؓ تے اسیدؓ بن حنیس وی سن۔ سعد بن معاذ دے اسلام لیان نال سارا قبیلہ مسلمان ہو گیا۔

عقبہ وچ دوجی بیعت:

13 نبوی نون تہتر مرد تے دو عورتاں حج لئی مکہ آئے تے عقبہ دے مقام تے بیعت کیتی

نالے آنحضرت ﷺ نوں مدینہ آون دی دعوت دتی۔ اوس وقت حضرت عباس بن عبدالمطلبؓ (جیہڑے کہ ابجے تیک ایمان نہیں سن لیاے) آنحضرت ﷺ دے نال سن، سب توں پہلے اوہو ای بولے۔ ”اے گروہ خزرج! عہد ﷺ اپنی قوم وچ معزز نہیں تے اپنے شروچ مددگاراں دی اک جماعت رکھدے نیں۔ اساں اینہوں دشمنوں کولوں بچائے رکھیاتے اینہاں دی حفاظت کیتی۔ اے بنی ہاشم نے اسلام تے اپنے خاندان دے تعلق دی بتاتے آپ ﷺ دی حفاظت کیتی اے۔“

حضرت عباسؓ نے اوہناں لوکاں کولوں آپ ﷺ دی حفاظت دا ذمہ لیا۔

حضور ﷺ نے اوہناں لوکاں کولوں عہد لیا کہ طیبہ وچ جے کوئی آپ ﷺ تے حملہ کرے تے اوہ لوک آپ ﷺ دی حفاظت کرن گے۔ سب نے آپ ﷺ دیاں ہدایتاں تے عمل کرن تے اسلام دی خاطر لڑن دا عہد لیا۔ آپ ﷺ دے مدینہ جانا راز رکھیا گیا۔ اوہناں لوکاں نے سردھڑ دی بازی لادین دا عہد کیتا تے فیر آکھیا کہ یا رسول اللہ ﷺ ساڈے مسلمان ہون نال ساڈے قبیلے دے یہودی ساڈے خلاف ہو جاون گے۔ ایسا نہ ہووے کہ مکہ والے لوک اسلام لے آون تے تسی سانوں چھڈ کے مکہ آجاؤ۔ ایہدے تے آنحضرت ﷺ نے جواب دتا کہ میرا جینا تے مرنا تمہاڈے نال ہووے گا۔

آنحضرت ﷺ نے طیبہ دے مسلماناں دے ہر خاندان دا اک سردار مقرر کر کے کل

بارہ سردار بنائے۔ جیہڑے کہ اپنے اپنے خاندان دے ذمہ دار بنے۔

اوہناں دے نال ابن سعد دی روایت موجب ایسہ نیں:

- 1- اسعد بن خضیرؓ (جنگ بعاث وچ ایسہ طیبہ سردار سن)
- 2- سعد بن خشمہؓ (شہید جنگ بدر)
- 3- ابوالشیمؓ بن تیمان
- 4- اسعد بن زرارہؓ (امام نماز)
- 5- سعد بن الربیعؓ (شہید احد)
- 6- عبد اللہ بن رواحہؓ (مشہور شاعر شہید موتہ)
- 7- سعد بن عبادہؓ (پہلے نبوت کے مدعی سقیفہ بنی ساعدہ، مشہور صحابی)
- 8- منذر بن عمروؓ (شہید بیئر معونہ)

9- براء بن معرورؓ (مقرر انصار بیعت عقبہ)

10- عبداللہ بن عمروؓ (شہید اُحد)

11- عبادہ بن الصامتؓ (محدث، مشہور صحابی)

12- رفیع بن مالکؓ (شہید اُحد)

جنہاں گلاں تے بیعت کیتی گئی اوہ بیعت عقبہ اولیٰ وچ درج نیں۔

مدینہ وچ اسلام نوں مقبولیت تے پناہ ملی تے آنحضرت ﷺ نے صحابہؓ نوں مکہ توں

ہولی ہولی ہجرت کرن دی اجازت دے دتی۔

قریش نوں پتا چلیا تے روک ٹوک شروع کردتی پر اوہ جیالے موقع تاڑ کے چوری چھپے

ہجرت کردے رہے۔

مکی حیاتی دی اہمیت

آپ ﷺ دی سیرت و بیچ مکی زندگی دا دور بڑی اہمیت رکھدا اے۔ اوہ تھان جتھے آپ ﷺ جے تے پلے ودھے۔ آپ ﷺ دے خاندان دی سیادت تے شرافت دے حقیقی گواہ تے مکے والے ای سن۔ ایہو ای وجہ اے کہ قیصر دے دربار و بیچ اسلام دا دشمن ابوسفیان دی ایہہ گواہی دتیاں بناں نہ رہ سکیا کہ آپ شریف النفس، شریف خاندان دے چشم و چراغ، صادق تے امین نیں۔ سبحان اللہ!

مکہ دی اوہ سرزمین جیہدا ذرہ ذرہ کفر تے ناحق خون نال رنگین ہو چکیا سی۔ اللہ تعالیٰ نے اوس پُر آشوب تے پُر فریب بستی وچوں اک ایسا چراغ کڈھیا کہ جیہدی روشنائی تے چمک اک دن پوری دنیا تے پہنچن والی سی۔ بھلا مکے والیاں توں ودھ کون آپ ﷺ دے ظاہر تے باطن دے اکھیں ڈٹھے گواہ ہو سکدے سن۔

رسول اللہ ﷺ دی مکی زندگی و بیچ اوہ مضبوط کندھاں چکیاں گئیاں جنہاں اتے اسلامی انقلاب دی تعمیر ہوئی۔ رسول اللہ ﷺ دی مکی زندگی دی اہمیت دے کجھ کچھ تھلے دیکھو:

- 1- نبی اکرم ﷺ دی پاکیزہ سیرت، اعلیٰ فکر، تے بہترین صلاحیتاں دا مظہر اے۔ جیہدی شہادت دشمن اسلام وی دیندے سن۔
- 2- بعثت توں بعد رسول اللہ ﷺ نے جس عزم و ثبات تے صبر و خلوص دے نال دین اسلام دی اشاعت لئی دن رات محنت کیتی، تاریخ عالم و بیچ ایہدی مثال نہیں ملدی۔
- 3- مکی دور دے مسلمان سابقوں الاولون اکھوائے۔ ایہہ اوہ لوک سن جنہاں نوں اللہ تعالیٰ نے حق شناسی دی غیر معمولی صلاحیت نال نوازا سی۔ اوہ معاشرے دے ذہین ترین افراد سن جیہڑے ہنیریاں بھری رات و بیچ نور دی تلاش دا ذوق تے شوق رکھدے سن۔ اوہ نیک طینت وی سن تے بہادر وی۔
- 4- اس دور و بیچ اوہ عظیم انسان بارگاہ رسالت ﷺ توں فیض یاب ہوئے جنہاں نے دنیا دی امامت کرنی سی۔ ایہناں وچوں صدیق اکبر بڑے اوکھے ویلے اسلام دی کشتی دے پتوار (چپو) سنبھالنے والے وی سن۔
- 5- فاروق اعظمؓ ای سن جنہاں نے قیامت تیک دے انساں نوں حق و باطل دے و بیچ فرق کڈھ کے دسیا تے دنیا نوں ایہہ اعتراف کرنا پیا کہ جے اک ہور عمر ہوندا تے

اسلام توں اڈ کوئی مذہب نہ ہوندا۔

6- عثمان غنی وی سن جنہاں دی سخاوت تے شرم و حیا بے مثال سی۔
تے اسلام دے پرچم نوں مشرب توں افریقہ دے آخری ساحل تک، مشرق و لے
ہندوستان تے شمال و لے چین تک لہرایا۔

7- علی مرتضیٰؓ وی سن جنہاں نے ہر نازک ویلے تے نبی کریم ﷺ دا ساتھ دتا ہر جنگ
وچ اپنی طاقت دا لوہا منوایا۔

ایسہ سب نبی ﷺ دے یار، نبی ﷺ دے ہم خیال وی سن۔ جنہاں نے اوہناں
دے مکتب توں فیض دا درس حاصل کر کے اپنے آپ نوں لوہے توں کنڈن بنا لیا تے اج نبی
ﷺ دیاں ہمدرداں تے نبی ﷺ دیاں مددگاراں دے وچ سب توں پہلوں اینہاں دا ناں
آؤندا اے۔ تے نبی ﷺ دے کردار و سیرت دے صدقے اینہاں دے کردار تے سیرت وی
نکھر گئے۔

مکدی گل ایسہ کہ اوس دور دا اک اک صحابی اک ستارہ سی جسے عالمی اسلامی انقلاب دی
راہ روشن کیتی۔

مکی دور وچ جنہاں پاک نفساں نے اسلامی تحریک وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا اوہناں نوں
طراں طراں دے ظلم برداشت کرنے پئے پر نبی ﷺ دے کردار دی چمک ایسی سی کہ اوہ
دلاں نوں روشن کر چکی سی۔ تے توحید اوہناں دے دل دی آواز سی پر اوہناں نوں کسے راہرو
دی تلاش سی۔ کفر دے خلاف تے اپنیاں دی جدائی نوں اوہ نبی دا غلام رہن تے ترجیح دیندے
سن۔

اسلام دی تعلیم:

اسلام ایسا مذہب نہیں جیہدا تعلق صرف انرا دی ذاتی زندگی تال ہووے۔ ایسہ تے
اک ہمہ گیر انقلاب دی دعوت اے۔ آنحضرت دے ٹھنڈے پُرسکون تے مدبرانہ مزاج پاروں
ایہدی ذمہ داری پائی گئی کہ اوس زمانے دے سیاسی انتشار تے معاشی استحصال دی بنیاد کجھ
عقیدیاں تے رکھی گئی۔

ایسہ عقیدے اک پاسے جاہلیت دے مکمل خاتمے دی منگ کردے سن۔ دوجے پاسے
حق تے انصاف دیاں اینہاں تے اسلامی معاشرے دی تشکیل دی بنیاد فراہم کردے سن۔

مکی زندگی وچ نازل کیتے گئے مختصر جئے اسلامی عقائد تھلے لکھے جانڈے نیں:
1- اللہ تے ایمان:

اسلام دی پہلی نیہنہ توحید اے۔ ”اللہ موجود اے“ اوہ وحدہ لا شریک اے، اوہدا اورگا کوئی نہیں۔ اوہو ساری کائنات دا خالق و مالک اے۔ اوہدی قدرت کاملہ ہر چیز تے حاوی اے۔ اوہدی توثیق تے اجازت توں بناں کوئی واقعہ عمل وچ نہیں آسکدا۔ اوہ سب حاجتاں دا پورا کرن والا اے۔ عبادت دے لائق صرف اوہو ذات اے۔ اعلیٰ اقتدار دی مالک صرف اسدی ذات اے۔

2- رسولان تے ایمان:

اسلام دا دوجا عقیدہ توحید توں بعد اوہدے بھیجے گئے رسولان تے ایمان لیاؤنا اے۔ اللہ تعالیٰ نے ہر زمانے وچ اپنے بندیاں دی ہدایت لئی پیغمبر بھیجے۔ اوہ اسلام دی ہی تعلیم لے کے آئے سن تے ایہدی مکمل صورت حضرت محمد ﷺ دے ذریعے گھلی گی اے۔

3- آخرت تے ایمان:

اسلام دا تیجا عقیدہ ایہہ وے کہ انسان مرن توں بعد جی اٹھے گاتے اوہنوں ایس دنیا دے سارے کماں دا حساب کتاب دینا ہووے گا۔ جسے ذرہ برابر وی نیکی کیتی ہووے گی۔ اوہدا نیک بدلہ تے جسے بدی کیتی ہووے گی اوہنوں سزا ملے گی۔ اس روز نوں قیامت، روز جزا تے سزا وغیرہ آکھدے نیں۔

4- کتاباں تے ایمان:

جس طراں اسلام سب پیغمبراں تے ایمان لیاؤن دا حکم دیندا اے۔ ایس طراں اوہ مختلف پیغمبراں تے گھلیاں ہوئیاں کتاباں تے اوہناں دی تعلیم نوں منن دا حکم دیندا اے۔ اینہاں کتاباں وچوں ”قرآن“ ای اک ایسی کتاب اے جہدے وچ کوئی تبدیلی نہیں کیتی گئی کیوں جے ایہدی حفاظت دا ذمہ خود اللہ نے لیا اے۔

5- فرشتیاں تے ایمان:

فرشتے اللہ تعالیٰ دی مخلوق نیں اوہ نوری مخلوق نیں تے اوہ مخلوق اللہ تعالیٰ دے حکم

دے مطابق دنیا دے کاروبار دی نگرانی تے لگے ہوئے نیں۔ قدرت دے کارخانے نوں احکام الہی دے مطابق چلاندا دے نیں۔

6- تقدیر تے ایمان:

ایس گل تے ایمان رکھنا کہ انسان تے جیہڑا دکھ سکھ آؤندا اے اللہ تعالیٰ ولوں آؤندا اے۔

7- نماز دا فرض:

نماز معراج دے ویلے فرض ہوئی۔ جیہڑی کہ بندے تے انسان دے درمیان مستقل رابطہ اے۔

8- زکوٰۃ:

زکوٰۃ معاشی ناہموایاں دا بہترین حل اے تے غریباں دی مدد تے دولت دی تقسیم دا اسلامی ذریعہ اے۔

9- حج بیت اللہ:

ایہ سنت ابراہیمی اے تے ایہدا صحیح طریقہ دس دتا گیا اے۔

10- روزہ:

روزہ بھانویں مدینہ جا کے فرض ہويا پر ایہدی شکل مکہ وچ ای نازل ہو چکی سی۔ اسلامی تعلیم دے عملی پکھ تے حضرت جعفر طیارؓ نے جیہڑی تقریر نجاشی دے دربار وچ کیتی اوہ اپنی مؤثر سی کہ نجاشی نے مسلماناں نوں حبشہ وچوں کڈھن توں انکار کردتا۔ معراج توں بعد نازل ہون والی سورہ بنی اسرائیل وچ اسلامی تہذیب و تمدن دے بنیادی اصول نازل ہوئے جیہدے وچ والدین دے حقوق توں لے کے معاشی لین دین تک سب کجھ دس دتا گیا۔ عقل منداکھ اندازہ کیتے بناں نہیں سی رہ سکدی کہ اینہاں اصولاں تے تعمیر کیتا ہويا معاشرہ ستھراتے نکھریا ہويا ہووے گا۔

مدینے دی ہجرت تے اسلام دا عروج

مکی دور دے تیرہویں سال وچ ایسہ گل روشن ہو چکی سی کہ ہن ایس شہر دے واسی اوس ویلے تک اسلام قبول نہیں کرن گے جدوں تیک کہ بدلے حالات نوں اینہماں اکھاں نال نہ دیکھ لین گے۔ مکہ وچ آپ دی زندگی بلکہ اشاعت اسلام تے اسلام دے من والیاں لئی کرب تے ابتلا دی زندگی سی۔ عقبہ دی دوجی بیعت دے معاہدے دی رو نال اسلام دے پیروواں نے ہولی ہولی ہجرت کرنا شروع کردتی۔

آپ ﷺ ابو بکرؓ دے نال رات دے ویلے گھروں نکلے۔ دشمنان نے آپ ﷺ نوں نعوذ باللہ اوس رات ختم کرن دا ارادہ کیتا ہویا سی۔ رات دے ہیرے وچ دیوار ٹپ کے جدوں اندر گئے تے آپ ﷺ دے بسترے تے حضرت علیؓ نوں دیکھ کے بڑے شرمندہ ہوئے۔

کارن --- (اسباب)

مکہ وچ اسلام دی تبلیغ تے پابندی:

مکہ دے لوک اسلام تے اسلام دے پیروواں تے آنحضرت ﷺ دے جانی دشمن سن تے اوتھے اسلام دی اشاعت ٹھیک طرح نہیں سی ہو سکدی۔ ایس لئی آپ ﷺ نے کئی دوجے خطہ زمین نوں مرکز بنان دا فیصلہ کیتا۔

مومناں تے مظالم:

مکہ دے کافراں نے اسلام دے من والیاں تے اس حد تک ظلم کیتے کہ اوس وقت دی انسانیت وی کنب گئی۔ حضرت بلالؓ، خبیبؓ، عمار بن یاسرؓ تے کئی دوجے اصحاب اینہماں ظالماں دے ظلماں دی منہ بولدی تصویر سن۔

حضرت خدیجہؓ تے ابو طالبؓ دی وفات:

آپ ﷺ دے چاچے ابو طالب نے اگرچہ اسلام قبول نہیں سی کیتا پر اوہ ہر مشکل ویلے آنحضور ﷺ دے دست راست رہے تے ابو طالب دے سردار قبیلہ ہون دی وجہ پاروں دشمن آپ ﷺ نال زیادتی کرن توں ڈر دے سن۔

ایس طرح حضرت خدیجہؓ وی مالدار، رئیس تے سردار دی دھی سن تے قبیلے والے سگوں اہل مکہ آپ دا سامان تجارت لے کے جاندے سن۔ اوہناں دی وفات وی آپ لئی اسلام دی رکاوٹ دا باعث بنی۔ آپ ﷺ نے ایس سال نوں عام الحزن داناں دتا۔

حبشہ وی ہجرت:

مسلمان حبشہ ورگے غیر علاقے وچ مکہ نالوں ودھ امن دی زندگی گزار رہے سن۔ جہدے توں ثابت ہوندا سی کہ دنیا تے ہور دوجیاں وڈیاں تھاواں میں جتھے پُرسکون ہو کے اسلام دی خدمت کیتی جاسکدی اے۔

اسلامی نظام وی منگ:

مکہ وچ تے صرف اسلام پھیلان دا کم ای ہو سکدا سی۔ پر اوہ وی گھٹی ہوئی فضاء وچ ایسی مملکت دا تقاضا کردا سی جتھے اسلامی قانون نافذ ہووے۔

طیبہ والیاں وی ریجھ:

بیعت عقبہ ثانی وچ انصار نے آپ ﷺ دی ہر طرح دی حفاظت دا ذمہ لیا۔ اوہناں دے شوق دا ایہہ عالم سی کہ باوجود آپ ﷺ دی کٹھن زندگی نوں جانن دے اپنی جان دی بازی لا دین دا وعدہ کیتا۔ آپ ﷺ نے اہل طیبہ دے شوق تے اپنے پروگرام دی تکمیل نوں سامنے رکھدیاں ہوئیاں نہ صرف طیبہ نوں ترجیح دتی سگوں اپنا مرنا، جینا اوہناں دے نال کردتا۔

طیبہ دی دفاعی مضبوطی:

طیبہ دفاعی لحاظ توں وی محفوظ سی کیونکہ اوہدے چار چھیرے پہاڑ تے باغات دیاں فصلاں حصار دا کم کر رہیاں سن۔

کافراں وی ناپاک سازش:

اللہ تعالیٰ دا اپنے نبی نوں ہر حال دشمنان توں بچانا مقصود سی۔ کیوں جے اوہنوں اپنی توحید دی برتری تے نبی ﷺ دی عظمت دا ثبوت لوڑی دا سی۔ تے دشمنان دے ہتھوں آپ ﷺ دے قتل دی ناپاک سازش نوں بری طرح ناکام بنایا سی۔ سبحان اللہ!

ہجرت دا حکم خداوندی:

آخری اک کارن ایسہ وی سی کہ سورت العنکبوت وچ اللہ تعالیٰ نے ہجرت دا اشارہ فرما دتا سی۔

(ترجمہ) ”اے میرے بندو جیہڑے ایمان لیائے او میری زمین وسیع اے۔ پس تسی میری ای بندگی بجالیاؤ۔“ (109)

واقعات:

آنحضرت ﷺ دے ارشاد موجب مسلمان اک اک کر کے مدینہ ہجرت کر گئے۔ تے مکے دے کافر اینہاں تے بڑیاں زیادتیاں کر دے سن۔

حضور ﷺ حالاں تیکر مکہ وچ ای سن کہ اک دن مکے دیاں قریشاں دیاں سرداراں نے دارالندوہ وچ اک خفیہ اجلاس بلایا۔ جیہدے وچ اسلام نوں ڈک لاون دا مسئلہ زیر غور سی۔ اوہ آنحضرت ﷺ کولوں نجات حاصل کرنا چاہندے سن۔ بھات بھات دیاں آراواں وچوں ابو جہل دی صلاح موجب سارے قبیلیاں دا اک اک بندامتھ کے آپ ﷺ نوں (نعوذ باللہ) نماز فجر توں پہلے رات دی تاریکی وچ قتل کر دین دا منصوبہ بنایا۔ پر اللہ تعالیٰ اپنے بندے دے نال سی۔ آپ ﷺ حضرت ابو بکرؓ نال سن تے دشمنوں وچوں صاف بچ کے نکل گئے۔ تے اسلام دے دشمن شرمندہ واپس ہوئے۔

آنحضرت دے ذمے کجھ امانتاں سن۔ آپ ﷺ نے حضرت علیؓ نوں اپنے بسترتے سلا دتا کہ صبح اوہناں دیاں امانتاں واپس کر کے آجانا۔ کافراں نے 27 صفر 13 نبوی، 12 ستمبر 621ء دی رات متھی۔

غار ثور:

آپ مدینوں نکل کے کیوں تن میل دور غار ثور وچ پناہ گزین ہو گئے۔ دشمن پھر دے پھراندے اوتھے وی آگئے۔ خدا دی قدرت کہ غار دے منہ اگے مکرٹی نے جالاتن دتا۔ دشمنوں دیاں آوازاں اندر آرہیاں سن تے حضرت ابو بکرؓ نے آکھیا کہ یا رسول اللہ ایسہ لوک تے سر تے آپنچے نیں۔ آپ ﷺ نے فرمایا ابو بکر گھبرانہ ”خدا ساڈے نال اے۔“ آپ ایس غار وچ تقریباً تن دن رہے تے حضرت ابو بکرؓ دا غلام چوری چھپے بکریاں چراند اشام نوں ایدھر آنکھدا تے

دوہ پلا جاندا۔ ایسہ ہجرت 13 نبوی 3 ستمبر 632ء نوں ہوئی۔

مدینہ وچ آمد:

ایدھر دشمنان اسلام دے دشمن آپ ﷺ دی جان دے کچھے پئے سن تے اودھر پورا طیبہ آپ ﷺ دی آمد دا اڈیک وند تے پریشان سی کیونکہ اوہناں نوں پتہ لگ چکیا سی کہ آپ ﷺ کیوں نکل چکے نیں۔ سارا سارا دن لوک باہر آکے آپ دا انتظار کر دے رہندے تے شام توں مایوس گھراں نوں چلے جاندا۔ آخر اک دن شام ویلے اک یہودی نے دسیا کہ جیہدا تسی انتظار کر دے سواہہ آگیا تے پوری وادی اللہ اکبر دے نعراں نال گونجی اٹھی۔ سب دی خواہش سی کہ آنحضرت ﷺ اوہدے گھر ٹھہرن، پر آپ ﷺ نے ایسہ فیصلہ اپنی اوٹھنی تے چھڈ دتا کہ جتھے ایسہ بہہ جائے گی اوہ ساڈی منزل ہووے گی۔ آپ ﷺ دی اوٹھنی حضرت ایوب انصاریؓ دے گھر آکے رکی۔

آپ نے قبا وچ 13 دن قیام کیتا جتھے بعد وچ مسجد قبا بنی۔ اپنی دیر نوں حضرت علیؓ دی آملے تے فیر آپ ﷺ مدینہ وچ داخل ہوئے۔ مدینے دا بچہ بچہ بڑا خوش سی۔ مدینے دیاں بچیاں خوشی دے مارے ایسہ گیت گارہیاں سن۔

طلوع	البدر	علینا
من	ثنیات	الوداع
وجبت	شکر	علینا
ما	دعا	داع

وداع دیاں گھاٹیاں توں ساڈے واسطے چن چڑھیا اے۔ جد تیکر دنیا وچ اللہ نوں اواز دین والا کوئی باقی اے، ساڈے تے خدا دا شکر واجب اے۔“
ایسے موقعے تے حضور ﷺ نے فرمایا سی، مینوں اُحد پہاڑ نال محبت اے، اوہنوں میرے نال پیار اے۔

ہجرت دی اہمیت تے اوہدا اثر

مدینے دی ہجرت دنیا دی تاریخ دے اہم ترین واقعات وچوں اک اے۔ ایہدے اثر اں دا اندازہ لانا مشکل اے پر کجھ تھلے موجود نیں:

1- مدینہ دے دونویں قبیلے مدناں توں آپو وچ لڑ رہے سن۔ آنحضرت ﷺ دے آون نال اینہاں دی دشمنی دوستی وچ بدل گئی۔

2- نبی اکرم ﷺ دی ہجرت مدینہ دا فوری نتیجہ یہود، انصار تے مہاجر اں دے وچکار میثاق (معاہدہ) سی۔

3- مدینہ دی ہجرت توں پہلے اسلام صرف اک تحریک سی۔ بعد وچ اپنے اک ریاست دی شکل اختیار کر لئی۔

4- مکے والیاں نے اپنی اسلام دشمنی تے ظالمانہ روش دی بدولت اوہناں دی زندگی اجیرن کردتی سی۔ ہجرت دے بعد کافراں دے ظلماں توں نجات ملی تے پُر امن ماحول نصیب ہویا۔

5- مدینہ شام دی تجارت شاہراہ دے نیڑے ہون پاروں کاروباری لحاظ نال چنگا مرکز سی۔ دوجے آنحضرت ﷺ مہاجرین تے اہل مدینہ (انصار) وچالے بھائی چارے دا رشتہ قائم کر کے اینہاں دی معیشت نوں مضبوط بنایا۔

6- مدینہ وچ پُر امن فضا ہون پاروں اسلام وچ دن بدن ترقی ہون لگ پئی۔

7- ایسے احکام جیہڑے مکہ دی سرزمین تے عمل دے قابل نہیں سن۔ اوہناں دا نزول مدینہ آکے ہویا۔ مثال دے طور تے جمعے دی نماز، اذان دا طریقہ، مسجد نبوی دی تعمیر، اسلامی قوانین، شراب دا حرام ہونا، سود دی ممانعت ورگے قانون وغیرہ نازل ہوئے۔ مدینہ آکے مسلماناں دی حیثیت مضبوط ہو گئی تے کفار مکہ لئی اپنا دفاع کرنا ضروری ہو گیا۔ ہجرت مدینہ تاریخ عالم دا اک اہم موڑ اے۔ جس طرح آپ نے امور زندگی تے قوانین لاگو کیتے اوہ آپ دی اعلیٰ بصیرت تے کردار دا جیندا جاگدا ثبوت نیں۔ مسلمان تاریخ وچ اک نہ مٹن والی قوم بن گئے۔

ثقافتی تے سماجی لحاظ نال اسلام دے اس مرکز توں تہذیب و تمدن دیاں کرناں بھٹیاں جیہڑیاں کہ پوری دنیا تے پھیل گئیاں تے دلاں دے تے کفر دے ہنیرے چھٹ گئے۔

مسجد نبوی دی اُساری:

آنحضرت ﷺ نے مدینہ وچ اک مسجد دی نیہنہ رکھی جیہدا نال مسجد نبوی سی۔ ایسہ زمین دو تہیاں دی سی۔ آپ نے قیمت ادا کر کے اوتھے مسجد بنا دتی۔

ایس مسجد نوں مکتب، مسجد تے صلح و جنگ دے معاملات دی گفت و شنید، دوجے مکاں توں آؤن والے سفیراں لئی سرکاری تھاں دی حیثیت حاصل سی۔

مدینے دا معاہدہ:

آنحضرت ﷺ نے اسلامی ریاست دے ودھاؤل نظر کیتی۔ پر مدینہ وچ بہت سارے ایسے یہودی قبیلے آباد سن جیہڑے کہ اسلام نہیں لیائے سن۔ مدینے والے بڑے امیر سن۔ آپ نے اسلام دے ودھالئی سب توں پہلے اک ضروری اقدام کیتا کہ او تھوں دے رہن والے یہودی قبیلیاں نال امن دے معاہدے کیتے تے ایسے معاہدے صحیفہ مدینہ یا ”میشاق مدینہ“ دے نال تو مشہور ہوئے۔

ایس معاہدہ دیاں شرطیاں تھلے دتیاں گئیاں نیں:

- 1- سب معاہدے دے شریک اک جماعت ہون گے۔
- 2- مدینہ دے سب لوک اک جماعت ہون گے تے امن و امان دے قیام وچ برابر دے شریک ہون گے۔
- 3- باہر دے حملے دی صورت وچ دونویں فریق مل کے دشمن دا مقابلہ کرن گے۔
- 4- دونویں فریق اک دوجے نوں نقصان نہیں پہچان گے۔
- 5- ایس معاہدے نوں امن والے مدینہ نوں حرم امن گے تے فساد نہیں کرن گے۔
- 6- اوہ اک دوجے نال نیک نیتی، خیر خواہی تے بھلائی نال پیش آؤن گے۔
- 7- مالدار تے ایمان والے قرض دار مسلماناں دی مدد کرن گے۔
- 8- جیکر مسلماناں اتے کوئی شخص ظلم تے زبردستی کرے گا تے سارے نیک دل انسان اوہدی مخالفت کرن گے۔
- 9- کوئی فریق قریش نوں پناہ نہیں دیوے گا۔
- 10- اک فریق دے دشمن دوجے دے وی دشمن سمجھے جان گے۔
- 11- دونواں فریقاں دے وچکار جھگڑے دی صورت وچ آنحضرت ﷺ دا فیصلہ آخری ہووے گا یعنی کہ آپ نوں حالت نیا جاوے گا۔
- 12- ہر ٹولہ اپنے اپنے محلے دے امن دا ذمہ دار ہووے گا۔
- 13- دونواں فریقاں نوں دینی آزادی حاصل ہووے گی۔

- 14- جان بچھ کے قتل کرن والے کولوں قصاص لیا جاوے گا۔
 15- ہر مجرم اپنے جرم دا بوجھ خود چکے گا، ایہدا حلیف ذمہ دار ہووے گا۔
 16- مشترکہ جنگاں وچ یہود تے مومنوں دے اخراجات مشترکہ ہون گے۔ (سیرت ابن ہشام) (110)

اہمیت:

مدینے دا معاہدہ آنحضرت ﷺ دی بصیرت تے صلاحیت دا بھرواں شاہکار، تاریخ ساز تے اک انقلاب بھری دستاویز اے۔

ایس معاہدے دا وڈا فیدہ ایہہ ہویا کہ مسلمان بلا امتیاز نسل تے خون اک علیحدہ قوم دی حیثیت نال رہن لگے۔ دین اسلام نوں دنیاوی تعلقات تے ترجیح دتی گئی۔ انفرادی مقابلے وچ قومی مفادات نوں ترجیح دتی جان لگ پئی۔ شہری آزادی ساریاں لئی برابر سی۔ مسلمان اطمینان نال تبلیغ کرن لگے۔

1- قبیلیاں دے نظام وچ ونڈے ہوئے طیبہ وچ اک منظم ریاست دا قیام پہلی واری ہویا۔ جیہڑا اپنے فیض تے برکتاں پاروں عرب قبیلیاں لئی روشنی دا اک منار سی۔ ڈاکٹر محمد حمید اللہ نے بہتر طریقے تے نشاندہی کیتی اے کہ ایہہ دنیا دا پہلا لکھتی دستور سی۔

2- مدینہ نوں مقدس تے محترم مقام دے کے تے ہر قبیلے نوں اپنے علاقے دے امن دی حفاظت دا ذمہ دار ٹھہرا کے مدینہ نوں امن دا مرکز بنا دتا گیا۔

3- مظلوم دی حمایت تے ظلم دی روک لئی مومنوں دی ساجھی کارروائی دا عزم (عہد) موجود سی۔

4- مدینے دے معاہدے نے جیہڑی ریاست قائم کیتی او صرف منظم ای نہیں سی، ایہدا اک اساسی مڈھلا نظریہ وی سی۔

ایہدے وچ خدا تے رسول ﷺ نوں فیصلہ کن حیثیت دے کے مدینہ نوں اسلامی ریاست بنا دتا گیا۔ فلاح و بہبود دے بنیادی اصول تیار کیتے گئے۔

5- مدینہ دی اسلامی مملکت وفاقی سی۔ ایہدے وچ شامل سارے قبیلے تے اوہناں دیاں شاخاں تے معاہدہ کرن والے سارے قبیلیاں دی اندر دی آزادی، اوہناں دے اپنے

قانوناں، رسم رواجوں تے مذہب نوں پورا دستور دے مطابق تحفظ دتا گیا۔
 6- اسلامی حکومت نے غیر مسلمان نوں جیہڑے حقوق دتے اوہ وی دنیا دی تاریخ دا اک
 باب نیں۔ ایس کھلے دل نال اقلیتاں نوں حقوق دینا تے اوہناں دی حفاظت دا ذمہ
 لینا، پہلے دنیا دے کسے وی دستور وچ نہیں سی۔ جنہاں دی بنیاد تے اج پوری دنیا دے
 دستور نیں۔

7- مدینے دے معاہدے نے اس نویں جمی اسلامی مملکت دی دفاعی حیثیت نوں وی بڑا پکا بنا
 دتا۔ مدینہ دی اسلامی حیثیت نوں کافی مضبوطی مل گی۔

تے ہور ایہہ کہ مدینہ دے آلے دوالے دے علاقیاں وچ مسلماناں دا اثر و رسوخ
 ودھ جان نال قریش دی اوہ شاہراہ مسلماناں دے اثر بیٹھ آگئی جیہڑی شام دے تجارتی
 سفر لئی استعمال ہوندی سی تے مکے دے قریش تے معاشی دباؤ پاون دا موقع مل گیا۔

8- مدینہ دے واسیاں نے آپو وچ دے اعتماد و اتحاد، تعاون تے رواداری دے اصولاں دی
 بنیاد تے جیہڑی ریاست قائم کیتی اوہدے نال اسلام دا عادلانہ نظام لوکاں دے سامنے
 آگیا تے اوہ خود بخود اسلام توں متاثر ہون لگے۔ صرف بارہاں سال دے عرصہ وچ
 ایہدا رقبہ 150 کلومیٹر توں پندرہ لکھ کلومیٹر ہو گیا۔ تے ایہہ قریش مکہ لئی اک چیلنج
 سی۔

مدینے دا بھائی چارہ

مواخات بھائی چارہ نوں آکھدے نیں۔ اسلامی ریاست دا سب توں وڈا مسئلہ مہاجر
 دی آباد کاری سی۔ کجھ ہزار دی ایس بستی وچ سوواں دے حساب نال بے گھر مسلمان پہنچ رہے
 سن۔ بے وطن جنہاں نوں اسلامی اصطلاح وچ مہاجر آکھدے نیں بالکل بے سروساماں مدینہ
 آئے سن۔ بھانویں اینہاں وچ اپنے گھروں مال دار وی سن پر اوہ تے سب کجھ راہ خدا وچ
 قربان کر آئے سن۔ اپنے نال کمیوں کوئی چیز نہیں سن لیاے۔ جے کوئی مسلمان اپنا مال اسباب
 نال لینا چاہندا تے قریش مکہ اوہدے کولوں اسباب رکھ لیندے کیونکہ ایہہ اسباب تہاں مکہ وچ
 رہ کے کمایا اے تے تسی باہر نہیں لے جاسکدے۔ ابو سلمہ ہجرت لئی تیار ہوئے تے اوہناں
 دے قبیلے والیاں تے سوہریاں نے اوہناں دی سوانی تے بچہ کھو لیا تے آکھیا تسی اینہاں نوں
 نہیں لے جاسکدے۔

آنحضرت نے اک اک انصارتے اک اک مہاجر نوں آپس وچ دینی بھراء بنا دتاتے اوہناں نے وی اپنا ادھا سامان تے ایٹھوں تیک جنہاں دیاں دو بیویاں سن اوہناں وچوں اک نوں اوہدے حق وچ طلاق دے دتی۔

اوہناں نوں تجارت تے کھیتی باڑی وچ برابر دا شریک کر لیا۔ تے تھوڑے ای چر مگروں مہاجرین اپنے پیراں تے کھڑے ہو گئے۔

ایہہ سی آنحضرت دی بصیرتاں بھرے کردار دی بلندی دا ثبوت جیہدی مثال تاریخ وچ کدھرے نہیں ملدی۔ (بخاری، کتاب المناقب) (111)

قبلے دی بدلی (2ھ):

ہن تیک مسلمان بیت المقدس ولے منہ کر کے نماز پڑھدے سن۔ اوہ یہود تے نصاریٰ دا قبلہ سی۔ پر اسلام اک مستقل مذہب سی ایس مذہب دے بانی حضرت محمد ﷺ محبوب خدا سن تے اللہ تعالیٰ نے اینہاں نوں افضل الانبیاء قرار دتاتے اسلام ملت ابراہیمی دی تجدید لئی آیا سی۔ ایہدا قبلہ وی ابراہیم دے بنائے ہوئے خانہ کعبہ دا ہو سکدا سی۔

قصہ کوتاہ ہجرت دے ستارہویں (17) مہینہ دے شروع وچ بیت المقدس دی بجائے خانہ کعبہ ولے منہ کر کے نماز پڑھن دا حکم ہویا۔

آنحضرت ﷺ نے منبر تے چڑھ کے ایہدے بارے وچ خطبہ دتاتے دو رکعت نماز کعبہ ول منہ کر کے ادا کیتی۔ ایہہ ابن حزم دی روایت اے۔ بعض تحویل قبلہ نوں ہجرت توں اٹھارہویں مہینہ دے شروع دا واقعہ آکھدے نیں۔ (تاریخ ابن خلدون جلد اول) (112)

ہجرت دے پھل:

مدینے دی ہجرت دا واقعہ تاریخ اسلام وچ اک ریڑھ دی ہڈی دی حیثیت رکھدا اے۔

حضرت ابن عباسؓ نے ہجرت نوں اسلام دی عظیم فتح قرار دتا اے۔ قریش نوں مسلماناں تے آنحضور ﷺ دی ہجرت دا اینا کو دکھ سی کہ چھیاں سالاں بعد جدوں حدیبیہ دی صلح ہوئی تے ایہہ شرط لکھوائی کہ آئندہ کوئی مسلمان مکہ توں ہجرت کر کے نہیں جاوے گا۔

ہجرت دا مقصد اک محفوظ مرکز دی تلاش سی۔ جتھے قریش اسلام دی راہ وچ رکاوٹ نہ پا سکن۔ ہجرت دا اصل مقصد مدینہ وچ اک دفاعی تعمیر تے تبلیغی مرکز قائم کرنا سی۔ ایس واسطے ضروری سی کہ ہر مسلمان اوتھے پہنچ کے اوہدی قوت دا سبب بنے۔ ہجرت نال جیہڑے نتیجے

لوڑیدے سن، اوہ اک اک کر کے حاصل ہوئے:

- 1- مکہ وچ مسلمان اک اقلیت دی حیثیت نال سن۔ مدینہ پہنچ کے ایسہ اقلیت اکثریت وچ بدل گئی۔ اوہ لوک جیہڑے اپنے وطن وچ رہ کے ہر قسم دی مذہبی، سیاسی تے اقتصادی آزادی توں محروم سن، ہن اک آزاد تے خود مختار اسلامی ریاست دے ذمہ دار فرد بن گئے۔
- 2- مکہ دے کافرانہ ماحول توں نجات مل گئی۔ مسلماناں نوں اک ایسا گھر مل گیا جتھے اوہ اطمینان نال اپنے اصولاں دی تبلیغ کر سکدے سن۔ مکہ وچ رہ کے مسلمان اپنے عقائد اسلام دے مطابق زندگی بسر نہیں سن کر سکدے مگر مدینہ وچ آنحضرت ﷺ نے مسلماناں نوں اجتماعی زندگی دے رنگ وچ رنگ لیا۔
- 3- مدینہ دے مخالف قبیلے آپس وچ شکر (دھتے مٹھا) ہو گئے۔ رسول اکرم ﷺ نے مہاجراں تے انصاراں نوں بھائی چارے دے رشتے، انسانیت تے اثار وچ ایسا بنھیا کہ اوہ اک ای خاندان دے افراد نظر آؤن لگ پئے۔ آپ نے نسل، قوم، رنگ تے زبان دے فرق نوں مٹا دتا۔
- 4- مدینہ دی ہجرت نال یہود دے اقتدار دا خاتمہ ہو گیا۔ مدینہ دے معاہدے دی روح نال آنحضرت نوں اللہ توں بعد اعلیٰ حاکم مقرر کر لیا گیا۔ مکہ وچ رسول اللہ دی حیثیت اک مذہبی رہنمادی سی پر مدینہ وچ آپ دی حیثیت مذہبی تے سیاسی رہنمادی ہو گئی۔
- 5- اسلام دی نشر و اشاعت وچ بہت زیادہ واہا ہو یا۔
- 6- مذہب تے عبادت دی آزادی مل گئی۔ مسجدیں بنیاں، فضاواں اللہ اکبر دی صدا نال گونجن لگیاں، اذاناں دے ذریعے اسلام دے دبدبے دا ڈنکا وچن لگ پیا۔
- 7- معاشی آزادی: مکہ وچ مسلماناں دی معاشی آزادی محدود سی۔ ہن اوہناں نوں تجارت لئی شام دا رستہ نظر آ گیا۔
- 8- ظالماں دے مقابلے وچ میدان جنگ وچ اترن دیاں آیتاں نازل ہوئیاں۔ اسلامی جہاد دے سنہری باب دا اضافہ ہو یا۔
- 9- معاہدے: مدینہ دی غیر مسلم آبادی نال معاہدہ امن ہو یا۔ اسلام نوں پہلی واری دوسریاں ملتاں تے علانیہ برتری ملی۔

10- ٹھکانہ: مدینہ وچ مسلماناں نوں زندگی دا ٹھکانہ مل گیا۔ مدینہ نے دارالسلام بن کے اوہناں لئی محبت دی جھولی کھول دتی۔

11- پوریاں نمازاں: مکہ وچ سب نمازاں دو دو رکعت سن جس طراں سفروچ حکم اے۔ مسلمان مدینہ پہنچے تے اوہ جیویں اصلی وطن وچ آگئے۔ ایہتھے عصر دی نماز پوری چار چار رکعت ادا کرن دا حکم ہویا۔ مکی زندگی تے تبصرہ پچھے ہو گزریا اے۔

نبی اللہ ﷺ دی حیاتی دے خاص پکھ

کامل انسان:

نبی اکرم ﷺ دی حیاتی ولوں گوہ کیتا جاوے تے اندازہ ہوندا اے کہ آپ ﷺ دی زندگی دا ہر پکھ اپنی مثال آپ اے۔ آپ عام انساناں دے وچکار رہے۔ عام انساناں جی خوراک کھادی، شادیاں کیتیاں یعنی بشریت دیاں سبھے لوڑاں آپ دی ذات توں پوریاں ہوئیاں اے پر جو اخلاقی معیار آپ ﷺ نے لوکاں دے سامنے رکھیا، قولاً و عملاً اوہدے تے خود وی عمل کیتا۔

ایہدی وجہ پاروں آپ دے قول تے فعل نوں حق دا معیار قرار دتا گیا۔ آپ ہر لحاظ نال کامل انسان سن۔ آپ ﷺ دی زندگی دا ہر پکھ انسان دی ہدایت دا موجب اے۔ تھلے دتے گئے عنواناں نوں اختصار نال لکھیا جاندا اے:

شخصیت:

چہرہ دل دا شیشہ ہوندا اے۔ اکھاں والے چہرے توں ای دلایاں گہرائیاں وچ لکے ہوئے جذبیاں دا اندازہ لالیندے نیں۔ عبداللہ سلام اک یہودی عالم سی۔ جدوں آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہويا تے ترت پکار اٹھیا۔ ”ایسہ چہرہ اک جھوٹے آدمی دا نہیں ہو سکدا۔“ اک اجنبی عورت وی جنہوں آنحضرت ﷺ دے متعلق کجھ پتا نہ ہوندا، اپنے خاوند نوں ایسہ کہن تے مجبور ہو گئی کہ تسلی رکھو، میں اوس شخص دا چہرہ دیکھیا سی جیہڑا چودھویں دے چن دی طراں روشن سی اوہ کدھی تہاڈے نال بد معاملگی کرن والا نہیں ہو سکدا۔ جیکر ایسا آدمی اوٹھ دی قیمت نہ دیے تے میں اپنے کولوں دیواں گی۔

ابوحریرہ ”ایمان لیائے تے آپ ﷺ دا ایسہ تاثر سی کہ آنحضرت ﷺ توں ودھ

خوبصورت کدھرے نہیں دیکھیا۔

حضرت علیؓ فرمادے ہیں کہ آپ ﷺ دے چہرے دا جلال ایسا سی کہ دیکھن والا پہلی نظرتوں ای مرعوب ہو جاندا سی۔

حلیہ مبارک:

ہندابی ہالہ آپ ﷺ دے چہرہ اطہر دا نقشہ اینہاں لفظاں وچ کھدے نیں:

”متھا چوڑا، پھروٹے جھکے ہوئے بریک تے بھرویں، دونویں بھروٹے دکھرے دکھرے، دونوں دے وچکار اک دکھرا ابھار جیہڑا غصہ آؤن تے ظاہر ہو جاندا۔“

کعب بن مالکؓ آکھدے نیں کہ متھے توں مسرت ڈھلدی سی۔

حضرت انسؓ نے آپ ﷺ دی رنگت نوں ایس طراں دسیا اے۔ ”نہ چونے وانگوں سفیدی نہ سانولا پن، گندمی جیہ رنگ، جیہدے وچ سفیدی غالب سی۔“

حضرت علیؓ چہرہ اقدس نوں سفیدی سرخی مائل قرار دیندے سن۔

ابو ہریرہؓ آکھدے نیں کہ جس طراں چاندی نال بدن ڈھلیا ہویا سی۔

اکھاں سیاہ تے قدرتی سرے والیاں، پکاں لمیاں، پتلیاں تے سیاہ، نظراں نیویاں، اکھ دے کنارے توں دیکھن دا حیا دارانہ انداز تے دند مبارک بریک تے چمکدار، سامنے دے دن داں وچ خوبصورت رینھاں، گل کرن دا انداز ایسا سی کہ جیویں دن داں وچوں چمک نکل دی سی۔ وال بھرویں تے سنگھنے، گردن پتلی لی جس طراں کہ کسے مورتی دی خوبصورتی نال گھڑی گئی ہووے، وال تھوڑے جے خمدار، وچکاروں نکلیا ہویا چیر، بدن گھٹیا ہویا، جتھے دے جوڑاں دی ہڈیاں دویاں تے مضبوط، قد درمیانہ نہ لمائی ولے مائل، سینہ چوڑا، سینہ تے ڈھڈ برابر، دہنسیاں لمیاں، ہتھاں دیاں تلیاں کھلیاں انگلیاں مناسب حد تک لمیاں۔ (بدن خیر البشر ﷺ) (113)

ایسہ دے اوہ تصویر جو عاشقان رسول اللہ ﷺ نے کھچی اے۔ ایسہ اوہ لوک سن جنہاں نوں آپ ﷺ دی دن رات غرض پوری زندگی دی صحبت ملی سی۔

القصة جیہڑا مسلم الفطرت آدمی آنحضرت نوں دیکھدا، مفتوح ہو جاندا۔ (محسن انسانیت

ﷺ (87-90) (114)

فقرتے غنبا:

آنحضرت ﷺ اس جماعت دے قائد، اک ریاست دے سربراہ تے اللہ تعالیٰ دے

سب توں برگزیدہ بندے سن۔

ایسہاں عظیم مرتبیاں دا مالک ہون دے باوجود آپ ﷺ دی حیاتی نہ صرف تکلفات توں خالی سی سگوں آپ ﷺ دی شان فقر دی شیشہ دار سی۔ حضرت عائشہ صدیقہؓ دا بیان اے کہ کئی واری اک اک مہینہ برابر ساڈے چولھے وچ اگ نہیں سی بلدی۔ تے صرف پانی تے کھجور تے گزارا ہوندا۔ مدنی زندگی وچ جتھے آپ ﷺ دی حیثیت اسلامی سربراہ دی سی، آپ ﷺ نے تن دن تک مسلسل کنک دی روٹی کدی نہیں سی کھادی۔

فقر تے درویشی دا ایسہ عالم سی کہ جدوں آپ ﷺ نے انتقال فرمایا تے آپ ﷺ دی اک زرہ یہودی کول گروی سی۔ چراغ وچ تیل پان لئی گوانڈھن کولوں منگنا پیندا سی۔ آپ ﷺ زیادہ تر اپنا کم اپنے ہتھاں نال کردے۔ ایسوں تیک کہ اپنے کپڑیاں نوں ٹاکی وی آپے ای لالیندے۔ اپنی جتی خود مرمت کر لیندے سن۔ آپ ﷺ تے ساری عمر مٹی، لکڑی تے تانبے دے برتتاں وچ کھادا۔ سونے چاندی دے برتتاں وچ کھانا حرام قرار دتا۔ میز کرسی تے بیٹھ کے کھانا اپنی شان دے خلاف سمجھیا۔

ایس فقر وچ وی آپ ﷺ دی ایسہ شان سی کہ ہر چیز وچ صفائی دا خیال رکھدے تے دوجیاں نوں وی تاکید کردے۔

لباس بڑا سادہ تے پاکیزہ پاندے۔ کھانے دے ادباں دا خود وی خیال رکھدے تے دوجیاں نوں وی ہدایت کردے۔ ہمیشہ سچے ہتھ نال کھانا کھاندے، اپنے آگوں کھاندے، کدی برتن دے وچکار ہتھ نہ مار دے۔ ہر بڑکی لین نال بسم اللہ پڑھدے۔ مہمان نوں کھانا کھاندے تے اوہنوں بے تکلفی نال کھان دی ہدایت کردے۔ محفل وی بیٹھیاں کوئی چیز لئی یاں کھادی یا ونڈی جاندی سچے ہتھ ولوں شروع کردے۔ وڈیاں نوں پہل دیندے۔ (نثر الطیب فی ذکر النبی حبیب ﷺ) (115)

صداقت تے امانت:

آنحضرت ﷺ بچپن توں ای سچے بولن والے تے سچ نوں پسند کرن والے سن۔ آپ ﷺ دی ایسے خوبی پاروں مکہ دے لوک آپ ﷺ دے کول اپنیاں امانتاں رکھدے تے باوجود دینی مخالفت دے ہجرت تک لوکاں دا ایسواں طریقہ رہیا۔ جدوں آپ ﷺ نے ہجرت فرمائی تے حضرت علیؓ نوں مکے دے کافراں دیاں امانتاں واپس کرن لئی مکہ چھڈ گئے۔

آپ ﷺ دے صدق تے امانت دا اقرار اسلام دے دشمن وی کر دے سن۔ آپ نبوت توں پہلوں ای صادق تے امین دے لقب نال مشہور ہو چکے سن۔ خود ابو جہل دشمن اسلام نے اک واری آکھیا:

”مجر ﷺ! میں تینوں جھوٹا نہیں آکھدا پر تیری تعلیم تے دل ای نہیں کھلوندی۔“

جدوں آپ ﷺ نے اپنی نبوت دا اعلان فرمایا تے اوس ویلے وی لوکاں نے آپ ﷺ دے صادق تے امین ہون دی گواہی دتی۔ جدوں ابولہب نے آکھیا سی (نعوذ باللہ) تیرے ہتھ ٹٹ جاؤں۔ ایسی گل لئی سانوں بلایا سی۔ تے خدا تعالیٰ نے سورہ الہب نازل کیتی۔

میانہ روی:

آنحضرت ﷺ نوں ہر معاملے وچ اعتدال تے میانہ روی پسند سی۔ آپ ﷺ نے ارشاد فرمایا کہ خیر الامور اوسطہا ”سارے کماں وچ میانہ روی اختیار کرو۔“ آپ ﷺ دی ساری حیاتی میانہ روی دا شیشہ اے۔ ایتھوں تیک کہ آپ مسکران وچ وی میانہ روی نوں ای سامنے رکھ دے سن۔ لوڑ بناں بولدے تے نہ نوڑ بناں خاموش رہندے سن۔

آپ ﷺ دے کلام وچ شاعری نہیں سگوں فصاحت تے بلاغت زیادہ پائی جاندی سی۔ آپ ﷺ دا مقصد حیات مسلماناں نوں دین اسلام دیاں اصولاں نوں سکھانا سی۔ وعظ صرف لوڑ ویلے کر دے۔ خطبہ صرف جمعہ نوں دیندے تے صحابہ نوں وی روزانہ درس قرآن توں روک دے سن۔ آپ ﷺ سب توں وڈے عبادت گزار سن۔ پر صحابہ ”نوں ساری رات عبادت کرن توں منع فرمایا۔“

عبد بن عمرو بن العاص ”دے متعلق اے کہ اوہ کدی روزہ نہیں سن چھڈ دے تے ساری ساری رات عبادت وچ گزار دے سن۔ پر آپ ﷺ نے میانہ روی دا سبق دتا تے آکھیا تیرے جسم تے تیری بیوی دا وی حق اے۔“

صبر تے حلم:

وڈے لوک عام طور تے گستاخی برداشت نہیں کر دے۔ پر آنحضرت ﷺ تے صبر و حلم دا پیکر سن۔ اک واری اک یہودی کولوں آپ ﷺ نے قرضہ لے کے اک صحابی ”نوں دتا۔ وعدہ توں تن دن پہلو ای آپ ﷺ کول آیا تے شانہ مبارک توں چادر اتار لئی۔ کپڑے

پھڑلنے تے آپ ﷺ دے اباؤ اجداد نوں برا بھلا آکھن لگ پیا۔ حضرت عمرؓ نے ایس گستاخی تے جھڑکیا تے آنحضرت ﷺ نے منع فرمایا تے فرمایا کہ ایہدا قرضہ ادا کر دتا جاوے۔ قرضہ ادا کرن توں بعد آکھیا کہ تیری معیاد حالاں تن دن رہندی سی۔

گویا آپ ﷺ دے صبر و برداشت دے واقعات نال تاریخ بھری پئی اے۔ اینہاں واقعات توں پتہ چلدا اے کہ آپ ﷺ بہت زیادہ بڑبارتے تحمل مزاج سن۔

عفو و رحم:

حضرت عائشہؓ فرمادیاں نیں کہ آپ ﷺ نے کدی وی ایسے شخص کولوں بدلہ نہیں لیا جسے آپ ﷺ نوں نقصان دتا ہووے۔ غزوہ احد وچ کفار مکہ نے آپ ﷺ نوں سخت تکلیف دتی تے دند مبارک تک شہید ہو گئے۔ پر فتح مکہ دے موقع تے آپ ﷺ نے کوئی بدلہ نہیں لیا۔

اک شخص نے آنحضرت دی صاحبزادی حضرت زینبؓ نوں نیزہ ماریا تے آپؐ اوٹھ توں ڈگ پیاں تے اوہناں دا حمل ضائع ہو گیا تے آپؐ دی وفات ہو گئی۔ پر جدوں اوہنے معافی دی درخواست کیتی تے آپ ﷺ نے معاف کر دتا۔

آپ ﷺ وچ رحم دا جذبہ ایس حد تیک سی کہ مکے والیاں جدوں مخالفت تے لک بنھیا ہو یا سی، آپ ﷺ نوں اطلاع ملی کہ مکہ کال دا شکار اے۔ آپ ﷺ نے بہت زیادہ غلہ مکہ بھجوا یا تے غریباں لئی نقد زردتا۔

صلح حدیبیہ ویلے حالت نماز وچ اسی کافراں نے آپ ﷺ تے حملہ کیتا پر اوہ سارے گرفتار ہو گئے۔ آپ ﷺ نے اوہناں ولوں درخواست معافی قبول کر لئی تے فدیہ لے لے کے رہا کر دتا۔

شفقت تے حسن سلوک:

آنحضرت ﷺ دا رویہ بڑا ہمدردانہ سی۔ آپ ﷺ دے خادم آپ دے اچھے سلوک دی وجہ پاروں آپ دے اپنے مطیع سن کہ ماپیاں دے کول رہن نالوں آپ دی خدمت وچ رہنا پسند کر دے سن۔ زید بن حارثہؓ آپ دے وارثاں نے آپ نوں آزاد کرا لیا پر اوہناں نے آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ رہنا پسند فرمایا۔

حضرت بلالؓ دا واقعہ ایس گل دا گواہ اے کہ رئیس ہون دے باوجود اوہناں نوں آپ

ﷺ وچ والدین توں ودھ شفقت تے محبت نظر آوندی سی۔

انس بن مالکؓ نے دس سال تیک آنحضرت ﷺ دی خدمت کیتی۔ ایس پورے وقت وچ آنحضرت نے اوہنوں کدی کجھ نہ کہیا۔

(آپ ﷺ بچیاں کولوں لنگھدے تے پیارتے شفقت نال پیش آوندے۔ اوہناں نوں پہلاں سلام کردے۔ بچے آپ ﷺ نوں دیکھ کے دوڑے آوندے تے چمڑ جانڈے پر آپ

ﷺ دے متھے تے ذرہ بھر ملال نہ آوندے۔ کمزوراں نال وی مہربانی نال پیش آوندے۔

حضرت ابو بکرؓ دے والد قبول اسلام لئی حاضر ہوئے تے آپ ﷺ نے فرمایا کہ بزرگاں نوں تکلیف کیوں دتی میں گھر حاضر ہو جاندا۔

سخاوت:

آنحضرت ﷺ بڑے سخی سن۔ آپ ﷺ فرماندے سن کہ جیکر مینوں اُحد دے پہاڑ برابر وی سونا مل جائے تے میں اوہ وی راہ خدا وچ ونڈ دیواں۔

آپ ﷺ کول جنہاں مال غنیمت آوندے فوراً ونڈ دیندے۔ اک واری کجھ درہم گھروچ بچ گئے، آپ ﷺ نوں ستیاں یاد آیا، ہتھیتی نال اٹھے تے تقسیم کر کے فیرتے۔

کدی ایسا نہیں ہویا کہ کسے ساکھل نے سوال کیتا ہووے تے آپ ﷺ نے اوہدی حاجت پوری نہ کیتی ہووے۔

آپ ﷺ نے ذاتی لوڑ لئی کدی ادھار نہیں سی لیا۔ پر جدوں کوئی حاجت مند آوندے تے اوہدی لوڑ پوری کرن لئی اپنی زرہ تک گروی رکھ دیندے۔

شجاعت:

آنحضرت ﷺ اپنے مجاہداں دے سربراہ وی آپون سن ایس حیثیت نال آپ ﷺ صحابہ کرامؓ نوں مردانہ ورزشاں دا شوق دواندے سن، نشانہ بازی لئی تیار کردے، گھوڑ دوڑ دے مقابلے کرواندے۔

عرب دا مشہور پہلوان رکانہ آکھدا سی کہ میں تے اسلام اوس ویلے قبول کراں گا جدوں محمد ﷺ مینوں پچھاڑ لے گا۔ آنحضرت ﷺ نے اوپر تھلے تن واری اوہنوں پچھاڑیا۔ جنگ دے میدان وچ ساتھیاں نوں ثابت قدم رہن لئی تیار کردے تے خود اوہناں دے نال نال ہوندے۔

اُحد دے غزوے وچ آخرویلے تک آپ جے رہے۔

حنین دے غزوے وچ آپ پکار پکار کے آکھدے سن کہ میں خدا دا بندہ تے رسول واں تے کے طراں وی صحابہ وی گل نہ منی تے اپنی جگہ تے ڈٹے رہے۔

بہادر اپنے سن کہ اک واری شمع دے قبرستان ولوں چچاں دیاں آوازاں آئیاں۔ لوک آواز والے پاسے دوڑے ویکھیا تے آنحضرت ﷺ رات دی تاریکی وچ واپس آرہے نیں تے آکھ رہے نیں کہ میں معاملہ ٹھیک کردتا اے۔

ہر قوم دے سربراہ نوں واقعی ہر لحاظ نال نمونہ مثالی ہونا چاہی دا اے۔

ذہانت:

آپ دنیا بھر وچ سب توں ودھ باصلاحیت سن۔ آپ ﷺ دی عقلمندی نوں دوست دشمن سبھ مندے سن۔ واقعہ حجر اسود ساڑے سامنے آپ ﷺ دی عقلمندی دی منہ بولدی مثال اے۔

ایسے طراں مدینہ جانڈیاں ای یهود نال گٹھ جوڑ کیتا جنہوں ”میشاق مدینہ“ دا ناں دتا گیا۔ ایس معاہدے تے دستخط کر کے آپ نے اعلیٰ درجے دی سیاسی بصیرت دا ثبوت دتا۔ ”صلح حدیبیہ“ جیہدے وچ کجھ شرطیں مسلماناں دے حق وچ نہیں سن۔ پر آپ ﷺ دی بصیرت نے من لیا تے اوہ ای مسلماناں لئی فتح مکہ دا پیش خیمہ ثابت ہويا۔

خوش مزاجی:

آنحضرت ﷺ نوں اللہ تعالیٰ نے ایسا مزاج دتا سی کہ جیہڑا آپ دے نیڑے آؤندا، فیر دور نہ ہٹ سکدا۔ حضرت انس بن مالک دس سال آپ ﷺ دے خادم رہے۔ اوہناں دا بیان اے کہ ایس لے عرصے وچ آپ ﷺ نے کدی مینوں کجھ نہ آکھیا۔ گھر والیاں نال آپ ﷺ دی شفقت تے محبت وی مثالی سی۔ گھر وچ بے تکلفی دی فضاء رہندی۔ مثال دے طور تے حضرت عائشہ ”دسدیاں نیں اک واری میں قیمہ تے آٹا ملا کے اک کھانا پکایا۔ مزاقاً حضرت سودہ ” نے منہ تے مل دتا تے آپ ﷺ بڑے لطف اندوز ہوئے۔ تے حضرت سودہ ” نوں آکھیا کہ توں اوہدے منہ تے مل دے تاکہ حساب برابر ہو جائے۔ تے سودہ ” نے ایسا ای کیتا تے آپ ” خوب ہے۔

آپ ﷺ صحابہ نال وی مٹھا مٹھا مذاق کر لیندے سن پر مذاق وچ وی خلاف حق گل

کدی نہیں سن کر دے۔ اک واری کے سائل نے اوٹھ ۱۰ سوال کیتا۔ آپ نے فرمایا میں تینوں اوٹھنی دا بچہ دیواں۔ سائل نے عرض کیتی 'میں اوہنوں لے کے کیہ کراں گا۔ آپ نے مسکرا کے فرمایا پر اوٹھ اوٹھنی دا بچہ ای تے ہوندا اے۔ اس مزاح تے اوہنے وی ہاسے دا اظہار کیتا۔

اک مائی نے اک واری آپ ﷺ نوں جنت لئی دعا ولوں آکھیا۔ آپ ﷺ نے فرمایا جنت وچ کوئی بڈھی عورت نہیں جائے گی۔ بڈھی رون لگی، آپ نے سمجھایا کہ جنت وچ جان توں پہلاں سب نوں جوان کر دتا جاوے گا۔ تے اوہ چپ ہو گئی۔

ایہدے توں اندازہ ہوندا اے کہ تقویٰ دا جیہڑا مفہوم اج دے خشک زاہداں نے پیش کیتا اے، آنحضرت ﷺ تے اوہدے توں بہت مختلف معیار فرمایا سی۔

معاشرے دی اصلاح

ساج دے اصلاح کاراں وچوں نبی اکرم ﷺ دا مقام بڑا اچا اے۔ جیس معاشرے دی اصلاح اتے آپ ﷺ نوں مقرر کیتا گیا سی اوہ بہت زیادہ وگڑیا ہو یا سی۔ جس عہد وچ آپ ﷺ نوں گھلایا گیا اوہ تاریخ دا بڑے ہنیر دا عہد سی۔ آپ ﷺ دی انقلابی تحریک نے عرب دے معاشرے نال دنیا بھر نوں متاثر کیتا۔ آپ ﷺ دی دعوت نال جو انقلابی تبدیلیاں ہوئیاں اوہناں دا لشکارا:

بُت پرستی دا خاتمہ:

عرب دی دھرتی دے وینکاں دی اکثریت بُت پوجدی سی۔ آپ ﷺ نے بُت پوجن تے اپنی ڈاہڈی ضرب لائی کہ صدیاں توں پوجن والے بت ٹٹ گئے۔ جزیرہ عرب دے وینکاں دے دلاں دے بتاں دا وی عکس ٹٹ گیا۔ لات، منات تے عزی، 'جل' زحل تے دوار وغیرہ بھٹے ٹوٹے ہو گئے تے مشرکاں نے اینہاں اکھاں نال ویکھیا کہ اوہ کسے دا وی کجھ وگاڑ نہ سکے۔

محمد مصطفیٰ ﷺ دی دعوت نے بت پرستی دا خاتمہ صرف جزیرہ عرب توں ای نہیں سگوں پوری دنیا شام، مصر، شمالی افریقہ، اندلس، عراق، ایران، ترکستان، افغانستان، بلوچستان تے سندھ وغیرہ وچوں وی کر دتا۔ پوری دنیا وچ صرف ہندو قوم ای بُت پوجدی اے۔ ذکر جوگ

قوماں ایس مذہب نوں چھڈ چکیاں نیں۔

خود ہندوواں وچ وی کجھ لوک بتاں دی مخالفت کردے نیں۔ سکھ مذہب دا دکھرا وجود ایسے بناتے قائم ہویا کیوں جے بابا گورونانک نے بت پوجن دی تھاویں توحید دا مسلک اختیار کر لیا سی۔

توہم پرستی توں چھٹکارا:

مشرک معاشریاں دی طراں عرب دے لوک وی توہم پرست سن ہر گل توں چنگے مندے شگون لیندے۔ بتاں دے سامنے تیر چھڈ کے اپنی قسمت دا فیصلہ کردے۔ من گھڑت قصے کہانیاں وچ جتے رہندے تے اوہناں توں متاثر ہوندے۔ گاواں دی دم نال سکلیاں ٹہنیاں بنھ کے آسمانی بجلی نوں پھکن دی دعوت دیندے کیوں جے اوہناں بھانے انج کیتیاں بجلی رشک کرے گی تے بدل لے کے آئے گی۔ تاں طراں مینہ ورھے گا۔ مکدی گل ایسہ کہ مالک حقیقی نوں اپنا کارساز سمجھن دی تھاویں پتا نہیں کیہڑے کیہڑے توہم اوہناں کول آگئے سن۔

دعوت محمدی ﷺ نے سارے توہمات مٹا کے اک خدا نال تعلق قائم کیتا۔ اوہناں دے اندر جرات، حوصلہ، توکل علی اللہ تے مردانگی پیدا کیتی کہ اج تیک جہاد دے جذبے توں سرشار مومن دی کاٹ توں سارے اہل باطل بدل چکے نیں۔

غلاماں نال سلوک:

اک دور سی کہ انسان ڈنگراں طراں منڈیاں وچ دیکندے سن۔ لونڈیاں، غلام جیہڑے جنگ وچ عاجز ہو جاوےں پاروں یاں قرض تھلے دب جاوےں پاروں کسے دوجے دی ملکیت بن جاندے سن، اپنے مالک دے رحم و کرم تے سن۔ اوہ مالک کل سی بھانویں تے قتل کر دیوے، بھانویں دکھ دیوے یاں گانا سکھا کے کمائی دا ذریعہ بنا سکدا سی۔ غلامی دی ایس لعنت نوں مکان لئی اسلامی تحریک نے بہت سارے طریقے کڈھے۔ آپ ﷺ نے غلاماں دے حقوق مقرر کر دتے کہ غلاماں نوں اوہو ای کھلاؤ جیہڑا خود کھاندے او۔ تے جو خود پہنو اوہناں نوں وی اوہو پہناؤ۔ اینہماں نال چنگے سلوک نال پیش آؤ۔ غلامی نوں مکان لئی وی بہت سارے رستے کڈھے گئے مثال دے طور تے بہت سارے گناہواں دے کفارے وچ غلام نوں آزاد کرنا۔ مال و زکوٰۃ تے صدقیاں دے خرچ وچوں غلام نوں آزاد کرنا مستقل قانون وچ شامل ہو گیا۔

عورت دی مظلومیت دا خاتمہ:

رسالت دا سورج طلوع ہون توں پہلے عرب دے لوک عورت نوں اپنی پونجی سمجھدے سن۔ اک آدمی من مانیاں کردا کئی کئی شادیاں رچاندا۔ باپ دے مرن بعدوں باپ دی منکوہ پتر دے حق وچ چلی جاندی۔ خاوند اپنی بیوی نوں جوئے وچ وی ہرا سکدا سی۔ باپ بیٹی نوں زندہ درگور کر کے اپنے فرض توں واند اہو جاندا۔

رحمت اللعالمین ﷺ دی آمد توں بعد عورت دی ایہہ مظلومیت مک گئی۔ ہن نہ تے بچی نوں زندہ دفن کیتا جاسکدا سی تے نہ ای وادھو شادیاں کیتیاں جاسکدیاں سن۔ سگوں عورت گھر دی ملکہ تے وزیر خاوند سی۔ گڈی دا دو جا پیسہ تے تصویر دا چنگارخ سی۔ ماں دی حیثیت نال اوہدے قدام تھلے جنت سمجھی جاندی سی اوہدی حیثیت احترام دے قابل سی۔ ہن اوہ باپ تے شوہر دی وراثت وچ وی حصہ دار سی۔ اوہنوں جائیداد رکھن دا حق حاصل سی۔ اوہ معاشرے دی فلاح و بہبود وچ کوشش کردی نظر آؤندی تے مستقبل دیاں آگواں دی تربیت دی ذمہ دار سی۔

عرب دی دھرتی توں باہر وی اسلام نے عورت نوں مظلومیت دی زندگی چوں چھٹکارا دویا۔ جتھے جتھے اسلام دیاں لہراں گئیاں انسانیت دے ایس احترام جوگ حصے نوں حق ملے۔

مساوات دا تصور تے آزادی:

دین مصطفیٰ ﷺ وچ سبھے انساناں دا معاشرتی مقام اکو جیہا سی۔ مسلماناں نے اوس ویلے دیاں مہذب قوماں نال ٹکرائی تے دس دتا کہ ساڈے مذہب وچ ایہہ طریقہ نہیں کہ اک انسان خدا بن بیٹھے تے دوجے اوہدے بندے بن کے کھڑے رہن۔ مسلماناں دا سپہ سالار عام سپاہیاں دی طراں سادہ جئے خیمے وچ رہندا تے امیر المؤمنین اپنے غلام نال ٹرن توں پہلے اوٹھ اتے وارو واری بہن دا معاہدہ کردا۔ اسلام نے رومی بادشاہواں دے اکھاڑیاں نوں بند کرا دتا۔ جتھے قیصر روم تفریح دے طور تے انساناں نوں شیراں کولوں پھڑوا کے مزے لیندا سی۔

مکدی گل ایہہ کہ حالات تے وقت دی چکی وچ پے ہوئے عوام لئی اسلام ہر تھاں تے آزادی دا پیغام لے کے پہنچیا۔

جان، مال، عزت تے آبرودی حفاظت:

آنحضرت ﷺ نے جان، مال، عزت تے آبرودے تحفظ دی نہ صرف دستوری ضمانت دتی سگوں عملی طور تے وی ایہدا انتظام کیتا۔

حجۃ الوداع دے خطبے وچ فرمایا کہ تہاڈے خون، مال تے تہاڈیاں عزتاں اک دوجے تے ایس طراں حرام نیں جس طراں تسی اج دے دن ایس شہرتے ایس مہینے دی حرمت کردے او۔
رنگ، نسل تے زبان دیاں ود کریاں وا ملکنا:

حضور ﷺ توں پہلے عرب معاشرے وچ آباء پرستی دی وباء عام سی تے اوہ اپنے اباؤ اجداد تے ایس حد تک فخر کردے سن کہ اپنے اسلاف دی کسے غلطی نوں غلطی من لئی تیار نہیں سن۔

آپ ﷺ نے بت پرستی دا بت پاش پاش کر دتا۔ عربی تے عجمی دے امتیاز نوں مٹایا، سرخ و سیاہ نوں برابر قرار دتا۔ حضرت بلالؓ تے حضرت صہیبؓ رومی نوں قبول حق وچ سبقت (پہل) دی وجہ پاروں بلند مرتبہ عطا فرمایا۔ اولاد آدم وچ اک دوجے تے فوقیت تے بازی لے جاؤن لئی تقویٰ دی بنیاد رکھی۔ ایس طراں آپ ﷺ نے پندرہ صدیاں پہلے رنگ و نسل، لسانی تعصبات دے اوہ بت توڑ دتے جنہاں نوں اج تک جدید انسان اپنے سینے نال پھیریا ہویا سی۔

بھائی چارہ تے محبت:

بھائی چارے تے محبت دا نعرہ بہت سارے لوک لاندے نظر آوندے نیں پر محبت دے جذبے نوں عملی طور تے دل دیاں ڈو گھیاٹیاں وچ اتارن دی مثال محمد ﷺ نے قائم کر کے دکھائی۔ عرب دے معاشرے وچ جتھے نفرتاں دے سمندر بوہتا خون و گاون دا سبب ہوندے سن، اوہ دور وی آیا جدوں نبی اکرم ﷺ نے اک مہاجر نوں اک انصاری دا بھراء بنایا (مواخات) اوس انصاری نے وی اخوت دی حد کردتی۔ ایس طراں کہ اوہنے اوس نوں اپنے گھر بار تے کاروبار وچ برابر دا حصے دار بنایا۔ ایتھوں تیک کہ اپنی دو بیویاں وچوں اک بیوی نوں طلاق دے کے اوہدے نکاح وچ دیون دی پیشکش کیتی۔ اوہ معاشرہ جیہڑا کہ رسول اللہ ﷺ نے قائم کیتا۔ اوہدے وچ کسے شخص لئی ایہہ جائز نہیں سی کہ اوہ ایس حالت وچ ڈھڈ بھر کے

سوویں تے اوہدا گوانڈھی بھکھاستا ہووے۔ (تے اوہدی حد چالی گھراں تیک مقرر کیتی) جتھے بیمار دی وات کچھی تے عیادت کیتی جاندی سی۔ جتھے رشتہ داراں دی مدد کیتی جاندی سی جتھے معافی تے درگزر توں کم لیا جاندی سی تے جتھے اک انسان دی دوجے انسان نال محبت خالص اللہ لئی سی۔

جتھے اک زخمی دوجے زخمی بھراء نوں اپنے توں پہلوں پانی دا پیالہ پیش کردا سی گل کیہہ پئی جتھے محبت تے بھائی چارے دے رشتیاں نے پورے معاشرے نوں جسد واحد (اک جسم) بنا کے رکھ دتا۔ جمدے اک اعضاء دی تکلیف نال دوجے سارے اعضاء بے چینی دا شکار ہو جاندے سن۔

بے حیائی توں پاک معاشرہ:

حضور ﷺ نے جیہڑا معاشرہ قائم کیتا، اوہدے وچ شراب تے پابندی لگی تے نبی دی محبت وچ اوہ شراب مدینے دیاں گلیاں وچ پانی دی طراں ویہا دتی گئی۔ تے اوہدے پین لئی رکھے ہوئے سوہنے پیمانے تے جام توڑ بھن کے سٹ دتے گئے۔ بے حیائی دے نیڑے تک جان توں روک دتا گیا۔ اوس معاشرے وچ جتھے کسے دی نونہ دھی نوں کسے غزل دا موضوع بنایا جاسکدا سی تے زنا اک باعث فخر فعل سمجھیا جاندی سی، اوتھے زانی نوں ڈرے تے زانیہ نوں پتھر مار مار کے مار دین دی سزا نافذ کیتی گئی۔ بے حیائی نوں فعل شیطانی قرار دتا گیا۔ عورتاں نوں چادر نال منہ ڈھک کے چلن دا حکم دتا گیا۔ بری نگاہ نوں اکھاں دا زنا قرار دتا گیا تے قرآن پاک وچ نگاہواں تھلے رکھن دے حکم نے معاشرے نوں اجیہا حیا دار بنا دتا کہ بیت المقدس دے عیسائی ایسے حیا داری توں مرعوب ہو کے اطاعت قبول کرن تے آمادہ (تیار) ہوئے سن۔

دلاں دی اصلاح:

رسول اللہ ﷺ دی اصلاح تحریک دا سب تو اہم پکھ ایہہ وے کہ آپ نے قانون دے زور نال اصلاح کرن دی بجائے دلاں دی اصلاح دل توجہ دتی۔ مومنناں نوں سمجھایا کہ جسم وچ اک ٹکڑا اے کہ اس دی اصلاح ہو جائے تے پورا جسم درست ہو جاندی اے تے اوہ ٹکڑا ”دل“ اے۔

اللہ دا خوف تے خداناں ملن دا شوق، محمد رسول اللہ ﷺ دی اطاعت، محبت، آخرت دا تصور تے جواب دین دا احساس، فرشتیاں دے وجود دا ادراک (فہم) تے خداوند قدوس دی

قدرت کاملہ دا احساس اوہ بنیادی عوامل سن جنہاں نے ایسیاں ایسیاں پاک ہستیاں پیدا کیتیاں کہ دنیا اج تیک اوہناں دی مثال پیش نہیں کر سکی۔

اللہ دے رسول ﷺ

”انسان کامل“ نوں کائنات دے خالق نے سبھے انساناں سچا ہادی متھیا اے تاں بے انسان نوں بت پرستی، توہم پرستی تے انسان دی غلامی توں نجات دوا کے صرف اپنے خدا دا بندہ بنایا جائے تے اپنے خداوند توں منہ موڑ کے شیطان دی پرستش کرن والیاں نوں اوہناں دے رب دا پیغام پہنچایا جائے۔ انسان نوں مٹی پتھر دے بنے ہوئے بتاں دی پوجا توں وی روکیا جائے۔ اپنی خواہشات تکمیل لئی پوجا تے غیر اللہ دے سامنے ہتھ پھارن توں منع کیتا جائے سگوں حساب دیہاڑ دی یاد دلا کے اوہنوں ذمہ دار زندگی گزارن تے تیار کیتا جاوے تاں بے خدا دی زمینی مخلوق دی اصلاح ہون پاروں جیہڑا فساد اٹھیا اے تے ظلم دا جیہڑا بازار گرم ہو رہیا اے ایہدا آپا انسداد کیتا جاسکے۔

اللہ تعالیٰ نے انساناں دی راہنمائی واسطے وِقیاس وِقیاس نال اپنے خالص بندے دنیا تے کھلے۔ جنہاں نوں نبی تے رسول (پیغامبر) آکھیا جاندا اے۔ رسول دنیا تے اللہ دے ہنسیا دے ہنسیا رساں ہوندے نیں۔ سب توں آخری رسول حضرت محمد ﷺ نیں تے اوہناں نے قول تے فعل نال حق دی دعوت دتی تے کتاب اللہ ”فرقان“ دے ذریعے حق نوں باطل وچوں دکھرا کڈھ کے رکھ دتا۔ آپ ﷺ نے حجۃ الوداع دے موقعے تے اک لکھ لوکاں دے مجمعے کولوں ایہہ گواہی لئی کہ میں اللہ دا پیغام تہاڈے تک پہنچا کے رسالت دا حق ادا کردتا اے۔

زندگی دا مقصد:

محمد ﷺ دے اُپر ”لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ“ دی بنیاد اُتے ہمہ گیر انقلاب لیاؤن دی ذمہ داری پائی گئی سی۔ آپ ﷺ نوں ایسے واسطے مبعوث کیتا گیا سی کہ اوس نظام زندگی نوں (دین اسلام) باقی بھاری زندگی دے نظاماں (ادیان) تے غالب کردتا جائے۔ بھانویں ایہہ گل مشرکاں نوں کئی ای ناگوار کیوں نہ ہووے۔ ارشاد باری تعالیٰ اے:

هو الذی ارسل رسوله بالهدی و دین الحق لیظہرہ علی الدین کلہ

ولو کرہ المشرکون ○

”اوہ اللہ اے جس نے اپنے رسول نوں ہدایت تے دین حق نال بھیجیا اے تاں جے اوہنوں سبھے دیناں تے غالب کر دیوے۔ خواہ مشرکاں نوں کنا ای ناگوار کیوں نہ ہووے۔“

دین دی تبلیغ کرن والا:

سچے نبی ﷺ نے ایس مقصد لئی پوری عمر دن رات کوشش کیتی تے خاموش تبلیغ توں مڈھ بنھیا۔ ایسے متین فطرت نفوس نوں اپنے دوالے جمع کیتا جو کہ بت پرستی توں نفرت کردے سن۔ جیہڑے معاشرے وچوں ہون والے ظلم توں تنگ سن۔ یاں اوس ظلم وچ شریک رہے سن۔ پر اوہناں دی فطرت سلیم چھیتی یاں دیر نال ایس حقیقت نوں جاچ گئی سی کہ خدا دی تھاویں کسے ہووے دی عبادت ای دنیا وچ فتنہ تے فساد پھیلان دا سبب اے۔ ان اشرك لظلم عظیم تے ایسہ حق صرف خالق کائنات دا اے کہ اوسے دا حکم نیا جائے۔ آپ نے اوس دین حق دی تبلیغ دا حق ادا کیتا۔ اپنے خاندان والیاں نوں ایہدی دعوت دتی۔ قریشی سرداراں نوں خبردار کیتا تے خانہ کعبہ وچ رکھے ہوئے بتاں دے سامنے اوہناں دی بے بسی تے رب کائنات دی ربوبیت دا اعلان عام کیتا۔ مکے والیاں توں دکھ عرب دے دور دراڑے علاقیاں توں آئے ہوئے قبیلیاں نوں جیہڑے عکاظ دے میلے یاں حج و عمرہ دی غرض نال مکہ آندے سن۔ اس حقیقت نوں قبول کرن دی دعوت دتی۔ آپ ﷺ دی دعوت مکہ توں باہر کھلری۔ جسٹہ دے بادشاہ نجاشی دا دل موم ہويا۔ طیبہ والیاں نوں قبول اسلام دی توفیق ملی۔ ابوذر غفاریؓ تے سلمان فارسیؓ جیہڑے نیک تے مبارک روحاں دوروں دوروں کھچیاں چلیاں آئیاں ایہوں تیک کہ ایسہ ننھا ننھا شجر حق اک تناور درخت بن گیا۔ جیہدی ٹھنڈی تے مٹھی چھاں عرب دیاں حداں توں باہروی دکھی انسانیت لئی نجات دا پیغام بنی۔

استقامت:

ہادی برحق نے اپنی دعوت نوں پھیلان لئی دن رات محنت کیتی۔ ایس دعوت دے رستے وچ مزاحم ہون والے پتھروی کھاہدے۔ اوہناں دے ٹے ہوئے کنڈیاں نے تلیاں وی زخمی کیتیاں۔ آپ ﷺ دے ساتھیاں نے گرم ریت تے گھیٹے جان دے باوجود احد احد دے نعرے لائے۔ گرم کولیاں تے لیٹ کے توحید الہی دی تصدیق کیتی تے اپنی جان دا نذرانہ پیش کر کے شہادت دا حق ادا کیتا۔

آپ ﷺ نہ ظلم توں مرعوب ہوئے نہ دنیوی جاہ و جلال دی پیشکش آپ ﷺ نوں

حق دی راہ توں ہٹا سکی۔ آپ ﷺ نے واضح کر دتا۔ ”خدا دی قسم جیکر ایسہ لوک میرے اک ہتھ تے سورج دو بجے ہتھ تے چن وی لیا کے رکھ دین تے فیروی میں ایس فریضے نوں نہیں چھڈاں گا۔ ایسوں تیک کہ میں کامیاب ہو جاواں یاں ایسے رستے وچ میری جان کم آجاوے۔“ آپ ﷺ نے شعب ابی طالب دیاں سختیاں برداشت کیتیاں، وطن چھڈیا، بدر تے اُحد دے میداناں وچ اپنے توں کئی گناہ ودھ حملہ آوراں دا مقابلہ کیتا۔ غزوہ احزاب وچ عرب قبیلیاں قریش مکہ تے یہودی مشرکانہ جارحیت دا مقابلہ کیتا۔

روم دی وڈی طاقت (Super Power) نال ٹکر لئی۔ پر آپ ﷺ کسے دی مصیبت تے آزمائش وچ پے کے حق دار ستا چھڈن لئی تیار نہ ہوئے۔

حکمت تے تبلیغ:

اسلام دی تبلیغ دی حیثیت نال آپ ﷺ دا انداز بہت حکیمانہ سی۔ آپ ﷺ مخاطب دی نفسیات دا خاص خیال رکھدے تے اوہدے مطابق اوہدے نال گل بات فرماندے۔ بدوداں نوں اوٹھاں دی مثال نال سمجھاندے۔ زنا دی اجازت منگن والے قریشی نوں ایسہ کہہ کے لاجواب فرما دیندے کہ توں اپنی ماں، بہن یاں دھی نوں ایہدی اجازت دین لئی تیار ایس؟ جس علاقے وچوں کوئی سائل آؤندا، اوہدی مقامی بولی تے لہجے وچ اوہدے نال گل کردے۔ روز روز دی تبلیغ دے لہجے چوڑے خطبے توں پرہیز کردے تاں جے لوک بورنہ ہو جاوے۔ کسے کولوں غلطی ہو جاندی تے اوہنوں زائل کرن لئی خوبصورت طریقے استعمال کردے۔ جمالت تے عناد دے مقابلے تے وسعت ظرف دا مظاہرہ کردے۔ دین نوں لوکاں لئی پرکشش بناندے تے مشکل پسندی توں پرہیز فرماندے۔

انسانیت دا معلم:

محمد مصطفیٰ ﷺ دنیا بھر وچ علم دے بجھے چراغ جلان لئی دنیا وچ آئے۔ آپ ﷺ نے ارشاد فرمایا۔ ”میںوں دنیا تے معلم بنا کے گھلیا اے۔“ آپ ﷺ نے ہمیشہ نفع بخش والے علم دین دی کوشش کیتی۔

معلم انسانیت دا پہلا مدرسہ مکہ دا محفوظ مقام دار ارقم سی۔ مدینہ تشریف لیاؤن توں بعد مسجد نبوی نوں اک بلند پایہ درس گاہ دی حیثیت حاصل ہو گئی۔

علم دی قدر دانی ایسہ سی کہ آپ نے فرمایا۔ من تعلم القرآن و علمہ ”علم دا وڈا

ذریعہ وحی الہی اے جو نبیاں اُتے آؤندی۔ ”محمد ﷺ آخری نبی سن جنہاں تے وحی نازل ہوندی۔

ایس توں بعد آپ ﷺ نے واضح کر دتا کہ (ترجمہ) ”میں آخری نبی آں تے میرے بعد کوئی نبی نہیں آوے گا تے نہ ای کوئی امت پیدا ہووے گی۔“

فتح مکہ دے موقع تے وحی الہی نے دس دتا کہ الیوم اکملت لکم دینکم قرآن پاک دی حفاظت دا ذمہ خود خدا نے لیا کیوں جے آخرت توڑی کوئی دوجی کتاب تے نہ ای نبی مبعوث ہونا سی۔ جتھے کہ تعلیم اسلام نوں نویں سریوں تازہ کرنا سی۔ دوجیاں کتاباں وچ ردوبدل دی بناء تے ایہدی حفاظت دا ذمہ خود اللہ نے لیا۔ ایہو وجہ اے کہ صدیاں لنگھ جاون توں بعد وی ایہدے وچ ذرہ جتا فرق نہیں آیا۔ دن رات مصلحین تے صلحاء امت تجدید دین دے کم وچ مصروف رہندے سن۔ ایہہ شرف دین محمدی نوں ای حاصل اے۔

جنگی حیاتی

غزوے تے مہماں (سرے)

ایس گل وچ رائی بھر شک نہیں کہ عرب شریف دے سارے دے سارے قبیلے اسلام دے ویری سن۔ ویر دی وڈھی وجہ ایسہ سی کہ سارے قبیلے بتاں دی پوجا نوں دھرم تے قانون دا درجہ دیندے سن جدوں کہ اسلام پہلے دنوں ایس نوں جڑوں مکان لئی تلیا ہویا اے۔ ایہدے نال نال قریش دا اثر سارے عرب تے سی حج ویلے سارے قبیلے مکہ وچ اکٹھے ہوندے تے قریش والے ایسہاں نوں اسلام دشمنی لئی پریر دے سن۔

مسلماناں نال ویر دی اک وجہ ایسہ وی سی کہ عرب شریف دے سارے قبیلیاں دی کھٹی کمائی دا ذریعہ لٹ مارتے قتل و غارت سی تے اسلام ایسہاں نوں ایسہاں دے کرتباں توں روک دا سی کافراں نوں ایسہ گل بھدی سی پئی جے اسلام آگیا تے اوہناں دی کھٹی کمائی دا ایسہ در بند ہو جاوے گا۔

ایس طراں دشمنان دے وچ رہ کے اپنا دفاع کرنا مسلماناں دا عین حق سی جیہڑا اوہناں ورتیا۔ تاریخ لکھن والیاں دے کہن موجب 33 غزوے لڑے گئے جنہاں وچوں 19 غزوے باقاعدہ آمنے سامنے آکے ہتھیاراں نال لڑے گئے۔ پر بہتے تاریخ لکھن والے مہماں (سرے) دا بھوگ ای نہیں پاؤندے جدوں کہ اوہ وی اک طراں دی جنگ ای سن۔ البتہ ابن سعد نے اپنی کتاب طبقات تے ائمہ فن وچ تقریباً ہر واقعے دا سبب لکھیا اے یعنی کیہڑے قبیلے نے مسلماناں تے کیوں چڑھائی کیتی تے آنحضرت ﷺ نے ڈاک لان لئی کنہوں کنہوں گھلیا۔

ایسے غزوے تے مہم (سرے) دی سہان ولوں گل کھولنی ضروری اے۔ غزوہ تے اوہ لڑائی ہوندی اے جیہدے وچ رسول مقبول حضرت محمد ﷺ نے خود شرکت فرمائی ہووے تے مہم اوہ ہوندی اے جیہدے وچ کسے حملہ آور نوں ڈک لان لئی یاں حالات جانن لئی کسے اصحابی دی اگوائی وچ کجھ بندے گھلے گئے ہوں یاں حضرت محمد ﷺ نے خود وی شرکت فرمائی ہووے تے لڑن دی نوبت نہ آئی ہووے۔

ایسے غزوات تے مہماں نوں نکھیڑیا نہیں جا رہیا سگوں زمانی ونڈ نال پیش کیتا جا رہیا اے

البتہ مشہور تن غزوے ذرا کھول کے بیان کیتے گئے نیں جیہڑے اپنی زمانی ونڈ موجب جتھے
اوندے نیں اوتھے ای درج نیں۔

پہلی ہجری نوں آپ نے یہودیاں نال امن تے امان نال رہن دا معاہدہ کیتا تے آپ دی
تبلیغ پاروں یہودیاں تے عیسائیاں دے دو آگو مسلمان ہو گئے۔

سیف البحر دی مہم

رمضان وچ آپ سرکار ﷺ نے حضرت حمزہؓ نوں تریسہ مسلماناں دا سالار بنا کے
گھلایا کہ اوہ پتلاوے کہ ابو جہل دے قافلہ دا مقصد کیہ اے۔ عیص دے کول آنا سامنا تے
ہویا، پر جنگ نہیں ہوئی۔ اینہوں ”مہم سیف البحر آکھدے نیں۔ ایس مہم وچ مسلماناں دا
جھنڈا چٹا سی۔

رابعہ دی مہم

شوال وچ حضرت عبیدہ بن حارث رضی اللہ عنہ نوں سٹھ بندیاں نال آقا حضور
ﷺ نے رابعہ ول گھلایا۔ رابعہ مکے مدینے دی پرانی سڑک تے اک قبصہ اے۔
مہم رابعہ وچ وی مسلماناں دا جھنڈا چٹا ای سی۔ ابو سفیان دے نال دو سو قریشی سن۔
بھانویں لڑائی نہیں ہوئی، فیروی مسلمانوں ولوں کافراں ول پہلا تیر حضرت سعد بن ابی وقاصؓ
نے چلایا۔

خرارہ دی مہم

ذیقعد وچ آپ سرکار ﷺ نے حضرت سعد بن ابی وقاصؓ نوں ویسہ بندیاں نال
خرارہ گھلایا، چٹا ای جھنڈا دتا تے فرمایا کہ خرارہ توں اگے نہ جانا۔ ایسہ پنجویں دن اوتھے اڑے تے
قریش دی جماعت واپس مکے ٹر گئی ہوئی سی۔ ایسہ گشت کر کے واپس مدینے پاک آگئے۔

ابوادی مہم

صفر 2 ہجری وچ حضور پاکؐ ستر مجاہداں نال ابوا گئے۔ بنو حمزہ نال معاہدہ فرمایا تے پندرہ

دناں بعد مدینے شریف پرتے۔ سرکار ﷺ نے جنے سفر کیتے، سیرت دی کتاباں وچ اوہناں نوں غزوے کہیا جاندا اے، تے معنی ایسہ نکدا اے بھی حضور ﷺ نے کافراں نال اپنے سارے مقابلے کیتے یا لڑائیاں لڑیاں۔ گل ایسہ نہیں، حضور پاک ﷺ دے بہت سارے سفر مدینے پاک دے اردگرد و سن والیاں قبیلیاں نال معاہدے کرن واسطے کیتے گئے سن۔ اوہناں دا مقصد لڑائی ہے ای نہیں سی۔ (116) غزوہ ابوا یا غزوہ ودان وی امن دے قیام واسطے کیتا گیا سفر ای سی۔ ایس سفر تے تشریف لے جان لگیاں آپ سرکار ﷺ نے حضرت سعد بن عبادہؓ نوں مدینے پاک دا گورنر بنایا۔

غزوہ بواط

حضور پاک ﷺ دی حیاتی دا پچو نچواں ورہا ”غزوہ بواط“ توں شروع ہویا۔ آپ سرکار ﷺ ربیع الاول 2 ہجری وچ دو سو صحابہ کرامؓ نال نکلے۔ حضور ﷺ نے حضرت سعد بن معاذؓ نوں مدینے دا امیر بنایا۔ مکے دے قریشیاں کافراں دے قافلے نال ٹکرا نہیں ہویا۔

غزوہ ذوالعشیرہ

ایسے مہینے کرز بن جابہ فہری نے کجھ بندے دی رتل نال مدینے دے قریب ڈاکا ماریا، مال ڈنگر کھولے تے جیہڑے اک صحابیؓ ڈنگراں دی نگرانی کر رہے سن اوہناں نوں شہید کر دتا گیا۔ آپ سرکارؐ نے اوہدا پچھا کیتا۔ کرز ڈنگر چھڈ کے نس گیا۔ ڈنگر واپس آگئے پر کافراں وچوں کوئی نہ لبھا۔ حضور پاکؐ نے اپنی غیر حاضری وچ حضرت زید بن حارثہؓ نوں مدینے پاک دا امیر بنایا سی۔

اظہر محمود (117) ایسہ واقعہ انج ای بیان کردے نیں جدوں کہ نور بخش توکلی (118) ایس واقعہ نوں غزوہ بدر اولیٰ دا نال دیندے نیں۔

جمادی الاخریٰ وچ آپ ﷺ نے حضرت ابو سلمہؓ نوں مدینے دا حاکم مقرر فرمایا تے خود ڈیڑھ دو سو صحابیؓ نال لے کے نکلے، تے ذوالعشیرہ تک تشریف لے گئے۔ ایس سفر نوں ”غزوہ ذوالعشیرہ“ کہندے نیں تے بعضے لکھدے نیں کہ مکے دے کافراں دے قافلے دا پچھا کیتا گیا سی جیہڑا نہیں لبھا۔ پر سچ ایسہ اے بھی آپ سرکار ﷺ نے ایس سفر وچ بنو ضمہرہ دے دوست قبیلے بنی مدج نال صلح دا معاہدہ فرمایا تے ایسہ سفر وی جنگ واسطے نہیں سی، صلح

صفائی تے معاہدے واسطے کیتا گیا سی۔ ذوالعشرہ مکے مدینے دے وچکار، نبوع دی بندرگاہ دے کول واقع اے۔

عبداللہ بن حبش الاسدی دی مہم

ایسے سال رجب وچ حضور پاک ﷺ نے حضرت عبداللہ بن حبش "نوں بارہ مہاجر صحابیوں نال اک مہم تے گھلیا۔ اوہناں نوں سرکار ﷺ نے اک خط دتا تے فرمایا کہ آغاز سفر توں دو دن مگروں ایسے خط کھول کے ایہدے تے عمل کرنا۔ جیہدے وچ ارشاد ایسے سی کہ نخلہ جاؤ تے قریش دے قافلیاں دی سونہ لیو۔ ایس قافلے نال چھ اوٹھ سن۔ اک اوٹھ راہ وچ گواچ گیا تے ایہدی وجہ توں دو صحابی پچھے رہ گئے سن۔ دس بندے اپنے سالار نال نخلہ اڑے۔ اوٹھے قریش دے قافلے نال لڑائی ہو گئی۔ ایہناں دو بندے قیدی کر لئے تے اک مار سٹیا۔ ایسے واقعہ رجب دی اخیرلی تاریخ نوں ہویا۔

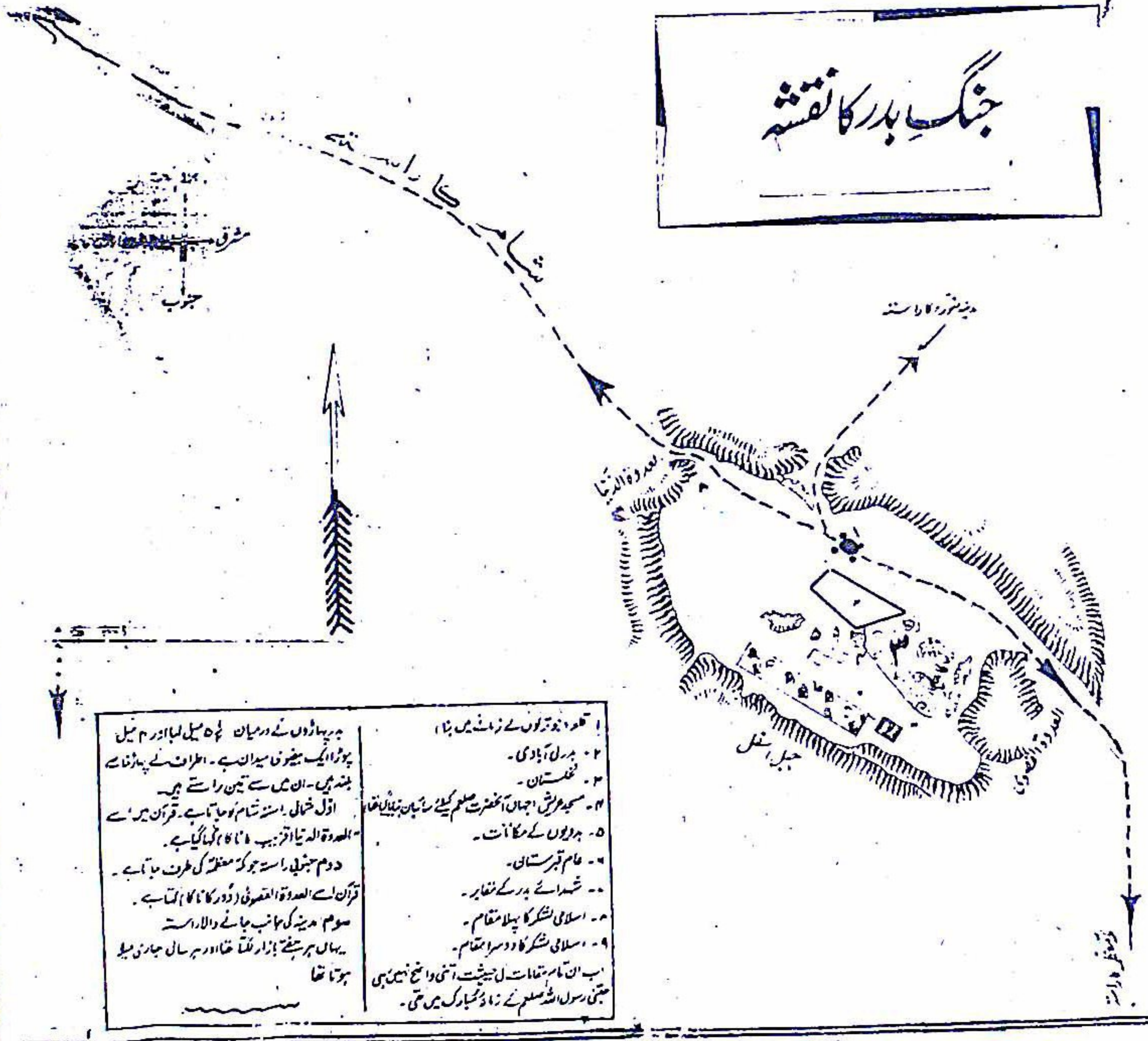
ایسے رجب حرمت والا مہینا وی سی تے آپ سرکار ﷺ نے لڑائی دا حکم وی نہیں سی دتا۔ ایس لئی حضور ﷺ نے دوہاں قیدیاں نوں وی چھڈ دتا تے مقتول دا "خون بہا" وی ادا کیتا۔

شعبان وچ مسلماناں لئی جنگ فرض قرار دے دتی گئی۔ جیویں "تیس اوہناں نال لڑو جیہڑے تہاڑے نال جنگ کر دے نیں ے حدوں نہ ودھنا۔ کیوں جے اللہ حدوں ودھن والیاں نوں پسند نہیں کردا۔" ایہناں آیتاں وچ ای فرمایا کہ فتنہ قتل توں زیادہ سخت اے۔ اوہناں نال لڑائی کرو، اودوں تیکر، جد تک فتنہ مک نہ جائے۔

واقعہ سہمی دی مہم

مہم نخلہ دے موقعے تے واقعہ سہمی نے اک کافر حضرمی نوں جیہڑا قتل کیتا سی، اوہ قریشیاں نوں ہضم نہیں سی ہو رہیا، تے اوہ لڑن مرن واسطے کسے موقعے دی تلاش وچ سن۔ جے حضور پاک ﷺ کسے تجارتی قافلے دی کھوج وچ آئے ہوندے تے اوہنوں بچ کے نہ جان دیندے۔ مکے دے کافراں نے مسلماناں نال جیہڑا سلوک کیتا سی، اوہدے بدلے وچ اوہناں دے تجارتی قافلے وی لٹ لئے جانڈے تے حرج کوئی نہیں سی۔ پر ایسے گل عجیب اے کہ جس قافلے پچھے مسلمان جانڈے سن، اوہ بچ کے نکل جاندا سی۔ حقیقت ایسے اے کہ

جنگ بدر کا نقشہ

<p>۱۔ قحطیوں کے زمانے میں بنا ۲۔ برلی آبادی۔ ۳۔ نخلستان۔ ۴۔ مسجد اقصیٰ جہاں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نے سب سے پہلے نماز پڑھی تھی۔ ۵۔ درویشوں کے مکانات۔ ۶۔ عام قبرستان۔ ۷۔ شہدائے بدر کے مقابر۔ ۸۔ اسلامی لشکر کا پہلا مقام۔ ۹۔ اسلامی لشکر کا دوسرا مقام۔</p>	<p>بدر پہاڑوں کے درمیان ۵ میل لمبا اور ۳ میل چوڑا ایک بیوقوف میدان ہے۔ اطراف کے پہاڑوں سے پتھر پڑتا ہے۔ ان میں سے تین راستے ہیں۔ اول شمالی راستہ شام کو جاتا ہے۔ قرآن میں اسے 'العدوۃ الہیاء' کہا گیا ہے۔ دوم جنوبی راستہ جو کہ معظمہ کی طرف جاتا ہے۔ قرآن اسے 'العدوۃ القصری' (دور کا نام) کہا ہے۔ سوم حدیبیہ کی جانب جانے والا راستہ یہاں پر پہلے بازار تھا اور ہر سال جان میلو ہوتا تھا</p>
---	--

اب ان تمام مقامات کی حیثیت اتنی واضح نہیں ہے جتنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے زمانہ مبارک میں تھی۔

مسلماناں نے کسے قافلے تے حملہ ای نہیں کیتا، نہ اوہ ایس مقصد واسطے کدی نکلے سن۔
 حضور پاک ﷺ مدینہ یوں ٹرے تے آپ دے نال تن سو دے لگ بھگ مہاجر سن،
 انصار بہتے سن۔ سارے دو گھوڑے تے ستر اوٹھ۔ حضور پاک ﷺ حضرت علیؓ تے حضرت
 مرثدؓ تہاں حصے اک اوٹھ آیا سی۔ تے حضور پاک ﷺ دے حکم نال تنے اپنی اپنی واری نال
 اوس تے سوار ہوندے سن۔

ذفران دی مہم

حضور پاک ﷺ نے مدینے دا انتظام نابینا صحابی حضرت ابن ام مکتومؓ دے سپرد کیتا سی
 جس ویلے روجاء اڑے تے آپ ﷺ حضرت ابو لبابہؓ نوں مدینے دا منتظم بنا کے واپس کر
 دتا۔ اسلامی لشکر ذفران دی وادی وچ سی، جے پتا لگا بھئی کافر بڑی تیاری نال اڑے پئے نہیں۔
 حضور پاک ﷺ نے بدر دے کھوہ (یا چشمے) دے نیڑے ڈیرے لائے۔
 مکے دیاں کافراں دی گنتی تیرہ سو سی۔ سو گھوڑے، چھ سو زہاں تے اونٹھاں دا انت ای
 نہیں سی۔

غزوة بدر

مولانا نور بخش توکلی ایس غزوة نوں سبھ توں وڈا غزوة من دے نیں۔ (119)

بدر:

مدینہ منورہ توں تقریباً 80 میل دے فاصلے تے اک بدر نامی آبادی ہے، اوس آبادی وچ
 موجود کھوہ دے نیڑے لڑی گئی لڑائی نوں غزوة بدر داناں دتا گیا اے۔
 حضور اکرم ﷺ نے مدینہ منورہ آنڈیاں ای سب توں پہلے ایہدے آلے دوالے غیر
 مسلم یہودی آبادی، مدینہ تے ساحل بحیرہ احمد دے درمیان دے قیسیاں نال غیر جانبداری دے
 معاہدے کیتے تہاں جے ایہہ لوک مکے دیاں مشرکاں نال سازباز کر کے دین دی اشاعت واسطے
 خطرہ پیدا نہ کردین۔

اوہ معاہدے ایہہ سن:

1- جے اگر کوئی دشمن ساڈے تے حملہ کردیوے تے تسی اوہناں دا ساتھ نہ دینا سگوں غیر

جانبدار رہنا۔

2- تماڑے مذہبی معاملات وچ ساڈا کوئی دخل نہیں ہووے گا۔

3- اسی کے نوں زبردستی مسلمان نہیں کراں گے۔

ادھروں نبی اکرم ﷺ نوں جہاد دے احکام موصول ہو رہے سن۔

(ترجمہ) ”تسی اللہ دی راہ چے اوہناں لوکاں نال لڑو جیہڑے تماڑے نال لڑدے نیں مگر

زیادتی نہ کرو، اللہ زیادتی کرن والیاں نوں پسند نہیں کردا۔“ (البقرہ: 190) (120)

1- غزوة بدر دے سبب:

جدوں توں مسلمان ہجرت کر کے مدینہ آئے سن، مکے دے کافر اس کوشش وچ سن کہ اینہاں دی ایسہ جائے پناہ وی کھوہ لئی جاوے۔ رئیس المنافقین عبداللہ بن ابی مدینہ دا بادشاہ بنن والا سی، اوس نوں مکہ والیاں نے لکھیا۔

”تساں ساڈے آدمی نوں پناہ دتی اے یا تے محمد (ﷺ) نوں مدینہ چوں کڈھ دیوویاں قتل کر دیو۔ نہیں تے اسی تماڑے تے حملہ کر کے تہانوں تباہ کر دیواں گے۔“

رسول اللہ ﷺ نوں جد اس گل دا پتہ لگیا اوہناں نے عبداللہ بن ابی دے کول جا کے اوہنوں سمجھایا جیہدی وجہ نال اوہ کوئی عملی قدم نہ اٹھا سکیا۔

دو جے پاسے قریش نے مدینہ دے یہودیاں نال وی خط و کتابت جاری رکھی۔ جیہدے کارن مکے دے کافر، یہود تے منافقاں دیاں ایسہ سازشاں معرکہ بدر دی صورت وچ نمودار ہوئیاں۔

2- مکے دیاں کافراں دی روحانی پیشوائی:

1- مکے دے کافر اپنے آپ نوں کعبہ دا پاسبان خیال کر دے سن۔

2- شرک تے بت پرستی ای اوہناں دا دین سی۔

3- ایس دی حفاظت اوہناں دا فرض منصبی سی۔

اینہاں نوں ڈر سی کہ ایس توں لاپرواہی ورتی تے عرب دی روحانی پیشوائی توں ہتھ دھو لوواں گے۔

3- مسلمانان دی مرکزیت:

مکے دے کافر انصار دے وی دشمن ہو گئے سن کیونکہ اوہ مسلمانان دی کنڈ تے ہتھ رکھدے سن۔

اوہناں نوں ایہہ تروہ پے گیا کہ مسلمانان دے قدم مدینہ وچ جم گئے تے کدھرے اوہ شام دا رستہ بند کر کے اوہناں دی تجارت نہ ختم کر دین۔ جہدے تے اینہاں دی معاشی خوشحالی دا انحصار سی۔ ایسے لئی اوہناں نے ہر قیمت تے مسلمانان نوں مدینے چوں کڈھن دا فیصلہ کر لیا۔

4- سیاسی معاہدے:

مدینہ دی نویں نویلی شہری مملکت نوں ہور مضبوط کرن واسطے تے کافراں دیاں شرارتاں ڈکن لئی نبی کریم ﷺ نے آلے دوالے دے بہت سارے قبیلیاں نال سیاسی معاہدے کیتے۔ قریش نے اینہاں نوں جنگی تیاری تصور کیتا تے لڑائی لئی تیار ہو گئے۔

5- دشمن دے حملیاں دا بندوبست:

اک قریشی سردار کرز بن جابر فہری نے مدینہ دی چراگاہ تے حملہ کر کے مسلمانان دے کجھ ڈنگر کھوہ لئے چنانچہ اگوں توں ایس طراں دے حملیاں نوں ڈکن لئی مسلمانان نے وی چھوٹے چھوٹے ہتھیار دے کہ بندیاں نوں اپنیاں دستیاں راہیں سرحداں دی حفاظت واسطے مامور کیتا۔ تاں جے دشمن نوں ایہہ معلوم ہووے کہ مسلمان وی تیار ہین تے اوہ کسے ویلے وی شام دا تجارتی راہ بند کر کے اینہاں دی اقتصادی خوشحالی نوں ختم کر سکدے سن۔

ایسے لئی اوہناں نے مدینہ چوں مکمل طور تے مسلمانان نوں مکان دیاں تجویزاں تے غور کرناں شروع کردتا۔

6- مستقل جھگڑے دا سبب:

سرحداں تے مقرر کیتے دستیاں دا اک سردار عبداللہ بن جہش^۵ وی سی۔ اتفاق نال اوتھے قریش دے اک چھوٹے جئے دستے نال جھڑپ ہو گئی تے عمرو بن الحضرمی نامی اک قریشی سردار ماریا گیا۔ دو گرفتار ہوئے تے کجھ مال غنیمت وی ہتھ گیا۔ آنحضرت ﷺ نوں پتہ چلایا تے بہت ناراض ہوئے۔ مکے دے کافر ایس خبر توں سخت طیش وچ آ گئے۔ ایس طراں ابن الحضرمی دا قتل مکے والیاں تے مسلمانان دے وچکار اک مستقل جھگڑے دا سبب بن گیا۔

قریش دا تجارتی جتھا:

ابن الحضرمی دے قتل توں بعد اک ہور واقعہ فوری طور تے جنگ دی وجہ بنیا۔ قریشی سردار ابو سفیان دی اگوائی وچ اک بہت وڈا تجارتی قافلہ جہدے نال تقریباً پنجاہ ہزار اشرفیاں دا مال سی تے صرف تیسہ چالیسہ محافظ سن، قافلہ شام توں مکے پلٹ دیاں ہویاں اس علاقے وچ پہنچیا جیہڑا مدینہ دی زد وچ سی۔ اوتھے ایہناں نوں ابن الحضرمی دے قتل دا علم ہويا۔

اوہنوں ڈر پیدا ہويا کہ کدھرے مسلمان قافلے نوں نہ لٹ لین تے اوس نے چھیتی نال مخضرم بن عمرو غفاری نوں بہت وڈی اجرت دے کے قریش ولے گھلیاتے اوہ جد مکہ پہنچاتے اوس نے عرب دے قدیم قاعدے دے موجب اوٹھ دے کن کٹ دتے، نک چیر دتی، کجاوے نوں الٹ کے رکھ دتاتے اپنے کرتے نوں اگوں پچھوں پاڑ کے رولا پان لگ پیا۔ قریش والیو! اپنے قافلہ تجارت دی خبر لوؤ۔ مسلماناں نے ایس قافلے تے حملہ کر دتا اے۔ ”دوڑو دوڑو مدد لئی دوڑو“ کیوں جے ایس قافلے دے سامان وچ اکثر قریش دا روپیہ لگا ہويا سی۔ اوہناں ایسہ وی طے کیتا ہويا سی کہ ایس قافلے چوں جنہاں وی نفع ہووے گا اوہ سارا مسلماناں نوں ختم کرن تے استعمال کیتا جاوے گا۔ اودھروں ابو سفیان رستہ بدل کے ساحل دے نال نال مکہ ول چل پاتے صحیح سلامت پہنچ گیا۔

بڑے بڑے قریشی سردار جنگ لئی تیار ہوئے۔ اک ہزار جنگجو جنہاں وچ چار سو زرہ پوش تے سواراں دا رسالہ پوری شان تے شوکت نال ابو جہل دی سربراہی وچ چل پیا جسراں کہ قرآن وچ ذکر کیتا گیا اے:

”تے ایہناں لوکاں دے ڈھنگ اختیار کرو جیہڑے اپنے گھراں توں منگدے ہوئے تے لوکاں نوں اپنی شان دکھاندے ہوئے نکلے جنہاں دی ایسہ عادت اے کہ اللہ دی راہ توں روکدے نیں۔ جو کجھ او کر رہے نیں اوہ اللہ دی پکڑ توں باہر نیں۔“ (الانفال: 47) (121)

ایہدے توں ایسہ وی ظاہر ہوندا اے کہ قافلے تے حملے دی جھوٹھی خبر ایہناں نوں اشتعال دوان دی خاطر پھیلانی گئی سی۔ ویسے وی اوہ قافلے توں اڈ ایسہ تیاری کر کے آئے سن کہ اسی نویں طاقت نوں ہمیشہ لئی ختم کر دیواں گے۔ ایس طراں آلے دوالے دے قبیلے مرعوب ہو جان گے تے تجارتی راستے ہمیشہ لئی محفوظ ہو جان گے۔ قرآن وچ ایہناں دی تیاری دا ایس طراں اظہار ہے:

(ترجمہ) ”ذرا خیال کرو جد کہ شیطان نے اینہاں لوکاں دے کرتوت اینہاں دیاں نگاواں وچ خوشنما بنا کے دکھائے سن تے اینہاں نوں کہہ دتا کہ اج تماڑے تے کوئی غالب نہیں آسکدا تے میں تماڑے نال آں۔“ (سورہ الانفال: 48) (122)

تے ایہہ کہیا گیا اے کہ اوہ فیصلہ کن جنگ واسطے نکلے سن کیوں جے روانگی ویلے مشرکاں نے کعبہ دے پردے پھڑکے دعا منگی سی۔ ”خدایا دونواں گروواں چوں جیہڑا بہتر ہے اوہنوں فتح عطا کر۔“ تے ابو جہل نے خاص طور تے کہیا سی۔ ”خدایا ساڑے چوں جیہڑا حق اُتے اے اوہنوں فتح دے۔ تے جیہڑا ظلم اُتے اے اوہنوں رسوا کر دے۔“ قرآن نے فیصلہ فرمایا:

(ترجمہ) ”تسی فیصلہ چاہندے اوہ تے لو فیصلہ تماڑے سامنے آگیا۔ ہن باز آجاؤ۔ تماڑے ای واسطے بہتر اے۔ نہیں تے فیر پلٹ کے ایسے سزا دا اعادہ کرو گے تے تماڑی تعداد خواہ کئی وی زیادہ ہووے گی تماڑے کجھ کم نہ آسکے گی۔ اللہ مومنناں دے نال اے۔“ (الانفال: 19)

(123)

اودھرنی کریم ﷺ نوں وی اینہاں دے ارادے دی خبر دتی گئی۔ ایسے وقت وچ جدوں مہاجر بے سروسامان تے انصار نا آزمودہ یہودی قبیلے برسر مخالفت تے مدینے وچ مشرکاں تے منافقاں دا اچھا خاصا زور سی۔ اللہ تعالیٰ نے مسلماناں دی ہمت ودھائی۔

(ترجمہ) ”تے یاد کرو اوہ وقت اے نبی ﷺ! خدا اینہاں نوں خواب وچ تماڑے مقابلے وچ تھوڑا دکھا رہیا سی۔ کدھرے اوہ تہانوں اینہاں دی تعداد بہتی دکھا دیندا تے ضرور تسی لوگ ہمت ہار جاندے تے لڑائی دے معاملے وچ آپس وچ لڑنا شروع کر دیندے پر اللہ نے ای تہانوں ایہدے توں بچالیا۔ یقیناً اللہ دلاں دا حال جاندا اے۔“ (سورہ الانفال: 43) (124)

مکدی گل ایہہ دے کہ کافراں نے حملے دی خاطر مدینے ول ودھنا شروع کر دتا۔

غزوة بدر --- واقعات:

آنحضرت ﷺ نوں وحی دے ذریعے علم ہو چکیا سی تے اودھروں گشتی دستیاں نے وی دشمن دے ارادیاں توں باخبر کر دتا تے آپ ﷺ نوں جدوں حالات دی اطلاع ہوئی تے آپ ﷺ نے انصار تے مہاجراں نوں کہیا کہ شمال وچ تجارتی قافلہ تے جنوب وچ قریش دا لشکر اے۔ کدھے مقابلے وچ چلنا چاہی دا اے؟ وڈے ٹولے نے قافلے تے حملے دا ارادہ ظاہر کیتا اے پر آنحضرت ﷺ نے خاموشی اختیار کیتی۔ کیوں جے خدا ولوں دوسرے پاسے دا حکم

ہو رہی سی۔

(ترجمہ) ”یاد کرو اوہ ویلا جدوں اللہ تمہارے نال وعدہ کر رہیا سی کہ دونوں ٹولیاں چوں تہانوں مل جائے گا۔ تسی چاہندے سو کہ کمزور ٹولہ تہانوں مل جائے۔ پر اللہ دا ارادہ ایسہ سی کہ اوہ اپنے ارشادات نال حق نون حق کر دکھائے تے کافراں دیاں جڑاں نون کٹ دیوے تال جے حق حق ہو کے رہوے تے جھوٹھ جھوٹھ ہو کے رہ جائے۔ بھانویں مجرماں نون ایسہ کنا ای ناگوار گزرے۔“ (سورہ انفال: 78) (125)

آپ ﷺ نے اپنا سوال دہرایا تے مہاجر اں چوں مقداد بن عمروؓ نے اٹھ کے کہیا۔ ”یا رسول اللہ! جدھر آپ ﷺ دا رب آپ ﷺ نون حکم دے رہیا اے، او سے طرف چلو چلے۔ اسی تہاڑے نال آں۔“

اسی بنی اسرائیل دی طراں ایسہ کہن والے نہیں کہ جاتوں تے تیرا رب دونوں لڑو اسی ایٹھے بیٹھے آں۔

یا رسول اللہ! جد تیک اک اکھ وی باقی رہو گے اسی تہاڑے نال لڑاں گے۔ آپ ﷺ نے اپنا سوال فیر دہرایا۔

کیونکہ اوہناں نے بیعت ویلے وعدہ کیتا سی کہ جے کر دشمن مدینہ تے حملہ کرے گا تے اسی تلوار چکاں گے۔ حضرت سعد بن عبادہؓ ”قبیلہ خزرج دے سردار (سعد بن معاذ) نے اٹھ کے عرض کیتا۔ حضور ﷺ دا ارشاد شاید ساڈے ول اے۔ آپ ﷺ نے فرمایا۔ ”ہاں! اوہناں نے کہیا کہ خدا دی قسم! آپ ﷺ (تسی) حکم دیووتے سمندر وچ وی چھال مار دیئے۔ ساڈا اک آدمی دے کچھے نہیں رہوے گا۔ مقابلے وچ اسی چھی جان نثاری دکھاواں گے۔“ ایسہ سن کے حضور ﷺ دا چہرہ دمک اٹھیا۔ ایس طراں قریش دے لشکر نال مقابلے دا فیصلہ ہو گیا۔

اوکڑاں:

منافقاں تے مشرکاں نے مسلماناں دی ہمت گھٹان لئی رنگ برنگیاں گلاں کرنیاں شروع کر دتیاں۔ ایس آیتوں ظاہر اے:

”جدوں کہ منافقاں نے اوہ سارے لوکاں جنہاں دے دلاں نون روگ لگا ہویا اے کہہ رہے سن کہ ایہناں لوکاں تے ایہناں دے دین دا خبط وچ سوار اے۔ حالانکہ جے کوئی اللہ تے بھروسہ کرے تے یقین نال اللہ بڑا زبردست تے دانا اے۔“ (سورہ الانفال: 69) (126)

محسن انسانیت ﷺ نے مشاورت دے بعد تیاری دا حکم کر دتا۔ مجاہدین اسلام دا ذوق جہاد دیکھن دے لائق سی۔ یاران نبوت دا ذوق جہاد دا ایسہ عالم سی کہ اک نو عمر صحابی عمیر بن ابی وقاص ایس خیال توں چھپ رہے سن کہ کدھرے چھوٹی عمر دے ہون دی وجہ توں واپس نہ بھیج دتا جاواں لیکن ایہدے باوجود گنتری 313 توں ودھ نہ سکی۔ جنہاں وچوں آٹھ آدمی جنگ وچ شریک تے نہیں سن ہو سکے لیکن اوہناں دا ثواب تے مال غنیمت چوں حصہ برابر دا سی۔ جنہاں چوں تن مہاجر تے پنج انصار سن۔ مہاجر اں چوں عثمان بن عفان "حضرت رقیہ" دی بیماری کارن نبی اکرم "دے حکم نال مدینہ وچ رہے۔ حضرت طلحہ " تے سعید نوں آنحضرت نے جاسوسی واسطے رکھیا سی۔ انصار اں وچوں حضرت ابو لہب۔ " نوں آنحضرت ﷺ نے راہ چوں ای واپس بھیج دتا کیوں جے اوہ ابن مکتوم " دی جگہ مدینہ دے حاکم مقرر کیتے گئے سن۔ عاصم بن عدی " نوں آنحضرت ﷺ نے مدینہ دا محافظ تے خلیفہ مقرر کر دتا۔ حارث بن حاطب " بنی عمرو ول بھیجے گئے۔ حارث بن العتمہ تے فوات بن جبیر " رستے وچ زخمی ہو گئے سن تے آپ ﷺ نے اوہناں نوں واپس بھیج دتا۔

ایس جنگ وچ جنگ دے سامان دا ایسہ عالم سی کہ مسلماناں کول تن گھوڑے 'ستراوٹھ' شہناز کوثر (127) دے کہن موجب چھ یاں سٹھ زرہ۔ مولانا مودودی (128) دے کہن موجب انج دیاں مثالوں وی ملدیاں نیں کہ جیہدے کول نیزہ سی تے تلوار نہیں سی 'جے تلوار سی تے ڈھال نہیں سی۔

ایس واسطے کجھ سرفروش فدائیاں توں دکھ بوہتے ایس مہم توں سہم رہے سن:

"تیرا رب حق دے نال تیرے گھروں کڈھ لیا سی۔ تے مومن اں وچوں اک ٹولے نوں ایسہ سخت ناگوار سی۔ اوہ اس حق دے معاملے وچ موت ول ہانکے جا رہے سن۔" (انفال: 5-6)

(129)

اللہ دے بھروسے تے ایسہ بے سرو سامان مٹھی بھر جماعت مدینہ توں چل پئی۔ ایسے دوران قریش دی فوج عتبہ بن ربیعہ دی سرداری وچ جیہدے وچ اک ہزار پیدل تے سوار سن ' لشکر کفار وچ نو سو جنگی سوار' اک سو زرہ پوش ' سات سو اوٹھ تے لشکر دے سرغنہ وچ عمر بن ہشام (ابو جہل) عتبہ و شیبہ پسران ربیعہ ' ابوالبختری ' حکیم بن حزام ' حارث بن عامر ' طعیمہ بن عدی ' امیہ بن خلف ' نسیہ و منبہ پسران حجاج ' سہیل بن عمرو ' عمرو بن الحارث ایسہ تے بنی

عبدالدار چوں سن۔ (حیات طیبہ میں پیردے دن دی اہمیت) (130)

آپ نوں مدینہ توں 40، 50 میل دے پندھ تے دشمن دے آون دی اطلاع ملی تے آپ ﷺ نے اوتھے ای بدر دے مقام تے اک چٹھے دے کول ڈیرے پادتے۔ دو بے پاسے دشمن دا اک ہزار دا مجمع دیکھ کے اللہ دے حضور رات بھر دعا منگدے رہے۔ ”اے اللہ جے اج ایسہ تیرے مٹھی بھر بندے مٹ گئے تے قیامت تک تیرا کوئی ناں لین والا نہیں رہوے گا۔“ (سیرت ابن ہشام) (131)

”کیوں جے دشمن 125 میل دی مسافت طے کر کے مناسب جگہ تے ڈیرے لا چکیا سی۔ تے اوہ موقعہ جدوں تسی اپنے رب کولوں دعا منگ رہے سوتے جواب وچ اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ میں تمہاری مدد لئی اک ہزار فرشتے بھیج رہیا ہاں۔ ایسہ گل اللہ تعالیٰ نے صرف ایس لئی دس دتی اے کہ تمہانوں خوشخبری ہووے تے تمہاڈے دل مطمئن ہو جان۔ نہیں تے مدد تے جدوں وی ہوندی اے اللہ ووں ای ہوندی اے۔ یقینی طور تے اللہ زبردست تے دانا اے۔“ (الانفال 9-10، ابوالاعلیٰ مودودی) (132)

ابن عباس توں روایت اے کہ بدر وچ فرشتیاں نے چٹیاں تے حلین وچ سبز پگڑیاں پائیاں ہوئیاں سن۔ ایسہ بڑے امتحان تے آزمائش دی گھڑی سی۔ جدوں دونوں فوجاں آمنے سامنے ہوئیاں تے مسلماناں نوں نظر آیا کہ مکہ والیاں نے اپنے جگر گوشے کڈھ کے میدان وچ بھیج دتے نیں۔ تے خود اینہاں دے بزرگ تے جگر دے ٹکڑے تلواراں دے سامنے سن لیکن اسلام دی محبت نے سارے رشتیاں نوں بھلا دتا سی۔

جنگ دے میدان وچ حضرت ابو بکرؓ دی تلوار اپنے جگر دے ٹکڑے عبدالرحمان دے مقابلے وچ تنگی ہوئی۔ حضرت عمرؓ دی تلوار اپنے ماموں دے خون نال رنگی گئی۔ تے حذیفہؓ نوں اپنے پوئے دے مقابلے وچ آؤنا پیا۔

عرب دے دستور موجب پہلاں کلیاں مقابلہ ہويا۔ دونوں فوجاں چوں اک آدمی میدان وچ آؤندا، مقابلہ کردا، مقتول عمرو بن الحضرمی دے بھراء نوں حضرت عمرؓ دے غلام نے قتل کیتا۔

قریش دے سپہ سالار عتبہ نوں حضرت حمزہؓ تے حضرت علیؓ نے قتل کیتا۔ عتبہ دے بھرا شیبہ نوں علیؓ دی تلوار نے ختم کیتا۔ عبیدہ بن سعید نوں حضرت زبیرؓ نے ماریا۔ ایہدے

توں بعد عام لڑائی شروع ہو گئی تے کسے نوں وی کسے دا ہوش نہ رہیا۔ دونویں فوجاں گتھم گتھما ہو گئیاں۔

آپ ﷺ دے ہتھ وچ تیر سی تے اوہدے نال فوج دی ترتیب فرماندے جاندے سن۔ مسلماناں دے مقابلے وچ کافراں دی فوج تن گناسی تے جنگی سازو سامان دی نہایت عمدہ سی۔ مکہ دے سارے سرکڈھویں بہادر موجود سن۔

دو جے پاسے اللہ تعالیٰ دی نصرت تے حمایت مسلماناں دے شامل حال سی۔ دو انصاری نوجوان معوزؓ تے معازؓ ابو جہل دی تاک وچ سن۔ اوہنوں ویکھدیاں ای قصہ پاک کردتاتے ابو جہل دے پترنے جھپٹا مار کے معوزؓ تے تلوار نال حملہ کردتا۔ اوہدا ہتھ شانے نال لک گیا تے آپؐ فیروی لڑدے رہے۔ جدوں ویکھیا کہ ہتھ تلوار چلان وچ رکاوٹ بند اے تے بانہ کھچ کے وجود نالوں وکھری کردتی۔ کافراں دے وڈے وڈے سرداراں دے قتل ہو جاوے نال ایہناں دے حوصلے ڈھیہ گئے تے اپنیاں لاشاں تے دو جا جنگ دا سامان میدان وچ سٹ کے بھج گئے۔

جنگ تھمی تے آنحضرتؐ نے فرمایا۔ ابو جہل دی لاش لبھو۔ اک صحابی نے ویکھیا تے اس وچ کجھ جان باقی سی۔ اوہناں نے داڑھی نوں پھڑکے آکھیا ”توں ای ابو جہل ایس؟“ اوہنے غرور نال جواب دتا۔ میرے نالوں ودھ کے کوئی شخص ہو سکدا اے۔ کیہ ہو یا جے تساں مینوں قتل کردتا اے۔ (بخاری کتاب الغازی) (133)

مشرک ستر لاشاں میدان وچ سٹ کے بھج گئے تے ستر گرفتار ہوئے۔ سارا سازو سامان مسلماناں دے ہتھ آیا۔ حضرت علیؓ دی مشہور تلوار ایسے جنگ وچ ہتھ آئی۔ مسلمان شہیداں دی گنتی چودہ سی۔ اٹھ انصارتے چھ مہاجرین۔ ابو جہل توں اڈ قریش دے تقریباً 24 چوٹی دے سردار مارے گئے۔ جنہاں وچ امیہ بن خلف وی سی جیہڑا حضرت بلالؓ تے ظلم کردا ہوندا سی۔ آنحضرتؐ نے مسلمان شہیداں نوں دفن کرا دتا تے مشرکاں دی تعداد زیادہ ہون پاروں اوہناں نوں اکوای کھڈے وچ سٹ کے دفن کردتا۔ (صحیح مسلم) (134)

فتح دی خوشخبری دو قاصداں (عبداللہ بن رواحہؓ تے زید بن حارثہؓ) دے ذریعے مدینہ نوں روانہ کیتی گئی۔ جدوں قیدی پہنچے تے پورا یقین ہو گیا۔ آنحضرتؐ نے تن دن مدینہ وچ قیام فرمایا، فیردینے دا ارادہ کیتا۔ (البدایہ والنہایہ) (135)

جدوں نبی اکرم ﷺ غزوہ بدر دے سلسلے وچ جہاد لئی نکلے سن تے آپ ﷺ دی دھی رقیہ زوجہ عثمانؓ بیمار سی۔ آپ ﷺ اینہاں دی تیمارداری تے گھر والیاں دی حفاظت لئی حضرت عثمانؓ تے اسامہ بن زیدؓ نوں کچھے چھڈ گئے سن۔ جدوں قاصد فتح دی بشارت لے کے مدینہ پہنچیا تے حضرت رقیہؓ نوں دفن کیتا جا رہیا سی۔

مسلمان شہیداں دے نال:

جنگ بدر وچ چودہ مسلمان شہید ہوئے جنہاں چوں چھ مہاجر تے اٹھ انصار سن۔
مہاجراں چوں:

- 1- حضرت عبیدہ بن الحارث بن عبدالمطلبؓ (تریسٹھ سال دی عمر وچ شہید ہوئے۔)
- 2- حضرت ذوالشمالینؓ (اینہاں دا اصل نال عمیراے پر اے دونواں ہتھاں نال برابر داکم کرن دے پاروں ذوالشمالین دے لقب توں مشہور نیں۔)
- 3- صفوانؓ (کنیت ابو عمرہ تے والدہ دا نال بیضا)
- 4- عاقلؓ (زمانہ جاہلیت دا نال غافل سی۔ دارالارقم وچ مسلمان ہوئے تے حضور نے عاقل دا نال رکھ دتا۔)
- 5- عمیرؓ (عمر بن ابی وقاصؓ سعد بن ابی وقاص دے چھوٹے بھراء سن۔ شہادت ویلے اینہاں دی عمر سولہ سال سی۔)
- 6- نھجیؓ (یمین دے رہن والے سن۔ لثیریاں نے پھڑکے ویچ دتا۔ حضرت عمرؓ نے خرید کے آزاد کر دتا۔ پہلاں ایمان لیاون والیاں وچوں نیں۔ بعضیاں دے مطابق مہاجراں چوں پہلے شہید ایہو ایں نیں۔)

انصار:

- 1- سعد بن خثیمہؓ (ایسہ بیعت عقبہ دے بارہ نقیبیاں وچوں نیں۔)
- 2- مبشرؓ (اپنے بھراء ابو لبابہؓ دے نال غزوہ بدر وچ حاضر سن۔ عدوی نے اینہاں دی شہادت وچ اختلاف کیتا اے۔ کہندے نیں مبشر بدر تے اُحد دونواں وچ حاضر سن۔ تے اُحد وچ لاولد شہید ہوئے۔)
- 3- عمیرؓ (روایت اے کہ عمیر بن الحمام انصاری تے عبیدہ بن الحارث مہاجر وچ بھائی چارہ سی تے دونوں جنگ بدر وچ شہید ہوئے۔ بعض کہندے نیں کہ انصار چوں سب توں

- پہلے شہید ایہوای نہیں۔)
- 4- یزیدؓ (اینہاں دا لقب ابن فتمم سی۔ ایہدا تے ذوالشمالینؓ دا بھائی چارہ سی۔ ایہہ دونویں بدر وچ شہید ہوئے۔)
- 5- رافعؓ (عکرمہ بن ابو جہل نے شہید کیتا۔)
- 6'7- حارث بن سراقہؓ تے عوفؓ (اینہاں دی والدہ دا ناں عنفراء اے۔ ایہہ معوزؓ تے معاذؓ دے بھراء نیں۔ جنہاں نوں ابو جہل نے شہید کیتا۔)
- 8- معوزؓ (معاذؓ تے معوزؓ نے ابو جہل نوں زخمی کیتا۔ عکرمہ بن ابی جہل نے معاذ دا ہتھ کٹ دتا ابو مسافح نے معوزؓ نوں شہید کردتا۔)
- ارباب سیردے مطابق معاذ حضرت عثمان دی خلافت تیکر زندہ سن۔ (حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت) (136)

مشرک قیدیاں نال سلوک:

حضور ﷺ نے قیدیاں نوں صحابہ کرامؓ وچ ونڈ دتا۔ رسول اللہ نے اینہاں بارے تاکید فرمائی سی کہ اینہاں نال چنگا ورتا کرنا۔

قیدیاں کول کپڑے نہیں سن آنحضرت دے حکم نال صحابہ نے اوہناں نوں اپنے کپڑے اتار اتار کے دتے۔ حضرت عباسؓ دا قد اینہاں اچا سی کہ کسے دے کپڑے نہیں سن آوندے۔ عبد اللہ بن ابی منافق دے سردار دا کرتا پورا آیا۔

قیدیاں چوں جیہڑے غریب سن اوہناں نوں ویسے ای چھڈ دتا تے جیہڑے لکھنا پڑھنا جانندے سن۔ اوہناں لوکاں کولوں پڑھنا لکھنا سکھان دا فدیہ لیا گیا۔ کسے کولوں وی چار ہزار درہم توں زیادہ تے اک ہزار درہم توں گھٹ نہ لیا گیا۔

حضور دی بیٹی حضرت زینبؓ دے شوہر حضرت ابوالعاص وی قیدیاں وچ سن۔ اینہاں دے فدیہ وچ حضرت زینب نے اپنا اوہ ہار جیہڑا حضرت خدیجہؓ نے اوہناں دے جینز وچ دتا سی۔ (فدیہ دے طور تے) بھیجیا۔ آنحضرت نے ہار ویکھیا تے اکھاں بھر آئیاں۔ آپ ﷺ نے صحابہؓ نوں فرمایا۔ اگر تسی چاہو تے ایس ہار دے بدلے ابوالعاص نوں رہا کر دیوؤ۔ صحابہؓ نے خوشی دا اظہار کیتا۔ ابوالعاص نوں رہا کردتا گیا۔ تے آنحضرت ﷺ نے وعدہ لیا کہ اوہ مکہ پہنچ دیاں ای حضرت زینبؓ نوں مدینہ بھیج دین۔ ابوالعاص نے ایسا ای کیتا۔

قیدیاں وچ سہیل بن بیضاء وی سن۔ اینہاں دا اسلام پوشیدہ سی۔ ابن مسعود نے اینہاں دے اسلام دی گواہی دتی تے آپ نوں آزاد کر دتا گیا۔ اے پر محمد اکبر شاہ نجیب آبادی (137) دے کہن موجب حضرت زینبؓ نوں واپس بھجوادتا گیا سی۔

فتح دے اسباب:

تن سو تیرہ پیدل آدمی غیر مسلح دا اک ہزار لیس جواناں تے فتح پا جانا اللہ تعالیٰ دی مدد توں بنا ممکن ای نہیں سی۔ پر ایہدے کجھ ظاہری اسباب وی سن:

1- مسلماناں دی قیادت رسول اللہ ﷺ دے ہتھ وچ سی جنہاں تے مسلماناں نوں پورا بھروسہ سی۔

2- قریشیاں وچ اتحاد دی کمی سی۔ لشکر عقبہ لڑائی دے خلاف سی تے ابو جہل نے اینہاں نوں لڑن تے مجبور کیتا کہ گھروں نکل آئے او تے مسلماناں دا خاتمہ کر کے ای جاؤ۔ جنگ دے میدان وچ کافراں ک سپہ سالار دے ماتحت ہو کے نہیں سن لڑدے۔ ہر مشہور سردار اپنے آپ نوں فوج دا سالار سمجھدا سی۔

3- رسول خدا ﷺ مسلماناں نوں پوری تنظیم دے نال حرکت چ لیاے جدوں کہ کافراں وچ نظم و ضبط موجود نہیں سی۔

4- لڑائی توں اک روز پہلاں رات نوں بارش ہو گئی۔ مسلمان چونکہ اچھی جگہ تے سن تے اوہ جگہ دی مٹی وغیرہ تھلے بہہ گئی۔

کافر نیویں وادی وچ سن تے بارش دی وجہ نال اینہاں دی تھاں تے کھوبا ہو گیا۔ اینہاں دے مسلح سواراں نوں چلن پھرن وچ اوکھت ہو رہی سی۔

(ترجمہ) ”اللہ اپنی طرف غنودگی دی شکل وچ تہاڈے تے اطمینان تے بے خوفی دی کیفیت طاری کر رہیا سی تے اسمان توں تہاڈے اپر پانی برسا رہیا سی تاں جے تہانوں پاک کر دیوے تے تہاڈے توں شیطان دی پائی نجاست دور کرے تے تہاڈی ہمت ودھائے تے ایہدے ذریعے نال تہاڈے قدم جمادے۔“ (انفال: 11) (138)

5- لڑائی دے وقت سورج مسلماناں دی پشت ول سی تے کافراں دے سامنے جیہدی وجہ نال کافراں دیاں اکھاں چتیاں ہو گئیاں۔

6- کافر مسلماناں توں مرعوب ہو گئے سن کیوں جے اوہناں نوں اینہاں دی تعداد اپنے توں

ودھ نظر آؤندی سی۔ ”تے اوہ موقع جدوں تسی اپنے رب توں فریاد کر رہے سو۔
جواب وچ اللہ تعالیٰ نے آکھیا کہ میں اک ہزار فرشتے بھیج رہیا واں۔“

(انفال: 9-10) (139)

7- شروع وچ ای کافراں دے تن مشہور سردار عتبہ تے ولید تے شیبہ مارے گئے سن۔
تے کافراں دے حوصلے پست ہو گئے۔

8- مسلمان پوری رات سوں کے تازہ دم ہو کے اٹھے۔ دوجے پاسے قریش بے اطمینانی
کارن پریشان رہے۔

غزوہ بدر دے نتائج:

1- ایہہ معرکہ اسلام دی شوکت، ہیبت تے دبدبے دا نہنہ پتھر سی۔ اللہ تعالیٰ دے نزدیک
غزوہ بدر دی اہمیت ایہی سی کہ جنہاں لوکاں نے ایہدے وچ حصہ لیا، اوہ قطعی طور تے
جنتی قرار دتے گئے۔

2- سورہ آل عمران دی رونال جنگ بدر سراسر معجزہ سی۔ ایس جنگ وچ اللہ تعالیٰ دیاں اوہ
پیش گوئیاں پوریاں ہوئیاں جیہڑیاں مسلماناں نال لکھ وچ کیتیاں گئیاں سن۔

3- آنحضرت نے فرمایا سی کہ فلاں کافر دی فلاں قتل گاہ اے۔ میدان جنگ وچ ایہہ پیش
گوئی صحیح ثابت ہوئی۔

4- فتح بدر نے اسلام نوں وڈیائی تے طاقت بخشی۔ ایس فتح نے اسلامی حکومت نوں عرب
دی اک عظیم طاقت بنا دتا۔ اک مغربی مؤرخ دے الفاظ وچ ”البدر توں پہلوں اسلام
صرف اک مذہب سی پر بدر دے بعد اوہ مذہب ریاست بلکہ خود ریاست بن گیا۔“
آنحضرت ہن صرف واعظ ای نہیں سن سگوں اسلام دی حفاظت کرن والے سرکف
مجاہد وی سن۔

5- غزوہ بدر وچ رسولان دے تاجدار دے پروانیاں نے تاریخ دے صفحیاں اتے دینی
غیرت تے قومی حمایت دے لازوال نقش ثبت کیتے۔ حق نے صداقت تے عزت
ودھاوون والے سبق دتے گئے کہ دنیا وچ اوہو ای قوم زندہ رہندی اے جیہڑی اللہ
دی راہ وچ دلی خوشی نال خون دا نذرانہ دے سکے۔ اس جنگ نال خدا نوں اک منن
والیاں دی سارے عرب وچ دھاگ بیٹھ گئی۔

6- قریش دے وڈے وڈے سردار مارے گئے۔ اینہاں دے جہنم پہنچن نال اک پاسے تے
قریش دی قوت ہمیشہ واسطے ختم ہو گئی دوجے پاسے مسلماناں نوں تقویت مل گئی تے
کافراں دا غرور خاک وچ مل گیا۔

7- مدینہ دی اسلامی حکومت توں متاثر ہو کے مدینے دے رئیس المنافقین عبداللہ بن ابی
نے ظاہری طور تے اسلام قبول کر لیا۔

8- مدینہ دی شاہراہ بند ہو جاوے نال شامی تجارت دا سلسلہ رک گیا تے قریشیاں دی معاشی
حالت گر گئی۔

9- فتح بدر توں مسلماناں دے حوصلے ودھ گئے تے اینہاں نوں نصرت خداوندی تے کامل
یقین ہو گیا۔ ایہو ای وجہ سی کہ اوہ دشمن دی وڈی گنتری توں کدی نہیں سن گھبرائے۔

10- اس فتح دی وجہ نال یہودی ہور زیادہ حاسد ہو گئے چنانچہ یہودی سردار مکہ گئے۔
اشراف عرب دے مرن تے روئے، ماتم کیتا تے قریشیاں نوں نویں سرے تے حملہ
کرن واسطے زور دتا تے نال ای اپنے ولوں امداد دا وعدہ کردتا۔ ایس طراں یہودیاں
نال وی مسلماناں دے لڑائی جھگڑے دا آغاز ہو گیا۔

11- جنگ بدر توں بعد پہلی واری صلح تے جنگ واسطے قنون بنان دی لوڑ پئی۔ ایس طراں
اسلام وچ بین الاقوامی قنوناں دی بنیاد بھی۔

سرکوبی سلیم دی مہم

آپ سرکار ﷺ بدر توں واپس مدینہ منورہ اڑے، تے اطلاعی ملی جے بنی سلیم مسلماناں دے خلاف جمع ہو رہے نیں۔ آپ ﷺ نے سباع بن عرفطہ غفاریؓ (یا ابن ام مکتومؓ) نوں مدینے دا حاکم بنایا تے خود بنی سلیم نوں مزا چکھان لئی تشریف لے گئے۔ الکرد تیکر تشریف لے گئے، پر بنی سلیم دے بھگوڑے نہیں لبھے۔ آپ ﷺ تن دن اوتھے رہن توں بعد مدینے ول پرتے۔

یہودیاں لئی مصیبت ایہہ سی کہ اوہ سازش بناں رہ نہیں سن سکدے۔ حضور پاک ﷺ نے مدینے تشریف اوندیاں ای اوہناں نال معاہدہ کیتا سی، پر اوہ کسے موقع تے سازش توں باز نہیں آئے۔ ہور کجھ نہیں تے اوس تے خزر ج قبیلیاں نوں جیہڑے مسلمان ہو چکے سن، آپس وچ لڑان دا پر بندھ کر نیا۔ اوہ تے آپ سرکار ﷺ نوں پتا چل گیا تے آپ ﷺ نے دوہاں قبیلیاں دے آگواں نوں سمجھایا کہ اسلام دے جھنڈے تھلے آکے، جمالت دیاں گلاں نہ کرو، تے یہودیاں اتے منافقاں دیاں ہتھکنڈیاں نوں سمجھو۔ گل اوہناں دی سمجھ وچ آگئی، نہیں تے بعثت دی جنگ فیراک واری چھڑ جانی سی۔

تینتقاع دی مہم

یہودیاں دا قبیلہ بنو تینتقاع سازشاں وچ آگے آگے سی۔ اوہناں دے اک دکاندار نے اک مسلمان سوانی دی بے حرمتی کیتی، تے گل ودھ گئی۔ آپ ﷺ نے یہودیاں نوں سمجھاوون دی کوشش کیتی پر اوہناں اوکھے جواب دتے۔ تے حضور پاک ﷺ نے شوال وچ اوہناں دیاں گھراں نوں گھیرے وچ لے لیا۔ پندرہ دن ایہہ محاصرہ جاری رہیا۔ فیر کجھ سفارشاں من کے، حضور ﷺ نے محاصرہ تے چک لیا پر اوہناں نوں مدینہ چھڈن دا حکم جاری فرمادتا۔

غزوہ سولتی

اودھر ابو سفیان نوں بدر وچ ہون والی شکست نہیں سی سن دیندی۔ اونے بدلہ لین دا طریقہ ایہہ کڈھیا کہ رات دیلے مدینے دے نیزے غریض تے حملہ کیتا۔ اوتھوں کجھ درخت

ساڑ کے اک انصاری نوں شہید کردتا۔ حضور پاک ﷺ نوں پتا لگاتے آپ نے کجھ صحابی نال لے کے ابوسفیان تے اوہدے ساتھیاں دا پچھا کیتا۔ تے وار داتے بزدل بندے ہوئے جیہڑے ستو نال لیائے ہوئے سن، اوہ سٹ گئے۔ ستواں دے تھیلے مسلماناں نوں لبھے۔ عربی وچ ستواں نوں سولق کہندے نیں، ایس لئی ایس واقعے دا نال غزوة سولق پے گیا۔

ایسے سال نکی عید پڑھی گئی سی، ایسے ورہے وڈی عید دا حکم نافذ ہویا۔ سرکار ﷺ نے دس ذوالحجہ نوں عید دی پہلی نماز پڑھائی تے قربانی دا پر بندھ کیتا۔

غزوة انمار / غزوة غطفان

محرم 3 ہجری وچ پتا چلیا کہ بنو ثعلبہ تے بنی محارب (بنو غطفان دیاں شاخاں) وی ابوسفیان وانگر مدینے دے نیڑے تیرے لٹ مار کرن واسطے ی امر دے مقام تے اکٹھے ہو رہے نیں۔ حضور ﷺ ساڈھے چار سو بندے نال لے کے نجد ول ٹر پئے۔ غطفان دے قبیلیاں نوں خبر ہوئی تے اوہ ایدھر اودھر دیاں پہاڑاں وچ لک گئے۔ اوہناں دا اک بندہ لبھاتے حضور پاک ﷺ نے اوہنوں کجھ کہن دی بجائے اسلام دی دعوت دی، اوہ مسلمان ہو گیا۔ حضور پاک ﷺ اپنے بندیاں نال مہینا ”ذی امر“ رہے، پر بھگوڑیاں وچوں کوئی سامنے نہ آیا۔ ایس لڑائی نوں غزوة ذی امر، غزوة غطفان یا غزوة انمار آکھیا جاندا اے۔

کعب بن اشرف دی مہم

یہودی سردار کعب بن اشرف مسلمان پردہ دار عورتاں دے خلاف وی بکواس کردا سی، تے حضور پاک ﷺ دے خلاف شعروی کہندا سی۔ اسلام وچ اوس بندے دی سزا قتل دے بغیر کجھ نہیں، جیہڑا آپ سرکار ﷺ دی توہین کرے۔ ایسے لئی حضور پرنور ﷺ نے کعب بن اشرف نوں قتل کرن دا حکم دتا۔ محمد بن مسلمہ نے ایسہ مہم اپنے ذمے لئی تے ابو نائلہ (سلکان بن سلامہ) آتے تن ہور بندیاں نال ایس کم نوں ٹرے۔ آپ سرکار ﷺ شعیب الغرقد تیکر اینہاں نوں ٹورن گے۔ اینہاں سرکار ﷺ کولوں اجازت لے لئی بھی اسیں جس طرح چاہئے، اوہنوں مار مکایئے۔۔۔ تے کعب بن اشرف نوں چکر دے کے وڈھ چھڑیا۔ کعب دے سردی نمائش نال یہودیاں دیاں سازشاں نوں چنگا ڈکا لگا۔ کعب بن اشرف دا قضیہ 14 ربیع الاول 3 ہجری نوں مک گیا۔

بحران دی مہم

ربیع الثانی وچ آپ ﷺ تن سو بندیاں نال فرع دے کول بحران دے علاقے ول تشریف لے گئے تے دو مہینے اوٹھے ای رہے۔ ایہہ فوجی گشت دا پر بندھ سی۔ کوئی لڑائی نہیں ہوئی۔ (140)

زید بن حارثہ دی مہم

بدر توں مگروں تے اُحد توں پہلوں مسلماناں دی خاص مہم زید بن حارثہ "دی مہم سی۔ حضور پاک ﷺ نوں پتا لگا بھئی قریشیاں دا اک قافلہ عراق ول جا رہیا اے، تے اوہدے وچ وڈے وڈے قریشی سردار شامل نیں۔ حضور پاک ﷺ نے مہم ترتیب دتی تے سو سواراں نوں زید بن حارثہ "دی کمان وچ بھیجا۔ قرہ نال دے چشمے کول قافلہ اینہماں دے ہتھے چڑھ گیا۔ قافلے دے دو بندے تے راہ وکھاوون والا پھڑے گئے، باقی نس گئے۔ (141)

ایس مہم مگروں کافراں نوں یقین ہو گیا کہ مسلماناں نے ساڈیاں ساریاں راہواں بند کر دتیاں نیں تے ہن اسیں کے پاسے جان جوگے وی نہیں۔

غزوہ اُحد

تعارف:

مدینہ منورہ دے دکھن ولے تن میل دے پنڈھ تے اک پہاڑ اے جنہوں اُحد کہیا جاندا اے۔ پہاڑ لہندے چڑھدے کھلریا ہویا سی۔ کوہ اُحد دے وچکار مسلماناں تے کافراں دے وچ لڑائی ہوئی۔ ایہہ ترخ اسلام وچ غزوہ اُحد دے نال توں مشہور اے۔ ایہہ لڑائی ہجرت دے تیسرے سال بمطابق 624ء لڑی گئی یاں انج آکھیا جا سکدا اے کہ غزوہ بدر توں اک سال مگروں ایہہ جنگ لڑی گئی۔ صحیح ترخ وچ فرق اے پر ماہ شوال ہجری 3 سی۔

اسباب تے وجوہات

مقتولان وابدلہ:

غزوة بدر دا اصل سبب صرف اک قریشی عمرو بن الحضرمی دا قتل سی۔ پر جنگ بدر وچ ستر قریشی مارے گئے سن۔ اینہاں دابدلہ لیاں بناں قریشیاں دی نک کٹدی سی۔ ایس سلسلے وچ قتل ہون والیاں دے رشتے دار انتقامی جنگ دا مطالبہ کر رہے سن۔

یہود عرب ولوں حوصلہ افزائی:

غزوة بدر ویلے یہود قبیلیاں دیاں واضح ہمدردیاں مکے والیاں نال سن پر بدر توں بعد اینہاں نے قریش نوں کھلم کھلا بھڑکایا تے فیر سارا سال جنگ دا سامان تیار ہوندا رہیا۔ ابوسفیان نے قسم کھادی سی کہ جد تیک مسلماناں کولوں بدلہ نہیں لے لوں گا نہ نماواں گاتے نہ ای سر وچ تیل پاواں گا۔

عرب دے شاعراں تے قریشی عورتاں دا پروپیگنڈا:

قریش ساید اینہاں ساریاں گلاں دے باوجود بدر نوں بھلا دیندے۔ پر ملک دے طول و عرض توں سارے شاعراں نے مکہ دا رخ کیتا۔ قتل ہون والیاں دے مرثیئے آکھے تے جنگی ترانے گائے۔ ایہدے توں ودھ پروپیگنڈے دی اوہ مہم سی جیہڑی قریشی عورتاں ولوں شروع ہوئی سی۔ قریشی عورتاں دے طعنے جرتا قریشی سرداراں دے دسوں بار سی۔ اینہاں عورتاں وچوں ہندہ زوجہ ابوسفیان تے بنت عتبہ (قاتل بدر) ام حکیم زوجہ عکرمہ بن ابو جہل، فاطمہ بنت ولید (قاتل بدر) رطلہ زوجہ عمرو بن العاص تے خناس والدہ مصعب بن عمیر اگے اگے سن۔

مکہ دے سردار صفوان دی چال:

مکہ دے رئیس صفوان نے جیہدا باپ بدر وچ ماریا گیا سی۔ اوہنے عمیر بن وہب نوں تیار کیتا کہ چوری چھپے مدینہ جا کے (نعوذ باللہ) محمد ﷺ نوں قتل کر آوے تے میں تیرا فرض تے بال بچیاں دا خرچہ چکاں گا۔ دوواں نے بڑی رازداری توں کم لیا کہ کسے تیجے بندے نوں پتہ نہ چل سکیا۔

عمیر تلوار زہروچ بھیس کے مدینہ وچ پہنچ گیا۔

مسجد نبوی دے دوجے دروازے وچ جا کے اوٹھ بٹھایا۔ حضرت عمرؓ نے ویکھ لیا تے بارگاہ نبوت وچ عرض کیتی کہ عمیر دی نیت نیک نہیں لگدی۔ چند صحابہ نے پھڑکے آپ ﷺ دی خدمت وچ پیش کیتا تے آپ ﷺ نے اوہ ساری گل بات دس دتی جیہڑی عمیر تے صفوان دے درمیان ہوئی سی۔ عمیر نے اقرار کیتا تے آکھیا اس دا علم میرے تے صفوان دے سوا کے نوں وی نہیں سی۔ تسی سچے نبی او میں اسلام لیاندا ہاں۔ صفوان دی مراد پوری نہ ہو سکی۔ عمیرؓ مسلمان ہو کے واپس گیا۔ ایہدی تبلیغ نال بہت سارے آدمی مشرف بہ اسلام ہوئے۔ دوسرے مشرک وی ایس طراں دیاں سازشاں وچ مشغول رہندے سن۔ (سیرت ابن ہشام) (142)

تجارتی فیدیاں نوں خطرہ:

بدر دی شکست توں بعد قریشیاں تے ایہہ حقیقت کھل گئی سی کہ مسلمان جدوں چاہن شام دا تجارتی رستہ بند کر کے اینہاں دی اقتصادی ناکہ بندی کر سکدے نیں۔ اپنی معیشت نوں برقرار رکھن واسطے اوہناں نے مدینے دی اسلامی ریاست نوں رستیوں ہٹا دین دا منصوبہ بنایا۔

ابوسفیان دے وقار دا مسئلہ:

قریشیاں نے شام توں آئے ہوئے تجارتی قافلے دا سارا نفع مسلماناں دے خلاف لان دا تہیہ کر لیا سی۔ ایہہ سارے کم توں فائدہ اٹھانے قریشی سردار ابوسفیان دے وقار دا مسئلہ بن گیا سی۔

واقعات جنگ:

- 1- 3ھ ماہ شوال دیاں پہیلیاں تریخاں وچ تن ہزار کافراں دی فوج مدینے ول روانہ ہوئی۔ کجھ تاریخ دانوں نے فوج دی گنتری پنج ہزار لکھی اے۔ پر اینہاں دی صحیح گنتری تن ہزار ای اے۔ عورتاں نے غلام لوک اینہاں تن ہزار توں اڈ ہون گے۔ جنہاں ساریاں نوں رلا کے پنج ہزار دی گنتی کردے ہون گے۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (143)
- 2- حضرت عباسؓ اوہناں دناں وچ مکہ وچ سن اوہناں نے چوری چوری سینہا گھل دتا۔ کافراں دی فوج دا سپہ سالار ابوسفیان سی۔ ایس فوج وچ ست سوزرہ پوش تے دو سو سوار سن۔ باقی ساز و سامان دا حساب نہیں سی کیوں جے بدر دی جنگ دے ویلے

جیہڑی دی تجارت کیتی گئی۔ اوہناں دا منافع جنگی تیاری وچ لا دتا گیا سی۔

3- عرب دے دوسرے قبیلیاں وچ شاعر بھیجے گئے۔ اوہناں نے مذہب دی حفاظت تے ملی آن والے شعر کہہ کے اینہاں لوکاں نوں قریشیاں دی مدد لئی تیار کیتا۔ جیہدی وجہ نال سارے بنو کنانہ تے اہل تمامہ قریش نال مل گئے۔ قریش دے سارے جن قبیلیاں نے مدد کیتی۔ مکہ دے حبشی غلاماں نوں وی جنگ تے قوم وچ شامل کیتا گیا۔ رجز پڑھن والے مرد تے بہادری دلاون والیاں عورتاں وی نال لے لیاں۔ غرض کہ پورا سال مکہ والیاں نے تیاریاں وچ گزاریاں سی۔ جیہدی وجہ نال اینہاں نوں اپنے آپ تے بڑا مان تے گھمنڈ سی۔

جنگ بدر دے قتل ہون والے سرداران قریش دیاں کڑیاں تے بیویاں وی نال آیاں رستے وچ غیرت دلاں والے شعر پڑھدیاں رہیاں۔

دوجے پاسے آنحضرت نوں ایس قافلے دی روانگی دی خبر ہو چکی سی۔ آپ ﷺ نے صحابہ ”دی مجلس مشاورت بلائی۔ منافقان دا سردار عبداللہ بن ابی وی مشورے وچ شریک سی۔ ”آپ ﷺ نوں ایس جنگ دے بارے کوئی وحی نہیں سی آئی۔ صرف خواب وچ دیکھیا کہ آپ ﷺ دی تلوار دی تھوڑی جہی دھار گر گئی اے جس پاروں آپ ﷺ نوں محسوس ہویا کہ شاید ایس واری مسلماناں دا کجھ نقصان ہووے۔“

”دوسرا خواب آپ ﷺ نے ایسہ دیکھیا کہ آپ ﷺ نے اپنا ہتھ زرہ وچ پادتا اے۔ زرہ نوں آپ ﷺ نے مدینہ دے اندر رہ کے لڑائی کرن دی تعبیر کیتی۔“ حضور اکرم ﷺ بذات خود ’بزرگ صحابہ“ تے عبداللہ بن ابی مدینہ دے اندر رہ کے مدافعت کرن نوں ترجیح دیندے سن۔ پر جوشیلے نوجوان تے اوہ لوگ جنہاں جنگ بدر وچ حصہ نہیں سی لیا او مدینہ دے باہر جا کے دشمن نال مقابلہ کرنا چاہندے سن۔ اوہناں دے کہن موجب مدینہ دے اندر رہنا بزدلی دکھانا سی۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (144)

چنانچہ آپ ﷺ نے اینہاں جوتاں دے جذبیاں دا خیال رکھیا۔ ایسہ 16 شوال جمعہ دا واقعہ اے۔ آپ ﷺ نے جمعہ دی نماز پڑھائی گھر گئے، زرہ پہنی تے مسلح ہو کے آگے۔

ہن اینہاں لوکاں نوں خیال گزریا کہ اساں آنحضرت دی رائے دی مخالفت کیتی اے۔ جیہدی وجہ نال سانوں کوئی نقصان نہ پہنچے۔ آپ ﷺ نوں کہیا کہ اگر مناسب سمجھوتے مدینہ

دے اندر ہی رہ کے لڑنے ہاں پر آپ ﷺ نون جواناں دی دل آزاری منظور نہیں سی۔
 اودھروں ایس بارے پیغام وحی وی نہیں سی آیا۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (145)
اسلامی لشکر دی روانگی:

آپ ﷺ بعد نماز جمعہ مدینہ توں روانہ ہوئے۔ مدینہ وچ ابن ام مکتوم صحابی نون نماز
 تے مدینہ دے انتظام واسطے چھڈ گئے۔

اسلامی لشکر وچ صرف اک ہزار آدمی سن۔ رستے وچ عبداللہ بن ابی اپنے تن سو
 آدمیاں نون لے کے وکھرا ہو گیا۔ بہانہ ایسہ بنایا کہ میری گل نہیں منی گئی۔ مسلمان ایس گل
 توں کجھ پریشان ہوئے۔

سچے مسلماناں وچ جوش و خروش پہلاں توں وی ودھ گیا سی؟ ایہدے وچ اک واقعہ
 تاریخ دے سنہری حروف وچ لکھن دے قابل اے کہ جدوں مدینہ توں باہر نکل کے آنحضرت
 ﷺ نے لشکر دا معائنہ کیتا تے ایہدے وچوں بہت سارے نو عمر صحابہ ”نون واپس بھیج دتا۔
 جنہاں وچوں عبداللہ بن عمر“، زید بن ثابت“، اسامہ بن زید“، زید بن ارقم“، براء بن عاذب“
 ’عمرو بن حزم“، ابو سعید خدری“، سمہ بن جندب“ تے رافع بن خدیج“ وی سن۔ جنہاں دی
 عمر تیرہ چودہ سال توں ودھ نہیں سی لیکن رافع بن خدیج“ دے شوق شہادت دا ایسہ عالم سی کہ
 اوہ پہاں بھار کھڑا ہو کے اپنے قد نون وڈا کرن دی کوشش کردا پیا سی۔ آپ“ دے والد نے وی
 سفارش کردتی کہ میرا بیٹا بہت اچھا تیر انداز اے۔ ایہنوں ضرور ای نال لے لوؤ۔ تے آنحضرت
 ﷺ نے اجازت دے دتی۔ فیر سمہ بن جندب نے درخواست کیتی کہ جناب رافع نال میری
 کشتی لڑائی جائے جے میں اوہنوں ڈھالواں تے مینوں وی جان دی اجازت دتی جائے۔ رافع
 نے سمہ نون کن وچ ہار جان ولوں آکھیا تے فیر سمہ نون رافع نے ڈھالیا تے ایس طراں
 اوہنوں وی جہاد تے جان دی اجازت مل گئی۔

احد پہاڑ دے پچھلے پاسے صف بندی کیتی۔ پہاڑ دی پشت ولوں مشرکاں دے حملے دا ڈر
 سی۔ آنحضرت ﷺ نے عبداللہ بن جبیر“ دی سرداری وچ پنجاہ تیر اندازاں دا اک ٹولہ کھلار
 دتا تے اوہناں نون پکی کیتی کہ سانوں فتح ہووے بھاویں شکست تسی ایس گھائی نون کسے وی
 حالت وچ نہیں چھڈنا۔

آپ ﷺ نے جنگ دیاں لائناں آراستہ کیتیاں تے مہمنہ تے زبیر بن العوام“، میسرہ

تے منذر بن عمرو، حضرت حمزہؓ نون مقدمہ الجیش مقرر فرمایا۔ حضرت مصعب بن عمیرؓ نون علم دتا گیا۔ ابو دجاجہؓ نون آپ ﷺ نے اپنی تلوار دتی۔ اوہ ایس تلوار نون لے کے آکڑ کے میدان وچ پھر دے سن تے آپ ﷺ نے ویکھ کے فرمایا۔ ”ایسہ چال اللہ تعالیٰ نون ناپسند اے پر کافراں دے مقابلے تے میدان جنگ دے اندر ایس طراں پھرنا جائز اے۔“

کافراں دا لشکر:

قریش گنتی تے ساز و سامان ہر چیز دے حساب نال ودھ سن۔ اوہناں نے بڑے آہر نال صفیاں بنھیاں۔ مہنہ تے خالد بن ولید، میسرہ تے عکرمہ بن ابو جہل سواراں دے اتے صفوان بن امیہ، تیر اندازاں تے عبداللہ بن ربیعہ، علم طلحہ دے ہتھ وچ سی۔

لڑائی دی پہل:

قریش دے لشکر چوں پہلاں ابو عامر تے فیر علمبردار طلحہ اگے ودھے تے طنزیہ پکاریا۔ کون اے جیہڑا مینوں جہنم گھلے یاں میں اوہنوں جنت وچ پہنچا دیواں۔ ایہدے جواب وچ حضرت علیؓ نے تلوار دے اک ای وار نال ایہدا قصہ پاک کردتا۔

عام جنگ:

ایس توں بعد عام جنگ شروع ہو گئی۔ حضرت علیؓ، حضرت حمزہؓ تے ابو دجانہ انصار نے بے پناہ حملیاں نال مشرکاں دیاں صفیاں الٹ پلٹ کردتیاں۔

حضرت حمزہؓ دی شہادت:

حضرت حمزہؓ جوش شجاعت وچ دشمن دیاں صفیاں اندر گھس دے چلے گئے۔ جسیر بن مطعمؓ دے حبشی غلام نے جیہڑا جسیر تے ہندہ دے کہن تے آپؓ دی تلاش وچ سی، چھپ کے بیٹھا ہویا سی جدوں کہ حضرت حمزہؓ دشمن دیاں صفیاں چیر دے ہوئے اوہدے نیڑے پہنچے تے اوہنے اوٹ وچوں آپؓ تے نیزہ سٹیا تے اوہ نیزہ دکھیوں پار نکل گیا تے آپؓ شہید ہو گئے۔ وحشی نے جا کے ہندہ بنت عتبہ تے زوجہ ابوسفیان نون دسیا۔ اوہ دوڑی آئی تے آپؓ دا کلیجہ کڈھ کے چبان لگ پئی پر چبانہ سکی تے اگلنا پیا۔ اوہنے آپؓ تے تمام شہیداں دے کن، نک وغیرہ کٹ کے ہار بنا کے گلے وچ پایا۔ قریش بڑی بہادری نال لڑ رہے سن تے علمبردار بیٹھ اتے قتل ہوندے گئے جنہاں چوں اٹھ صرف حضرت علیؓ دی تلوار دا نوالہ بنے سن۔ حضرت علیؓ

تے ابو دجانہ انصاریؓ دے مھلیاں نال کافراں دے قدم اکھڑ گئے۔ آنحضرتؐ دے ہتھ وچ اک تلوار سی۔ آپؐ نے ایسہ دکھا کے آکھیا کہ کون ایہدا حق ادا کرے گا۔ حضرت ابو دجانہؓ اٹھے تے سوال کیتا یا رسول اللہ ایہدا حق کی اے؟ فرمایا اینوں دشمن تے چلاندا جاؤ ایہتھوں تک کہ ایسہ ڈنگی ہو جاوے۔ عرض کتا ایسہ خدمت میں کراں گا۔ حضورؐ نے اوہنوں تلوار عطا کیتی ابو دجانہؓ نے سرخ سرخ رمال بنیا جو جنگ دے ویلے اینہاں دی بہادری دی علامت ہندا سی۔ فخر دی چال نال صفاں دے وچکار نکلے۔ آنحضرتؐ نے فرمایا اللہ تعالیٰ اس چال توں ناراض ہوندا اے پر ایسے موقع تے نہیں۔ ابو دجانہؓ دشمن دیاں صفاں نوں چیر دے ہوئے پہاڑی دے دامن وچ جا بیٹھے تے مکہ دیاں عورتاں دھن و جا رہیاں سن تے نغمہ نوازی کر رہیاں سن۔ ابو دجانہؓ نے اک عورت دے سرتے تلوار تولی تے فیروک لئی۔ اوہنوں ایسہ پسند نہ آیا کہ سرور کائنات دی تلوار اس عورت دے خون نال آلودہ ہووے تے ایسہ عورت ہندہ زوجہ ابوسفیان سی۔

مجاہد دشمن تے چھا گئے، مشرک گھبرا گئے۔ اینہاں دیاں زنانیاں نوں بھجن دی راہ نہ لہی۔ اسلامی فوج مال غنیمت اکٹھا کرن لگ پئی۔

پاساپلٹ گیا:

گھاٹی تے مقرر دستے نے ویکھیا کہ دشمن دوڑ گیا اے تے اینہاں دا علم وی زمین تے ڈگیا ہويا اے۔ آنحضرتؐ دے حکم نوں بھل گئے تے مال غنیمت اکٹھا کرن لئی دوسرے مجاہداں نال رل گئے۔

خالد بن ولید جنہاں اے اسلام قبول نہیں سی کیتا اپنے سنگیاں نال گھاٹی دے تھلے مجود سی اوہنے جدوں جگہ خالی ویکھی تے اپنے ساتھیاں نال حملہ کردتا۔ گھاٹی تے صرف عبداللہ بن جبیرؓ اپنے چند ساتھیاں نال سن دشمن نوں نہ روک سکے سکوں شہید ہو گئے۔

ایسہ حملہ چونکہ بالکل غیر یقینی تے غیر متوقع سی، مسلمان بدحواس ہو گئے تے اپنے بیگانے دی تمیز نہ رہی۔ ابوسفیان اپنے ساتھیاں نال مکہ ول جا رہیا سی، اوہنے جدوں میدان وچ ساتھیاں نوں لڑیاں ویکھیا تے اپنے لشکر دے نال اوہ وی آگیا۔ ویکھدے ویکھدے لڑائی فیوجم پئی۔

مصعب بن عمیرؓ کی شہادت:

مصعب بن عمیرؓ شہید ہو گئے۔ آپؓ کی شکل آنحضورؐ نال خاصی مل دی سی۔ تے دشمنوں نے مشہور کر دتا کہ (نعوذ باللہ) آنحضورؐ شہید ہو گئے۔ ایس خبر نے بڑے بڑے بہادراں دے حوصلے ختم کر دتے کہ حضرت عمرؓ اپنی تلوار سٹ کے بیٹھ گئے کہ ہن لڑن دا فیہہ کیہ پر ذوالفقار حیدری حالاں وی بجلی دی طراں چمک رہی سی۔ ابن نصر انصاری نے آکھیا ہن زندہ رہ کے کیہہ کراں گے تے لڑے لڑے شہید ہو گئے۔ (بخاری و سیرت ابن ہشام) (146)

الی عباد اللہ انا رسول اللہ

(ترجمہ) ”خدا دے بند یو میرے دل آؤ میں خدا دا رسول ہاں۔“

بہت سارے جانثار حالاں وی لڑ رہے سن۔ عین اس وقت کعب بن انصاری دی نظر آپؐ تے پے گئی۔ اوہناں نے آواز دتی مسلمان! ”رسول اللہؐ ایدھر جے۔ ایہہ آواز سن دیاں سار مجاہدان اسلام دی ٹٹی ہوئی ہمت فیر بجھ گئی تے مسلمان ایس پاسے آگئے۔ کافراں دا وی سارا زور ایدھراں ہو گیا تے آنحضرتؐ صرف بارہ صحابیاں دے نال کافراں دے گھیرے وچ سن۔ عبداللہ بن شہاب زہری نے آنحضرتؐ دے نیڑے ہو کے وار کیتا تے آپؐ دا چہرہ مبارک زخمی ہو گیا۔ ابن تمیہ نے تلوار دا زبردست ہتھ ماریا تے خود دے دو حصے آپؐ دے چہرہ مبارک وچ اکھ دے تھلے دی ہڈی وچ کھب گئے۔ حضرت ابو عبیدہ بن الجراح نے دندان نال پھڑکے کھیماتے آپؐ دے دو دند شہید ہو گئے۔

اظہر محمود ہوراں دا کہنا اے کہ آپؐ دے سامنے چار دندان وچوں صرف اک دند شہید

ہویا سی۔ (147)

شمع رسالت دے پروانے:

ایدھر کجھ جانثاراں نے آپؐ دے دوالے حلقہ بنا لیا۔ حضرت ابو دجانہؓ نے آپؐ دے دل منہ کر کے اپنی پشت نوں سپر (ڈھال) بنا لیا تے جیہڑا تیر آندا آپؐ دی پشت تے لگدا رہیا۔

حضرت سعد بن ابی وقاصؓ، حضرت ابو طلحہؓ، حضرت زبیرؓ، ابو عبیدہ بن الجراحؓ، حضرت ابو بکرؓ، حضرت عمرؓ، عثمانؓ نوں آواز دتی۔ فیروی جواب نہ آیا تے نعرہ ماریا کہ سارے مارے گئے نیں۔ حضرت عمرؓ کولوں ضبط نہ ہو سکیا تے بولے۔ ”اے خدا دے دشمن اسی

سارے زندہ واں۔ ایسہ سن کے ابوسفیان نے ہبل دا نعرہ ماریا اعلیٰ حبل ”ہبل دی ہے“ صحابہ کرام نے آنحضرت ﷺ دے حکم نال جواب دتا اللہ اعلیٰ واجل مسلماناں دے سنبھل جان توں بعد کافر واپس چلے گئے۔ (بخاری غزوہ اُحد) (148)

نجیب اکبر آبادی (149) آکھدے نیں، ابوسفیان نے ہبل دی ہے دا نعرہ ماریا۔ فاروق اعظمؓ نے اللہ اکبر دے نال جواب دتا۔ ابوسفیان پکاریا اج دا دن بدر دا جواب اے۔ فوج دے لوکاں نے مرداں دے نک کن کٹ دتے نیں۔ میں ایہدا حکم نہیں سی دتا لیکن مینوں معلوم ہویا تے کوئی رنج نہیں ہويا۔ اگلے سال فیر معرکہ بدر دے میدان وچ گرم ہووے گا۔ اے کہہ کے خموش ہو گیا۔ آنحضرت ﷺ نے تصدیق واسطے حضرت علیؓ نوں بھیجیا تے پتہ چلیا کہ او اونٹھاں تے کجاوے کس کے جا چکیا اے۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (150)

جنگ دے میدان:

اس جنگ وچ حضرت حمزہؓ دشمنان دی عیاری دی وجہ نال شہید ہو گئے۔ ابوسفیان دی بیوی ہندہ نے آپ دا کلیجہ کڈھ کے چبایا تے نکل نہ سکی تے اُگل دتا۔ ایس واسطے ہندہ جگر خوار مشہور ہوئی۔

اس جنگ وچ دشمن دے صرف تیرہ آدمی قتل ہوئے تے ستر مسلمان شہید ہوئے۔ حضرت حمزہ دی لاش نوں دشمنان نے وگاڑ دتا۔ دوسرے شہیداں دے نک تیکن کٹ کے گل دے ہار بنائے۔

حضرت حمزہؓ دی بہن تے آنحضرت ﷺ دی پھپھی حضرت صفیہؓ بھراء دی لاش دیکھن آئیاں تے حضرت نے آپؐ دے پتر حضرت زبیرؓ نوں آکھیا کہ اینہاں نوں لاش دے کول جاوون توں روکو۔ اینہاں نے منع کیتا تے حضرت صفیہؓ نے آکھیا مینوں معلوم ہو گیا اے کہ میرے بھائی دی لاش دا وگاڑ دتا گیا اے، میں صبر کراں گی تے دعائے مغفرت منگاں گی۔ آنحضرت ﷺ نے اجازت دے دتی۔ آپؐ نے اپنے بھائی دی لاش تے جگر دے ٹکڑے زمین تے پئے دیکھے۔ انا اللہ پڑھیا دعائے مغفرت کیتی تے واپس ٹر گئیاں۔

حضرت مصعب بن عمیرؓ دے کفن واسطے صرف اک چادر چھوٹی سی سر ڈھکدے تے پیر ننگے ہو جاندے، پیر ڈھکدے تے سر ننگا ہو جاندا۔ آخر سر ڈھک دتا تے پیراں تے گھاہ رکھ دتا۔ سارے شہیداں نوں غسل دے بغیر ای اک اک قبر وچ دفنایا گیا۔ فوج مدینہ ول جا رہی

سی۔ رستے وچ مصعب بن عمیرؓ دی بیوی حمنہ بنت جحشؓ آندی ملی۔ اینہاں نوں اینہاں دے ماموں حضرت حمزہؓ دی شہادت دی خبر سنائی تے انا اللہ پڑھیا۔ فیر بھائی عبداللہ بن جحشؓ دی شہادت سنائی تے آپؐ نے انا اللہ پڑھی۔

فیر مصعب بن عمیرؓ دی شہادت دی خبر سنائی۔ ایسہ خبر سن کے آپؐ رو پئیاں۔ آپؐ نے ایسہ حالت دیکھ کے آکھیا عورت نوں اپنے بندے نال محبت زیادہ ہوندی اے۔ (تاریخ اسلام جلد اول) (151)

میدان احد وچ مسلماناں دے نقصان دے اسباب:

غزوہ احد وچ قریشی لشکر نوں فیصلہ کن فتح حاصل نہیں سی ہوئی کیوں جے اوہ میدان جنگ وچوں ای واپس چلا گیا تے مدینہ تے حملہ کرن دی جرات نہ کر سکیا۔ ایس جنگ وچ لشکر اسلام دا نقصان توقع توں بہتر دھ کے ہویا۔ ایہدے سبب تھلے لکھے سن:

1- مسلماناں وچ زیادہ تعداد نو مسلم لوکاں دی سی۔ ایس لئی اینہاں دے نظم و ضبط دا معیار او نہیں سی جو بدر وچ سی۔

2- منافق آخری وقت تے دھوکھا دے گئے تے مسلماناں دی کل تعداد 700 رہ گئی جنہاں نوں تن ہزار دا مقابلہ کرنا سی۔

3- نوجوان مسلماناں وچ ضرورت توں زیادہ خود اعتمادی سی۔ جہدی وجہ توں توکل وچ گھانا آگیا (یعنی کہ خودی آگئی) جنگی تدبیراں وچ دی سستی ورتی گئی۔

4- حضور ﷺ دی شہادت دی جھوٹھی خبر نے مسلماناں دے حوصلے پست کردتے تے او میدانوں ہٹ گئے۔

5- سب توں وڈی وجہ نویں مسلماناں دی مال نال محبت سی۔ اوہناں نے لالچ دے پاروں اوہ گھائی خالی کردتی جتھے اوہناں نوں تیر اندازی واسطے کلار یا گیا سی۔

6- خالد بن ولیدؓ نے پچھوں حملہ کیتا جہدے نال مسلمان دو لشکراں وچ آکے پس گئے۔

7- مسلماناں دے نقصان دی اک ہور وڈی وجہ آنحضرت ﷺ دے حکم دی نافرمانی سی ناں آنحضرت ﷺ نے فرمایا سی کہ جے پرندے ساڈا جسم وی نوچ رہے ہون تسی ایسہ گھائی خالی نہ کرنا۔

اطاعت رسول توں غافل ہون دی وجہ توں اوہ نصرت الہی توں محروم ہو گئے۔ ایسے دے

بارے اللہ تعالیٰ نے فرمایا اے:

(ترجمہ) ”یاد کرو جدتسی دوڑے چلے جا رہے سو کسے پاسے مڑ کے دیکھن دا ہوش نہیں سی۔ تے رسول تماڑے پچھے تہانوں پکار رہیا سی۔ ایس ویلے تماڑی روش دا بدلہ اللہ تعالیٰ نے انج دتا کہ تہانوں رنج تے رنج دیوے تاکہ آئندہ واسطے تہانوں سبق ملے۔“

(آل عمران: 153) (152)

غزوة اُحد دے نتائج:

غزوة اُحد نوں مسلماناں دی تربیت دے نقطہ نظر نال بڑی اہمیت حاصل اے۔ نالے عرب دی سیاسی صورت حال وی ایہدے اثر توں نہ بچ سکی جنہاں چوں کجھ تھلے دتے گئے نیں: حب مال تے ضرب کاری: سود تے پابندی لا دتی گئی بھلا جے مال دی محبت لوکاں دے دلاں چوں نکل کے خدا دی راہ تے خرچ ہو سکے۔

تربیت دی خامیاں دور کرنا: اطاعت رسول ﷺ تے پورا زور دتا گیا۔ مزید آزمائشاں واسطے مسلماناں نوں تیار کیتا گیا۔ ایس طراں سدھار دیاں اوہ ساریاں خامیاں جو سامنے آئیاں سن اوہناں نوں دور کرن دی پوری کوشش کیتی گئی۔

اسلام دی ترقی وچ رکاوٹ: ایس جنگ توں مسلماناں دے وقار نوں بڑا نقصان پہنچیا۔ بدر دی جنگ تے مسلماناں دی جیہڑی دھاک بٹھا دتی سی اوہ جاندی رہی۔ ایس طراں اسلام دی ترقی وچ اک حد تک رکاوٹ پیدا ہو گئی۔

قبیلیاں دی روش: قبائل عرب جو جنگ بدر وچ مسلماناں دی کامیابی دی وجہ نال وقتی طور تے اسلام دشمنی توں باز آگئے سن، اس جنگ توں بعد فیر آمادہ شر ہو گئے۔ تے مسلماناں نوں ہیلیاں بہانیاں نال ستاون لگ پئے۔

غزوة احزاب دا پیش خیمہ: غزوة اُحد وچ قریش دی وقتی کامیابی دا ایہہ نتیجہ نکلیا کہ اوہناں دے جوش انتقام دی اگ کجھ مٹھی پے گئی تے اوہناں نے مسلماناں توں مرعوب ہو کے اگلے سال دی تھاویں دو تین سال بعد مدینہ تے حملہ کیتا جیہڑا کہ غزوة احزاب دے نال نال مشہور ہویا۔

یہودی دشمنی وچ واڈھا: مسلماناں دی کمزوری پاروں یہودیاں دیاں شرارتاں وچ واڈھا ہو گیا تے آخر کار اینہاں دے قبیلہ بنو نضیر نوں مدینہ وچوں کڈھنا پیا۔

عرب دے قبیلیاں دیاں مکارانہ سرگرمیاں:

- 1- اُحد وچ مسلماناں دی شکست پاروں بہت سارے قبائل عرب دے حوصلے ودھ گئے۔ بت پرست تے ڈاکو پیشہ ہون دی وجہ توں اوہ مسلماناں دے مخالف تے سن ای ہن فیر اوہناں نے مدینہ تے حملہ کرن دے منصوبے بنانے شروع کردتے۔ ایسے لئی قطن دے قبیلیاں نوں اینہماں دے ناپاک ارادیاں توں روکن واسطے آنحضرت ﷺ نے ابو سلمہؓ نوں ڈیڑھ سو سوار دے کے بھیجیا پر اوہ مقابلہ کرن توں بناں ای کھلم پلر گئے۔
- 2- بنی لیمان دے مقابلے تے عبداللہ بن انیسؓ نوں بھیجا گیا۔ اوہناں نے قبیلے دے سردار سفیان بن خالد نوں قتل کردتا۔
- 3- بنو قلاب دے سردار ابو براء نے آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہو کے درخواست گزاری کہ ساڈا سارا قبیلہ اسلام لے آیا اے تے قبیلے دی تعلیم واسطے مبلغین بھیجے جاوے۔ آپ ﷺ نے ستر صحابہؓ نوں بھیجیا جنہاں چوں زیادہ تر اصحاب صفہ چوں سن پر اوہناں نے بیر معونہ دے قریب ساریاں نوں شہید کردتا صرف عمرو بن امیہؓ نوں چھڈ دتا جنہ آکے آنحضرت ﷺ نوں ایسہ داستان سنائی۔
- 4- مفضل وقارہ قبیلیاں دے کجھ لوکاں نے وی ایس طراں دی درخواست آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ پیش کیتی۔ آپ ﷺ نے دس استاد مقرر کیتے۔ اوہناں نے بنو لیمان دی مدد نال ایسہ سارے صحابیاںؓ نوں شہید کردتا۔ پر حضرت خبیبؓ تے زیدؓ نوں قریش مکہ دے ہتھ وچ دتا۔ جنہاں نے سخت تکلیفاں دے کے اینہماں دونواں نوں شہید کردتا۔

حمراء الاسد دی مہم

حضور پاک ﷺ نے غزوہ اُحد توں بعد، دو بجے ای دن اُحد وچ شریک مجاہداں نوں نال لے کے مشرکاں دے لشکر دا چچا کیتا۔ حمراء الاسد اڑکے، جیہڑا مدینے شریف توں اٹھ میل دور سی، آپ ﷺ نے خیمے گڈوا دتے۔ مشرک روہا دے مقام تے سن، جیہڑا 36 میل مدینیاں دور سی۔ اوتھے مشرکاں دے کئی سرداراں نے خیال ظاہر کیتا بھئی مڑکے مدینے

حملہ کر دیئے، پر جس ویلے پتا لگا کہ حضور پاک ﷺ تے پچھا کر دے آرہے نیں، اوہناں کے دل منہ کر لیا۔ آپ سرکار ﷺ تن دن حمراء الاسد رکے تے جد پتا چلایا کہ مشرک کے مڑ گئے نیں، آپ ﷺ اپنے صحابہ "سمیت واپس مدینے تشریف لے آئے۔

اسد بن خزیمہ دی مہم

یکم محرم 4 ہجری نوں اطلاع ملی کہ خویلد دے پتر طلحہ تے سلمہ اپنے قبیلے بنی اسد بن خزیمہ نوں مسلماناں دے خلاف جنگ واسطے تیار کر رہے نیں۔ حضور پُر نور ﷺ نے ڈیڑھ سو صحابہ "نال حضرت ابو سلمہ" نوں ایسہ مہم سپرد کیتی۔ اوہ اصل راہ توں ہٹ کے اوتھے اڑے، پر کافراں نوں خبر مل گئی سی، ایس لئے اوہ نس گئے سن۔ اوہناں دے اونٹھ بکریاں وغیرہ لے کے مسلمان واپس آگئے۔

خالد بن سفیان دی مہم

اک خبر ایسہ ملی کہ خالد بن سفیان دی مسلماناں دے خلاف فوج جمع کر رہیا اے۔ پچے رسول ﷺ نے عبداللہ بن انیس "نوں اوہدے علاج لئی بھیجیا۔ اوہ 5 محرم نوں گئے تے 23 محرم نوں واپسی تے خالد دا سروی نال لیاے۔

رجیع دا واقعہ

صفر 4 ہجری وچ عضل تے قارہ دے کجھ بندے حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ اسلام دی تبلیغ لئی کجھ بندے چاہی دے نیں۔ دس بندے ایس کم تے مامور کیتے گئے۔ اوہ رابع تے جدے دے وچکار رجیع ناں دے چشمے تے اڑے تے سو بندیاں اوہناں نوں گھیر لیا۔ اٹھ صحابی "شہید ہو گئے۔ حضرت خبیب" تے زید بن وثنہ "نوں اوہناں کے لے جا کے ویچ دتا۔ حضرت خبیب "نوں مشرکاں سولی تے چڑھا دتا تے حضرت زید "نوں صفوان بن امیہ نے خرید کے شہید کر دتا۔

معونہ دا قصہ

رجیع دی مہم مگروں بیڑ معونہ دا واقعہ آیا۔ نجد دے اک سردار نے تبلیغ واسطے بندے

منگے تے اوہناں دی حفاظت دا وعدہ کر کے ستر (70) صحابہ "نال لے گیا۔ کافراں نے اینہاں دا محاصرہ کر کے ساریاں نوں شہید کر دتا۔ حضرت عمرو بن امیہ ضمیری "اونٹھاں مگر سن" بچ گئے تے ایہہ دردناک خبر لے کے مدینے اڑے۔

غزوة بنی نضیر

یہودی اُتوں تے معاہدے کر لیندے سن، پر وچوں سازشاں شرارتاں توں باز نہیں سن اوندے۔ رجب تے مہونہ دے واقعے دیکھ کے یہودیاں پر وگرام بنایا کہ نعوذ باللہ حضور پاک ﷺ نوں قتل کر دیئے۔ عمرو بن امیہ "نے نجد توں واپسی وچ دوستے ہوئے یہودیاں نوں قتل کر دتا سی۔ حضور پاک ﷺ اوہناں دی دیت دین واسطے یہودیاں کول گئے۔ اوہناں حضور ﷺ اتے پتھر سٹن دا پر وگرام بنایا۔ پر حضور ﷺ نوں اللہ نے اطلاع دے دتی۔ آپ ﷺ او تھوں اٹھ کے گھر آگئے تے ایس حرکت اُتے بنی نضیر دے اوہناں یہودیاں نوں خبردار کر دتا کہ دساں دناں وچ مدینہ چھڈ دین۔ اوہ نہ منے تے آپ ﷺ نے اوہناں دا محاصرہ کر لیا۔ اوہ ہار من گئے تے حضور ﷺ نے محاصرہ چک لیا تے حکم دتا بھئی اپنا سارا سامان لے کے جدھر منہ اونداجے ٹر جاؤ۔

غزوة ذات الرقاع

ربیع الثانی یا جمادی الاول وچ پتا لگا کہ بنی غطفان دے دو قبیلے (بنو محارب تے بنو ثعلبہ) لڑائی واسطے اکٹھے ہو رہے نیں۔ حضور ﷺ نے صحابہ کرام " نوں نال لیا تے نجد وچ اندر تیکر چلے گئے۔ شرارتی کافر ایدھر اودھر ہو گئے، پر ایس لشکر نال مسلماناں دا رعب قائم ہو گیا۔ بعضے سیرت نگار اینہوں غزوة ذات الرقاع قرار دیندے نیں، بعضے الگ غزوة سمجھدے نیں۔ (سرکار دی سیرت) (153)

بخاری وچ اونداجے بھئی صحابہ کرام " دے پیر، سفر پاروں بھٹڑ ہو گئے تے اوہناں پیراں دوالے لیراں ولھیسٹ اییاں سن۔ ایسے پاروں ایس غزوة دا نال ذات الرقاع (لیراں والا) پے گیا۔ حضور پاک ﷺ دا اوہ مشہور واقعہ وی بخاری مجوب، ایسے غزوة وچ پیش آیا کہ آپ ﷺ اک رکھ تھلے آرام فرما رہے سن۔ آپ ﷺ نے تلوار رکھ نال تنگ دتی سی۔ حضرت جابر " کہندے نیں، اسیں دو جیاں رکھاں تھلے سوں گئے سال جیہڑے دراڑے سن۔

اک کافر آیا، اونہنے تلوار لاه لئی۔ حضور پاک ﷺ وی نیندر کھل گئی۔ کافر کہن لگا، تیس میرے کولوں ڈر دے او؟ آپ ﷺ نے فرمایا، نہیں۔ اونہنے کہا، تہانوں میرے کولوں کون بچائے گا؟ آپ ﷺ نے فرمایا، اللہ! کافر ڈرنال کہن لگ پیا۔ تلوار ہتھوں ڈگ پئی۔ حضور پاک ﷺ نے تلوار چک لئی تے کافرنوں کجھ نہ کہیا۔ حضرت جابرؓ کہندے نیں، ایہہ ساری گل بات سانوں سرکار ﷺ نے دی۔ اسیں تے اوس ویلے اڑے سماں، جدوں تلوار حضور ﷺ دے کول سی، تے کافر کنب رہیا سی۔ بخاری (154) وچ اوس کافرداناں غورث بن حارث لکھیا اے، تے واقدی د عشور دسدے نیں۔

حضرت عبداللہ بن رواحہ دی مہم

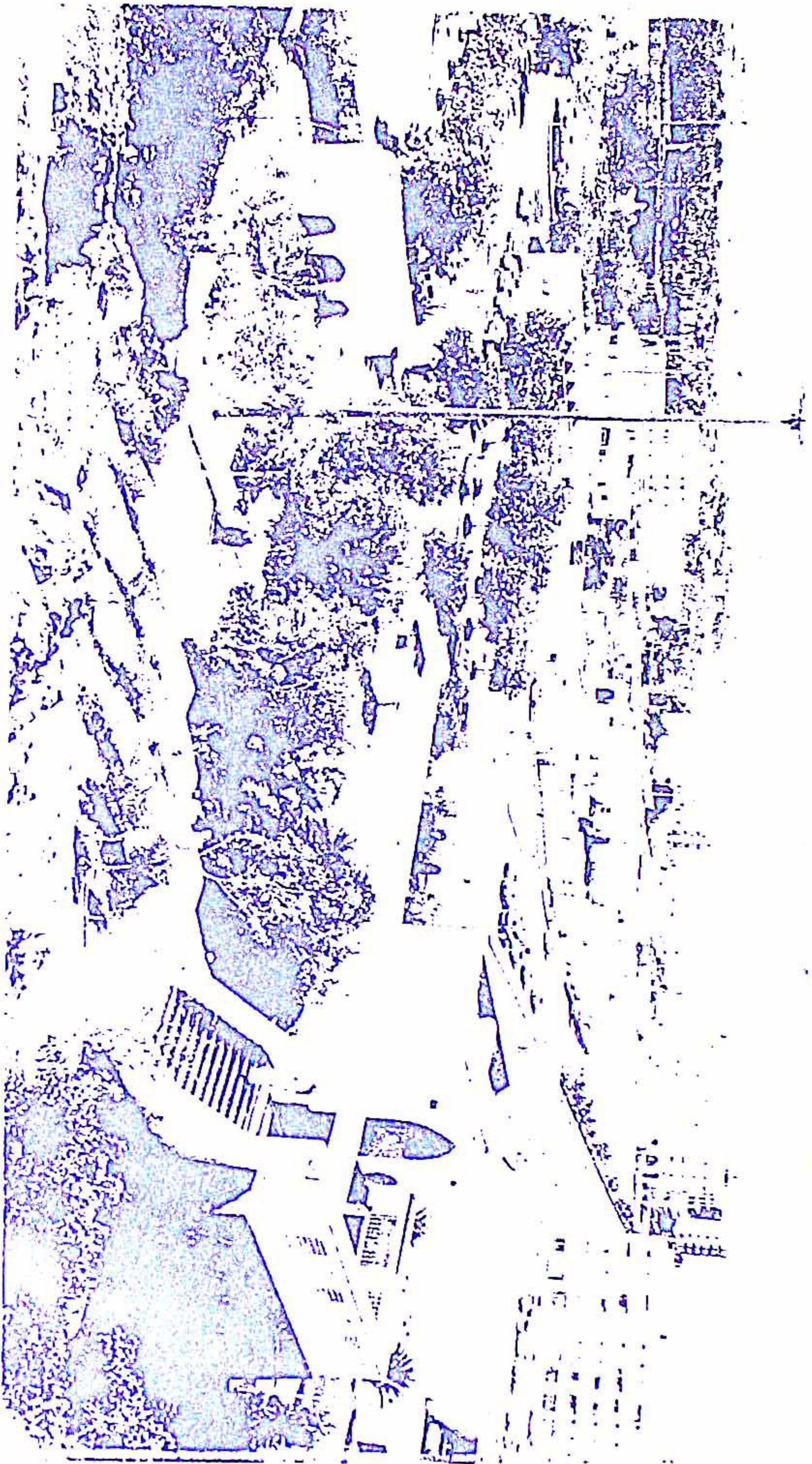
أحد توں بعد ابوسفیان نے اگلے سال بدر دے مقام تے لڑائی دا سینہا دتا سی۔ ابن ہشام دے کہن موجب حضور ﷺ شعبان وچ ڈیڑھ ہزار بندے لے کے نکلے تے بدر اڑ گئے۔ مدینے دا انتظام حضرت عبداللہ بن رواحہؓ دے حوالے کردتا۔ ابوسفیان وح لکرتے مکے توں نکلیا۔ مرا الظہران اڑ کے رک گیا، حضور ﷺ دے لشکر بارے سن کے واپس ٹر گیا۔ بدر ول آیا ای نہیں۔ حضور ﷺ نے اٹھ دن انتظار کیتا، فیرواپس مدینے تشریف لے گئے۔

دومتہ الجندل دی مہم

ربیع الاول 5 ہجری نوں خبر ملی کہ دومتہ الجندل دے اردگرد دے و سنیک قبیلے قافلیاں تے ڈاکے مار دے نیں، نالے مدینے اُتے حملے واسطے تیاری کر رہے نیں۔ آپ ﷺ نے مدینے دا انتظام سباع بن عرفطہ غفاریؓ دے سپرد کیتا تے آپ اک ہزار مسلماناں نال اودھر تشریف لے گئے۔ ڈاکو تے نس بھج گئے۔ اوہناں دا کجھ مال ڈنگر لبھا۔ حضور پاک ﷺ کجھ دن اوتھے ٹھہر کے واپس تشریف لے آئے۔

مریسع دے چشمے دی مہم

شعبان وچ اطلاع ملی کہ بنو مطلق دا سردار حارث بن ابی ضرار مسلماناں دے خلاف فوج کشی دی تیاری کر رہیا اے۔ حضور ﷺ نے بندہ بھیج کے تصدیق کرائی تے فیتر تریہہ بندے تے تریہہ گھوڑے لے کے چلے۔ مریسع دے چشمے تے بعضے کہندے نیں، مقابلہ ہویا،

مدینہ منورہ سے پہاڑاں و شح مسجد اں جتھے جنگ خندق طری گئی ہ

تیر چلے تے مسلماناں نوں فتح ہوئی۔ ایس غزوے دے نتیجے وچ ڈھور ڈنگرتے عورتاں قید ہوئیاں۔ اینہماں وچ حارث دی دھی جویریہ ”وی سن جنہاں نال بعد وچ حضور ﷺ دا نکاح ہويا۔

غزوہ احزاب (خندق)

وجہ تسمیہ:

”احزاب“ حزب دی جمع اے۔ جہدے معنی ٹولے دے نیں۔ ایس جنگ وچ اسلام دے سارے ویری ٹولیاں نے حصہ لیا سی۔ ایس واسطے اینہوں غزوہ احزاب کہیا جاندا اے۔ ”خندق“ ایس جنگ نوں غزوہ خندق وی آکھیا جاندا اے کیونکہ مسلماناں نے اپنے دفاع واسطے مدینہ دے دوالے اک خندق پٹی سی۔ خندق دا مطلب اے ٹویا پٹنا۔

اسباب

ابوسفیان دی لکر (چیلنج):

غزوہ احد دے ویلے ابوسفیان نے لکارے کے آکھیا سی، اج دادن بدر دا جواب اے۔ اگلے سال فیر میدان ہووے گا۔ اگلے سال یعنی کہ 4ھ نوں اوہ خشک سالی دی وجہ توں حملہ نہ کر سکیا تے 5ھ نوں احد دی فتح نوں فیصلہ کن بناون واسطے حملے دا فیصلہ کیتا۔

یہودی سازشاں:

جنگ احد توں بعد یہودیاں دیاں سرگرمیاں ہور تیز ہو گئیاں سن۔ اینہماں دے دو قبیلے بنو نضیر تے بنو قینقاع سن۔ دونواں نوں بد عہدی دی وجہ پاروں جلاوطن کیتا گیا سی۔ بنو قریظہ نے مسلماناں نال معاہدہ کر لیا سی کہ مدینہ وچ جیہڑا وی حملہ آور ہووے گا اسی مسلماناں دے حق وچ تلوار اٹھاواں گے۔

قبیلہ بنو نضیر وچوں حنی بن اخطب بڑا مفسد تے شرارتی شخص سی۔ اوہ تے قبیلہ بنو نضیر دا بڑا حصہ خیبر وچ مقیم ہويا۔ حنی بن اخطب، سلام بن ابی الحقیق، سلام بن مشکم، کنانہ بن الربیع وغیرہ بنو نضیر دے سردار تے ہود بن قیس تے ابو عمارہ وغیرہ سرداران بنو واعل متحد ہو کے مکہ گئے تے اہل مکہ نوں جنگ تے ابھاریا۔ اینہماں لوکاں نے ودھ ودھ کے چندہ وچ زیورات تک

دے دتے۔ اہل مکہ وچ جوش پیدا کرن توں بعد اہل مکہ دے مشورے نال قبائلی نظام وچ گئے تے اوہناں نوں وی مسلماناں دے خلاف بھڑکایا۔ ایسے طراں سارے یہودیاں نے اندر و اندر سازشاں دا بازار گرم رکھیا تے پہلیاں شکستاں دے پیش نظر اس گل نوں صیغہ راز وچ رکھیا۔

قبائلی نظام نوں خطرہ:

اسلام دی مسلسل اشاعت دا لازمی نتیجہ عرب دی متحدہ حکومت دا قیام تے قبائلی نظام داری سی۔

بوہتے عرب قبیلیاں دا پیشہ دھاڑاں مارنا سی۔ اینہاں وچ گل گل تے لڑائی ہو جاندی سی، فحاشی عام سی، اخلاقی برائیاں بہت زیادہ سن۔ اسلام اینہاں ساریاں چیزاں دی مخالفت کردا سی۔ ایس واسطے سارے قبائلی سردار اسلام نوں ختم کر دین تے تلے ہوئے سن۔ ایہو ای وجہ سی کہ جدوں مکے دے کافراں تے یہودیاں نے مدینہ تے حملہ کرن دا ارادہ ظاہر کیتا تے اوہناں نے اینہاں دا ساتھ دین دا وعدہ کر لیا۔

تجارتی شاہراہ تے پہرہ:

مسلماناں نے اہل مکہ دی سرگرمیاں نوں ختم کرن واسطے مکہ توں شام و عراق جاوون والی شاہراہ تے پہرہ بٹھادتا سی۔ قریش مکہ لئی ہن دونویں راہ سن: اوہ سدھی طراں اسلامی حکومت نوں من لیندے تے مسلماناں نال دشمنی ختم کر لیندے یاں فیر اسلام دے خلاف فیصلہ کن جنگ لڑدے۔ اوہناں نے دوجی راہ اختیار کیتی۔

جنگ دے واقعات:

یہود نوں مدینیاں نکل جاوون دا بڑا دکھ سی۔ اوہ مسلماناں کولوں ایس دا بدلہ لینا چاہندے سن۔

اس جنگ دا آغاز ایس طراں ہویا کہ یہود سردار مکہ پہنچے تے قریشیاں نال ساز باز کر کے مدینہ تے حملے دا منصوبہ بنایا۔ بنو غطفان اک بہت وڈا قبیلہ سی۔ اوہنوں ایس لالچ پاروں نال ملا لیا کہ خیبر دے نخلستاں دیاں کھجوراں دا اک حصہ اوہناں نوں دتا جاوے گا۔

بنو قریظہ:

بنو قریظہ معاہدے دی رونال مسلماناں دے حماستی سن۔ پر اندر خاٹے نیت دے اوہ وی کوڑھے سن۔ بنو نضیر دا یہودی سردار حنی بن اخطب نے اوہناں کول پہنچ کے معاہدے نوں توڑن واسطے زور دتاتے آخر کار اوہنوں نال ملا لیا۔

کافراں نے پچھلے تجربیاں دی وجہ نال ایس جنگی تیاری نوں ظاہر نہ کیتاتے ایسے وجہ پاروں آنحضرت تک اطلاع وقتوں پہلے نہ پہنچ سکی۔

کافراں دی تعداد:

- 1- پہلاں ابوسفیان قریش تے اپنے ہم عمد قبیلیاں دے چار ہزار دا لشکر لے کیوں نکلیا۔
- 2- مقام مرالظہران وچ بنو سلیم دی فوج وی آکے مل گئی۔
- 3- ایسے طراں جتھوں دی فوج لنگدی گئی سارے قبیلے آکے ملدے گئے۔
- 4- بنو نضیر دا سردار حنی بن اخطب تے قبیلے غطفان دا سردار عینہ بن حصین سی۔
- 5- ساریاں فوجاں دا سپہ سالار اعظم ابوسفیان سی۔
- 6- جدوں فوج مدینہ دے نیڑے پہنچی تے مختلف روایتاں دی رونال اوہدی تعداد دس تے بعض روایتاں وچ چوی ہزار آئی اے۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (155)
- 7- ایس وڈے لشکر دے وچ ساڈھے چار ہزار اوٹھ تے تن سو گھوڑے سن۔

مسلماناں دی حالت:

- 1- حضرت رسول کریم ﷺ نوں دسیا گیا تے آپ ﷺ نے فوراً اپنے مشیروں نوں سدیا تے مل بیٹھ کے ایہہ فیصلہ کیتا کہ مدینہ دے اندر رہ کے ای دفاع کیتا جائے۔
 - 2- مدینہ دے اک پاسے پہاڑیاں سن، دو جے پاسے مدینہ منورہ دے مکانات دیاں وڈیاں وڈیاں کندھاں سن تے اک پاسے اُچے اُچے باغ سن۔
 - 3- حضرت سلمان فارسی ایران دے جنگ دے جدید فن توں واقف سن۔ اوہناں نے مشورہ دتا کہ اک پاسے وے خندق پٹ لئی جاوے۔
- آنحضرت ﷺ ایس صلاح توں خوش ہوئے کیوں جے آپ نوں وحی دے ذریعے

(الہام) دی خندق دا ای حکم ہو یا سی۔

4- خندق پنج گز ڈونگی تے پنج گز چوڑی سی۔

خندق دی کل لمبائی دے برابر حصے کر کے دس دس آدمیاں نوں اک حصہ پٹن ولوں کہیا گیا۔ خود آنحضرت ﷺ وی عام مزدوراں طراں خندق کھود رہے سن۔

فتح دی بشارت:

خندق دی کھدائی دے دوران اک ایسا پتھر آگیا جنہوں کڈھنا بڑا اوکھا سی۔ سارے صحابہ نے کڈھن دی کوشش کیتی لیکن ناکام رہے۔ معاملہ آنحضرت ﷺ کو ل آیا تے آپ ﷺ نے ایس زور نال کہی ماری کہ پتھر وچ موری پے گئی۔ پھر اُتے کہی مارن نال اک روشنی پیدا ہوئی۔ آپ ﷺ نے اللہ اکبر کہیا تے سارے صحابہ نے آپ دے پچھے اللہ اکبر اچی واج نال آکھیا۔ آپ ﷺ نے فرمایا مینوں ملک شام دیاں کنجیاں دتیاں گئیاں نیں۔

فیر آپ نے دوجی سٹ ماری تے دوبارہ روشنی پیدا ہوئی۔ آپ نے فیر فرمایا مینوں ملک فارس دی کنجیاں دتیاں گئیاں نیں۔ تیسری وار آپ ﷺ نے فیر کہی ماری تے پتھر ریزہ ریزہ ہو گیا تے آپ ﷺ نے اللہ اکبر پکارا جیہدی پیروی وچ صحابہ نے وی اللہ اکبر پکارا ٹھے تے آپ ﷺ نے فرمایا ہن مینوں ملک یمن دیاں کنجیاں دتیاں گئیاں نیں۔

وحی دا حکم:

فیر آپ ﷺ نے فرمایا کہ مینوں جبرئیل امین نے خبر دتی اے کہ ایہہ ہمارے ملک تیری امت دے قبضے وچ آجاوون گے۔

غور دا مقام:

ایس مقام تے غور کرنا چاہی دا اے (چوی) دس ہزار دے جرار لشکر دے نال مقابلے وچ برائے ناں مسلمان اپنی حفاظت تے جان بچان دی تدبیراں وچ رجسٹریں۔ سارا ملک عرب دشمنی تے تکیا ہویا تے خون دا پیا سا اے۔ بظاہر بربادی نظر آوندی اے پر ایران، روم تے یمن دے ملکاں دی سلطنت تے حکومت دی خوشخبری سنائی جا رہی اے۔ اے کم خدا توں سوا کسے دا نہیں ہو سکدا۔ تے خدا توں سوا کوئی خبر نہیں دے سکدا۔ (تاریخ اسلام، جلد اول)

تبی و حی:

آپ ﷺ نے تحقیق حال تے ہدایت و نصیحت واسطے سعد بن معاذؓ تے سعد بن عبید
"نوں بنی قریظہ ول بھیجیا۔ اینہاں دونواں بزرگاں نے اینہاں نوں سمجھایا پر کوئی کامیابی نہ ہوئی۔
بنی قریظہ نے نہایت بے رخی نال جواب دتا کہ اسی محمد ﷺ نوں نہیں جان دے تے نہ ای
ساڈا اینہاں نال کوئی دوستانہ معاہدہ اے۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (157)

خندق تیار ہو گئی۔ کافراں دا لشکر جد مدینہ پہنچیا تے اپنے اگے اپنی وڈی خندق ویکھ کے
حیران تے پریشان ہو گیا۔ ایہہ جنگی چال ایس توں پہلے عرب وچ استعمال نہیں سی ہوئی۔
آزمائش دی گھڑی:

مسلماناں واسطے ایہہ بڑا آزمائش دا وقت سی کیوں جے اوہناں نوں دن رات خندق دی
حفاظت کرنی پیندی سی کہ ہرے دشمن بے خبری وچ اینوں پار کر کے حملہ نہ کر دیوے۔ (تاریخ
اسلام، جلد اول) (158)

محاصرہ (گھیرا):

کافراں دے لشکر نے پورے مدینے دا محاصرہ کر لیا۔ ایہہ حملہ کافراں دی طاقت تے
شوکت دا انتہائی نظارہ تے اسلام دے مقابلے وچ کفر دی گویا سب توں وڈی کوشش سی۔
مسلماناں نے اپنیاں عورتاں تے بچیاں نوں مدینے دی اک خاص گڑھی وچ حفاظت دی غرض
نال جمع رکھیا سی۔ تے چند جواناں نوں اینہاں دی حفاظت واسطے رکھیا۔ منافقاں دی طرفوں
جیہڑے مسلماناں وچ ہر ویلے ملے رہندے سن، ہر ویلے خطرہ رہندا سی۔

کافراں نے ایس شدت نال محاصرہ جاری رکھیا کہ مسلماناں دی رسد دے سارے رستے
بند ہو گئے۔ اک مہینے تک محاصرہ رہیا۔ بعض روایتاں وچ وی (20) دن محاصرہ آؤندا اے۔
مسلماناں نے کئی کئی فاقے کئے۔

اک دن بے تاب ہونے کے اوہناں نے آنحضرت ﷺ نوں اپنے ڈھڈاں تے بنھے پتھر
وکھائے تے آنحضرت ﷺ نے جدوں اپنے پیٹ توں کرتا چکیا تے جواب وچ دو پتھر بنھے
ہوئے پائے۔

جد محاصرے دی شدت خطرناک حد تک پہنچ گئی تے آنحضرت ﷺ نے فرمایا کہ کون

ہے جو محاصرہ کرن والیاں دی خبر لیاے۔

ایہدے جواب وچ حضرت زبیرؓ دی آواز آئی۔ ایس جانبازی دے صلے وچ اینہاں نوں

حواری دا معزز لقب عطا ہويا۔

دشمنان ویاں چہ مگوئیاں:

مصعب بن قشیر (منافق) نے کہا کہ محمد ﷺ (شام) ایران تے یمن دے ملکاں دی

حکومت اپنے دوستاں نوں دے رہے نیں پر اسی تے دیکھ رہے آں کہ اوہ ہن مدینہ دے اندر
وی نہیں رہ سکدے۔

بعضے کہندے سن کہ باہر نکل کے پاخانے واسطے تے جا نہیں سکدے پر قیصر و کسریٰ

دے ملکاں دا خواب دیکھ رہے نیں۔

غرض منافقاں دے طعنے، رات دی اوس، دن دی دھپ، ہسکھ، کافراں دا مقابلہ، بنی قریظہ

دا اندیشہ، منافقاں دا خطرہ، کفار دی کثرت، مسلماناں دی قلت، اینہاں سارے حالات وچ

مسلماناں نے جیہڑے عزم تے ہمت تے ثابت قدمی دا نمونہ دکھایا ایس دا اندازہ ایس توں ہو

سکدا اے کہ مسلماناں نے اوہناں نوں جیہڑی تجویز پیش کیتی تے اپنی طاقت دے گھمنڈ وچ

دھتکار دیندے رہے۔ ایس دے باوجود نیک روحاں آ آ کے اسلام قبول کردیاں رہیاں۔

بھرواں حملہ:

خندق نوں پار کرنا دا کوئی منصوبہ کافراں دی سمجھ وچ نہ آیا۔ جدوں وی اوہ خندق دے

لاگے جاندے تے جواب وچ تیراں دا مینہ ورھ پیندا۔

اک دن قریش دے کجھ شاسواراں نے جان دی بازی لادتی۔ ایک تھاں توں خندق ذرا

گھٹ چوڑی سی، گھوڑے دوڑا کے اندر آگئے تے اسلامی فوج دے مقابل کھلے میدان وچ اپنے

گھوڑے دوڑان لگے۔ اینہاں وچوں قریش دا اک مشہور سردار عمرو بن عبد ودوسی، اینہوں کھلے

نووں دو ہزار سواراں دے برابر سمجھیا جاندا سی۔ ایہدی عمر نوے سال سی پر بدر دے معرکے وچ

زخمی ہون دی وجہ پاروں اُحد وچ شریک نہ ہو سکیا۔ غزوہ خندق وچ لڑائی دا مبلغ بن کے آیا

تے کہن لگا کون ہے جو میرے مقابلے تے آوے۔ جیہڑا مینوں جہنم رسید کرے یاں میں

اوہوں جنت وچ پہنچا دیواں۔ حضرت علیؓ نے کہا میں مقابلہ کراں گا۔ آنحضرت ﷺ نے اپنا

عمامہ پا کے رخصت کیتا۔ (طبقات ابن سعد) (159) حضرت علیؓ اوہدے مقابلے وچ آئے تے

اوہ متکبرانہ انداز وچ مسکرایا آپ ﷺ نوں واپس جان دا مشورہ دتا۔ حضرت علیؓ نے کہا کہ دنیا اے کہ توں اپنے دشمن دے تیاں سوالاں وچوں اک ضرور پورا کرناں ایں۔ اوہنے کہا ہاں! تے حضرت علیؓ نے پہلا سوال کیتا کہ اسلام قبول کر لے۔ اوہنے کہا ایسہ نہیں ہو سکدا۔ دوسرا سوال ایسہ سی کہ تو واپس چلا جا۔ اوہنے کہا ایسہ وی نہیں ہو سکدا۔ آپؓ دا تیسرا سوال ایسہ سی کہ فیر لڑن لئی تیار ہو جا۔

عمرو بن عبدو نوں اوہدی پوری حیاتی وچ کسے نے ایسی بے باکی نال نہیں سی لکاریا۔ اوہ بڑا پیٹیا تے حضرت علیؓ تے بھرپور وار کردتا۔ پر ایسہ وار خالی گیا تے اوہنوں شیر خدا دی تلوار دا لقمہ بننا پیا تے آپؓ نے نعرہٴ تکبیر بلند کیتا۔ ایہدے دوسرے دونوں ساتھی وی قتل ہوئے۔ (تاریخ اسلام) (160)

کافراں دیاں صفیاں وچ بھج نَس:

محاصرہ طول پھڑدا جا رہیا سی۔ خندق پار کرنا کافراں دے وس داروگ نہیں سی۔ اینہاں دیاں ساریاں امیدیاں بنی قریظہ دی غداری توں وابستہ سن۔ اللہ تعالیٰ نے ایہدا وی انتظام فرما دتا۔ تے ایک شخص نعیم بن مسعود بن عامر قبیلہ بنو غطفان دے لشکر وچوں نکل کے آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ آیا تے مسلمان ہو گیا۔ اوہنے آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ عرض کیتی کہ میرے لائق کوئی خدمت ہووے تے حکم دیوؤ۔ بعض روایتاں وچ اے کہ اوہنے خود آنحضرت ﷺ نوں مشورہ دتا کہ میں بنو قریظہ تے کافراں دے وچ پھوٹ ڈلوا دینا واں۔ تے بعض روایتاں وچ آؤندا اے کہ آنحضرت ﷺ نے کہا۔ بہر حال ایسہ شخص پہلے بنو قریظہ دے کول گئے تے اوہناں نوں کہا کہ بنو غطفان تے قریش چلے جاؤن گے تے تمناں مسلماناں دے خلاف کلمے ہی لڑنا پوے گا۔ تسی ایس وقت تک اینہاں دا ساتھ نہ دیوؤ جد تک اوہ اپنے بیٹے یرغمال دے طور تے تماڈے کول نہ چھڈن گے۔ بنو قریظہ دی سمجھ وچ ایسہ گل آگئی ایس توں بعد نعیم بنو غطفان تے قریش ولے گئے۔ نعیم دا اسلام حالاں خفیہ ای سی تے کسے نوں وی اینہاں دی چال دا پتہ نہیں سی تے اینہاں نوں کہا کہ بنو قریظہ مسلماناں دے معاہدہ ہن۔ ایسہ اوس وقت تک تماڈا ساتھ نہیں دیون گے جد تیک تسی اوہناں کول اپنے بیٹے بطور یرغمال نہیں رکھو گے، اگلے دن بنو قریظہ نے ایسا ای کیتا تے اینہاں دے درمیان اتحاد ختم ہو گیا۔

ایس بدظنی دی خبر دی وجہ توں بنی قریظہ مسلماناں دے خلاف اقدام اٹھاؤن توں باز

رہے۔ محاصرے دی طوالت کفار مکہ واسطے سخت تکلیف دا باعث سی۔ اوہناں لئی دس ہزار لشکر دی رسد دا سامان کرنا آسان نہیں سی۔

اللہ دی مدد:

بنو قریظہ تے اہل مکہ دے درمیان بدگمانی دی فضا تے پہلے ای پیدا ہو چکی سی۔ بنو قریظہ الگ ہو گئے سن۔ جہدے توں کفار بد دل ہو چکے سن۔ جدوں محاصرے نوں 27 دن لنگھ گئے تے ایس رات اللہ تعالیٰ نے اس زور دی ہوا بھیجی کہ اینہاں دے قدم وی اکھڑ گئے۔ ٹھنڈی تے تیز ہوا وچ نہ اگ بلدی نہ ہانڈیاں پکدیاں سن، خیمے اکھڑ گئے۔

قرآن پاک وچ آؤندا اے: ”اساں اینہاں تے ہوا گھلی تے اک اجیسی فوج گھلی جنہوں اوہ دیکھ نہیں سن سکدے۔“

ابوسفیان نے سب نوں بلا کے کہا کہ ایڈھر بنو قریظہ نے دشمنی کیتی اے دو بجے پاسے ہوا وی دشمن ہو رہی اے۔ (کافراں نے اگ دے بھجن نوں وی بدشگونی سمجھیا) میں تے گھر جا رہیا واں، تسی وی سفر کرو۔

ابوسفیان اپنے اوٹھ دے کول آکے بیٹھ گیا۔ اوٹھ دے گوڈے بنھے ہوئے سن۔ ’بوسفیان نے بدحواسی وچ اوہنوں مارنا شروع کر دتا پر بے سود اک دو بجے آدمی نے ایہدی رسی کھولی تے اوٹھ اٹھن دے قابل ہویا۔ (تاریخ طبری، البدایہ والنہایہ) (161)

وحی:

آپ ﷺ نوں کافراں دے بھجن دی خبر وحی راہیں گھلی گئی۔ تصدیق حال واسطے آپ ﷺ نے فوراً حضرت حذیفہؓ بن یمان نوں خبر لیاون لئی گھلیا۔ اوہناں نے آکے سنایا کہ کافراں دی لشکر گاہ خالی پئی اے ایسہ سن کے آپ ﷺ نے فرمایا کہ ہن توں بعد دشمن کدی وی ساڈے تے حملہ نہیں کرے گا۔ آپ دا فرمانا سچ ثابت ہویا۔ ایسہ واقعہ بروز دو شنبہ ماہ ذیقعد 5 ہجری نوں وقوع پذیر ہویا سی۔

طرفین دا جانی نقصان:

کجھ کتاباں دے حوالے نال صرف حضرت سعد بن معاذ زخمی ہوئے۔ دشمن دے تن آدمی مقابلے وچ مارے گئے اوہناں دے نال:

- 1- عمرو بن عبدو (قبیلہ بنو عامر بن لوی)
 - 2- منبہ بن عثمان بن مسخ (قبیلہ بنی عبدالدار)
 - 3- نوفل بن عبداللہ (قبیلہ بنی مخزوم)
- ”حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت“ (162) دے مطابق چھ صحابہ شہید ہوئے۔

مسلماناں دی فتح دے اسباب:

خندق: عرب وچ خندق دا رواج نہیں سی۔ ایس واسطے کافر دینے پنچے تے اپنے اگے خندق دیکھ کے ٹھہرے تے اینہوں عبور کرن دا حوصلہ نہ پیا۔

مسلماناں دا عزم و استقلال: مسلماناں نے عزم و استقلال نال صرف چند دنوں وچ خندق تیار کیتی۔ خوراک تے رسد دی کمی دے باوجود کامیابی نال اپنا دفاع کیتا۔

نصرت الہی: مسلماناں دی فتح دا سب توں وڈا سبب اللہ تعالیٰ دی نصرت و تائید سی۔ جیہدا ایس نے قرآن مجید وچ وعدہ کیتا اے۔

نعیم بن مسعود دا کارنامہ: نعیم بن مسعود نے جس طراں بنو قریظہ تے قریش و غطفان وچ پھٹ پوائی۔ ایہدا نتیجہ کافراں دی شکست دی صورت وچ ظاہر ہویا۔

کافراں دی توہم پرستی: کفار مکہ دی شکست دی آخری وجہ ایہہ سی کہ جدوں ہنیری نے اوہناں دے خیمے الٹ دتے تے اگ بجھادتی تے اوہناں نے اینہوں برا شگون سمجھیا تے راتوں رات غائب ہو گئے۔

و ارسلنا علیہم دیحا و جنود الم تر وھا (163)

(ترجمہ) ”اساں اوہناں تے ہوا گھلی تے اک اجیسی فوج گھلی جنہوں اوہ دیکھ نہیں سن

سکدے۔“

حرام مہیناں دی آمد: ذیقعد دے مہینے دا آغاز ہو رہیا سی۔ ایس مہینے وچ اہل عرب لڑائی حرام سمجھدے سن۔ ایس واسطے قریش نے محاصرہ اٹھان دا فیصلہ کر لیا۔ (ڈاکٹر حمید اللہ دے نیڑے سب توں وڈا سبب ایہہ ای سی)

غزوہ خندق دے نتائج:

ایس غزوہ دے بڑے دور رس نتائج نکلے جیہڑے تھلے دتے گئے نیں:

جارحانہ حملیاں دا خاتمہ: غزوہ خندق آخری جارحانہ حملہ سی جیہڑا کفر وچ علمبرداراں دی

طرفوں اسلامی حکومت تے کیتا گیا سی۔

ایس حملے وچ اپنی پوری قوت استعمال کرن دے باوجود کفر دا اسلام نوں مٹاؤن دا مذموم تے ناپاک ارادہ کامیاب نہ ہو سکیا۔

ایہدے توں اسلام دے مخالفان دے حوصلے ایس قدر پست ہوئے کہ ایس توں بعد اوہناں نیں مدینے تے فیر کدی وی حملہ نہیں کیتا۔

اسلام دی اشاعت وچ وادھا: بہت سارے لوک ایسے سن جیہڑے کفر دی مادی قوت توں مرعوب سن تے اوہ اسلام قبول کرن تو ڈردے سن لیکن ایس جنگ توں بعد ایہناں دے حوصلے بلند ہو گئے تے اسلام دی اشاعت دی رفتار تیز ہو گئی۔

بنو قریظہ دے خلاف کارروائی: بنو قریظہ دی بد عہدی دی وجہ پاروں مسلماناں نوں بڑی پریشانی ہوئی سی۔ قریش نے واپس جان دیاں ای آنحضرت ﷺ نے بنو قریظہ دا رخ کیتا۔ یہودیاں نے معذرت و ندامت دی بجائے قلعہ بند ہو کے لڑنا شروع کردتا۔ تے آنحضرت نوں (نعوذ باللہ) گالیاں دتیاں۔

مسلماناں نے تقریباً اک مہینے تک محاصرہ جاری رکھیا۔ تنگ آئے یہودیاں نیں محاصرہ اٹھان دی درخواست کیتی تے ایہہ کہیا کہ حضرت سعد بن معاذؓ ساڈے قبیلے دے سن اوہ جیہڑا فیصلہ کرن گے، سانوں منظور اے۔ سعد بن معاذؓ زخمی سن تے پائی وچ بیٹھا لے گئے۔ اوہناں نے پہلے دونوں فریقاں کولوں وعدہ لیا کہ میں جیہڑا فیصلہ دیواں گا دوہواں نوں منظور: ... گا۔ تے فیر اوہناں نے فیصلہ دتا کہ:

1- عورتاں تے بچیاں نوں قید کر لیا جاوے۔

2- زمین تے جائیداداں ضبط کر کے مسلماناں نوں دتیاں جاون۔

3- جوان آدمیاں نوں قتل کردتا جاوے۔

ایہہ فیصلہ تورات دے عین مطابق سی ایس واسطے اوہناں نوں بولن دی جرأت نہ ہوئی۔

مسلماناں دا تنظیمی وادھا:

ایس جنگ توں مسلماناں دی تنظیمی برتری پکی ہو گئی جس طرح مسلماناں نے آنحضرت

ﷺ دی اطاعت کیتی تے تقسیم کار دے اصول دے مطابق خندق پٹی، دن رات پہرے

دے تے خطرے دا مقابلہ کیتا۔ ایہدے توں ثابت ہو گیا کہ مسلماناں دی تنظیم اپنے مخالفان توں کئی حصے چنگی سی۔ لظم و ضبط تے اطاعت دی ایس خوبی نے مسلماناں نوں فتح یاب کیتا۔
کجھ جنگی اصول:

ایس جنگ نے قیامت تک دے واسطے مسلماناں نوں کجھ جنگی اصول دے مثال دے طور تے مسلماناں نوں جنگ دے واسطے جدید ترین طریقے اختیار کرنے چاہی دے نیں:
پہلا اصول: آنحضرت ﷺ نے جس طراں خندق کھودن دا مشورہ قبول کیتا ایہدے توں ایہہ وی سبق ملدا اے کہ مجلس مشاورت ضرور ہونی چاہی دی اے۔

دوسرا اصول: نعیم بن مسعود دے کافراں دی صفیاں وچ پھٹ پوانی توں واضح ہوندا اے جہدے تے آنحضرت نے تبصرہ فرمایا۔ الخدب خدعة ”جنگ چالبازی اے“ یعنی جے کوئی قوم جنگ کر رہی ہووے تے ایہدے خلاف چالاں جائز نیں۔

تیسرا اصول: تیجی گل ایہہ سامنے آؤندی اے کہ ملی معاملیاں وچ باہمی مشاورت عامہ بہت مفید تے ضروری اے۔

آنحضرت ﷺ نے جنگ دے ہر مرحلے تے مسلماناں کوں مشورہ لیا تے اوہناں دے مشورے قبول کیتے۔

موت دی مہم

ذیقعدہ یا ذی الحجہ سن 5 ہجری وچ سلام بن ابی الحقیق (ابو رافع) دے قتل دا انتظام ہوا۔ ایہہ یہودی مسلماناں دے خلاف بڑا اگے چلا گیا سی۔ حضور پاک ﷺ نے خزرج قبیلے دے پنج مسلماناں دے ذمے ایہدی موت دی مہم لائی۔ عبداللہ بن عتیک ”تے چار ہور صحابی ”خبر گئے جتھے ابو رافع یہودی دا قلعہ سی“ تے اوہنوں پار کر دتا گیا۔ کجھناں دا کہنا اے، اگلے عبداللہ بن عتیک ”نے ایہہ کارنامہ کیتا“ کجھناں دا خیال اے کہ پنجاں نے بل کے اوہنوں ماریا۔

قرطاوی مہم

دس محرم 6 ہجری نوں آقا حضور ﷺ نے محمد بن مسلمہ ”دی سربراہی وچ تریسہ سوار بھیجے جے قرطاوی دے کافراں نوں مکادین۔ اوہناں دس بندے قتل کیتے“ باقی نس گئے۔ 29 محرم

نوں مہم سر کر کے ایسہ سارے صحابیؓ واپس مدینے پاک پڑے۔ قرطا والیاں دا سردار ثمامہ بن اہمال پھڑیا گیا سی۔ آپ سرکار ﷺ نے اوہنوں معاف فرمادتا تے اوہ مسلمان ہو گیا۔

بنو لحيان دی مہم

رجیع دے حادثے وچ جنہاں مسلماناں نوں شہید کیتا گیا سی، اوہناں دا بدلہ لین واسطے حضور پُر نور ﷺ دو سو سواراں نوں نال لے کے گئے۔ بنو لحيان جنے مسلمان شہید کیتے سن، پہاڑاں وچ جا چھپے۔ حضور پاک ﷺ اک دوویہاڑے رہ کے واپس تشریف لے گئے۔

عمر دی مہم

حضور پاک ﷺ نے حضرت عکاشہ بن محسنؓ نوں چالی بندیاں نال عمر دے مقام تے گھلیا تاں جے بنی اسد دے اسلام دشمنان نوں سدھے کرن۔ اوہ نس کے پہاڑاں وچ لک گئے۔ صرف اک بندہ لبھا جمدی مخبری تے دو سو اونٹھ پھرتے گئے۔

ذوالقصة

حضور پاک ﷺ نے محمد بن مسلمہؓ نوں دس بندے دے کے ذوالقصة دے بنی ثعلبہ تے بنی غوال ول گھلیا۔ ویریاں دی گنتی اک سو سی، اوہ اک تھاں لک کے بہ گئے تے اچانک حملہ کر کے اوہناں ساریاں مسلماناں نوں شہید کردتا، صرف محمد بن مسلمہؓ زخمی حالت وچ بچے۔

آپ ﷺ نے اینہاں دی شہادت توں بعد ربيع الآخر وچ حضرت ابو عبیدہؓ نوں چالی بندے دے کے ذوالقصة ول روانہ فرمایا۔ بنو ثعلب پہاڑاں وچ جا لکے۔ اک بندہ پھڑیا گیا، تے جیہڑا نگروں مسلمان ہو گیا۔

سلمہ بن اکوع دی مہم

حضور پاک ﷺ دیاں اونٹنیاں ذی قردناں دے چشتے تے سن۔ اوس چراگاہ تے کافراں نے حملہ کیتا تے اونٹنیاں دی ذکھ بھال کرن والے صحابیؓ نوں شہید کر کے ڈنگر لے گئے۔ حضرت سلمہ بن اکوعؓ نکی عمر دے سن، تے کھیڈن ملخصن اودھر نکل گئے۔ اوہناں ایسہ

دیکھ لیا، تے ڈاکواں دا پچھا کر کے تیر مار مار کے ڈگر وی چھڑا لئے۔ اوہناں دیاں تن یمنی چادران وی کھوہ لیاندیاں۔ سلمہ بن اکوعؓ راہ وچ پہاڑیاں تے چڑھ کے مدینے پاک والیاں نوں اوازاں وی دینید جاندے سن۔ کجھ ہور لوکی وی سلمہؓ دیاں ہاگاں تے نئے، تے اوہناں دو مشرک مار لئے۔ حضور پاک ﷺ وی پنج ست سو سوار لے کے آگئے۔ پر بھگوڑیاں دا پچھا کرن دا ارادہ چھڈ دتا گیا۔ بعضے کھندے نیں، ایسہ غزوہ ربیع الثانی وچ ہویا، تے بعضے لکھدے نیں حدیبیہ توں مگروں، خیبر توں تن دن پہلوں پیش آیا۔

جموم دی مہم

ایسے مہینے زید بن حارثہؓ نوں بنو سلیم واسطے جموم ول، کجھ بندے دے کے گھلایا گیا۔ ایس مہم وچ لڑائی دی نوبت نہیں آئی۔

عمیس دی مہم

جمادی الاول سن 6 ہجری وچ ستر سواراں نال حضرت زید بن حارثہؓ عمیس ول گئے تے مشرکاں نوں پھڑلایا۔ اوہناں دے مال تے قبضہ وی کھولیا۔

ثعلبہ دی مہم

مدینے پاک توں 36 میل دور طرف ناں دے چٹھے ول بنو ثعلبہ دا پتا لگا جنہاں محمد بن مسلمہؓ دے ساتھیاں نوں شہید کیتا سی۔ اودھراک مہم حضرت زید بن حارثہؓ دی سربراہی وچ ایسے مہینے بھی گئی، پر بندے فیرنس بھیج گئے۔

وادی القریٰ دی مہم

رجب وچ وادی القریٰ ول بارہ بندیاں نال حضرت زید بن حارثہؓ نوں بھیجیا پر بنی فزارہ نے مجاہداں تے ابھڑواہ حملہ کر کے اوہناں نوں شہید کردتا۔ حضرت زید تے دو بندے ہور پنج گئے۔

رحمن بن عوف دی مہم

شعبان وچ سرکار ﷺ نے حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ دی قیادت وچ کجھ لوک دومتہ الجندل دے علاقے ول گھلے۔ سرکار ﷺ نے آپ اوہناں دے سرتے پگ بدھی تے فرمایا کہ جے اوہ مسلمان ہو جان تے اوہناں دے سربراہ دی دھی نال ویاہ کر لیتا، ایہو ای ہویا۔

بنو سعد دی مہم

بنو سعد دا اک جتھا یہودیاں دی مدد کر رہیا سی۔ آپ ﷺ نے حضرت علیؓ نوں دو سو بندے دے کے اوہناں ول گھلیا۔ مسلماناں نے شب خون ماریا۔ تے بنو سعد زنانیاں بالاں نے مال ڈنگر چھڈ کے نس گئے تے اوہ مسلمان لے آئے۔

بنو فزارہ دی مہم

رمضان 6 ہجری وچ حضرت ابوبکر صدیقؓ دی سربراہی وچ کجھ بندے بنو فزارہ ول وادی القریٰ گھلے۔ کجھ بندے مارے گئے۔ اک بڑی سوہنی کڑی لہی۔ جنہوں سرکار ﷺ نے مکے گھل کے مشرکاں کولوں مسلمان قیدی چھڑائے۔

عکل تے عرینہ دی مہم

عکل تے عرینہ دے کجھ بندے مسلمان ہوئے، پر مدینے شریف وچ بہار پے گئے۔ سرکار ﷺ نے اوہناں نوں اپنی چراگاہ وچ گھلیا۔ اوہ صحت یاب ہو گئے۔ بنو کافر ہو گئے، چراگاہ دے نگران نوں شہید کر کے اونٹھ لے گئے۔ حضور پاک ﷺ نے حضرت کرز بن جابر فہریؓ نوں (جنہاں شروع شروع وچ آپ ایہو ای کم کیتا سی تے فیر ایمان لے آئے سن) ویسہ صحابہؓ نال بھیجیا۔ اوہناں مرتداں نوں پھڑ لیا تے جس طراں اوہناں چراگاہ دے محافظ نوں قتل کیتا سی، بدلے وچ اوہناں نوں وی اوسے طرح وڈھیا گیا۔

عمرو بن امیہ ضمری دی مہم

سیرت پاک لکھن والے بعضے لکھاری شوال وچ ای حضرت عمرو بن امیہ ضمریؓ ویاہ مہم دا ذکر کردے نیں، پر قاضی محمد سلیمان منصور پوری نے ایہدی تردید کیتی اے۔

ابو رافع دی مہم

یہودیاں دا آگو ابو رافع قتل ہو گیا تے اوہناں اسیر بن رزام نوں لیڈر چن لیا۔ اوہ بنی غطفان وغیرہ نال مل کے مسلماناں دے خلاف سازش کر رہیا سی کہ حضور پاک ﷺ نے حضرت عبداللہ بن رواحہ "نووں پہلوں تے تحقیق لئی گھلیا۔ تحقیق ہون مگروں اوہناں نوں تریسہ بندے دے کے گھلیا بھئی اسیر نوں بلا ليو، اوہدے نال گل بات کریے۔ یہودی نال تے ٹرپے، پر راہ وچ سازش کر کے مسلماناں نوں قتل کرن دی کوشش کیتی۔ نتیجے وچ لڑائی ہوئی تے یہودی مارے گئے۔ صرف اک نس گیا۔ ایسہ واقعہ وی شوال وچ ای پیش آیا۔

بشر بن سفیان دی مہم

حضور پُر نور ﷺ نے عمرے دی نیت کیتی تے چودہ سو صحابی "لے کے مکے ول ٹرے آپ ﷺ نے ذوالحلیفہ ٹھہرے بشر بن سفیان نوں مکے گھلیا، تے اوہ خبر ایسہ لیائے کہ قریش تے مسلماناں نوں مارن واسطے جمع ہو رہے نیں، اتے خالد بن ولید دو سو بندیاں نال ٹریا آ رہیا اے۔ حضور ﷺ راہ بدل کے ٹرپے تے حدیبیہ دے کھوہ تے آ کے رکے۔ ایٹھوں حضرت خراش بن امیہ "نووں مکے گھلیا گیا۔ مشرکاں نے اوہناں دا اونٹھ مار سٹیا، اوہ مشکل نال بچے تے واپس آ کے صورت حال دسی۔

فیر حضور پاک ﷺ نے حضرت عثمان "نووں مکے گھلیا بھئی کافر سانوں عمرے توں نہ روکن، اسیں لڑن تے آئے نیں۔ کافراں نے حضرت عثمان "نووں کہیا، ایس سال تے اسماں عمرہ نہیں کرن دینا۔ ایدھر حضور پاک ﷺ دے ساتھیاں تیکر ایسہ افواہ اپڑی کہ حضرت عثمان "نووں شہید کر دتا گیا اے۔ آپ ﷺ نے ساریاں صحابیاں کولوں خون عثمان "اتے بیعت لئی۔ ایسہ اوہو ای بیعت اے جمدے بارے اللہ پاک نے قرآن وچ فرمایا، جیہڑی تہاڈی بیعت پئے کردے نیں، ایسہ اللہ دی بیعت کر رہے نیں۔ ایسہاں دیاں ہتھاں توں اُتلا ہتھ تے اللہ پاک دا ای اے۔

حضرت عثمان "تے بچ کے آگئے۔ پر کافراں نوں بیعت دی ایس خبر نے ہلا دتا۔ اوہناں صلح دی گل چھوئی۔ صلح دیاں جیہڑیاں شرطاں طے ہوئیاں، اوہناں وچ ایسہ سی کہ مسلمان ایس سال مکے وچ نہیں وڑن گے۔ اگیل سال اون تے تن دن رہ کے عمرے کر لین۔ دونویں

گھر دس سال تیکر لڑائی لڑائی نہیں کرن گے۔ جیہڑا مسلماناں نال چاہے رل جائے، جیہڑا چاہے قریشیاں نال۔ اتے قریش دا جیہڑا بندانس کے مدینے جائے، اوہ واپس موڑ دتا جائے گا، تے جیہڑا پناہ لین اودھروں قریش ول آیا، قریش نے واپس نہیں کرنا۔

اینہاں شرطاں دا بڑا چنگا نتیجہ نکلیا، تے اللہ پاک نے ایس صلح پاروں فتح نیڑے ہون دی بشارت دتی۔ صلح حدیبیہ یکم ذیقعد نوں ہوئی۔

صلح حدیبیہ توں واپس آکے حضور ﷺ نے حبش دے بادشاہ اسمعہ نجاشی، مصر دے بادشاہ مقوقس، ایران دے بادشاہ خسرو پرویز، روم دے بادشاہ ہرقل، یمامہ دے سربراہ ہوذہ بن علی، بحرین دے حاکم منذر بن ساوی، دمشق دے حاکم حارث بن ابی شمر تے عمان دے بادشاہ نوں خط لکھے۔ اینہاں خطاں وچ اوہناں نوں سلام قبول کرن دی دعوت دتی گئی۔

غزوة خیبر

محرم 7 ہجری وچ غزوة خیبر ہويا۔ خیبر یہودیاں دا گڑھ سمجھیا جاندا سی۔ ایسہ علاقہ مدینے پاک توں دو سو میل دور سی۔ اوتھے اوہناں دے کئی قلعے سن۔ حضور پاک ﷺ نے سباع بن عرفطہ غفاری ”نوں مدینے دا گورنر مقرر کیتا“ تے اوہ چودہ سو پیدل تے دو سو سوار لے کے خیبر ول ٹرے۔

پہلا حملہ قلعہ ناعم تے ہويا تے اوہ چھیویں دن فتح ہويا۔ قلعہ نظاۃ دو بجے ای دن فتح ہو گیا۔ قلعہ الزبیر نوں جان والے پانی دا نالہ بند کر دتا گیا تے مجبور ہو کے لوکی باہر آگئے۔ قلعہ شن دے اک حصے ابی تے حضرت ابو دجانہ ”چڑھ گئے تے قلعے دی فتح دا سبب بن گئے۔ سن دا دو جا حصہ حصن البر منجینقاں نال حملہ کر کے فتح کیتا گیا۔ قنوص نال دا قلعہ ویسہ (20) دناں دے محاصرہ توں بعد وی فتح نہیں سی ہو رہیا۔ حضور پاک ﷺ نے ایہدی فتح دا فرض حضرت علیؓ نوں سونپیا۔ اوہناں مرحب دا سردو ٹکڑے کیتا تے قلعہ فتح کیتا۔

حضرت جعفر طیار ”سنے اپنے ساتھیاں دے حبشہ توں واپس آئے“ تے خیبر وچ آئے۔ حضور ﷺ بہت خوش ہوئے۔ آپ نے اوہناں نوں مال غنیمت وچوں حصہ دی دتا۔

القری دی مہم

خیبر توں بعد حضور پُر نور ﷺ وادی القری تشریف لے گئے۔ اوہ لڑن واسطے تیار سن۔

اوہناں دا اک اک بندہ اوندا سی تے مقابلے وچ ماریا جاندا سی۔ ہر واری حضور پاک ﷺ اوہناں نوں اسلام دی دعوت دیندے سن۔ ایس طرح یاراں بندے مروا کے، دو جے دن اوہناں نوں ہوش آیا تے اوہناں ہتھیار سٹے۔ ایہدے وچ وی یہودیاں نال مقابلہ سی۔ تیما وچ وی یہودی ای سی، پر اوہناں حالات دیکھدیاں ہوئیاں صلح دی پیشکش کیتی جیہڑی منظور کر لئی گئی۔

حسمی دی مہم

حضور پر نور ﷺ نے قیصر روم دے نال جیہڑے خط وچ اوہنوں اسلام دی دعوت دتی سی، اوہ خط وجیہ کلبی "لے کے گئے سن۔ واپس آرہے سن تے حسمی نے راہ وچ اوہناں توں تحفے تحائف کھو لئے۔ حضور پاک ﷺ غزوہ خیبر توں واپس مڑے تے آپ ﷺ نے جمادی الاول سن 7 ہجری وچ حضرت زید بن حارثہ "تے وجیہ کلبی "نوں حسمی ول روانہ فرمایا۔ ایس مہم وچ پنج سو مجاہد اوہناں نال سن۔ اوہ حسمی کولوں تحفے وی واپس لے آئے تے اوہد مال ڈنگر تے اوہدے بندے وی قیدی بنا کے لے آئے۔

ہوازن دی مہم

آپ سرکار ﷺ نے حضرت عمر " نوں 30 بندیاں نال بنو ہوازن دے مگر گھلیا پر اوہ نس گئے۔ کافراں دی اک ہور ٹولی لہھی، پر کسے ہور نال لڑائی دی اجازت نہ ہون پاروں اوہناں نوں چھڈ کے حضرت عمر " واپس مدینے آگئے۔

مرہ دی سرکوبی دی مہم

شعبان 7 ہجری وچ اک مہم حضرت بشیر بن سعد انصاری " دی سربراہی وچ بنو مرہ دی جھاڑ جھنب چلائی گئی۔ رات نوں کافراں نے اینہاں تے حملہ کیتا تے سارے مجاہد شہید ہو گئے۔ صرف بشیر " زخمی حالت وچ بچے۔ ایہہ مہم فدک دے نیڑے تیزے سی (بعضے لکھدے نیں، ایہہ مہم شوال 7 ہجری وچ ہوئی) شعبان دے مہینے وچ بنو کلاب ول حضرت ابو بکر صدیق " تے سلمہ بن اکوع گئے، تے کامیاب رہے۔

جہنیہ دی مہم

رمضان وچ غالب بن عبداللہ لیشی "دی سربراہی وچ اک سو تیرہ مجاہد بنو عوال تے بنو عبد بن ثعلبہ ول گئے (کجھ لکھدے نیں، قبیلہ جہنیہ دی شاخ حرقات ول گئے سن) ایہہ کامیاب رہے۔ کافراں دا تیاپانچا کیتا تے بھیڈاں بکریاں ہک لیائے۔

نہیک دی مہم

مہم میفہ وچ حضرت اُسامہ بن زید " نے نہیک بن مرداس نوں قتل کیتا سی جس ویلے اُسامہ " اوہنوں مارن لگے، اوہنے کلمہ پڑھ لیا، پر اُسامہ " نے اوہنوں نہ چھڈیا۔ حضور پاک ﷺ نوں پتا لگا، تے آپ ﷺ نے اُسامہ " کولوں پچھیا۔ اوہ کہن لگے، 'موت دے ڈرتوں اوہنے کلمہ پڑھیا سی، دلوں نہیں سی پڑھیا۔ حضور پاک ﷺ نے فرمایا، 'توں اوہدے دل وچ وڑکے دیکھیا سی؟ کھننا دا کہنا اے کہ ایہہ مہم حضرت اُسامہ بن زید " دی سربراہی وچ چلائی گئی سی۔

غطفان دی مہم

شوال وچ 30 سواراں نال حضرت عبداللہ بن رواحہ " نوں بنو غطفان ول گھلیا گیا۔ پتا لگا سی جے اوہ مسلماناں تے چڑھائی واسطے اکٹھے ہو رہے نیں۔ ایس مہم وچ اسیر بن رزام تے اوہدے 30 ساتھی قتل ہوئے۔

بشیر بن سعد دی مہم

شوال وچ ای حضرت بشیر بن سعد انصاری " (صفی الرحمان مبارک پوری نے بھل کے بشیر بن کعب لکھ دتا اے) نوں تن سو مجاہداں نال غطفان، حیان تے عینیہ دے کافراں پتے بھیجیا جیہڑے مسلماناں نال لڑائی دا پر بندھ کر رہے سن۔ بتے کافر نس بھیج گئے۔ اک قتل ہويا، دو پھڑے گئے جیہڑے مدینے آگئے تے مسلمان ہو گئے۔

حدیبیہ دی صلح

غزوہ احزاب دے اک سال بعد ذیقعد 6ھ نبی کریم ﷺ نوں اک خواب آیا ایہدے وچ آپ ﷺ نوں حج دا اشارہ ہویا مسلمان جدوں توں ہجرت کر کے مدینہ آئے سن۔ دوبارہ حج لئی مکہ نہیں سن گئے۔ صحابہ ”نوں تے خود آنحضرت ﷺ نوں جیہڑی مکہ (آبائی شہر) نال جیہڑی محبت سی اوہدا بیان ای نہیں ہو سکدا۔ پر چھوٹی جہی مثال اے کہ حضرت بلال ”نوں مکہ وچ اینا ستایا گیا پر اوہ اس شہر نوں یاد کر کے روندے ہوندے سن۔ ایہدی یاد وچ شعر آکھدے ہوندے سن۔

دو بے مہاجر اں دے گھر بار، رشتہ دار تے اہل و عیال تک مکہ وچ رہ گئے سن۔ چھ سالان توں اوہ اپنے شہر نوں ترس گئے سن۔ غزوہ احزاب دے سال بعد نبی کریم ﷺ نے اک خواب دیکھیا جہدے وچ جیویں نبی کریم ﷺ نے عمرہ دی تیاری دا حکم دتا تے مسلماناں دے دلاں وچ مسرت دیاں لہراں دوڑ گئیاں تے ویہندیاں ویہندیاں چودہ سو صحابہ دی جماعت ایس مبارک سفر لئی تیار ہو گئی۔

کعبتہ اللہ دعوت ابراہیمی دا مرکز سی تے سارے عرب ایہناں حرام مہینیاں وچ لڑائیاں بند کر کے حج لئی مکہ وچ جمع ہوندے سن۔ اوہو عرب جیہڑے اک دو بے دے خون دے پیاسے، ایام حج وچ باہم شیر و شکر ہو جاندے۔ کٹھے ہو ہو کے خانہ کعبہ دا طواف کردے تے جانوراں دیاں قربانیاں دیندے۔ نبی کریم ﷺ نوں وی یقین سی کہ ایہناں دنوں وچ اوہ عمرہ ادا کر سکن گے تے باوجود کفار دی دشمنی دے اوہناں نوں منع نہیں کیتا جاوے گا۔

سفر دی تیاری:

آپ نے مدینہ وچ اپنا نائب مقرر کیتا او تھوں دی حفاظت دا انتظام درست کرن توں بعد کوچ دے حکم دے نال فرمایا:

”قربانی دے جانور نال لے لئے جان۔ کوئی ہتھیار نال نہ لیا جاوے۔ صرف تلوار لئی جاوے تے اوہ وی نیام وچ رکھی جاوے۔“

ذوالحلیفہ دے مقام تے پہنچ کے قربانی دے جانوراں نوں نشان زد کردتا تے احرام بنھن دا حکم دے دتا دو بے پاسے جدوں قریش نوں ایس سفر دی خبر ہوئی کے بڑے زوراں شوراں نال

مقابلے دی تیاری شروع کردتی۔

نبی کریم ﷺ نون عسفاں دے مقام تے اک مزاری خبر رساں بشیر بن سفیان نے آکے اطلاع دے دتی کہ قریش مزاحمت دی تیاری کر رہے نیں۔

اوہناں دا فیصلہ امیر دے کہ ”محمد ﷺ مکہ وچ کدی داخل نہیں ہو سکدے۔“
خالد بن ولیدؓ نے جیہڑا اوس ویلے تیک مسلمان نہیں ہوئے سن۔ عکرمہ بن ابو جہل
نون نال لے کے اک رسالہ تیار کیتا جنہاں وچ دو سو سوار سن تے مسلماناں ول چل پئے۔

حضور ﷺ نون جدوں ایسہ پتہ چلیا تے آپ ﷺ نے فرمایا کہ ”قریش دی بد بختی
اے جنہاں نے اوہناں دا کچھ مر کڈھ چھڈیا اے اینہاں دا کی حرج کہ وہ درمیان وچوں ہٹ
جان تے مینوں پورے عرب نال نبر لیں دین۔۔۔ آپ ﷺ خالد دے دستہ دے پہلو وچوں
ہوندے ہوئے حدیبیہ دے مقام تے اڑ گئے۔ ایسہ مقام مکہ توں سو میل دی مسافت تے
وے۔

حدود حرم وچ داخل ہون دی وجہ پاروں ایسے لڑائی دا امکان نہیں سی۔ ایسے اک کھوہ
سی جیہدے نال اللہ تعالیٰ نے حضور ﷺ دی جماعت لئی پانی دا وی انتظام کردتا۔

سفیراں دا اونا جانا:

قبیلہ خزاعہ دے سردار بدیل بن ورقا جیہڑے اسلام لئی عالمیانہ جذبات رکھدے سن
اپنے کجھ ساتھیاں نال آنحضور ﷺ کول پہنچے تے عرض کیتا کہ قریش دیاں فوجاں دا سیلاب آ
رہیا اے۔ اوہ تہانوں کعبہ وچ نہیں جان دین گے۔

آنحضور ﷺ نے فرمایا کہ قریش نون جا کے آکھو کہ ”اسی صرف عمرہ ادا کرن آئے
آں لڑنا ساڈا مقصد نہیں۔ بہتر ایسوا ای اے کہ قریش تھوڑی دیر لئی ساڈے نال صلح دا معاہدہ کر
لیں تے مینوں عرب ید ہتھماں وچ چھڈ دین۔“

بدیل قریش کول پہنچے تے اوہناں نون آنحضور ﷺ دے ارادے توں آگاہ کیتا۔
نوجوان بڑے وگڑے پر وڈیاں نے گل سنی تے اک شخص نون تحقیق احوال لئی گھلیا۔ اوہنے
آکے تصدیق کیتی کہ واقعی مسلماناں کول قربانی دے جانور نیں تے اوہ زیارت کعبہ لئی آئے
نیں۔ فیر عروہ بن ثقفی نون گھلیا۔ اوہنے آنحضور ﷺ نون آکھیا۔ ”اے محمد ﷺ! فرض
کر کہ توں قریش دا استیصال کردتا اے تے کی ایہدی کوئی مثال ہے کہ کسے نے اپنی قوم نون

خود برباد کیتا ہووے۔ ایہدے توں اڈ جیکر لڑائی دا رخ بدلیا تے تیرے نال جیہڑے ایسہ بھیڑ
اے گرد دی طراں اڑ جائے گی۔ (سیرت النبی ﷺ، جلد اول) (165)

حضرت ابو بکرؓ نوں عروہ دی ایس گل تے سخت غصہ آیا تے آپؐ نے اوہنوں ڈانٹ کے
آکھیا کہ رسول اللہ ﷺ دے فدائی آپ ﷺ نوں کسے وی حالت وچ چھڈ کے نہیں جان
گے۔

عروہ عرب دے دستور دے موجب آنحضرت ﷺ دی ریش مبارک دے ہتھ ودھا
ودھا کے گل کر رہیا سی تے حضرت مطیرہؓ بن شعبہ تلوار دی نوک نال اوہدا ہتھ کچھے ہٹا
دیندے۔

عروہ قریش کول واپس آیا تے اوہنے آکھیا۔ ”اے قریشی بھراؤ! میں کسریٰ، قیسرتے نجاشی
ورگے بادشاہواں دا دربار ویکھے نیں پر محمد ﷺ جہی عظمت کسے بادشاہ دی نہ ویکھی تے نہ
سنی اے۔ ہور تے ہور اوہناں دے ساتھی اوہناں دے وضو دے پانی دے قطرے وی زمین
تے نہیں پین دیندے۔ اوہناں دا وال وی زمین توں چک کے کسے قیمت تے دوجیاں نوں دینا
گوارا نہیں کردے۔ میرا مشورہ اے کہ تسی لوک اپنی رائے تے نظر ثانی کرو۔“

ہن تیک تے قریش ولوں قاصد آوندے رہے پر گل نامکمل رہی۔ فیر آپ ﷺ نے
اوہناں کول اک قاصد فراش بن امیہ الحزاعیؓ گھلیا۔ کافراں نے اوہدے اوٹھ نوں ہلاک کردتا
تے اوہ بڑی مشکل اپنی جان بچا کے واپس آیا۔

فیر آپ ﷺ نے حضرت عثمانؓ بن عفان نوں گھلیا کیونکہ اوہناں دے بہت سارے
عزیز مکہ وچ رہندے سن۔ آپؐ اپنے اک قرابت دار ابان بن سعید دے گھر ٹھہرے۔

حضرت عثمانؓ نے جدوں مکہ والیاں نوں آنحضرت ﷺ دا پیغام مصالحت پہنچیا تے
اوہناں نوں صاف لفظاں وچ آکھ دتا کہ اسی محمد ﷺ تے اصحاب محمد ﷺ نوں ہرگز مکہ وچ
داخل نہیں ہون دواں گے۔ ہاں جیکر توں چاہویں تے عمرہ کر سکنا ایں۔

حضرت عثمانؓ نے جیہڑا جواب دتا اوہ تاریخ دیاں ورقال تے ہمیشہ ابھرے ہوئے حرفاں
وچ ہیرے دی طراں چمکدار ہووے گا۔ آپؐ نے فرمایا ”ایسہ کدی نہیں ہو سکدا کہ میں ایٹھے
عمرہ تے طواف کر لوں تے میرا کعبہ حقیقت (آنحضرتؐ) بیت اللہ توں دور حدیبیہ وچ بیٹھا
رہوے۔“ (حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت) (166)

حضرت عثمانؓ نون کافراں نے روک لیا تے واپسی تے دیر ہو گئی۔ تے ایسہ خبر مشہور ہو گئی کہ (نعوذ باللہ) حضرت عثمان شہید کردتے گئے نیں۔

لڑائی دا بہانہ:

ایس دوران جدوں کہ سفیراں دا اونا جانا جاری سی قریش نون اوہناں دا ضمیر ملامت کردا سی کہ آخر کس وجہ تے کس حق دی بناء تے مسلماناں نال ایس حرام مہینے وچ لڑاں گے۔ دو بے قبیلے وی ایس حرکت تے غم و غصے دا اظہار کرن گے۔

تے فیر ایسہ کیہڑا چنگا کم اے کہ کسے نون زیارت کعبہ تون روکیا جائے۔ ایس واسطے لڑائی دا جواز پیدا کرن لئی بار بار ایسہ جتن کیتا گیا کہ کسے طراں مسلمان مشتعل ہو جاون۔

اک واری اوہناں دے چالی پنجاہ آدمی رات ویلے آئے تے مسلماناں دے پڑاؤ تے پتھر تے تیر مارن لگ پئے۔ صحابہؓ نے اوہناں ساریاں نون گرفتار کر کے حضور ﷺ دے سامنے پیش کردتا پر آپ ﷺ نے اوہناں سبھناں نون چھڈ دتا۔

اک دو بے موقع تے اسی آدمی عین نماز فجر ویلے آئے تے اوہناں نے اچانک چھاپہ مار دتا۔ ایسہ وی پھڑے گئے پر آنحضور ﷺ نے اوہناں نون وی رہا کر دتا ایسناں ساریاں واقعات تون کافراں نون مقصد حاصل کرن وچ بری طراں ناکامی ہوئی کیوں بے مسلماناں نے بڑے صبر و ضبط تے تحمل دا مظاہرہ کیتا۔

بیعت رضوان:

جدوں اہل حدیبیہ تک حضرت عثمانؓ دے قتل دی خبر پہنچی تے سارے لوکاں وچ غم و غصہ دی لہر دوڑ گئی۔ آنحضرتؐ نون جدوں حضرت عثمانؓ دی شہادت دی خبر ملی تے ہن مزید تحمل دا موقع نہیں سی۔ مکہ وچ داخلے دی گل دوجی سی پر ایہدے واسطے طاقت دا استعمال ہرگز پیش نظر نہیں سی۔ پر جدوں نوبت سفیر دے قتل تیک پہنچ گئی تے فیر ایس تون سوا کوئی چارہ نہ رہیا کہ مسلمان جنگ لئی تیار ہو جاون۔

چنانچہ رسول اللہ نے سارے ساتھیاں نون جمع کیتا تے کیکر دے درخت تھلے بہہ کے اوہناں کولوں ایس گل تے بیعت لئی کہ ہن عثمانؓ دے خون دا قصاص لینا فرض ہو گیا اے۔ شہناز کوثر (167) دے کہن موجب آپ ﷺ نے فرمایا۔ ”عثمانؓ دے خون دا بدلہ ایسناں تے فرض اے۔“ ایسہ آکھ کے آپ ﷺ بول دے اک درخت تھلے بہہ گئے تے صحابہؓ

کولوں جاٹھاری دی بیعت لئی۔ اینہوں بیعت رضوان آکھیا جاندا اے۔ خدا دی خوشنودی دی بیعت کیونکہ ایہدے بارے وچ خدا نے قرآن وچ اپنی خوشنودی ظاہر فرمائی۔
تے ایتھوں اسی مردیاں دم تک پیچھے نہیں ہٹاں گے۔ بلا تامل پورا قافلہ حضور ﷺ دے ہتھ تے مرن مارن دی بیعت کرن لئی تیار ہو گیا۔

صرف ایک منافق دی قسمت وچ ایہہ سعادت نہیں سی۔ صحابہ ایس عمل تے اللہ تعالیٰ اینا خوش ہويا کہ قرآن کریم وچ ایہدے بارے آیتاں نازل فرمائیاں:

لقد رضى الله من المؤمنين اذ يبايعونك تحت اشجدة (168)

(ترجمہ) ”خدا مسلماناں توں راضی سی جد کہ اوہ تیر ہتھ تے اک درخت دے تھلے بیعت

کر رہے سن۔“

صلح حدیبیہ:

بیعت رضوان توں بعد معلوم ہويا کہ حضرت عثمان ”دی شہادت دی خبر غلط سی۔ پر مسلماناں دے ایس جوش و خروش تے جذبہ جہاد نوں ویکھ کے کافر اپنے مؤقف توں نرم پے گئے۔ اوہناں نے آنحضرت ﷺ کول سہیل بن عمرو دی اگوائی وچ اک وفد صلح دی گل بات لئی گھلیا۔ اوہو کافر جیہڑے پہلوں مسلماناں دا مکہ دے اندر واڑھنا پسند نہیں سن کر دے، فیر اپنی جان بچان لئی صلح نامہ لکھن لئی تیار ہو گئے۔

شرطاں:

گل بات راہیں صلح نامہ دیاں جیہڑیاں شرطاں طے ہوئیاں اوہ انج نہیں:

- 1- ایس سال مسلمان عمرہ کرن توں بناء ای جان، اگلے سال صرف عمرہ کر سکدے نہیں۔
- 2- دونویں فریق دے وچکار دس سال تک جنگ بند رہوے گی تے اک دوجے دے خلاف خفیہ یاں علانیہ کوئی کارروائی نہ کیتی جاوے گی۔
- 3- ایس دوران قریش دا جیہڑا شخص وی اپنے ولی دی اجازت توں بغیر بھج کے آنحضرت ﷺ دے کول جائے گا، اوہنوں آپ ﷺ واپس کر دین گے تے جے کوئی مدینے دا مکے والیاں کول چلا جائے گا تے اوہنوں واپس نہیں کیتا جاوے گا۔
- 4- مکہ وچ جیہڑے مسلمان پہلوں توں مقیم نہیں، اوہناں وچوں کسے نوں اپنے نال نہ لے جاوے تے مسلماناں وچوں کوئی مکہ وچ رہ جانا چاہے تے اوہنوں نہ روکے۔

5- عرب دے قبیلیاں نوں اختیار ہووے گا کہ دونواں فریقاں وچوں جیہدے نال چاہن معاہدے وچ شریک ہو جاون۔

6- مسلمان ایس سال واپس چلے جان، اگلے سال آؤن تے تن دناں توں ودھ ایسھے قیام نہ کرن۔

7- ہتھیار لے کے نہ آؤن، صرف تلوار لے آؤن تے اوہ نیام وچ بند ہووے۔

ایس معاہدہ آنحضرت ﷺ دی ہدایت تے حضرت علیؓ لکھ رہے سن۔ تے عمرو نے بسم اللہ الرحمن الرحیم ○ تے اعتراض کیتا تے قدیم طریقے موجب باسمک اللہم لکھ دتا گیا۔ فیہ آنحضرت ﷺ نے فرمایا کہ لکھو تھلے والا محمد رسول اللہ دے درمیان ہو یا۔ سہیل نے آکھیا کہ اگر میں متدا کہ تسی خدا دے رسول اوتے تہاڈے خلاف لڑا ای کیوں کردا؟ تسی صرف اپنا تے اپنے باپ دا نال لکھو او۔ ایس ویلے تک حضرت علیؓ ”محمد رسول اللہ“ دے الفاظ لکھ چکے سن۔ اپنے ہتھ نال مٹانا اوہناں نوں ناگوار گزریا تے حضور ﷺ نے خود ایسہ الفاظ کٹ دتے تے اوہدی جگہ تے ”محمد بن عبد اللہ“ لکھا دتا۔

ایس معاہدے توں بعد آنحضرت ﷺ دس یاں بارہ دن قیام کر کے مکہ توں واپس مدینہ گئے۔ رستے وچ بذریعہ وحی فتح مبین دی بشارت ہوئی۔ (جو سورۃ فتح وچ آے۔)

معاہدے دیاں ایسہ شرطیں بھانویں مسلماناں دے خلاف جا رہیاں سن، کجھ جو شیلے مسلماناں نوں من لئی تامل ہو رہیا سی پر خود خدا دا رسول ایس نوں من چکیا سی تے فیر کینوں انکار دی جرات ہو سکدی سی۔

جدوں صلح نامہ لکھیا جا رہیا سی تے سہیل بن عمرو دا پتر ابو جندل اپنی جان چھڑا کے اپنی پیریں رڑدا ہویا آ پہنچیا تے اوہدے جسم تے تشدد دے نشان نظر آؤندے سن۔ سہیل بن عمرو نے آکھیا کہ معاہدہ دی رونال واپس کر دیو۔ آنحضرت ﷺ نے آکھیا کہ حالان تے صلح نامہ مکمل وی نہیں ہویا ایس لئی اینہوں میری خاطر میرے کول چھڈ دیو۔ پر اوہ نہ نیا ایس طراں صلح نہیں ہو سکدی تے اپنی گل تے اڑیا رہیا۔ سہیل نے ابو جندل نوں ماریا۔ ابو جندل نے بہتیرا مسلماناں اگے منت سماجت کیتی کہ مینوں نہ جان دیو پر رسول اللہ ﷺ نے سمجھایا کہ ابو جندل! صبر کر کے اینہوں باعث ثواب سمجھ۔ اسی ہن قریشیاں نال معاہدے کر بیٹھے آں۔

ایس واقعہ توں آنحضرت ﷺ دے صحابہ تڑپ اٹھے۔ حضرت عمرؓ نے عرض کیتی۔

”اے اللہ دے رسول ﷺ! کی تسی پیغمبر نہیں او؟“ آپ نے ارشاد فرمایا۔ ”کیوں نہیں!“
 عمرؓ نے دوبارہ عرض کیتی۔ ”کیہ اسی مسلمان تے ایسہ مشرک نہیں؟“ آپ ﷺ نے فرمایا۔
 ”کیوں نہیں!“ عمرؓ نے عرض کیتی۔ ”جد اسی حق تے آل تے اسی دین دی ذلت کیوں گوارا
 کریے۔“ آپ نے فرمایا۔ ”میں خدا دار رسول واں تے خدا دے حکم دی نافرمانی نہیں کر سکا۔
 خدا میری مدد کرے گا۔“

نبی کریم ﷺ نے مسلماناں دی ایس خلتش نوں وی دور کردتا کہ ”میں ایسہ ضرور
 آکھیا سی کہ کعبہ دا طواف کرن گے پر ایسہ تے نہیں سی آکھیا کہ ایسے سال ای لازماً کراں
 گے۔“ صلح نامہ مکمل ہويا ایہدے تے دونواں فریقوں دے دستخط ہوئے۔ حضرت عمرؓ نے بطور
 گواہ ایہدے تے دستخط کیتے۔ مسلماناں نے قربانی دے جانور اوتھے ای ذبح کردتے تے سردے
 وال کٹوا کے حدیبیہ توں ای واپس پرت پئے۔ مکہ توں تقریباً 25 میل دے پنڈھ تے سورہ فتح
 نازل ہوئی۔ جیہدے ویج اللہ تعالیٰ نے ایس صلح نوں فتح مبین قرار دتا۔

حدیبیہ دی صلح دے فائدے:

صلح دیاں شرطوں ایسیاں سن جنہاں تے قریش خوش سن تے مسلمان خفا و پریشان۔ پر اللہ
 دے نبی ﷺ اینہاں شرطوں تسلیم کر چکے سن تے ایہدے دور رس نتائج دا اینہاں نوں
 بعد ویج اندازہ ہويا۔ ایس طراں کہ اگر کوئی مکہ توں مسلمان مدینہ جانا چاہوے تے اوہنوں واپس
 کردتا جاوے گا اگر کوئی مسلمان مدینوں مکہ جاوے تے اوہنوں واپس نہ کیتا جاوے گا۔ اینہاں
 ساریاں شرطوں دا فائدہ مسلماناں نوں ہويا تے اینہاں حالات نے دس دتا کہ آنحضرت ﷺ
 نے جس سیاسی تدبیر تے بصیرت دا ثبوت دتا اوہ اپنی جگہ تے بے مثال اے۔

مؤرخاں دا ایس گل تے اتفاق اے کہ صلح حدیبیہ ای بعد والی ساری خوبیاں دی کنجی
 ثابت ہوئی۔

جیہڑے اگھے فائدے ایس اسلامی تحریک توں مسلماناں نوں ہوئے اوہناں چوں کجھ انج

نیں:

1- پہلی واری اسلامی ریاست دا وجود تسلیم کیتا گیا۔ ہن تیک عرب مسلماناں دے وجود
 نوں تسلیم نہیں سن کردے۔ تے فیر قریش نے ای مدینہ دی ریاست دے قبضہ کیتے
 علاقیاں تے آپ ﷺ دا اقتدار تسلیم کر لیا۔ تے قبائل عرب نوں اینہاں دونوں

سیاسی طاقتاں وچوں کسے اک نوں من دا دروازہ کھول دتا۔ ایسے وجہ پاروں بنو خزاعہ نے عین موقع تے اسلامی حکومت نال تعلق جوڑ لیا۔

2- مسلماناں لئی زیارت بیت اللہ دا حق تسلیم کر کے قریش نے ایسہ وی من لیا کہ اسلام کوئی بے وطن نہیں۔ دو بے عرباں دی طراں ایہدے پیرو وی حج تے عمرہ کر سکدے نیں۔ ایس طراں عرباں دے دلاں توں اوہ نفرت گھٹ گئی جیہڑی قریش دے داویلے نال اسلام دے خلاف پیدا ہوئی سی تے خود مکہ وچ مسلماناں دا حلقہ بڑا لہما چوڑا ہوندا چلا گیا۔

3- دس سال لئی جنگ بندی دا معاہدہ ہو جاوے نال مسلماناں نوں امن ملیا تے اوہناں نے عرب دے سارے پاسیاں ول کھل کے تیزی نال اسلام دی اشاعت کیتی کہ صلح حدیبیہ توں پہلاں پورے 19 سالوں وچ اپنے لوک مسلمان نہیں سن ہوئے جنہے کہ دو سالوں وچ ہو گئے۔ ایہتھوں تیک کہ خالد تے عمرو بن العاص "جسے نوجوان ایس صلح توں بعد اسلام نوں ملے۔ ایسے صلح دی برکت سی کہ کتھے تے اوہ ویلا سی جدوں آنحضرت ﷺ نال صرف چودہ سو مسلماناں دی اک قلیل گنتی سی تے کتھے دو سالوں بعد قریش عہد توڑن پاروں حضور ﷺ نے مکہ تے چڑھائی کیتی تے دس ہزار دال لشکر آپ ﷺ دے نال سی۔

4- قریش ولوں جنگ بندی دی وجہ پاروں آنحضرت ﷺ نوں اپنے مقبوضہ علاقیاں وچ اسلامی حکومت نوں چنگی طراں مضبوط کرن دا موقع مل گیا۔ ایسہ وی موقع مل گیا کہ اسلامی قانون دے اجراء نال مسلم معاشرہ منہذب تے متمدن اکھوا سکدا سی۔ ایہدے توں اڈ غیر ملکی حکومتاں نوں وی دعوت دین دا موقع مل گیا۔

5- قریش نال صلح ہو جاوے توں بعد آپ ﷺ نوں مہلت مل گئی کہ دو بے دشمنیاں دی سرکوبی کرن چنانچہ صلح حدیبیہ دے تن مہینے بعدوں یہودیاں دا سب توں وڈا گڑھ بنبر فتح ہو گیا۔ ایہدے توں فرک وادی القریٰ، یتما تے تہوک دیاں یہودی بستیاں اسلام دے حکم تھلے آ گئیاں۔

فیر وسط عرب دے اوہ سارے قبیلے جیہڑے یہود تے قریش نال گٹھ جوڑ رکھدے سن، اک اک کر کے تابع ہو گئے۔

ایس طراں حدیبیہ دی صلح نے دو ای سالان دے اندر طاقت دا توازن اینہاں بدل دتا کہ قریش تے مشرکاں دی طاقت دب گئی تے اسلام دا غلبہ ہون لگ پیا۔

6- قریش دی ڈاڈھی سخت شرط ایہہ سی کہ جے کوئی مسلمان ہجج کے مدینیوں مکہ جاوے تے اوہنوں واپس مدینہ نہیں جاوون دیواں گے۔ پر جے مکے والیاں وچوں کوئی مسلمان مدینہ جاوے تے اوہ واپس مکہ گھل دتا جاوے گا تے معاہدے دے دوران ای ابو جندل مکے دیاں لوکاں دے ظلم تے تشدد دا ستیا ہو یا بیڑیاں سنے ہجج کے آگیا تے آپ ﷺ نے اوہنوں ظالماں دے حوالے کر دیاں ہوئیاں فرمایا:

”ابو جندل“! صبر تے تحمل نال کم لے۔ خدا تیرے تے مظلوماں لئی راہ کڈھے گا۔ ہن صلح ہو چکی اے تے اسی اینہاں نال عہد شکنی نہیں کرنا چاہندے۔“

ایس دعادی برکت تے ایس شرط دا نتیجہ سی کہ کیوں اک مسلمان ابو بصیر نامی ہجج کے مدینہ آگیا۔ کیوں بنو عامر دا اک آدمی اپنے غلام نال اوہدے پچھے ای آگیا۔ شرط دے مطابق آنحضور ﷺ نے ابو بصیر نوں واپس کر دتا۔ رستے وچ ابو بصیر نے عامردی تلوار دی بڑی تعریف کیتی تے بہانے نال تلوار لے کے اوہدے اتے چلا دتی تے اوہ ماریا گیا تے دو جا ساتھی نس گیا۔

ابو بصیر مدینہ واپس آگئے پر دو جا آدمی وی مگرے ای پہنچ گیا تے آنحضور ﷺ نال شکایت کیتی۔ ابو بصیر نے عرض کیتا یا رسول اللہ ﷺ! آپ نے اپنا وعدہ پورا کر دتا تے تہاڈے تے ایہدی کوئی ذمہ داری عائد نہیں ہوندی چنانچہ اوہ ایٹھوں کھسک گیا تے بحیرہ احمر دے کنڈھے جاوے۔ ریش دے تجارتی قافلے ایٹھوں دی لنگھدے سن۔ قریش دا جیہڑا وی آدمی بھدا تے اوہ مدینہ النبی ﷺ جان دی بجائے ابو بصیر کول آجاندا۔ ابو جندل وی اوتھے ای آگئے تے انج بحیرہ احمر دے مسلماناں دی تعداد ستر ہو گئی۔ اوہناں نے قریشی قافلیاں نوں لٹنا شروع کر دتا۔

قریش اپنے تنگ آئے کہ اوہناں نے خود ای آنحضور ﷺ نوں ایس شرط دے خاتمے ولوں آکھ دتا۔ فیر آنحضور ﷺ نے اینیاں ساریاں نوں مدینے واپس سدیا۔

ایہہ اوہ عظیم نتائج سن جیہڑے کہ ایس صلح توں ظاہر ہوئے۔ ایسے لئے قرآن نے اینہوں فتح مبین داناں دتا تے ہر شخص نے دیکھ لیا کہ ایہہ فتح مبین ای سی۔

اسلام صرف عرباں واسطے ای نہیں سی آیا کہ حضور اینہاں تیک ای دعوت حق پہنچائے
مطمئن ہو جانده۔ اسلام ایک عالمگیر دین اے تے اینہوں سبھے قوراں تے ملکاں تیکر پہنچانا
مسلماناں تے فرض اے۔

نبی کریم ﷺ نوں جیویں ای قریش مکہ ولوں اطمینان نصیب ہویا، آپ نے لاگے
چاگے دے سب بادشاہواں نوں دعوت اسلام دے خط لکھے جنہاں وچوں چند دے ناں انج نیں:
قیصر روم دے ناں خط: ایس نے جواب دتا کہ جے مینوں اپنے درباریاں دا ڈر نہ ہوندا تے
میں ضرور اسلام قبول کر لیندا۔ (مروی اے کہ اوہ اندر کھاتے مسلمان ہو چکیا سی۔)
کسریٰ ایران: ایس شخص نے آنحضرت ﷺ دے خط نوں (نعوذ باللہ) پاڑ دتا تے آنحضرت
ﷺ نے پیش گوئی کیتی کہ اللہ تعالیٰ ایہدی سلطنت دے وی انج ای نکلے کرے گا تے
ایسہ پیش گوئی حرف بحرف پوری ہوئی۔

شاہ حبشہ نجاشی دے ناں: ایس نے اسلام قبول کر لیا تے حضرت جعفر طیار "دے ہتھ تے
بیعت کیتی۔

مقوقس عزیز مصر دے ناں: اوہنے آپ ﷺ دے خط دی قدر دانی کیتی۔ ایسہ معلوم
نہیں ہو سکیا کہ مسلمان ہو یا نہیں۔ پر اوہنے آنحضرت دی خدمت وچ دو عزت دار کڑیاں
بہت سارے تحفے تے خچر گھلے۔

بحرین، غسان، دمشق، یمامہ، نجد تے بصرہ دے حاکیاں نوں وی اسلام دی دعوت دے
خط لکھے۔ جنہاں چوں بوہتیاں نے اسلام قبول کر لیا۔ اے پر بصرہ دے حاکم شرجیل نے حضور
ﷺ دے قاصد نوں قتل کرادتا۔ جہدے نتیجے وچ جنگ موتہ ہوئی۔

یہود قبیلے جنہاں نے اسلام دی مخالفت کیتی تے اپنے نت نویں فتیناں پاروں آنحضرت
ﷺ نوں پریشان رکھیا، صلح حدیبیہ توں بعد آپ ﷺ نے اینہاں دے مختلف قبیلیاں دی
درگت کیتی۔ الغرض حدیبیہ دا معاہدہ مسلماناں لئی اسلام دی عظیم کامیابی دا بنیاد تے فتح کہ لئی
روشنی دا بینار ثابت ہویا۔

فدک دی مہم

8 صفر 8 ہجری وچ فدک دے آسے پاسے سرکوبی لئی حضرت غالب بن عبداللہ لیشیؓ دی سربراہی وچ دو سو بندے بھیجے گئے تاں جے حضرت بشیر بن سعدؓ دیاں ساتھیاں دی شہادت دا بدلہ لیا جائے۔ ایس مہم وچ اوہناں دا بدلہ لے لیا گیا۔

ذات الطلح دی مہم

رسول اللہ ﷺ نوں خبر ملی جے بنو قضاء نے مسلماناں تے ہلہ بولن لئی بڑے بندے اکٹھے کر لے نیں۔ آپ ﷺ نے کعب بن عمیر غفاریؓ نوں پندرہ بندیاں دیاں آگوائی وچ حال معلوم کرن لئی گھلایا اینہاں اوہناں نوں اسلام دی دعوت دتی، پر اوہناں ساریاں مجاہداں نوں شہید کر دتا۔ صرف حضرت کعبؓ بچے۔ ایہہ مہم ذات الطلح سی (عضیاں نے ”الطلح“ لکھیا اے جو درست نہیں)

ذات عرق دی مہم

ایسے مہینے (ربیع الاول 8 ہجری وچ) پتالگا کہ بنو ہوازن مسلماناں دے خلاف اکٹھے کر رہے نیں۔ حضور پاک ﷺ نے شجاع بن وہب اسدیؓ نوں پنچی مجاہداں نال ”ذات عرق“ ول گھلایا۔ بنو ہوازن تے سن گئے، مال ڈنگر بٹھیرا ہتھ آیا۔

شرجیل دی مہم

بلقاء دے کول، شام وچ موتہ دے مقام تے حضور پاک ﷺ دے قاصد حضرت حارث بن عمرازدیؓ نوں شرجیل بن عمرو غسانی نے اوس ویلے شہید کر دتا سی، جد اوہ سرکار ﷺ دا خط لے کے شام دے حاکم ولے جا رہے سن۔ شرجیل قیصر روم ولوں بلقا دا گورنر سی۔ اوہنے حارثؓ نوں بنھ کے قتل کیتا سی۔ حضور پاک ﷺ نے قاصد دے قتل نوں جنگ دا اعلان ای سمجھنا سی، آپ ﷺ نے حضرت زید بن حارثہؓ نوں تن ہزار مجاہداں نال موتہ گھلایا۔

حضور ﷺ نے حکم فرمایا، جے زیدؓ شہید ہو جان تے جعفر طیارؓ بن ابو طالب نوں

سپہ سالار بنا لیتا۔ اوہ وی شہید ہو جان تے عبداللہ بن رواحہؓ ”نوں سپہ سالار بنا لیتا۔ آپ ﷺ نے اجازت دتی کہ عبداللہ بن رواحہؓ ”دی شہادت توں مگروں جنہوں مرضی ہے“ سالار بنا لیتا۔ لشکر ٹریا تے آپ سرور ﷺ شیتہ الوداع تک اوہدے نال تشریف لے گئے۔

ایسہ لشکر موتہ اپڑیا تے پتا لگا بھی قیصر روم ہر قل کم از کم اک لکھ مسلح فوج نال آپ آیا ہویا اے‘ تے لکھ کو بندے عرباں دیاں دوجیاں قبیلیاں دے‘ اوہدے نال آ ملے نیں۔

مسلماناں نوں اندازہ نہیں سی کہ ایڈے وڈے لشکر نال مقابلہ کرنا پئے گا۔ پر شہادت دا شوق دلاں وچ موجزن سی۔ ایسہ خیال وی سی کہ حضور پاک ﷺ نے آپ لشکر تیار کر کے گھلایا اے‘ نالے ایس توں ودھ مسلمان ہے وی کنے کو سن۔ مسلماناں نے ایسہ وی سوچیا کہ جے لڑائی توں بچنا ہوندا‘ تے حضور ﷺ حضرت زیدؓ، حضرت جعفر طیارؓ تے حضرت عبداللہ بن رواحہؓ ”دی شہادت دی خوشخبری کیوں دیندے۔ ایسے سوچ نے اوہناں دا حوصلہ ودھایا تے اللہ دے آسرے تے دو لکھ دے لشکر نال نکر پئے۔ ہوناتے انج سی جسراں حضور پاک ﷺ نے فرمایا سی۔ زید وی‘ جعفر وی‘ تے فیر عبداللہ بن رواحہ وی (رضی اللہ عنہم) شہید ہو گئے تے مسلماناں نے حضرت خالد بن ولیدؓ ”نوں سپہ سالار بنا لیا۔

حضرت خالد بن ولیدؓ دے ہتھوں نوں تلواراں ٹٹیاں۔ حضرت خالد ﷺ نے اپنے تھوڑے جیہاں مجاہداں نوں انج ترتیب دتا سی کہ رومیاں نوں سمجھ نہیں سی اوندی کہ ایسہ کتھے کتھے نیں‘ تے کس پاسیوں حملہ کرن گے۔ ایسے لئی‘ پہلوں تے حضرت خالدؓ ”فوج نوں انج لڑاؤندے رہے بھی کدی کسے پاسوں حملہ کر دین‘ کدی کسے دوجے پاسیوں اک دم پے جان۔ فیر‘ اینہاں ایس طرح اپنے فوجیاں نوں چپ کرایا‘ جے رومیاں نوں بڑی دیر تیکر سمجھ ای نہ آئی کہ اینہاں کس پاسوں پینا اے۔ ایسے چکر وچ شام پے گئی۔ رومیاں سوچیا‘ بھی سوریے ویکھاں گے‘ خالدؓ ”کس انداز وچ حملہ کردا اے۔

تے اصل گل ایسہ سی‘ بھی حضرت خالدؓ ”نے فوج نوں چپ نہیں سی کرایا‘ لے کے واپس ای مڑ پئے سن۔ تے سوریے تیکر اوہناں بڑا سارا پنڈھ وی کر لیا سی۔ رومی دوپہر تیکر لڑائی واسطے ای سوچدے رہے‘ تے فیر پتا لگیو نے کہ سپہ سالار اپنی ساری فوج نوں احتیاط نال لے کے کامیابی نال واپس وی ٹر گیا اے۔ ایسہ کسے سالار دی بہت وڈی خوبی ہوندی اے کہ اوہ ایہو جیسے حالات وچ اپنی پوری فوج بچا کے لے جائے۔

رومیاں دی دو لکھ مسلح فوج نال تن ہزار مسلماناں دی لڑائی تے اوہدے وچ کے نقصانوں بغیر واپس آجانا، عرباں لئی معجزہ سی تے اج تیکر ایسہ گل کسے دی سمجھ وچ نہیں آئی۔۔۔ ایس واقعے وچ مسلمان اپنا بدلہ تے نہ بلے سکے، پر اوہناں دی بہادری تے جنگی سیانف دیاں دھماں چار چغیرے پے گئیاں۔

ذات السلاسل دی مہم

جمادی الثانی وچ خبر ملی کہ ذات السلاسل دے لوکی (بنی قضاعہ، بلی تے بنو القین ہوری) مدینے تے حملہ کرن دا سربندہ کر رہے نیں۔ حضور پُر نور ﷺ نے حضرت عمرو بن عاصؓ نوں ترمیمہ گھوڑے تے تن سو مجاہد ید کے گھلیا۔ اوتھے اڑے تے پتالگا بھی دشمنان دی تعداد ودھیری اے۔ مکہ منگی تے حضور ﷺ نے ابو عبیدہ بن جراحؓ نوں دو سو بندے دے کے بھیج دتا۔ اینہماں وچ حضرت ابو بکرؓ تے حضرت عمرؓ وی سن۔ مسلمان بن قضاعہ دا سارا علاقہ لنگھ گئے تے کافراں دے اک لشکر نال ٹاکرا ہو یا اتے کافراں نے دوڑ بھیج کے جان بچائی۔

ابو قتادہ دی مہم

نجد وچ حضرہ نال دے علاقے وچ بنو غطفان مسلماناں دے خلاف جمع ہو رہے سن۔ اوہناں دی درگت لئی حضور ﷺ نے شعبان وچ حضرت ابو قتادہؓ نوں پندرہ بندیاں نال بھیجیا۔ ایسہ پندرہ دن مدینیاں باہر رہے۔ کئی دشمنان نوں قتل کیتا تے مال غنیمت وی لیاندا۔

خبط مہم / سیف البحر دی مہم

ایس مہم دی وس صلح حدیبیہ توں پہلے وی پیندی اے۔ کھنناں دا کہنا اے رجب 8 ہجری وچ ہو یا۔ ایہدے وچ ابو عبیدہ بن جراحؓ تن سو صحابہؓ نال جہنیہ ول گئے سن۔ ایس مہم وچ مسلماناں نوں بڑیاں اوکڑاں آئیاں۔ کھان پین واسطے کوئی شے نہیں سی بھدی۔ رکھاں دے پتروں کھانے پئے سن۔ اک بڑی وڈی ٹھھی کنارے آ لگی تے اوہنوں کئی دن کھاندے رہے۔

حدیبیہ دے معاہدہ موجب مکے دے قریشیاں تے مسلماناں اک دوجے دے ساتھی قبیلیاں نال لڑنا نہیں سی۔ دو سال تے ایہدے تے عمل ہو یا۔ بنو خزاعہ جیہڑے مسلماناں دے

ساتھی سن، اوہناں دے خلاف مکے والیاں نے بنو بکر نوں ہلا شیری دتی، تے اوہناں حملہ کردتا۔ مکے دیاں کافراں نے بنو بکر دی مدد وی کیتی۔ بنو خزاعہ دے بندے کسے طرح حضور ﷺ کول اپڑن وچ کامیاب ہو گئے تے ساری گل بات دس دتی۔

حضور پاک ﷺ نے مکے دیاں قریشیاں نوں سنیہا گھلایا کہ بنو خزاعہ دا ”خون بہا“ دیو، یا بنو بکر دی پشت پناہی چھڈ دیو۔ نہیں تے، حدیبیہ دے معاہدے نوں ختم کر دیو۔ مکے دیاں مشرکاں نے جواب دتا کہ معاہدہ منسوخ۔

اوہناں نوں احساس تے جلدی ای ہو گیا جے اوہناں کولوں غلطی ہوئی اے۔ ایسے لئی اوہناں ابو سفیان بن حرب نوں مدینے گھلایا۔ ابو سفیان دی دھی، حضرت ام حبیبہؓ حضور ﷺ دے گھر سن۔ کوشش اوہنے ہتھیری کیتی کہ معاہدہ فیر ہو جائے، پر اوہدی اک نہ چلی۔

حضور ﷺ نے اپنی تیاری دی خبر باہر نہ نکلن دتی۔ ایسھوں تیکر بھئی جیہڑے قریشی سن، اوہناں نوں وی نہ دسیا۔ فیر رمضان دے شروع وچ حضرت ابو قتادہؓ نوں اٹھ بندیاں نال بطن اضم ول گھلایا۔ ایسہ مدینے توں کوئی 36 میل دور اے۔ لوکی سمجھے، حضور ﷺ جیہڑی تیاری کر رہے نیں، اوہ ایسے پاسے ول جان لئی ہونی ایں۔

حاطب دی مہم

حاطبؓ بن ابی بلتہ نے ایک خط دے ذریعے قریش توں اطلاع دین دی کوشش کیتی کہ مسلمان مکے تے حملہ کرن لگے نیں۔ پر حضور ﷺ نے صحابہ کرامؓ نوں گھلایا، جے فلانی جگہ ایک زنانی حاطب دا خط لے کے جا رہی جے۔ حضرت علیؓ تے کجھ ہور صحابہؓ نوں ایسہ مہم دتی گئی۔ اوہ زنانی تیکر اپڑ گئے پر اوہدے کولوں خط نہ نکلیا۔ حضرت علیؓ نے اوہنوں تڑی لائی تے کہیا کہ حضور ﷺ نے جو خبر دتی اے، اوہ کدی غلط نہیں ہو سکدی، ایس واسطے خط کڈھ دے۔ اوس زنانی نے اپنے والوں وچ خط بدھا ہو یا سی۔ حضور ﷺ نے حاطبؓ نوں پچھیا، تے اوہناں ایس حرکت دی وجہ دسی۔ صحابہؓ ”گرمی وچ سن۔ وجہ معقول ہوندی، نہ ہوندی“ حضور ﷺ نے فرمایا، حاطبؓ غزوہ بدر وچ شامل سن، ایس لئی ایسناں نوں معاف کیتا جاندا اے۔

مکہ دی فتح (8 ہجری — 630ء)

اسلام دی تاریخ دا سبھ توں سنہری واقعہ مکے دی فتح اے کیوں جے مکہ دے رہن والیاں نے مسلماناں تے حضور ﷺ تے ظلم تے زیادتیاں دی آخر کردتی۔ جنہاں نے مسلماناں نوں ختم کرن دی کوئی کسر نہ چھڈی۔ اینہاں نوں جانی نقصان پہنچائے۔ جنہاں نے اسلام تے پیغمبر اسلام (ﷺ) دی راہ وچ ہمیشہ رکاوٹاں پیدا کیتیاں۔ اج اوہو ای محکوم ہوں والے سن۔ رات دے ہیرے وچ ظالماں توں چھپ کے نکلن والے، اج اسلام دی روشنی اٹھدے دن دے اُجالے وچ واپس تشریف لیا رہے سن۔ حضور ﷺ نے تاریخ دے ایس اہم موڑ تے مدینہ توں روانگی دے لئی دو شنبہ دا دن چنیا۔ (حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت) (169)

اسلام دے ظہور نال جو کشمکش حق تے باطل وچ چل رہی سی، اوہ ایس گل توں بغیر ختم نہیں سی ہو سکدی تے اینہاں دونواں فریقاں چوں جد تیک اک فریق غالب نہ ہو جاوے۔ صلح نامہ حدیبیہ دی رونال مشرکین مکہ نے مسلماناں دا عمرہ کرن دا حق من لیا ہویا سی لینک معاہدے دے مطابق دی آنحضرت ﷺ مکہ گئے تے او تھوں دے امیر کبیر مکہ شہر چھڈ کے باہر چلے گئے۔

ایہ ایس گل دا اعلان سی کہ اوہ مسلماناں نوں ہن وی خانہ کعبہ دا طواف کردے نہیں دیکھ سکدے سن۔

آنحضرت ﷺ دا سب توں پہلا مقصد خانہ کعبہ نوں بتاں توں پاک کرنا سی۔ خانہ کعبہ توحید دا سب توں پہلا تے واحد مرکزی لیکن قریش دی دشمنی تے قبائل عرب دی عام مخالفت نے ہن تیک ایس دا موقع نہیں دتا سی گویا کہ حق و باطل دے درمیان جو کشمکش شروع ہوئی سی اوہ حالاں تیک برقرار سی۔

مکہ نوں عرب وچ مرکزی حیثیت حاصل سی جد تیک مکہ دے لوک اسلام دی مخالفت تے قائم سن، عرباں دی اکثریت اسلام نوں قبول نہیں سی کر سکدی۔ ایس واسطے ایس مرکزی جگہ توں اسلام دشمنی ختم ہون دی خواہش مسلماناں دے اندر قدرتی طور تے موجود سی۔ اوہ چاہندے سن کہ ایس مرکزی جگہ توں کفر دی بجائے اسلام دی آواز اٹھے۔

صلح نامہ حدیبیہ دی رونال قبائل عرب نوں اختیار سی کہ اوہ فریقین چوں جہدے نال مرضی مل جاوے، اینہاں قبیلیاں تے وی معاہدہ لاگو ہووے گا۔ بنو خزاعہ نے مسلماناں تے بنو بکر

نے قریش نال ملن دا معاہدہ کر لیا۔ معاہدے دی رونال اینہاں قیسیاں نوں اک دوہجے تے ہتھ چکن دا حق حاصل نہیں سی۔

قبیلہ بنو بکر نے قریش دی مد نال بنو خزاعہ تے سٹے پیاں حملہ کیتا تے جدوں بنو خزاعہ مجبور ہو کے حرم وچ جا چھپے تے اوہناں نے اوتھے وی قتل و غارت توں گریز نہ کیتا۔ حالانکہ حرم وچ قتل و غارت شریعت ابراہیمی وچ وی ممنوع سی۔ معاہدہ دی خلاف ورزی کئے بنو بکر ای دا گھٹ نہیں سن سگوں قریش نے اینہاں دی ہتھیاراں نال مدد کیتی۔ تے صفوان بن امیہ، عکرمہ بن ابو جہل تے سہیل بن عمرو (جنہ صلح حدیبیہ تے دستخط کیتے سن) آنحضرت دے اگے فریاد کیتی تے مدد طلب کیتی۔ ایس گل واسطے اینہاں دے آدمی بدیل بن ورقا تے عمرو بن سالم بنو خزاعہ نے مدینہ حاضر ہو کے آنحضرت نوں صورت حال توں آگاہ کیتا۔

صلح حدیبیہ توڑن دا اعلان:

آنحضرت ﷺ تے بنو خزاعہ دی فریاد سن کے قریش ول اک قاصد گھلیا۔ سنیہ وچ تن شرطیں سن تے ایہہ اکھوایا کہ تن شرطیں وچوں اک شرط من لین:

1- خون بہا ادا کرن۔

2- بنو بکر دی حمایت توں الگ ہو جاوون۔

3- اعلان کر دیوں کہ صلح حدیبیہ دا معاہدہ ٹٹ گیا اے۔

پیغام دے جواب وچ اک قریشی سردار قرظہ بن عمر نے متکبرانہ انداز وچ اعلان کردتا کہ حدیبیہ دا معاہدہ ٹٹ گیا اے۔ (سانوں آخری شرط منظور اے۔)

جدوں قاصد واپس پرت آیا تے مکے والیاں نوں اپنی غلطی دا احساس شدت نال ہويا۔

ابو سفیان دے نوں معاہدہ کرن دی ناکام کوشش:

جدوں آنحضرت ﷺ دا قاصد واپس پرتیا تے کافراں نوں اپنی غلطی دا شدت نال احساس ہويا کہ اوہناں نے صلح حدیبیہ توڑ کے بڑی غلطی کیتی اے۔

نبی ﷺ نے شام تے عراق جاوون والی شاہراواں تے پہرے بٹھاوتے تے مکہ دی تجارت تباہ ہو گئی۔ (تاریخ اسلام) (170)

کافراں نوں ڈر پے گیا کہ کدھرے مسلمان مکہ تے حملہ نہ کر دیوں۔ اوہناں نے ابو سفیان نوں تجدید معاہدہ واسطے مدینہ بھیجا۔

ابوسفیان سب توں پہلے اپنی بیٹی ام حبیبہؓ دے کول آیا۔ اوہنے آنحضرت ﷺ دے بسترے تے بیٹھنا چاہیا تے ام المومنینؓ نے اوہنوں روکیا تے وشائی ولیث کے بیٹھ جاون دا اشارہ کیتا۔ ابوسفیان نے تعجب دا اظہار کیتا تے ام المومنینؓ نے فرمایا توں اک مشرک تے ناپاک شخص ایس تے ایہہ وشائی (تلائی) خاص حضور ﷺ دی اے توں ایہدے تے کس طراں بہہ سکنا ایس۔

ابوسفیان اپنی بیٹی کول سفارش دی امید لے کے آیا سی۔ ایس واقعہ توں مایوس ہو گیا۔
(تاریخ اسلام) (171)

ابوسفیان پہلے بارگاہ رسالت وچ آیا تے تجدید معاہدہ ولوں کہیا۔ اوہناں ولوں جواب نہ ملیا تے فیر حضرت ابو بکرؓ نوں آکے کہیا۔ دونہ دھراں توں کوئی جواب نہ ملیا تے فیر حضرت عمرؓ کول آیا۔ آپؓ دا جواب بڑا سخت سی۔ اوہناں نے فرمایا کہ میں تیری سفارش کراں، قسم اے خدا دی اگر میرے کول اک تیلادی ہووے پھروں میں ایہدے نال تساں لوکاں نال جنگ کراں گا۔

حضرت علیؓ نے کہیا کہ رسول اللہ ﷺ جیہڑا فیصلہ کر چکے نیں، ایہدے ولوں آپ ﷺ نوں مشورہ نہیں دتا جاسکدا۔

تو بنو کنانہ دا سردار ایس تے بہتر ایہو ای اے کہ مسجد نبوی وچ جا کے تجدید معاہدہ دا خود ای اعلان کر دے۔

چنانچہ ابوسفیان نے مسجد نبوی وچ ایہہ اعلان کر دتا۔ آکھیا اے لوکو! میں صلح نامہ حدیبیہ دی تجدید واسطے ایہتے آیا ساں تے میں تجدید کردتی اے تے واپس جا رہیا واں۔

واقعات:

جد اوہ مکہ واپس آیا تے مکے دے قریشیاں نے خوب مذاق اڑایا۔ تے کہیا کہ علیؓ نے مخول کیتا سی۔ بھلا معاہدے کدی ایس طراں وی ہونڈے نیں؟ ابوسفیان نوں اپنی ایس حماقت تے بڑی شرم آئی۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (172)

ابوسفیان دی واپسی توں بعد آنحضرت ﷺ نے فوراً مسلماناں نوں خفیہ طور تے جنگی تیاریاں دا حکم دے دتا۔ آپ ﷺ نے پوری کوشش کیتی کہ مکے والیاں نوں ایہناں تیاریاں دا ہرگز پتہ نہ چلے پر اک صحابی حاطبؓ نے اک عورت نوں خط دے گھلایا تاں جے مکے والے

ایہدے احسان مند ہوں تے آنحضرت ﷺ نوں ایہدے ولوں وحی آگئی۔

حضرت علیؓ "زبیر" تے مقدار "نوں بھیجا گیا۔ سامان دی تلاشی لئی گئی لیکن خط برآمد نہ ہویا۔ حضرت علیؓ نے آکھیا کہ ایسہ کداں ہو سکدا اے، آنحضرت ﷺ دا آکھیا غلط ہو جاوے۔ اوہناں نے عورت نوں ڈرایا دھمکایا تے اوس نے خط اپنے والوں دے جوڑے وچوں کڈھ کے دتا۔ (تاریخ اسلام، جلد اول) (173)

عورت تے حاطبؓ "نوں آنحضرت ﷺ دے کول لیا گیا۔ حاطبؓ نے آکھیا کہ اہل مکہ وچ میرے بڑے عزیز نیں میں ایس واسطے خط بھیجا سی کہ کدھرے اوہناں نوں تکلیف نہ ہووے تے میں اوہناں تے احسان کردیاں۔

حضرت عمرؓ نے بڑے غصے وچ آکے آکھیا کہ یا رسول اللہ ﷺ حکم دیو تے ایس منافق دی گردن اڑا دیواں۔ آپ ﷺ نے فرمایا کہ اے عمرؓ! حاطبؓ دی غلطی ایسی اے جو قابل معافی اے چنانچہ آپؐ "نوں معاف کردتا گیا۔

مکہ ول روانگی:

دس یاں یاراں رمضان المبارک 8 ہجری بمطابق 630ء نوں آپ ﷺ دس ہزار صحابہ کرامؓ دے نال مدینہ نوں روانہ ہوئے۔ رستے وچ دوست قیسیاں دے عساکروں آکے مل دے گئے۔ قریش ابوسفیان دے ناکام واپس آؤن ہتھوں بڑے پریشان سن۔ ایسہ پیش قدمی اپنی پھیتی تے اچانک سی کہ کافراں نوں مسلماناں دے ارادیاں دا علم ای ناں ہو سکیا تے ناں ای اوہناں دے جاسوساں تے حلیف قیسیاں دے ذریعے ای کوئی خبر مل سکی۔

آنحضرت ﷺ مدینوں نکل کے نہایت تیز رفتاری نال مکہ ول جا رہے سن۔ جدوں اسلامی لشکر محفہ (نجیب اکبر آبادی) (174) دے تے شیخ محمد رفیق (175) ہوراں دے کہن موجب ذوالحلیفہ دے مقام تے پہنچیا تے حضرت عباسؓ اپنے اہل و عیال نال ہجرت کر کے مدینہ ولے آرہے سن۔ آپ ﷺ نے اوہناں نوں وی نال لے لیا۔

اسلامی لشکر ودھدا ودھدا مکہ دے قریب وادی مرالظہران وچ (جیہڑی مکہ توں چار کوہ دے فاصلے تے اے) پہنچ گیا۔ حالاں تک مکہ والے بے خبر سن۔ اوہناں نوں تے ایسہ وی معلوم نہیں سی کہ مسلمان ایس عہد شکنی دی کیہ سزا دین گے تے کیہ طرز عمل اختیار کرن

گے۔

لشکر اسلام وادی مرالظہران شام ویلے پہنچ کے خیمے لائیٹھے تے دور دور تک کھل گئے۔ آنحضرت ﷺ نے مجاہدانوں اپنے اپنے خیمیاں دے اگے اگے جلاون ولوں آکھیا تاکہ دشمن تے اسلامی لشکر دی وسعت دی ہیبت طاری ہو جاوے تے دشمن ستیاں تے بلہ نہ بل سکے۔

مکہ ولے جاون والے چرواہیاں نے اہل مکہ نوں ایس لشکر دی آمد پاروں آگاہ کیتا تے تحقیق احوال واسطے ابوسفیان، حکیم بن حزام تے بدیل بن ورقہ خزاعی وادی وچ پہنچے۔ حضرت عباسؓ "دادل ایس گلوں پریشان سی کدھرے صبح جدوں اسلامی لشکر مکہ تے حملہ آور ہویا تے اہل مکہ داناں نشان باقی نہ رہوے گا۔ آپ "دادل بے چین ہو گیا تے آنحضرت ﷺ دی دلدل اتے سوار ہو کے فوجی تھاں توں نکل کے مکہ ول چل پئے تاکہ اہل مکہ دا کوئی بااثر آدمی ملے تے اوہنوں ایس واقعے توں آگاہ کر کے اسلام قبول کرن دا مشورہ دیواں۔

ابوسفیان، حکیم بن حزام تے بدیل بن ورقہ دے نال تحقیق احوال واسطے نکلیا ہویا سی۔ جدوں کئی میلاں دے فاصلے تے بھیلیا ہویا لشکر دیکھیا تے بے اختیار پکار اٹھیا کہ ایڈا وڈا لشکر کدھا اے؟

بدیل نے آکھیا کہ اے لشکر خزاعہ دا ہو سکدا اے لیکن جواب وچ ابوسفیان نے حقارت آمیز لہجے وچ آکھیا کہ اوہدی کیہ مجال اے ایڈا لشکر لیاوے۔

رات دے ہنیرے وچ حضرت عباسؓ نے ابوسفیان دی آواز پہچان لئی تے اوہنے فوراً ابوسفیان نوں آواز دتی تے آکھیا کہ ایسہ لشکر حضرت محمد ﷺ دا اے تے ایسہ سویر نوں مکہ تے حملہ کرے گا۔

ابوسفیان دے ہوش حواس اڈ گئے تے حضرت عباسؓ "دے کول آکے آکھیا کیہ کرنا چاہی دا اے۔ اودھر حضرت عمرؓ نے اینہوں دیکھ کے تلوار کھچ لئی۔ الغرض حضرت عباسؓ تے حضرت عمرؓ دے نال ایسہ دشمن اسلام آنحضرت ﷺ دی خدمت وچ لیا یا گیا۔ رات حضرت عمرؓ دے خیمے وچ گزار کے ابوسفیان نے اسلام قبول کر لیا۔

ابوسفیان دی عزت وچ واوہا:

آنحضرت ﷺ نے ابوسفیانؓ "جنسے اسلام دی سب توں ودھ مخالفت کیتی تے ایہدی

بیوی نے آپ ﷺ دے چاچے حضرت حمزہؓ "دی لاش نوں وگاڑیا" ایہدی نہ صرف جان بخشی کردتی سگوں ایہدے گھرنوں دارالامان بنا دتا۔

اگلے دن لشکر اسلام فتح کیتے مکہ وچ وڑیا ہر قبیلہ اپنے اپنے علم نال نگھ رہیا سی۔ تکبیر دیاں صداواں بلند ہو رہیاں سن۔

ابوسفیان آپ ﷺ دے حکم نال ایک بلند مقام تے کھڑا لشکر اسلامی نوں دیکھ دیکھ کے سمجھا جا رہیا سی۔

فتح قوماں دا اصول ہوندا اے کہ مفتوح قوماں نال زیادتی کرن۔ ایس ویلے مکہ والے مفتوح سن اینہماں نے مسلماناں تے بڑے ظلم کیتے ہوئے سن۔ اوہ ڈر رہے سن کہ ہن پتہ نہیں کیہ ہووے گا۔ آپ ﷺ نے فرمایا کہ جو لوک ابوسفیان دے گھروچ پناہ لین گے اوہناں نوں کجھ نہیں آکھیا جاوے گا۔

جیہڑے لوک ابوسفیان دے گھر پناہ لیون، اپنے گھراں دے دروازے بند کر لین یاں حرم دے اندر پناہ لیون اوہناں نوں کجھ نہیں آکھیا جاوے گا، یاں اوہ ہتھیار سٹ دین۔ کسے نے وی مزاحمت نہ کیتی صرف اک تھان تے حضرت خالد بن ولیدؓ دے دستے نال مزاحمت ہوئی جہدے وچ تیراں قریشی مارے گئے تے تن مسلمان شہید ہوئے۔

مکہ وچ داخل ہوندیاں ای آنحضرت ﷺ سب توں پہلاں خانہ کعبہ تشریف لے گئے۔ اوہنوں بتاں توں پاک کیتا۔ آپ ﷺ بت توڑ دے جاندے سن تے فرماندے سن:

جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان نهوقا (176)

(ترجمہ) "حق آپہنچیا تے باطل مٹ گیا، بے شک باطل مٹن والی ای چیز اے۔"

نماز شکرانہ:

خانہ کعبہ نوں بتاں توں پاک کرن مگروں آپ ﷺ نے نماز شکرانہ ادا کیتی فیر قریش دے سامنے خطبہ دتا۔

خطبہ:

اللہ دے سوا کوئی معبود نہیں اوہ واحدہ لاشریک اے۔

اوہنے اپنا وعدہ پورا کیتا تے اپنے بندے دی مدد فرمائی۔ مخالفت دے جتھیاں نوں شکست

دتی۔

لوگو! جان لو کہ سارے غرور تے مال و خون دے دعوے میرے اینہاں پیراں دے تھے
نیں۔

اے قوم قریش! جاہلیت دا غرور تے نسب دا فخر خدا نے مٹا دتا۔ سارے انسان آدم دی
نسل چوں نیں تے آدم مٹی توں بنے سن۔ لوک دو قسم دے ہن:

1- اک اوہ جیہڑے نیک تے پارسانیں تے اللہ دی بارگاہ وچ معزز نیں۔

2- دوسرے اوہ جیہڑے بدکار و بد بخت ہن۔ اوہ اللہ دی نگاہ وچ ذلیل نیں۔

اللہ تعالیٰ دا ارشاد اے کہ اساں تمناں نرتے مادہ توں بنایا۔ تے فیر تمناں خانداناں تے
تیلیاں وچ دند دتا اے تاکہ تماڈی پہچان ہو سکے۔ (قرآن) (177)

بے شک اللہ دے زیادہ نزدیک اوہ شخص اے جو تقویٰ وچوں سب توں ودھ کے اے۔
بے شک اللہ علیم و خیر اے۔ (ترمذی) (178)

خطبے دے بعد آپ ﷺ نے مجمعے ول دیکھیا۔ اینہاں وچ اوہ سرکش وی سن جیہڑے
اسلام نوں مٹاون واسطے آگے آگے سن۔

اوہ وی سن جنہاں دی تلخ نوائی نے مومنناں دے سینے چھانی کر دتے سن۔ اوہ وی سن
جنہاں دیاں ناپاک زباناں نے اس مقدس ہستی دے نال گستاخیاں کیتیاں تے اوہ وی سن
جیہڑے تبلیغ ویلے پتھر مار مار کے زخمی کر دیندے سن۔ تے اوہ وی سن جیہڑے آپ ﷺ
دی جان دے دشمن سن۔ اوہناں تے اوہناں دے منن والیاں تے بے پناہ ظلم کر دے نیں۔

آپ ﷺ نے مکہ والیاں نوں سوال کیتا کہ جانندے او اج میں تماڈے نال کیہ
سلوک کرن والا آں۔ اوہناں نے جواب دتا کہ تسی شریف بھراء تے شریف بھراء دے بیٹے
او۔ ایہہ سن کے ایس التجادے الفاظ جو مکہ دے سرداراں نے آکھے سن۔

حضور ﷺ نے ارشاد فرمایا میں تمناں اوہی کہنا واں جو حضرت یوسف نے اپنے
بھراواں نوں آکھیا سی۔

لَا تَشْرِيْبُ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ اِذْ هَبُوْا فَاَنْتُمْ الْطٰلِقٰٓءُ (179)

”آج تماڈے تے کوئی بدلہ نہیں، جاؤ تسی سب چھڑ دتے گئے او۔“

آپ ﷺ نے حضرت حمزہؓ دے قاتل و وحشی توں لے کے اپنی بیٹی زینبؓ دے
قاتل تک سب نوں معاف کر دتا۔ اتھوں تک کہ آنحضرت ﷺ نے بدترین دشمنان نوں

وی معاف کر دتا۔ ایس توں بعد آپ نے صفا وچ ایک بلند مقام تے بیٹھ کے اہل مکہ کولوں بیعت لئی۔ تے اہل مکہ دی عظیم اکثریت نے اسلام قبول کر لیا۔

نتیجہ:

فتح مکہ اسلام دی اک ایسی عظیم فتح اے جیہدی مثال روئے زمین تے کدھرے نہیں ملدی۔ غیر مسلم وی آنحضرت ﷺ دی جنگی حکمت عملی نوں سلام کردے نیں۔ تے ایہہ لوک وی آپ ﷺ نوں دنیا دا فاتح اعظم سمجھدے نیں۔

سواع دے بت خانے دی مہم

سواع دابت خانہ ڈھاہن دا فرض حضرت عمرو بن العاصؓ دے سپرد کیتا گیا۔ اوہناں آپنا فرض پوری طرح نبھایا۔ اینہاں دوہاں بت خانیاں دی صفائی 25 رمضان نوں ہوئی۔ 26 رمضان نوں اوس خزر ج تے غسان دے بت منات دا بت خانہ قدید کول سی۔ اوہدے واسطے حضرت سعدؓ نوں بھیجا گیا۔ اوہناں ایہہ فرض نبھایا۔

بنی خدیمہ دی مہم

شوال 8 ہجری وچ آپ ﷺ نے حضرت خالد بن ولیدؓ نوں تن سو پتجاہ بندے دے کے بنی خدیمہ نوں اسلام دی دعوت دین واسطے گھلایا۔ اوہناں نوں قتل کیتا گیا جس تے حضور ﷺ نے ناراضگی دا اظہار فرمایا۔ بنی خدیمہ نوں مقتولاں دی ”دیت“ دتی، اوہناں دا جیہڑا مال ضائع ہو یا سی، اوہ بھریا تے حضرت خالدؓ نال کجھ دن ناراض رہے۔

غزوہ حنین

مکے تے طائف دے وچکار اک مقام حنین اے اینہوں اوطاس وی کہنہ ہے نیں۔ ایہتھے ہوازن تے ثقیف وے قبیلے آباد سن۔ مکہ دی فتح توں مگروں، عام قبیلے تے مسلماناں کولوں ڈر گئے، پر ہوازن تے ثقیف حسد نال اکٹھے ہو کے مسلماناں نال لڑائی پارے سوچن لگ پئے۔ حضور ﷺ جس ویلے مکہ فتح کرن ٹرے سن، اینہاں ایہہ سمجھیا سی جے شاید ساڈے تے حملہ کرن لگے نیں۔ مسلماناں نے مکہ فتح کر لیا، پر ایہہ اپنی تیاری دیاں سوچاں وچ گم ہو گئے۔ ہوازن دا سردار مالک بن عوف نصری سی، اوہنے سارے بندے اکٹھے کیتے، تے اوہناں

نوں لے کے مدینے ول ٹریا۔ ایسہ او طاس دی وادی وچ آگئے۔ حضور پاک ﷺ نے حال معلوم کرن واسطے بندہ گھلیا، تے معلومات حاصل کرن مگروں بارہ ہزار مجاہداں نوں حنین ول جان دا حکم دتا۔ کجھ مسلماناں نے ایڈا لشکر ویکھ کے فخر کیتا، جیہڑا اللہ پاک نوں پسند نہ آیا۔

ایس لئی جس ویلے اسلامی لشکر حنین اپڑیا، کافر پہلوں ای تیار سن جیہڑے حملہ آور ہو گئے تے مجاہد شکست کھا کے پچھے ہٹے۔ ایس موقعے تے حضور ﷺ میدان وچ اوسے طرح ڈٹے رہے جس طرح اُحد وچ سن۔ تھوڑے جیسے بندے حضور ﷺ دے نال رہ گئے۔ حضور ﷺ نے سن والیاں نوں فرمایا، ویکھو میں میدان وچ ہاں۔ آپ سواری توں اترے، زمین دی مٹی مٹھ وچ لے کے کافراں ول سٹی۔ ایسے وچ صحابہ کرام ”نوں وی ہوش آگیا۔ مجاہدیاں رک کے واپس مڑے، تے کافراں تے انج حملہ کیتا کہ اوہناں وچ بھاڑ پے گئی۔ اوہناں نوں شکست ہوئی، مسلماناں نوں فتح نصیب ہوئی۔ بنی ثقیف دے ستر بندے مارے گئے۔ کافراں دے ہتھیار، مال، بندے، زنانیاں بچے غنیمت دے طور تے مسلماناں دے ہتھ آئے۔ مالک بن عوف نصری بے وقوفی نال سپاہیاں دے بال بچے وی نال لے آیا سی۔

شکست ہوئی تے مالک تے کجھ بندیاں نال نس کے طائف ٹر گیا۔ درید بن سمہ کئی ہزار بندیاں نال او طاس چلا گیا، تے اوتھے پناہ لے لئی۔ حضور ﷺ نے تھوڑے جیسے بندے درید پچھے بھیجے، اوہناں اوس نوں قتل کر دتا۔ ایس جنگ وچ قیدیاں دی تعداد ہزاراں وچ سی۔ اوہناں وچ حضور ﷺ دی ذدھ شریک بھین حضرت شیمان وی سن۔ اوہناں مجاہداں نوں دسیا، تے حضور ﷺ نے اوہناں نوں کول بلایا تے ویکھ کے آپ ﷺ دیاں اکھاں وچ اتھرو آگئے۔ آپ ﷺ نے اوہناں دی بڑی عزت کیتی، تے انعام اکرام، تحفے تحائف دے کے اوہناں نوں وطن اڑا دتا۔

حضور ﷺ نے حکم دتا کہ حنین دا مال غنیمت تے قیدی جعرانہ وچ رکھے جان، تے خود آپ سرکار ﷺ طائف ول تشریف لے گئے۔

طائف دی مہم

حنین وچ کافراں دی فوج شکست کھا کے طائف وچ جا بیٹھی، تے فیر جنگ دی تیاری شروع کر دتی۔ اوہ طائف دے قلعے وچ وڑ گئے۔ حضور ﷺ نے محاصرہ کر لیا، ویسہ دن محاصرہ جاری رہیا، پر قلعہ فتح نہ ہو سکیا۔ آپ ﷺ نے محاصرہ چھڈ دتا تے واپس جعرانہ

تشریف لے آئے۔

چھ ہزار قیدی، 24 ہزار اونٹ، چالیہ ہزار بکریاں تے چار ہزار اوقیہ چاندی غنیمت وچ ہتھ آئے۔ حضور ﷺ نے دس دن بنو ہوازن دا انتظار کیتا۔ اوہ نہ آئے تے آپ ﷺ نے غنیمت وچ آئیاں چیزاں تقسیم کردتیاں۔

بعد وچ بنو ہوازن دا وفد حضور ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہویا۔ نو بندے سن، اوہناں اسلام قبول کیتا تے اپنے بندے تے مال واسطے درخواست کیتی۔ حضور نے فرمایا، میں تے اپنے دن تماڈا انتظار کردا رہیا۔ تیس نہیں آئے تے میں سب کجھ ونڈ دتا اے۔ ہاں، ایسہ ہو سکدا اے کہ تیس یا تے مال لے لیو تے یاں بندے۔ اوہناں بندے منگے۔ حضور ﷺ نے فرمایا، میرے خاندان (بنی ہاشم) نوں جو کجھ ملیا اے، اوہ سب تماڈا اے۔ جو کجھ باقی مسلماناں وچ ونڈیا گیا اے، اوہدے بارے اسیں ظہرتوں بعد گل کراں گے۔

حضور ﷺ نے ظہرتوں بعد خطبہ ارشاد فرمایا کہ میں اپنا تے اپنے خاندان دا حصہ ہوازن والیاں نوں دے دتا اے۔ تماڈے وچوں جیہڑا خوشی نال اپنا حصہ واپس کر دے چنگا اے۔ نہیں تے، تیس قیدی واپس کر دیو، میں تہانوں اینہاں دا عوضانہ دیاں گا۔ سارے صحابہ نے خوشی خوشی قیدی چھڑ دتے۔

حنین دی جنگ وچ مال غنیمت بہت ملیا سی، پر ایسہ خاص گل اے کہ حضور ﷺ نے سارا مال مکے والیاں وچ ونڈ دتا۔ مدینے پاک والیاں (انصار) نوں کجھ نہیں دتا۔ ایس تے کجھ انصار جواناں نے آپ وچ گل بات کیتی کہ پتا نہیں، ساڈے کولوں کیہ قصور ہو گیا اے، جے سہانوں کجھ نہیں دتا گیا حالانکہ اسماں وی جنگ وچ اوہ سے طراں حصہ لیا اے جس طرح مکے والیاں نے۔ ایسہ گل حضور ﷺ کول اپڑی تے آپ نے سب نوں اک جگہ جمع ہون دا حکم دتا، کجھ مکی آگے۔ سرکار ﷺ نے اوہناں نوں وی اون دتا۔

حضور پاک ﷺ نے اوہناں نوں خطاب فرمایا:

انصار یو! تیس اوہو ای نہیں جیہڑے گمراہ سو، میں آیا تے اللہ نے تہانوں ہدایت دتی۔ تیس محتاج سو، میرے اون پاروں اللہ نے تہانوں غنی کیتا۔ تیس آپ وچ اک دوجے دے ہتھیں پئے پیندے سو، میری وجہ اللہ نے تماڈے دل جوڑ دتے؟ انصار نے عرض کیتا۔ یا رسول اللہ صلی اللہ علیک وسلم! تیسے جا ارشاد فرما رہے ہو۔

حضور ﷺ نے فرمایا۔ انصاریو! تیس مینوں ایسہ کیوں نہیں کہندے کہ تمہانوں تے تہاڑے آپنیاں نے نہیں سی نیا، اسان تہاڑی تصدیق کیتی سی۔ تیس تے بے یار و مددگار ہو گئے سو، اسان تہاڑی امداد کیتی۔ تمہانوں اپنے شہروں، آپنیاں گھراں چوں کڈھ دتا گیا سی، اسان تمہانوں جگہ دتی۔ اسان ساریاں دا ساتھ دتا۔۔۔ انصار، ایس گل اُتے چپ دے چپ ای رہ گئے۔

سرکار ﷺ نے فیر ارشاد فرمایا، انصاریو! تمہانوں ایسہ سودا پجد اے یا نہیں کہ اونٹھ گھوڑے، مال ڈنگر تے پیسہ دھیلا دو جے لے جان۔ میں تہاڑے حصے وچ آواں۔ انصار خوشی نال لڈیاں پاؤن لگ پئے۔ اک زبان ہو کے کہن لگے۔ اللہ دی سونہ، سانوں ایسہ سودا منظور اے۔

18 ذیقعد سن 8 ہجری نوں حضور پاک ﷺ نے عشاتوں مگروں جعرانہ توں عمرے دی نیت کیتی تے فجر ویلے بیت اللہ شریف اڑے۔

مکہ پاک توں مدینہ شریف ولے چلن توں پہلوں، حضور ﷺ نے عتاب بن اسید نوں مکہ دا گورنر مقرر فرمایا تے معاذ بن جبل "نوں دین دی تعلیم واسطے ایسے چھڈیا۔ ایس واری حضور پاک ﷺ ڈھائی مہینے مدینے شریف توں باہر رہے۔

صد آقبیلے دا سردار زیاد بن حارث پندرہ بندیاں نال حضور پاک ﷺ دی بارگاہے اڑیا تے اسلام قبول کیتا اینہاں دی تبلیغ کارن سارا قبیلہ ای مسلمان ہو گیا۔ دو سال بعد ایس قبیلے دے سو آدمی حجتہ الوداع وچ شریک ہوئے۔

محرم سن 9 ہجری دا جن چڑھیا تے آپ سرکار ﷺ نے اسلام لیاؤن والے قبیلیاں توں زکوٰۃ وصول کرن واسطے بندے مقرر کیتے۔

بنو تمیم دی مہم

بنو تمیم نے قبیلیاں نوں بھڑکا کے جزیہ دی ادائیگی روک دتی تے حضور ﷺ نے محرم وچ ای عینیہ بن حصن فزاری "نوں پنجاہ سواراں نال اوہناں ول گھلایا۔ بنو تمیم حملے دی تاب نہ لیا سکے تے نس اٹھے۔ اوہناں دے یارہ بندے، اکی زانیاں تے تریس بچے پھڑے گئے۔ بعد وچ اوہناں دے دس سردار آئے، اسلام قبول کیتا تے اپنے بال بچے تے حضور ﷺ دے تحفے تحائف لے کے واپس گئے۔ (حضور دی جنگی زندگی) (180)

تبالہ دی مہم

صفر 9 ہجری وچ حضور پاک ﷺ نے حضرت قتبہ بن عامرؓ نوں 20 بندیاں نال تبالہ ول گھلیا۔ لڑائی وچ دوہاں پاسیاں دے لوکی بھڑ ہوئے، پر مجاہداں نے تبالے والیاں تے غلبہ حاصل کر لیا تے اوہناں دیاں زنانیاں، اونٹھ بکریاں پھڑ کے مدینے لے آئے۔ ابن قیم کہندے نیں، قبیلہ شعم والے مگر بھجے، پر کامیاب نہ ہوئے۔

عذرہ دی مہم

ایسے عرصے وچ یمن دے قبیلے عذرہ دے بارہ آدمیاں دا اک وفد حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہویا، اوہناں اسلام قبول کر لیا۔ حضور ﷺ نے اوہناں نوں بشارت دیتی کہ شام فتح ہو جائے گا، ہر قل ایس ملک وچوں نس جائے گا۔

بلی دا وفد

ربیع الاول 9 ہجری وچ بلی دا وفد حضور پاک ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہو کے ایمان

لیا۔

اصید دی مہم

ایسے مہینے آپ سرکار ﷺ نے ضحاک بن سفیانؓ دے نال کجھ بندے بنی کلاب ول گھلے۔ جنگ وچ کافراں نوں شکست ہوئی۔ ایس موقعے تے حضرت اصیدؓ بن سلمہ وی نال سن۔ اوہناں دا پو سامنے آگیا۔ اوہنے اسلام نوں گالہ کڈھی۔ حضرت اصیدؓ نے پو نوں ڈھاہ کے روکی رکھیا، تے اک ہور مسلمان نے اوہنوں قتل کردتا۔

علقمہ مدبجی دی مہم

حضور ﷺ نوں پتا چلایا کہ جدہ وچ کجھ حبشی ڈاکو آئے ہوئے نیں۔ اوہ مکے تے حملہ کرنا چاہندے نیں۔ آپ ﷺ نے علقمہ مدبجیؓ نوں تن سو بندیاں نال بھیجا۔ حبشیاں نوں پتا لگا، تے نس گئے۔

شہرہ ۵۹۰ تک دے ویلے دا اہرب

قلس دی مہم

ایسے مہینے قبیلہ طے دے بت قلس نوں تہس نہس کرن خاطر حضرت علی المرتضیٰؑ نوں سو اونٹھ، پتجاہ گھوڑے تے ڈیڑھ سو بندیاں نال ٹوریا گیا۔ قلس دا بت خانہ ڈھاہ کے، قیدی بندے تے ڈھور ڈنگر لے کے واپس آئے تے قیدیاں وچ حاتم طائی دی دھی وی سی۔ حضور ﷺ نے حاتم دی دھی نوں رہا کر دتا تے سواری دے کے اوہنوں واپس گھل دتا۔ اوہنے اپنے بھرا عدی نوں گھلیا۔ (اوہ لڑائی وچ شکست کھا کے شام ول نس گیا سی۔) حضور پاک ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہ مسلمان ہو گیا۔

بلقاوی مہم

شام دے جیہڑے سوداگر زیتون دا تیل و پچن واسطے مدینہ منورہ اوندے سن، اوہناں دسیا کہ رومیوں دا اک وڈا لشکر بلقاء اپڑ گیا اے۔ ایہدے وچ عرب قبیلے وی شامل ہو گئے نیں۔ ہرقل نے وی چالیہ ہزار فوجی گھلے نیں۔ ایسہ خبر سن کے حضور پاک ﷺ نے سفر دی تیاری دا حکم دتا۔ منافقان نے کئی سازشاں کیتیاں۔ لوکاں نوں کہیا، ایہو جیسی سخت گرمی وچ جہاد تے نہیں جانا چاہی، پر صحابہ کرامؓ نے جنگی تیاریاں وچ اپنی حیثیتوں ودھ حصہ لیا۔

غزوة تبوک

ایس غزوة نوں غزوة العسرة وی آکھیا جاندا اے۔ (غزوات النبی ﷺ) (181) رجب 9 ہجری وچ ہون والا ایسہ غزوة تبوک ای سی جیہدے لئی حضور پاک ﷺ دی اپیل تے حضرت ابو بکر صدیقؓ نے گھر دا سارا سامان ای لے آندا سی۔ حضور ﷺ نے محمد بن مسلمہؓ نوں مدینے دا گورنر بنایا، تے اہل بیت دی نگرانی لئی حضرت علیؓ نوں چھڈیا۔ آپ ﷺ 30 ہزار صحابہؓ تے دس ہزار گھوڑے لے کے چلے۔ حضرت عثمان غنیؓ نے ایس غزوة وچ خاص کر کے حصہ لیا۔ (غزوات النبی ﷺ) (182)

تبوک پڑے تے پتا لگا کہ رومی فوج جمع ہون دی خبر سچی نہیں سی۔ ایستھے کوئی مقابلہ نہیں ہویا۔ پر دشمن مرعوب ہو گئے، اتے آس پاس دے قبیلے دے آگواں نے حاضر ہو کے صلح دی درخواست کیتی تے جزیہ دینا منیا۔

ایس غزوے وچ ظہرتے عصر، شام تے عشاء دیاں نمازاں اکٹھیاں پڑیاں گئیاں۔

(بلوغ المرام) (183)

اکیدردی مہم

تبوک توں ای حضور پاک ﷺ نے حضرت خالد بن ولیدؓ نوں چار سو توں ودھ بندیاں نال اکیدر ول گھلیا۔ اکیدر شاہ ہرقل دی طرفوں دو متہ الجندل دا حاکم سی۔ حضور ﷺ نے حضرت خالدؓ نوں پہلوں ای دس دتا پئی اکیدر تمانوں شکار کردا ہویا لبھے گا، اوہنوں قتل نہ کرنا، پھڑ لیاؤ تا۔ ہاں، جے نہ آوے تے مار دینا۔ اکیدر دا بھراتے ماریا گیا، اوہ حضور پاک ﷺ دے دربار وچ حاضر ہویا تے دو ہزار اونٹھ، اٹھ سو گھوڑے، چار سو زرہاں تے چار سو نیزے پیش کر کے صلح کیتی۔

مسجد ضراردی مہم

مسجد قبادے کول کجھ منافقاں نے اک میت تیار کیتی تے صلاح بنائی کہ ہتھیار تے طاقت جمع کر کے قیصر روم دی مدد لوں گے تے مسلماناں نوں ایٹھوں کڈھ دیاں گے۔ تبوک توں واپسی دے رستے وچ ای اللہ پاک نے وحی دے ذریعے حضور ﷺ نوں میت دا سارا معاملہ دس دتا۔ حضور ﷺ نے دو صحابیاں نوں حکم دتا کہ ایس مسجد ضرار نوں ڈھاہ کے، سارے سامان نوں اگ لادیو۔ ایہو ای ہویا۔

اظہر محمود (184) کہندے ہیں نبوک وچ ویسہ دن قیام فرماون توں مگروں حضور ﷺ مدینے واپس تشریف لیائے تے شیتہ الوداع دیاں پہاڑیاں تے مدینے دیاں بچیاں نے حضور ﷺ بارے اوہ مشہور شعر گائے جیہڑے عام درتے مکے توں مدینیاں اون ویلے بارے درج کیتے جاندے نیں:

طَلَع	الْبَدْر	عَلَيْنَا
مِنْ	ثَنِيَاتِ	الْوَدَاعِ
وَجَبَتْ	شُكْرُ	عَلَيْنَا
مَا	دُعَا	دَاعِ
	لِللّٰهِ	

”وداع دیاں کھاٹیاں توں ساڈے واسطے چن چڑھیا اے۔ جد تیکر دنیا وچ اللہ نوں اواز

دین والا کوئی باقی اے، ساڑے تے خدا دا شکر واجب اے۔“

ایسے موقعے تے حضور ﷺ نے فرمایا سی، مینوں اُحد پہاڑ نال محبت اے، اوہنوں میرے نال پیار اے۔

حالانکہ ایہہ گیت تے فتح مکہ نال متعلق اے۔

عروہ بن مسعود دی مہم

جس ویلے حضور پاک ﷺ جمرانے توں عمرہ کر کے حنین دے معرکے توں واپس تشریف لیا رہے سن تے عروہ بن مسعود ثقفیؓ نے راہ وچ ای اسلام قبول کیتا سی۔ اوہناں حضور ﷺ کوپوں اسلام دی تبلیغ دی اجازت منگی تے سرکار ﷺ نے فرمایا۔ مینوں ڈر اے، تیری قوم تینوں قتل نہ کردے۔ ایہو ای ہویا، اوہناں اسلام دی تبلیغ کیتی تے لوکاں عروہ بن مسعودؓ نوں شہید کردتا۔ (حضور ﷺ دی جنگی زندگی) (185)

ثقفی دی مہم

حضور ﷺ تبوک توں واپس آئے تے رمضان وچ پنجاب بندیاں دا اک وفد ثقفی توں آپ ﷺ دی بارگاہ وچ آیا، اوہناں اسلام قبول کیتا۔ حضور ﷺ نے عثمان بن ابی العاصؓ نوں ثقفی والیاں دا بت لات بھنن توڑن واسطے گھلیا۔ اوہناں نے اپنا فرض نبھایا۔

عامر دا وفد

رمضان وچ ای بنی عامر بن معصوم دا وفد آیا۔ دو بندے شرارت نال آئے سن، اوہ حضور ﷺ نوں کوئی ازاں نہ پہنچا سکے۔ واپس تے رستے وچ ایک طاعون نال مر گیا، دو بچے تے آسمانی بجلی پئی۔ باقی وفد دے لوکی دلوں بجانوں مسلمان ہو گئے سن۔

فزارہ دا وفد

بنی فزارہ دے چودہ بندیاں دا اک وفد آیا۔ اوہ مسلمان ہوئے تے رحمت دی بارش منگی۔ حضور ﷺ نے دعا فرمائی۔

عبدالقیس دا وفد

عبدالقیس قبیلے دے نوکی دو واری حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہوئے۔ اک واری 5 ہجری وچ تے دوجی واری 8 یا 9 ہجری وچ۔ ابن اسحاق کہندے نیں، دوجی واری ایسہ وفد غزوہ تبوک توں بعد رمضان 9 ہجری وچ آیا سی۔ ایسہ 40 بندے سن، ایہناں اسلام قبول کیتا۔ (186)

بنی مرہ دا وفد

بنی مرہ دے تیرہ آدمی آئے، مسلمان ہوئے، بارش واسطے دعا کرائی۔ واپس گئے تے پتا لگا کہ جس دن حضور ﷺ نے دعا فرمائی سی، اوسے دن بارش ہوئی سی۔

مہم

حضرت ابو بکر صدیقؓ "نوں امیر بنا کے حضور" نے تن سو صحابہ "نوں حج واسطے روانہ فرمایا۔ بعد وچ حضرت علیؓ "نوں وی پچھے ای گھل دتا گیا۔ حج دے موقعے تے اعلان کیتا گیا کہ آئندہ کوئی مشرک حج نہیں کرے گا، تے نہ کوئی بندہ لیرٹیوں بغیر کعبہ شریف دا طواف کرے گا۔

بنی حنیفہ دا وفد

9 ہجری دے اخیر لے مہینیاں وچ کئی واقعے ہوئے۔ بنی حنیفہ دا وفد آیا تے اوہدے نال مسلمہ کذاب وی سی۔ جیہڑا بعدوں "حضرت ابو بکر" دی خلافت دے زمانے وچ قتل کیتا گیا۔ مسلمہ نے کہا، آپ مینوں اپنی خلافت دین دا اعلان فرماؤ تے میں بیعت کرناں۔ حضور پاک ﷺ دے ہتھ وچ کھجور دی اک سوٹی سی، آپ ﷺ نے فرمایا، تینوں تے میں ایسہ سوٹی وی نہ دیاں۔

طے دا وفد

طے توں پندرہ بندیاں دا وفد آیا تے اوہ مسلمان ہوئے۔ اوہناں دا سردار زید الجیل سی۔ حضور ﷺ نے اوہداناں بدل کے زید الخیر رکھیا۔

ہمدان داؤد

یمن دے مشہور قبیلے ہمدان دے اک سو ویرہ بندے حضور ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہوئے۔

بنی اسد داؤد

بنی اسد دے دس بندے وی حاضر ہوئے تے اسلام لیاے۔

بنی عبس داؤد

بنی عبس دے تن بندیاں داؤد وی اینہاں دتاں وچ ای حاضر ہویا۔

المتفق تے ازد دے وفد

بنی المتفق دے لوکی تے ازد دے بندے وی وفد دی صورت وچ حاضر ہوئے تے ایمان لیاے۔

نجران دی مہم

یمن دے مشہور شہر نجران دے عیسائیاں دا سٹھاں بندیاں دا وفد حاضر ہویا۔ اوہناں گل بات کیتی، حق اوہناں تے واضح ہو گیا، پر اوہناں حق نوں قبول نہ کیتا۔ حضور ﷺ نے اللہ دے حکم نال مباہلے دا چیلنج دتا۔ حضور ﷺ حضرت علیؓ، حضرت فاطمہؓ، حضرت امام حسنؓ اور حضرت امام حسینؓ نون نال لے کے باہر تشریف لیاے۔ ایہہ نورانی چہرے ویکھ کے عیسائی بھڑے پے گئے تے جزیہ دینا قبول کر کے چلے گئے۔ مورخ لکھدے نیں کہ اوہناں وچ دو فریق سن۔ اک نے اسلام قبول کر لیا سی تے دوسرے فریق نے جزیہ ادا کرن دا وعدہ کر کے صلح کیتی سی۔

بنو سعد داؤد

بنو سعد دی طرفوں ضمام بن ثعلبہ مدینے اڑے، حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہوئے، اسلام لیانداتے واپس جا کے اپنی ساری قوم نوں تبلیغ کر کے مسلمان بنا لیانداتے۔ قبیلہ ازد

دے پندرہ بندے حاضر ہو کے مسلمان ہوئے۔ حضور ﷺ نے اوہناں نوں مشرکاں نال جہاد کرن دا حکم دتا۔ اوہناں جرش والیاں دا اک مہینا محاصرہ کیتا۔ پھر محاصرہ چھڈیا۔ جرش والے باہر نکلے، لڑائی ہوئی تے کافراں نوں شکست ہوئی۔

بنی حارث دی مہم

حضور ﷺ نے حضرت خالد بن ولیدؓ نوں نجران دے اک معزز خاندان بنی الحارث ول گھلیا۔ اوہناں نال لڑائی دی ہدایت نہیں سی، ضرورت دی نہ پئی کیوں جے اوہناں اسلام قبول کر لیا۔ فیر اوہناں دا اک وفد لے کے حضرت خالدؓ حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہوئے۔ آپ ﷺ نے حضرت قیس بن حصینؓ نوں اوہناں دا امیر مقرر فرما دتا۔ بعضے لکھدے نیں، ایہہ وفد ربیع الثانی / جمادی الاول 10 ہجری وچ آیا۔ ابن ہشام دے بقول ایہہ وفد شوال یا ذیقعدہ وچ آیا سی۔

خوالان دا وفد

شعبان وچ یمن دے قبیلہ خوالان دے دس بندے حضور ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہوئے۔ اوہ مسلمان سن، تے آپ ﷺ دی زیارت واسطے حاضر ہوئے سن۔ حضور ﷺ نے اوہناں نوں بت ”عم النس“ نوں ڈھاہن دا حکم دتا۔ اوہناں واپس جا کے ایس حکم تے عمل کر دتا۔

غسان دا وفد

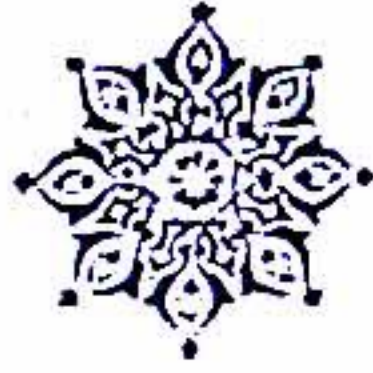
رمضان 10 ہجری وچ غسان توں تن بندے حاضر ہو کے اسلام لیائے۔ رمضان وچ ای حضور ﷺ نے حضرت علیؓ نوں تن سو بندے دے کے یمن گھلیا۔ آپ ﷺ نے فرمایا، لڑائی وچ پہل نہ کرنا، اسلام دی دعوت دینا۔ حضرت علیؓ نوں کافراں دی اک جماعت ملی۔ اینہاں اسلام دی دعوت دتی۔ اوہناں لڑائی چھوہ لئی تے ویہہ بندے مارے گئے، باقی انس گئے۔ مال غنیمت مجاہداں وچ تقسیم کر دتا گیا۔ فیر حضرت علیؓ ہو راں نوں پتالگا کہ حضور ﷺ حج واسطے ٹر پئے نیں۔ ایس لئی اوہ وی مکہ مکرمہ ول چل پئے۔

سلامان دا وفد

سلامان قبیلے دا اک وفد شوال وچ حضور ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہویا، تے بارش لئی
دعا کرائی۔

تجیب دا وفد

یمن دے قبیلے کندہ دی اک شاخ تجیب دے تیرہ بندے حضور ﷺ دی خدمت وچ
حاضر ہوئے۔

حجۃ الوداع (آخری حج) 10 ہجری — 631ء

اسلام پورے عرب وچ کھل چکیا سی۔ تقریباً سارے قبیلیاں وچ اسلام پہنچ چکیا سی۔ اینہاں حالان وچ اللہ تعالیٰ واون سورہ ”فتح“ نازل ہوئی۔ جہدے وچ آنحضرت ﷺ نون اشارہ کیتا گیا سی کہ

اليوم اكملت لكم دينكم ورضيت لكم الاسلام ديناً (الفتح) (187)
 (ترجمہ) ”اے دن میں تمہارے تے دین نون مکمل کردتا اے تے تمہارے نئی دین اسلام نون پسند کیتا اے۔“

مکے دن فتح تون بعد مسلمان حج واسطے نہیں سن گئے۔ تے آپ ﷺ نے تعلیمات اسلامیہ نون سارے عرب وچ پھیلاں لئی حج دا ارادہ کیتا۔ مدینہ وچ اعلان حج کیتا کہ ایس واری آنحضرت ﷺ خود حج دی سربراہی کرن گے۔ ایس لئی سارے عرب تون مسلمان ایہدے وچ شریک ہوئے۔

تقریباً دس ہزار دا لشکر عظیم مدینہ تون چلیا تے رستے وچ جتھوں وی آپ ﷺ لشکر لے جانڈے سن تے لوک آ آ کے شامل ہونڈے جانڈے سن۔ ذوالحلیفہ دے مقام تے جدوں احرام بنھیا گیا تے تسبیح و تہلیل دی آواز نال جنگل تے پہاڑ گونج اٹھدے سن۔ فرزند ان توحید دا ٹھاٹھاں ماردا ہویا سمندر حج بیت اللہ دی غرض نال مکہ معظمہ ول چلیا۔

نبی اکرم ﷺ نے ہر مرحلہ تے مناسک حج تون مسلماناں نون آگاہ کیتا۔ حج دیاں رسماں وچوں جیہڑیاں مشرکانہ رسماں سن اوہناں نون ختم کردتا گیا تے صدیاں دے بعد خالص سنت ابراہیمی دے مطابق فریضہ حج ادا کیتا گیا۔ آپ ﷺ نے مقام سرف تے قیام فرمایا۔ مقام ابراہیم تے نماز پڑھی تے ایہدے تون بعد تعلیمات نون لوکاں دے سامنے پیش فرمایا۔ توحید تے قدرت الہی دا اعلان آپ ﷺ نے کوہ صفاء تے چڑھ کے فرمایا:

”خدا دے سوا کوئی اعلیٰ اقتدار دا مالک تے لائق پرستش تے بندگی نہیں۔ ایہدا کوئی شریک تے حامی نہیں۔ خدا نے اپنا وعدہ پورا فرمایا تے اپنے بندے دی مدد کیتی تے کلیاں ای سارے قبیلیاں نون شکست دتی۔“

کوہ صفاء تون بعد آپ ﷺ نے کوہ مروہ تے مناسک حج طواف تے سعی ادا کیتے۔

پہلی ذوالحجہ نوں مقام منیٰ تے قیام فرمایا۔

حجۃ الوداع

9 ذوالحجہ 10 ہجری نوں آپ ﷺ نے عرفات دے میدان وچ سارے مسلماناں نال خطاب کیتا۔ تے اک تاریخی خطبہ ارشاد فرمایا جیہڑا کہ ساریاں تعلیماں دا نچوڑاے۔ تے اسلام دے سماجی، سیاسی تے تمدنی اصولاں دا بھرواں مرقع اے۔ ایہدے اہم نکات تے اینہاں دی مذہبی تے اخلاقی اہمیت تھلے دیکھو:

حمد تے شاعر:

ساریاں تعریفاں اللہ لئی ہن تے اسی اوہدی حمد کرنے آں، اوہدے کولوں مدد منگنے آں، اپنے اعمال دی جزا و سزا لئی اللہ کول ای جو اب وہ ہونا اے۔ ہر کم وچ اللہ دی پناہ منگو۔ اے لوکو! میں گواہی دینا واں کہ اللہ دے سوا کوئی معبود نہیں۔ اوہ اک اے، ایہدا کوئی شریک نہیں تے میں گواہی دینا واں کہ محمد اللہ دے رسول تے بندے نیں۔

خدا خونی تے بھلائی:

اے لوکو! صرف اللہ کولوں ڈرو تے اوہدی ای اطاعت تے فرمانبرداری کرو تے میں وی بھلائی ای کرنا واں۔

اے لوکو! اج دا دن تھاڈے لئی ایس طراں قابل احترام اے جس طراں کہ ایہہ جگہ تے مقام۔ ہو سکدا اے کہ میں تھاڈے نال دوبارہ ایس جگہ تے اکٹھا نہ ہو سکاں۔ ایس لئی جیہڑے ایہتھے موجود نیں اوہ میری گل غور نال سنن تے جیہڑے موجود نیں اوہناں تک میرا ایہہ پیغام پہنچا دیو۔ سب لوک آدم دی اولاد نیں تے آدم مٹی توں بنے سن۔ کسے نوں کسے دوہجے تے کوئی برتری حاصل نہیں۔

تقویٰ (پرہیز گاری):

اللہ دی نظر وچ سب لوک برابر نیں۔ جے برتری اے تے اوہ تقویٰ دی بناء تے کسے کالے نوں گورے تے گورے نوں کالے تے کوئی برتری حاصل نہیں۔ جے تھاڈا حبشی غلام وی تہانوں اللہ رسول دی راہ تے لے کے چلے تے اوہدی اطاعت کرو۔

جاہلیت دا خاتمہ:

اج توں بعد سب جاہلیت دے قانون میرے قدماں تھلے نیں۔ جاہلیت دے سارے گھمنڈ ٹٹ گئے تے اللہ نے اپنے ایس ناچیز بندے دی مدد فرمائی۔

نسل اُتے فخر:

جاہلیت دے سارے خاندان دے تسلی غرور مٹ گئے نیں۔ اوہو ای شخص محترم تے عزت دے قابل اے جیہڑا کہ کتاب اللہ (قرآن) تے عمل کرے۔

جان و مال تے عزت دا تحفظ:

اے لوکو تہاڑی جان و مال تے عزت اک دوجے لئی ایس طراں قابل عزت نیں جس طراں کہ تسی اج دے دن اس شہرتے ایس مہینے دی عزت کر دے او۔

اے لوکو! فیر میرے بعد گمراہ نہ ہو جانا۔ تہاڑے کولوں عنقریب تہاڑے اعمال دا حساب کتاب لیا جاوے گا۔ خبردار میرے بعد تسی اک دوجے دی گردن نہ کٹن لگ جانا۔

جاہلیت دے زمانے دے جھگڑے:

جاہلیت دے دور دے سارے جھگڑے مٹانا واں۔ کوئی کسے کولوں پرانے خون دا بدلہ نہیں لوے گا۔ سب توں پہلے میں اپنے خاندان دے ابن ربیعہ دا خون معاف کرنا واں۔

امانت، جاہلیت دے زمانے دا سوو:

امانت وچ خیانت نہ کرنا۔ مال اُتے سوو نہ لینا، سوو لینا حرام اے۔ زمانہ جاہلیت دے سارے سوو باطل کردتے گئے نیں تے سب توں پہلاں میں عباسؓ بن عبدالمطلب دا سوو باطل کرنا واں۔

حرام مہیناں دا احترام:

حرمت والے مہیناں دا احترام کرنا۔ (رجب، ذیقعد، ذوالحجہ، محرم)

عورتاں دے حقوق:

لوکو! عورتاں دے بارے خدا کولوں ڈرنا۔ تساں اللہ دی گواہی تے اوہناں نوں اپنے

اُتے حلال کیتا اے۔ عورتاں دے حقوق تماڑے اُتے تے تماڑے حقوق عورتاں اُتے نیں۔
 اوہناں نوں چنگی طراں کھلاؤ تے پلاؤ۔ تماڑا حق عورتاں اُتے انج اے کہ
 لباس لہن و لباس لکم ○

غلاماں دے حق:

غلاماں دے بارے خدا کولوں ڈرو۔ جو خود پہنو اوہناں نوں پہناؤ تے جو خود کھاؤ اوہناں
 لوں کھلاؤ۔

امیر دی اطاعت:

جے کر تماڑا حبشی غلام وی تہانوں کتاب اللہ دے مطابق لے کے چلے تے اوہدی
 اطاعت تماڑے تے فرض اے۔

اسلام دے احکام:

لو کو! نہ تے میرے بعد کوئی نبی آئے گا تے نہ ای کوئی نویں کتاب اترے گی۔ میں اپنے
 کچھے دو چیزاں کتاب اللہ تے اپنی سنت چھڈ کے جا رہیا واں۔ اگر تسی اینہاں نوں مضبوطی نال
 پھڑو گے تے کدی گمراہ نہ ہووے گے۔

ایس جامع خطبہ توں بعد آنحضرت ﷺ نے مجمع نال خطاب کردیاں ہویاں فرمایا:
 جیکر قیامت دے دن تہانوں میرے بارے وچ سوال کیتا جاوے تے تسی کیہ جواب دیو
 گے۔ لوکاں نے اک زبان آکھیا کہ اسی کہواں گے کہ تسی اللہ دا پیغام سناؤ تے تک پہنچا دتا اے
 تے اپنا فرض ادا کردتا۔

آپ ﷺ نے اسماناں ول شہادت دی انگلی چکی تے تن واری فرمایا: ”اے خدا گواہ
 رہنا میں تیرا پیغام تیرے بندیاں تیک پہنچا دتا اے۔“

اہمیت:

دیکھن نوں ایہہ خطبہ سدھا جہا اے پر غور نال دیکھیا جاوے تے ایہہ خطبہ سب
 تعلیماں دا نچوڑ اے:

1- ایہدے شروع دا نقطہ اللہ تے اوہدے بندے دے درمیان صحیح تعلق دی وضاحت
 کردا اے تے بھلائی دی تلقین کردا اے۔

- 2- خطبہ حجۃ الوداع اسلام دے معاشرتی نظام دیاں بنیاداں مہیا کردا اے۔ معاشرتی مساوات، نسلی تفاخر دا خاتمہ، عورتاں دے حقوق تے غلاماں نال حسن سلوک دا حکم اک دوجے دے جان و مال تے عزت دا احترام۔ ایہو ای اوہ بنیاداں نیں جنہاں دے اتے اسلام دا معاشرتی نظام ترتیب پاؤندا اے۔
- 3- ایس خطبہ نے معیشت دی ناہمواری دا رستہ بند کرن لئی ”سود“ نوں حرام قرار دتا کیونکہ سود سرمایہ دار طبقہ نوں محفوظ طریقے نال دولت جمع کرن دے موقعے دیندا اے۔
- 4- ایس خطبے نے بہت سارے اہم قانونی اصول متعین کیتے۔ مثال دے طور تے انفرادی ذمہ داری دا اصول تے وراثت دے بارے ہدائتاں۔
- 5- سیاسی طور تے ایہہ خطبہ اسلام دے منشور دی حیثیت رکھدا اے۔ پوری دنیا نوں ایس خطبے دے ذریعے دسیا گیا اے کہ اسلامی حکومت کیہڑے اصولاں دی بنیاد تے تشکیل پائے گی۔ اینہاں اصولاں تے ترتیب پان والا ایہہ نظام انسانیت لئی رحمت ثابت ہووے گا۔ ایسے لئی ڈاکٹر حمید اللہ نے اینہوں ”انسانیت دا منشور“ آکھیا اے۔
- 6- ایہہ ساڈے محبوب نبی اللہ دا آخری پیغام اے تے ایہدے وچ سانوں ای مخاطب کیتا گیا اے۔ ایہدی حیثیت پیغمبر ﷺ دی وصیت وی اے۔ ایہدے اک اک بول تے آنحضور ﷺ نے درد بھرے انداز وچ آواز بلند کیتی اے کہ میں پیغام پہنچا دتا اے۔ لازم بندا اے کہ ساڈیاں خوابیدہ روجاں جاگ جاون، ساڈے جذبے چونک جان، دل دھڑکن لگ جان تے اسی اپنی پرانی روش تے شرمندہ ہو کے کافرانہ نظاماں دا گلا گھٹ دیئے۔ تے محسن انسانیت ﷺ دا دامن تھام لیئے۔ ایس لحاظ نال ایہہ دعوت انقلاب اے۔

آنحضرت ﷺ و اوصال

ایسہ دنیا اک عارضی ٹھکانہ اے ایٹھے کدی وی کسے نوں دوام حاصل نہیں ہويا۔ ایس بے رحم موت نے اپنے نبیاں نوں وی معاف نہیں کیتا۔

خطبہ حجۃ الوداع دا جیہڑا الوداعی رنگ سی، اوہ حج توں واپسی دے دوران وی جاری رہیا۔ رستے وچ خم غدیر دے مقام تے فرمایا:

لوکو! بہر حال میں انسان واں شاید جلد ای میرے کول خدا دا قاصد آہنچے تے میں لبیک آکھاں۔ میں ذمہ داری دے دو بوجھ تہاڈے وچ چھڈ کے جا رہیا واں کتاب اللہ تے اوہدے توں راہنمائی حاصل کرو۔ دوجے میرے گھر دے لوک ایہناں دے بارے تہانوں خدا دی یاد دلانا واں۔

ماہ صفر 11 ہجری دے شروع وچ آپ ﷺ اُحد تشریف لے گئے تے شہدائے اُحد لئی دعا کیتی۔ ایس توں بعد صحابہ ”نوں تھلے دتا گیا“ خطبہ ارشاد فرمایا:

لوکو! میں تہاڈے توں پہلوں رخصت ہون والا واں تے خدا دے سامنے تہاڈے متعلق شہادت دین والا واں۔

واللہ میں حوض کوثر نوں ایٹھوں دیکھ رہیا واں۔ سلطنتاں دے خزانیاں دیاں کنجیاں دتیاں گئیاں نیں۔

ماہ صفر 11 ہجری دی کسے رات نوں جنت البقیع تشریف لے گئے تے قبراں والیاں لئی دعا کیتی۔ ایٹھوں واپسی تے آپ ﷺ نے سروچ درد محسوس کیتا۔ 29 صفر نوں اک جنازے نال شرکت کیتی تے درد ودھ گئی۔

آپ ﷺ سب امہات المؤمنین دی اجازت نال حضرت عائشہ ”دے حجرے وچ آگے۔ مرض ودھدی گئی۔ آپ ﷺ نے ست کھوواں دے پانی نال غسل کیتا تے مرض دی شدت وچ ذرا کمی آگئی۔ آپ ﷺ مسجد نبوی تشریف لیائے تے حمد باری تعالیٰ دے بعدوں اُحد دے شہیداں لئی دعا منگی فیر فرمایا۔ ”خدا نے اپنے اک بندے نوں اختیار دتا تاں جے اوہ چاہے تے دنیا نوں قبول کر لوے چاہے تے اوس نعمت نوں قبول کر لوے جیہڑی خدا کول اے تے اوس بندے نے اوہی کجھ اختیار کیتا جو خدا دی بارگاہ وچ اے۔“ ایہدے وچ وصال حضرت دا اینا واضح اشارہ سی کہ حضرت ابو بکر زار و قطار رون لگے۔ تے عرض کیتا اسی تہاں

تے قربان تے اپنی اولاد قربان کرن نوں موجود آں۔

جدوں آپ ﷺ وچ مسجد پہنچن دی سکت نہ رہی تے حضرت ابو بکر صدیقؓ نوں امامت دے فرائض سرانجام دین دا حکم دتا۔ صحابہ کرامؓ دیاں پریشانیاں دا اندازہ ہویا تے آپ ﷺ بڑی مشکل نال مسجد نبوی تشریف لے گئے۔ حضرت ابو بکرؓ نے حالت نماز وچ ای پرے ہٹنا چاہیا تے آنحضرت ﷺ نے اشارے نال منع فرمادتا تے خود اوہناں دے برابر بیٹھ گئے۔ حضرت ابو بکرؓ نے آپ ﷺ دی اقتداء وچ تے دوجے نمازیاں حضرت ابو بکرؓ دی اقتداء وچ نماز پڑھی۔ آپ ﷺ نے بیٹھ کے نماز ادا فرمائی۔

(بخاری تے مسلم، طبقات ابن سعد) (188)

حضرت ابو بکرؓ نے جمعرات دی نماز عشاء توں لے کے آپ ﷺ دی وفات تک کل سترہ نمازاں پڑھائیاں۔ آخری نماز پیر دے دن فجر دی سی۔ (ابن کثیر) (189)

بیماری دے دنوں وچ آنحضرت ﷺ نے حضرت فاطمہ الزہراؓ نوں سدا بھیجا اوہ تشریف لیاں تے اوہناں دے کن وچ کجھ آکھیا۔ آپؓ رونا لگ پئیاں۔ آنحضرت ﷺ نے دوبارہ اوہناں دے کن وچ کجھ آکھیا تے آپؓ سن لگ پئیاں۔ بعد وچ حضرت فاطمہؓ نوں پچھیا تے آپؓ نے فرمایا کہ آنحضرت ﷺ نے پہلی واری اپنی وفات دی خبر دتی تے میں رونا لگ پئی۔

فیر مینوں آکھیا کہ خاندان چوں سب توں پہلے توں ای مینوں ملیں گی تے توں جنت دیاں عورتاں دی سردار ہوویں گی۔ (صحیح مسلم، ترمذی) (190)

وفات:

12 ربیع الاول 11 ہجری نوں آپ ﷺ نے صبح دی نماز ویلے حجرہ مبارک وچوں باہر ویکھیا تے جماعت کھڑی ہوئی ویکھ کے آپ ﷺ نے تبسم فرمایا تے بستراتے لیٹ گئے۔ رخ مبارک قرآن دے ورقیاں دی طراں تاباں تے روشن سی۔ نمازیاں نے ڈھیر خوشیاں نال چاہیا کہ حضور ﷺ دل ویکھدے رہے۔ مسجد نبوی دی فضاء وچ ایسہ آخری جھلک سی۔

(بخاری و مسلم) (191)

جیوں جیوں وقت لنگدا جا رہیا سی دنیا تے ہنیرا چھا جان دا ویلا آؤندا جا رہیا سی۔ مڑ مڑ غشی طاری ہوندی سی۔ کدی منہ تے کپڑا پالیندے تے کدی اتار دیندے جیہڑا کہ آپ

ﷺ دی تکلیف نون ظاہر کر رہیا سی۔ سر مبارک حضرت عائشہؓ دی گود وچ سی تے کول پانی دا اک بھانڈا سی تے وار وار ہتھ مھیوں کے چہرے نون تر کر دے۔

ایسے حالت وچ ہتھ چک کے تن واری فرمایا۔ بل الرفیق الاعلیٰ ”پس اوہو ای رفیق لوڑیدا اے۔“ ایسہ لفاظ زبان مبارک تے جاری سن تے روح عالم قدس وچ پہنچ گئی۔

(صحیح بخاری) (192)

12 ربیع الاول 11 ہجری 8 جون 632ء نون جدوں آپ ﷺ دی عمر قمری حساب نال 63 سال 3 دن تے شمسی حساب نال 61 سال 2 ماہ 24 دن سی ایس روح اعظم نے فردوس بریں دا عزم کر لیا۔ انا للہ وانا الیہ راجعون!

آپ ﷺ دا ارشاد اے، نبیاں دے وجود نون مٹی کھا نہیں سکدی ایس لئی حضور ﷺ اپنے ظاہری وجود نال مدینہ طیبہ وچ ساڈی ماں حضرت عائشہ صدیقہؓ دے حجرے وچ سون وی آرام فرما رہے نیں۔ ایس اوہناں دے حضور درود و سلام دا ہدیہ پیش کرنے آں تے آپ سن دے نیں۔

حواشی

- 1 فیروز اللغات از فیروز الدین فیروز
- 2 نسیم اللغات از سید مرتضیٰ حسین فاضل لکھنوی
- 3 گلزار معانی از خواجہ دل محمد
- 4 فرہنگ عامرہ از محمد عبداللہ خان خویشتگی
- 5 اردو انسائیکلو پیڈیا آف اسلام از پنجاب یونیورسٹی جلد 11
- 6 اردو انگریزی لغت اولڈ
- 7 انجمن کی اردو انگریزی لغت از مولوی عبدالحق
- 8 اردو انسائیکلو پیڈیا آف اسلام جلد 11 پنجاب یونیورسٹی
- 9 اردو انسائیکلو پیڈیا آف اسلام جلد 11 پنجاب یونیورسٹی
- 10 پورا ادب دا از میاں ظفر مقبول
- 11 پنجابی کتابیات ڈاکٹر شہباز ملک
- 12 پنجابی زبان و ادب مختصر تاریخ ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 13 پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 14 مدنی مٹھن ٹھارار سجاد حیدر پرویز
- 15 سرایکی ادب از میر حسان المیدری
- 16 سرایکی شاعری از کیفی جامپوری
- 17 پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ از ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 18 پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ از ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 19 پاکستانی اہل قلم کی ڈائریکٹری از اکادمی ادبیات پاکستان اسلام آباد
- 20 پاکستانی اہل قلم کی ڈائریکٹری از اکادمی ادبیات پاکستان اسلام آباد
- 21 پورا ادب دا از میاں ظفر مقبول
- 22 ہیرت سید البشر از غلام رسول

- 23- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 24- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 25- سیرت النبی ﷺ از مولانا شبلی نعمانی
- 26- سیرت سید البشر ﷺ از غلام رسول
- 27- صحیح بخاری
- 28- صحیح ترمذی
- 29- قرآن کریم سورہ بروج
- 30- اصح السیر از مولانا عبدالرؤف قادری دانا پوری
- 31- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 32- قرآن کریم سورہ فیل
- 33- رسول اکرم کی سیاسی زندگی از ڈاکٹر حمید اللہ
- 34- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 35- حضور کے سیاہ فام رفقاء از ظہیر محمود
- 36- تاریخ مکہ از علامہ ارزاقی
- 37- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 38- قصیدہ بردہ شریف از امام بو صیری، سرایکی ترجمہ مر عبدالحق
- 39- قصیدہ بردہ شریف از امام بو صیری، پنجابی ترجمہ اسیر عابد
- 40- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 41- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
صحیح مسلم
- 42- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 43- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 44- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 45- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 46- سیرت از ابن ہشام

- 47- حضور کی رشتہ دار خواتین از شہناز کوثر
- 48- قرآن کریم، سورہ العہران
- 49- نشر الطیب فی ذکر النبی الطیب از اشرف علی تھانوی
- 50- قرآن کریم، سورہ صافات
- 51- چچی سرکار از عبدالکریم شمر
- 52- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 53- مکی مدنی ماہی از قدر آفاقی
- 54- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 55- بدن خیر البشر از محمد اول شاہ
- 56- سرکار دی سیرت از اظہر محمود
- 57- حضور کی رشتہ دار خواتین، شہناز کوثر
- 58- حضور کی رشتہ دار خواتین، شہناز کوثر
- 59- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت، شہناز کوثر
- 60- سرکار دی سیرت، اظہر محمود
- 61- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 62- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 63- سیرت النبی مولانا شبلی نعمانی
- 64- سیرت رسول عربی، محمد نور بخش توکلی
- 65- چچی سرکار، عبدالکریم شمر
- 66- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 67- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 68- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 69- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 70- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت از شہناز کوثر
- 71- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی

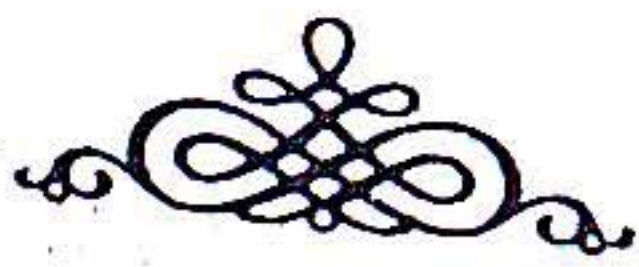
- 72 حضور ﷺ کی رشتہ دار خواتین از شہناز کوثر
- 73 حضور ﷺ کی رشتہ دار خواتین از شہناز کوثر
- 74 سرکاری سیرت از اظہر محمود
- 75 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 76 صحیح ترمذی
- 77 سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 78 حضور ﷺ کی معاشی زندگی از شہناز کوثر
- 79 سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 80 قرآن کریم سورہ یونس
- 81 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 82 صحیح بخاری
- 83 قرآن کریم سورہ انعام
- 84 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 85 قرآن کریم سورہ اقرآء
- 86 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 87 تاریخ طبری
- 88 قرآن کریم سورہ مدثر
- 89 تاریخ طبری، ابن کثیر
- 90 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 91 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 92 سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 93 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 94 البدایہ والنہایہ، ابن کثیر
- 95 سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 96 سیرت النبی از شبلی نعمانی

- 97- قرآن کریم (الشعراء)
- 98- قرآن کریم (حجر)
- 99- قرآن کریم الشعراء
- 100- سیرت رسول عربی از محمد نور بخش توکلی
- 101- صحیح مسلم
- 102- تاریخ طبری، ابن اثیر، البدیہ والنہایہ
- 103- سیرت النبی از شبلی نعمانی
- 104- صحیح بخاری
- 105- تفسیر عثمانی
- 106- ابن اثیر، صحیح بخاری
- 107- مواہب الدنیہ از زرقلانی
- 108- البدایہ والنہایہ
- 109- قرآن کریم العنکبوت
- 110- سیرت ابن ہشام
- 111- بخاری، کتاب المناقب
- 112- تاریخ ابن خلدون جلد اول
- 113- خیر البشر از محمد اول شاہ
- 114- محسن انسانیت
- 115- نشر الطیب فی ذکر النبی حبیب مولانا اشرف علی تھانوی
- 116- سرکاری سیرت از اظہر محمود
- 117- سرکاری سیرت اظہر محمود
- 118- غزوات النبی مولانا نور بخش توکلی
- 119- غزوات النبی، مولانا نور بخش توکلی
- 120- قرآن کریم البقرہ
- 121- قرآن کریم الانفال

- 122- قرآن کریم الانفال
- 123- قرآن کریم الانفال
- 124- قرآن کریم الانفال
- 125- قرآن کریم الانفال
- 126- قرآن کریم الانفال (8)
- 127- سیرت پاک از شہناز کوثر
- 128- تفہیم القرآن از مولانا مودودی
- 129- قرآن کریم الانفال
- 130- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت؛ شہناز کوثر
- 131- سیرت از ابن ہشام
- 132- تفہیم القرآن مولانا مودودی
- 133- صحیح بخاری
- 134- صحیح مسلم
- 135- البدایہ والنہایہ
- 136- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت؛ شہناز کوثر
- 137- تاریخ اسلام جلد اول، محمد اکبر شاہ نجیب آبادی
- 138- قرآن کریم الانفال
- 139- قرآن کریم الانفال
- 140- سرکاری جنگی زندگی، اظہر محمود
- 141- سرکاری دی سیرت اظہر محمود
- 142- سیرت ابن ہشام
- 143- تاریخ اسلام جلد اول، محمد اکبر شاہ نجیب آبادی
- 144- تاریخ اسلام جلد اول، محمد اکبر شاہ نجیب آبادی
- 145- تاریخ اسلام جلد اول، محمد اکبر شاہ نجیب آبادی
- 146- صحیح بخاری، سیرت ہشام

- 147- حضور داویریاں نال سلوک، اظہر محمود
- 148- صحیح بخاری، اظہر محمود
- 149- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 150- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 151- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 152- قرآن کریم، العمران
- 153- سرکاری سیرت، اظہر محمود
- 154- سیرت از ہشام
- 155- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 156- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 157- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 158- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی
- 159- طبقات ابن سعد
- 160- تاریخ اسلام از شیخ محمد رفیق
- 161- تاریخ طبری، البدایہ والنہایہ
- 162- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت، شہناز کوثر
- 163- قرآن
- 164- صحیح بخاری
- 165- سیرت النبی، شبلی نعمانی
- 166- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت، شہناز کوثر
- 167- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت، شہناز کوثر
- 168- قرآن کریم
- 169- حیات طیبہ میں پیر کے دن کی اہمیت، شہناز کوثر
- 170- تاریخ اسلام از شیخ محمد رفیق
- 171- تاریخ اسلام از محمد رفیق

172- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی	22
173- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی	23
174- تاریخ اسلام از نجیب اکبر آبادی	24
175- تاریخ اسلام از محمد رفیق	25
176- قرآن کریم	26 (8)
177- قرآن کریم	27
178- صحیح ترمذی	28
179- قرآن کریم	29
180- حضور دی جنگی زندگی، اظہر محمود	30
181- غزوات النبی، نور بخش توکلی	31
182- غزوات النبی، نور بخش توکلی	32
183- مسلم شریف بلوغ المرام از شہاب الدین احمد	33
184- سرکاری سیرت از اظہر محمود	34
185- حضور دی جنگی زندگی از اظہر محمود	35
186- سرکاری سیرت از اظہر محمود	36
187- قرآن کریم لفتح	37
188- صحیح بخاری، صحیح مسلم، طبقات ابن سعد	38
189- تفسیر ابن کثیر	39
190- صحیح مسلم، صحیح ترمذی	40
190- صحیح بخاری و صحیح مسلم	41
192- صحیح بخاری	42
	43
	44
	45
	46

صلى الله
عليه وسلم

النَّبِيُّ الْكَرِيمُ

میاں ظفر مقبول

والا شاه وید پھیر سو سائی

کڑیاں کلاں (گوجرانوالہ)